P-124
v. 27

ACADEMIA ROMÂNĂ

8154

ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL"

XXVII

1990

IAȘI

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

P-124

COLEGIUL DE REDACȚIE

L. BOICU

I. CAPROȘU

VENIAMIN CIOBANU

ȘTEFAN S. GOROVEI (redactor șef)

GH. PLATON, membru corespondent
al Academiei Române

D. ȘANDRU

LEON ȘIMANSCHI

D. VITCU

AL. ZUB, membru corespondent
al Academiei Române
(președinte)

Adresa redacției:

Institutul de Istorie „A. D. Xenopol"
Bd. Lascăr Catargi nr. 15
Iași

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ACADEMIA ROMÂNĂ
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL"

Tom XXVII, 1990

8154
INSTITUTUL DE ISTORIE „A. D. XENOPOL" BIBLIOTECA Nr. inv. 1403

SUMAR

AL. ZUB, Cuvînt înainte V

*

PETRE Ș. NĂSTUREL, Mélanges roumano-athonites (I) 1

ȘERBAN PAPACOSTEA, Înfruntări politice și spirituale în sud-estul Europei : 1204—1241 (II) 23

D. SUCIU, Alexandru Sterca Șuluțiu și mișcarea națională română-nească (III) 51

*

N. A. URSU, *Letopisețul Țării Moldovei pînă la Aron vodă* — opera lui Simion Dascălul (II) 73

*

VENIAMIN CIOBANU, Cauze politice și implicații juridice ale stabilirii raporturilor româno-polone la sfîrșitul secolului XIV (1387—1396) 103

D. ȘANDRU, Proprietatea funciară rurală din România de la reforma agrară din 1945 pînă la colectivizarea agriculturii (I) . . 121

*

VASILE LICA, Specificul național la G. Călinescu. Dimensiunea traco-getică 137

LUCIAN NASTASĂ, G. Călinescu și Universitatea din Iași. Pe marginea unei corespondențe 147

INSTITUTUL DE ISTORIE „A. D. XENOPOL" BIBLIOTECA P-124
https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DISCUȚII

ALEXANDRU V. DIȚĂ, Despre o ficțiune istoriografică . 155

STUDII DOCUMENTARE

ADRIAN ANDREI RUSU, Întregiri și interpretări privitoare la itinerariile lui Iancu de Hunedoara 171

GHEORGHE I. FLORESCU, Duiliu Zamfirescu : publicist și memorialist 187

*

PAUL MIHAIL, Vechi tipărituri românești (1831—1871) (III) . 195

OPERA POSTHUMA

ALEXANDRU V. BOLDUR, Privire generală asupra domniei lui Ștefăniță, fiul lui Bogdan 215

ARHIVA GENEALOGICĂ

Simpozion „Genealogie și istorie“ 221

ȘTEFAN S. GOROVEI, MIHAI SORIN RĂDULESCU, Constantin Basarab Brâncoveanu. Strămoșii, înrudirile și calea spre tron 223

PAUL PĂLTĂNEA, Știri inedite despre familia domnitorului Antioh Cantemir (II) 239

VLAD ZIRRA, Medici din Moldova veacului trecut : Dimitrie Samurcaș și descendența sa (II) 259

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ACADEMIE ROUMAINE

ANNUAIRE DE L'INSTITUT D'HISTOIRE „A. D. XENOPOL"

Tome XXVII, 1990

SOMMAIRE

AL. ZUB, Avant propos . . V

*

PETRE Ş. NĂSTUREL, Mélanges roumano-athonites (I) . . 1

ŞERBAN PAPACOSTEA, Affrontements politiques et spirituels dans le Sud-Est de l'Europe : 1204—1241 (II) 23

D. SUCIU, Alexandre Sterca Şuluţiu et le mouvement national roumain (III) 51

*

N A. URSU, *La Chronique de la Moldavie jusqu'au prince Aron* (1595) — oeuvre de Simion Dascălul (II) 73

*

VENIAMIN CIOBANU, Causes politiques et implications juridiques de l'établissement des rapports roumano-polonais à la fin du XIVe siècle (1387—1396) 103

D. ŞANDRU, La propriété foncière rurale en Roumanie entre la réforme agraire de 1945 et la collectivisation de l'agriculture (I) 121

*

VASILE LICA, Le spécifique national chez G. Călinescu. La dimension thraco-gète 137

LUCIAN NASTASĂ, G. Călinescu et l'Université de Iaşi. En marge d'une correspondance 147

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DISCUSSIONS

ALEXANDRU V. DIȚĂ, Autour d'une fiction historiographique . 155

ÉTUDES DOCUMENTAIRES

ADRIAN ANDREI RUSU, Additions et interprétations concernant les itinéraires de Iancu de Hunedoara 171

GHEORGHE I. FLORESCU, Duiliu Zamfirescu : publiciste et mémorialiste 187

*

*

PAUL MIHAIL, Vieux imprimés roumains (1831—1871) (III) . 195

OPERA POSTHUMA

ALEXANDRU V. BOLDUR, Considérations générales sur le règne du prince Ștefăniță, fils de Bogdan III 215

ARCHIVES GÉNÉALOGIQUES

Symposium „Généalogie et histoire“ 221

ȘTEFAN S. GOROVEI, MIHAI SORIN RĂDULESCU, Constantin Bassarab Brancovan. Les ancêtres, les parentés et la voie vers le trône 223

PAUL PĂLTĂNEA, Informations inédites concernant la famille du prince Antioche Cantemir (II) 239

VLAD ZIRRA, Médecins moldaves du siècle passé : Démètre Samureaș et sa postérité (II) 259

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CUVÎNT ÎNAINTE

Tomul de față (XXVII) iese de sub tipar cu o întîrziere neașteptată și regretabilă. Evenimentele cu care s-a încheiat anul 1989 au produs tulburări și în sfera științei, împiedicînd un timp desfășurarea normală a cercetării și nu mai puțin valorificarea acesteia. În mod paradoxal, o schimbare de regim de la care se aștepta un avînt nou și un plus de eficiență în istoriografie a generat piedici pe seama cărora se poate pune și întîrzierea acestui tom. Piedici obiective, fiindcă disponibilitățile tipografice au căpătat brusc alte utilizări, însă și piedici subiective, întrucît corpul de cercetare a fost solicitat, la rîndul său, în alte direcții. El n-a mai avut, în noile circumstanțe, tăria de a insista, așa cum făcuse ani de-a rîndul, pentru valorificarea optimă a muncii sale. Sîntem, abia acum, în situația de a putea oferi un nou tom din Anuar. *El reunește în genere studii ce trebuiau să formeze, împreună cu altele, partea a doua din tomul XXVI (1989). Am fost siliți, din aceleași motive, să sacrificăm acea parte, în ideea de a grăbi pe cît posibil aducerea la zi a publicației. Numai cu tomul XXVIII (1991) s-ar putea ca* Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol" *să-și afle din nou cadența normală.*

După cum se vede, însăși titulatura Institutului nostru s-a modificat între timp, ca efect al acelorași schimbări, însă și al nevoii legitime de specializare. Colegii care se ocupă de arheologie alcătuiesc acum un Institut aparte. Aceasta nu afectează deloc structura publicației, dat fiind că și înainte colegii amintiți aveau revista lor, Arheologia Moldovei. *În* Anuar *se publicau numai rareori texte de caracter sintetic din acest domeniu. Vom proceda la fel mai departe, convinși că nu există granițe ferme între disciplinele respective și că un arheolog autentic este în chip necesar și istoric.*

Cît privește publicația noastră, socotim că nu e deloc prezumțioasă aprecierea că ea se bucură de un frumos prestigiu în lumea specialiștilor și că a izbutit, în afară de aceasta, să mențină interesul pentru istoriografie al unui public mai larg. Chiar și atunci cînd ingerințele de ordin politico-ideologic erau deosebit de jenante, ea a reușit, printr-un concurs de împrejurări, să-și păstreze demnitatea profesională. Este motivul pen-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tru care nu se pune acum chestiunea unei revizuiri drastice a programului său. Ca și înainte, cînd gospodărirea Anuarului a fost asigurată succesiv de Leonid Boicu, Ioan Caproșu, Leon Șimanschi, redacția condusă de Ștefan S. Gorovei se va preocupa de sporul informației istorice, de analize și restituiri parțiale, de sinteze pe epoci, teme, domenii etc. Paginile publicației noastre vor sta mai departe la îndemîna celor interesați de studiul trecutului românesc, studiu ce nu se poate realiza cum trebuie, firește, decît printr-o continuă, sistematică raportare la istoria lumii și îndeosebi la aceea a popoarelor din jur. Față de perioada anterioară, însă, momentul actual invită la un plus de acribie restitutivă și la o mai curajoasă deschidere spre noile teme, direcții, metode. Anuarul va trebui să răspundă unei duble meniri: aceea de spațiu expozitiv pentru rezultatele dobîndite în cercetarea istorică și cea de cîmp experimental, de laborator, de „atelier" în care noile devotamente ale domeniului să-și încerce „armele". Întîia menire ține de finalitatea tradițională a istoriografiei. A doua, exprimînd și ea o conduită străveche, impune acum un interes special, pe de o parte fiindcă domeniul ca atare cunoaște un proces de spectaculoasă înnoire, pe de alta fiindcă istoriografia noastră, distorsionată excesiv în solda puterii, necesită acum o substanțială întinerire.

Anuarul e chemat deci să dea expresie liniilor de program adoptate de Institut curînd după schimbările din decembrie '89. Preocuparea de a reda istoriografiei noastre demnitatea științifică și morală trebuie pusă în evidență. Se degajă de aici nu numai nevoia de a dezvolta, în cadrul instituțional existent, o activitate de cercetare conformă cu exigențele timpului, dar și imperativul extinderii acestui cadru, printr-un efort continuu de iradiație socială, efort susceptibil a trezi și a pune la lucru energii locale, mai ales în spațiul Moldovei, astfel ca ideea de a valoriza trecutul să devină peste tot activă și creatoare.

Corpul de membri ai Institutului, cu totul insuficient acum, va fi sporit pe cît posibil prin angajare de tineri studioși, capabili a se devota acestui gen de creație, însă și prin cooptarea de membri externi, care să participe la anumite activități (istorie locală, demografie, culturologie, dicționare istorice etc.) și să dezvolte la rîndul lor, în mediile unde lucrează, o acțiune benefică de resuscitare a vechilor valori.

Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" se vrea deci un așezămînt care să pună la lucru programe de studiu cît mai coerente, în ideea de a soluționa probleme de ordin științific cu privire la trecutul românesc, în primul rînd acele probleme care nu pot fi rezolvate numai prin efort individual. Totodată, el se dorește un centru de îndrumare istoriografică pentru oricine se interesează de trecutul nostru, fie că e vorba de studiul propriu-zis al diverselor aspecte locale, fie că se urmăresc chestiuni de patrimoniu: monumente și ansambluri istorice, opere de artă, cărți rare etc. Sub acest unghi, colaborarea cu instituțiile cointeresate devine indis-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pensabilă, în termeni ce se cuvin a fi, desigur, reglementați cît mai curînd.

Cum istoria oricărui popor nu se poate închipui ca o desfășurare autonomă, ci numai în cadrul unui sistem de relații ce implică inerent istoria universală, se înțelege de la sine că Institutul va acorda toată atenția raporturilor internaționale și că va dezvolta legături firești cu institutele de profil din afara țării.

În același timp, fiindcă în sfera științelor antropologice aproape nimic nu se mai poate studia serios fără apel la alte discipline, Institutul nostru ține să coopereze cu specialiști din domeniile conexe, să pună în lucru teme de interes pluridisciplinar și să îndrume astfel pe studioșii care se vor devota istoriografiei sub egida sa.

Sîntem preocupați ca noile viziuni și metode ale istoriografiei să devină mai operante în lucrările noastre. Căci dacă în unele domenii salturile sînt mai dificile, dată fiind nevoia de achiziții sistematice, de prelucrare și de restituție metodică, există totuși posibilitatea de a permeabiliza scrisul istoric prin aplicarea de noi metode. Fără să ignore neliniștile pe care breasla noastră le trăiește pretutindeni, într-un moment cînd ideologiile sînt puse în cauză și noi paradigme cognitive își fac loc, trebuie să observăm că sarcinile noastre se plasează încă, preponderent, în sfera cercetărilor de restituție monografică, de sistematizare și analiză a faptelor, de reconstrucție fragmentară. Aceasta nu interzice totuși concentrarea eforturilor în direcția sintezei, chiar dacă aceasta e încă departe de orizontul dorințelor noastre. E o perspectivă ce impune deocamdată limitarea drastică a programului și o certă modestie în formularea lui.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PETRE Ş. NĂSTUREL

MÉLANGES ROUMANO-ATHONITES (1)

Ces pages — les premières que je publie au pays depuis 20 ans — je les dédies pieusement à tous ces jeunes — écoliers, soldats, étudiants — qui ont, par leur mort généreuse, écrit l'épopée nationale anticommuniste de décembre 1989 pour que survive et que vive la Roumanie. 6.2.1990.

I. ENCORE L'INSCRIPTION INSOLITE DU KATHOLIKON DE LAVRA

De récentes recherches de Monsieur Dumitru Nastase ont été suscitées par une bizarre inscription transcrite par Barskij au XVIIIe siècle et disparue en 1814. Selon ce petit texte, un prince de Valachie aurait reconstruit le katholikon de la Grande Laure. Son libellé mentionne un voévode Vladislav Radul [1]. On pourrait soger à Vladislav I-er, le donateur de la superbe icone de saint Athanase conservée dans cette église [2]. Mais la mention du nom Radul a piqué la curiosité de M. Nastase qui, après avoir hésité entre Radu le Grand (1495—1508), généreux bienfaiteur de l'Athos, et son fils Radu de la Afumaţi (1522—1525 mais avec plusieurs interruptions), a arrêté son dévolu sur ce dernier. Très intéressante en soi, la question ne nous semble pas définitivement tranchée. Et si nous n'écartons pas l'éventualité d'une contribution de Vladislav I-er, nous préférerions Radu le Grand à son fils, pour les motifs que voici. Tout d'abord, on ne connaît aucune charte de Radu de la Afumaţi au profit de Lavra, alors que son père, on le sait pertinemment, recevait des caloyers lavriotes à sa cour et leur remettait annuellement une somme d'argent [3]. Ensuite la rédaction roumaine de la *Vie de saint Niphon* (d'après le texte rédigé par le prôtos Gabriel) attribue avec luxe de détails à Neagoe Basarab, successeur de Radu le Grand, diverses oeuvres pies exécutées à Lavra. Il suffit de citer ces mots : „Et à la Laure de saint Athanase, il (= Neagoe) a rénové toute la grande église, avec le sanctuaire *(altariul)* et avec les portiques *(tinzile)* et il a assemblé le vieux plomb et un autre, neuf, et il l'a recouverte tout entière, derechef" [4]. Mais on sait, et M. D. Nastase est le premier à le rappeler, que Neagoe acheva parfois ce que Radu le Grand avait entrepris quelques années plus tôt [5]. Il est donc fort possible que le voévode Radu de l'inscription incriminée ait refait la

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

toiture de l'édifice, même si la *Vie de Niphon* en attribue le mérite au seul Neagoe.

Néanmoins, toutes ces spéculations sont loin de nous satisfaire. C'est que la fameuse inscription grecque, telle que Barskij l'a conservée à la postérité, est libellée, mot à mot, comme suit: „Vladislav Radul Io (=*Jean*) voévode de Hongrovalachie et autocrate des Rhomées, de l'an 934". Or ici tout est bizarre. C'est d'abord l'ordre dans lequel sont énumérés les noms: il n'existe en effet aucun prince roumain appelé Vladislav Radul, ni inversement. Et puis, le nom-titre sacré de Jean (Io) précède toujours, sans aucune exception, et ne suit jamais l'énoncé du nom des voévodes ! Le titre d'autocrate est, certes, porté par des princes roumains : mais „autokrator des Rhomées" titre réservé au basileis byzantins et usurpé par des souverains bulgares et serbes — n'est pas attesté ailleurs à propos de princes roumains ! L'année, enfin, 934, est antérieure à celle de la fondation même de Lavra (963 !) : alors que d'ordinaire on utilise l'année de la création du monde, ici on se serait servi de celle de la Nativité... Nous admettrons cependant que Barskij a bien déchiffré l'inscription qui figurait *à l'époque* sur le porche du katholikon.

Son libellé toutefois nous fait douter qu'on ait jamais rédigé *ab initio* un texte pareil. Aurait-il été forgé après coup ? l'année étant irrecevable.

Vu que ladite inscription se trouvait au-dessus du porche du narthex, à même le plomb garnissant la grande arcade, nous nous demandons si l'inscription première n'avait pas été gravée à même ce métal et si, par la suite lors des travaux de réfection attestés sous Neagoe (1512—1521), on n'aura pas réemployé des feuilles que le temps n'avait pas rongées, en les disposant de telle façon que les restes d'inscription donnassent l'impression de former un texte cohérent[6]. Cela expliquerait pourquoi le texte recopié par le voyageur russe fait mention d'un voévode Vladislav et d'un voévode Radu de Hongrovalachie, comme aussi d'un empereur byzantin inconnu (le fondateur même de Lavra, l'empereur Nicéphore Phocas ?). S'il en est bien ainsi, l'inscription primitive devait rappeler l'histoire de l'église du monastère, en célébrant les principaux souverains — byzantins et roumains — qui en avaient été les fondateurs. Mais c'est là une hypothèse ; et hypothèse elle demeure.

Quant à l'année, inadmissible à tous égards, elle aura été mal transcrite par Barskij dans la transposition qu'il fit des caractères grecs en lettres slavonnes. Au lieu de ЦѦѦ (934), doit-on rétablir ЗѦѦ : 7034 (1525—1526), comme d'aucuns l'ont déjà proposé[7] ? Si oui, nous aurions affaire au voévode Radu de la Afumaţi, ainsi que l'admet M. Nastase, mais il est postérieur à Neagoe. Et que cherche dans ce contexte le nom de Vladislav ? Pour nous, ce nom a chance d'être un vestige d'une information concernant le prince qui donna à Lavra l'icone de saint Athanase.

On le voit, de quelque manière que l'on retourne le texte de Barskij, l'inscription se refuse à nous livrer un sens définitif, susceptible d'emporter la conviction de l'historien.

C'est pourquoi, le plus sage, à notre avis, c'est de penser qu'un voévode valaque Vladislav (peut-être du XIVe siècle), puis un autre, du nom de Radu — (et si c'était, *hypothèse nouvelle*, son frère et associé qui lui

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

succéda sur le trône de 1377 environ à 1383 ?) restaurèrent ou, à tout le moins, firent recouvrir à leur frais le katholikon de Lavra.

Un jour viendra où des fouilles archéologiques au Mont Athos commenceront à être pratiquées. Elles aideront à en reconstituer l'histoire et aussi à mieux asseoir les travaux de restauration que réclament les édifices. Alors bien des énigmes seront percées à jour quand on connaîtra mieux les étapes constructives de chaque monastère et que des faits authentiques prendront la place de traditions ou de légendes. Mais ce n'est pas demain la veille...

---

[1] D. Nastase, "Βοεβόδας Οὐγγροβλαχίας καὶ αὐτοκράτωρ Ρωμαίων" ***Remarques sur une inscription insolite,*** tirage à parte de „Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher" **XXII**, 1976, p. 1—16. L'inscription, à la p. 2 (cf. Millet-Pargoire-Petit, *op. cit.*, p. 108, nr. 334).

[2] Ici-même, p. 398—406. Voir aussi D. Nastase, *op. cit.*, p. 10—12.

[3] Ici-même, p. 69.

[4] Voir le texte établi par feu Mgr Tit Simedrea reproduit apud G. Mihăilă et. D. Zamfirescu, *Literatura română veche*, I, (Bucarest, 1969), p. 90 (cf. aussi la traduction allemande de V. Grecu, *Viața Sfântului Nifon. O redacțiune grecească inedită*, Bucarest, 1944, p. 56, lignes 18—19). Cf. P. Ş. Năsturel, *Aperçu critique*, p. 100.

[5] D. Nastase, *op. cit.*, p. 4. Voir ici-même à propos de Kutlumus, p. 35—36 et surtout de Lavra, p. 69.

[6] C'est ce que suggère le texte même, cité plus tôt, de la *Vie de saint Niphon.*

[7] Cf. Millet-Pargoire-Petit, *op. cit., loc. cit.*, (cf. D. Nastase, *op. cit.*, p. 3) et N. Iorga, *Le Mont Athos...*, p. 164 (le savant roumain croyait que Barskij aurait commis des erreurs et que le peintre — sic ! — aurait „retouché l'inscription"). A noter encore que si nous corrigeons ЏΛΔ en ЅЏΛΔ (6934), la date correspond à l'an 1425/1426, quand le trône valaque était occupé par Radu Prasnaglava — le Chauve, ou le Simple — alors en compétition avec son cousin Dan II, ce qui rend improbable toute sollicitude envers les moines de l'Athos.

II. LA DONATION DU BOYARD ALDEA A KUTLUMUS (1398)

Un document roumain, en langue slave, nous met en présence de la première attestation connue d'une donation de boyard roumain au profit de la Sainte-Montagne. Il s'agit d'un acte sur parchemin conservé aux archives de Kutlumus, par lequel messire Aldea et son épouse dame Bisa offrent à ce monastère le village de Cireşov (en Olténie) [1].

Ce document a donné lieu à bien des discussions : l'une porte sur sa datation ; l'autre concerne la personne du donateur [2]. D'aucuns ont cru qu'Aldea était le fils du voévode Mircea l'Ancien, devenu à son tour prince de Valachie (1431—1436). Ils s'appuient en effet sur la mention du nom du voévode Mircea dans ledit document et sur l'expression relative á Kutlumus désigné ici comme „notre monastère". Nous avons déjà montré que cette interprétation était dénuée de fondement [3] : Aldea demande en effet aux moines de prier „d'abord pour notre prince Jean Mircea le voévode, puis pour nos parents et pour moi et mon épouse". Si le voévode Mircea avait été le père du boyard valaque, on ne comprend pas comment ce dernier aurait demandé les prières des caloyers d'abord pour son

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prince, puis pour ses parents (roditelema našemu), donc pour ses père et mère !

Aldea est un seigneur connu de plusieurs documents du prince Mircea. Il figure au nombre des conseillers princiers entre 1390 et 1400 [4].

La date de sa donation aussi a entraîné des discussions. L'acte en question ne porte en effet que la mention de l'indiction : „septième indiction". Par bonheur il est précisé que la donation fut faite et remise à l'higoumène de Kutlumus, l'hiéromoine Kyr Jérémie. C'est ce qui nous a permis d'éliminer l'année 1414 ou 1413 proposée par certains érudits, pour nous fixer à 1398, un Jérémie étant précisément attesté à la tête du monastère athonite en 1387, alors qu'en 1399 Hilarion en était l'higoumène (suivi par Karpos en 1428) [5]. En outre la liste des cinq témoins cités par Aldea, tous de grands boyards du prince Mircea, ne renferme que des noms cadrant plus facilement avec la chronologie de 1398 [6].

Nous avons montré comment cette donation seigneuriale permettait d'établir la réalité et la date d'une donation de terres faite par le prince Mircea à Kutlumus [7].

Mais l'acte de donation d'Aldea n'a pas encore tout dit.

Pour l'avoir vu au Mont Athos, nous pouvons affirmer (en l'absence jusqu'ici de tout facsimilé) [8] que cette pièce se présente à l'instar d'un acte princier. Sans doute fut-elle écrite à la cour de Mircea, lors de la visite de Jérémie venu reprendre à la sueur de son front la tradition instaurée quelques décennies plus tôt par son prédécesseur de glorieuse mémoire Chariton [9]. Ecrit à l'encre noire, le texte débute avec une croix d'invocation symbolique et une belle lettrine initiale (B slave : † Vă zakonnea...) [10]. Le parchemin mesure 22,5 cm dans sa largeur supérieure et 19,5 cm dans sa largeur inférieure. Le côté gauche compte 32 cm et le côté droit 36,5 cm. Mais le bas de ce parchemin est déchiré, à preuve que la feuille originairement était plus haute. Le contenu du document s'étend sur 28 lignes, auxquelles s'ajoutent les deux lignes renfermant le libellé des signatures du boyard et de son épouse [11]. Celles-ci sont tracées en grands caractères, d'une encre plus noire que le texte : on éprouve à les regarder le sentiment d'une influence exercée par les monogrammes princiers qui barraient les documents dans toute leur largeur [12]. Un espace vide, limité par deux encoches, interrompt le texte même de ces deux signatures : c'est sans doute là qu'était la place d'un sceau. Les deux signatures sont de la même main, différente certainement de celle du notaire qui rédigea l'acte de donation [13].

Mais nos remarques ne s'arrêteront pas là : c'est que la donation n'est point faite au monastère de la Transfiguration du Christ, vocable de Kutlumus [14], mais bien „à la Sainte Montagne, au monastère du sain archihiérrarque et thaumaturge du Christ Nicolas, qui est à Kutlumus, à la tour" (ou „au beffroi, au clocher : *na Kambanarij*").

Tenant compte du conflit qui avait opposé les moines roumains aux moines grecs du temps même de Chariton à propos du régime préféré par les uns à l'encontre des autres, nous avons déjà émis l'hypothèse que les moines valaques avaient dû se regrouper autour d'une chapelle dédiée à saint Nicolas et abritée dans cette tour, les caloyers grecs utilisant pour eux-mêmes le catholicon de la Transfiguration. Cette séparation avait l'avantage de couper court aux conflits... [14 bis].

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Notre voyage sur les lieux en août 1978 et une nouvelle lecture du dossier de Kutlumus nous permettent, nous l'espérons, d'expliquer un peu différemment la chose.

La préposition slave *na* devant le mot (d'origine grecque) *kambanaria* [15] est susceptible de diverses acceptions. Elle signifie : près de, pour, vers [16]. Alors un choix s'impose, choix délicat, que seuls d'autres éléments pourront guider.

Et c'est ici que nous ferons intervenir les pièces d'archives concernant la cellule (kellion) de Saint-Nicolas qui appartint à Kutlumus.

C'est ainsi que, à l'époque même du conflit qui avait éclaté entre l'higoumène Chariton et son bienfaiteur et Ktitor, le voévode Vladislav 1er, Kutlumus avait obtenu en février (ou mai) 1369 la possession dudit kellion. Le prôtos Sava et le conseil des higoumènes des couvents de l'Athos se montrèrent d accord pour que Saint-Nicolas s'unît définitivement au couvent que dirigeait Chariton, dont ils faisaient l'éloge. L'acte précise l'emplacement de ce kellion : „près de nos cellules de Rhavda" et il le donne „avec tout son usufruit et son étendue". Le prôteion avait à recevoir annuellement une redevance de six mesures de vin et six „litres" d'huile. Obligation est faite aux moines de Kutlumus d'améliorer, accroître et soutenir leur nouvelle possession [17].

L'une des copies anciennes de ce document précise (à la partie correspondant à la ligne 21 du document tel qu'il a été édité) qu' „un autre acte comprend la délimitation" du kellion [18].

Sans doute s'agit-il d'un acte du même prôtos Sava, remontant au mois de novembre 1369. Cette fois encore, Sava et plusieurs higoumènes athonites font l'éloge de Chariton pour rappeler ensuite qu'ils ont uni à Kutlumus „le kellion de notre père parmi les saints, le bienheureux thaumaturge Nicolas, kellion qui se trouve près des hésychastéria de Rhavda, avec tout son usufruit et son étendu". Après quoi l'acte donne la description topographique du territoire dudit kellion. Malheureusement, ce qui était clair pour les moines de l'époque, ne l'est plus guère pour nous autres lecteurs du XXe siècle : c'est que le point de départ de cette délimitation est déterminé par un chêne qui se dressait aux pieds d'un vignoble appartenant alors à l'ecclésiarque de la laure de Karyès ! Mais certains points de repère méritent, semble-t-il, d'être retenus : la route traversée par cette délimitation, laquelle route s'en vient du couvent d'Alypiou ; le grand torrent descendent vers la skété de Rhavda ; la butte qui se dresse devant l'église Saint-Nicolas etc...[19]. En attendant d'essayer de reprendre prochainement l'examen de cette délimitation topographique sur les lieux mêmes, nous pensons pouvoir proposer déjà une identification : le kellion de Saint-Nicolas s'identifie (selon nous) aux cellules et à l'église Saint-Nicolas où se trouve aujourd'hui le cimetière des moines de Kutlumus : à mi-chemin quand on va de Karyès vers Kutlumus et après avoir enjambé le pont jeté effectivement sur un grand ruisseau, on ne tarde pas à rencontrer ce petit ermitage, qui se dresse à main gauche sur le chemin menant à Kutlumus [20]. Mais point de beffroi... Que cela ne gêne : reprenant le texte slave de l'acte d'Aldea, nous entendons que le „monastère" de Saint-Nicolas est situé *du côté de* la tour, du beffroi, de Kutlumus. Or aujourd'hui il y a bien la grosse tour édifiée en 1508 aux frais du voévode valaque Radu le Grand [21], (peut-être sur les

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fondations de celle bâtie aux frais de Nicolas Alexandre et de son fils Vladislav 1er un siècle et demi plus tôt)[22]. Et cette tour se trouve dans l'angle sud-ouest de l'ensemble des constructions du couvent de Kutlumus[23]. Si l'on considère l'emplacement du complexe de Saint-Nicolas par rapport à cette tour, il est permis de dire que Saint-Nicolas se dresse *du côté du* clocher de Kutlumus. Et c'est ce qui nous fait admettre cette identification et, partant, cette localisation. Des recherches ultérieures n'en sont pas moins indispensables.

Nous fondant donc sur le résultat que nous venons d'exposer, il nous semble qu'à l'époque où le boyard Aldea fit don d'une terre à Kutlumus, il l'offrit en fait à l'emplacement où vivaient groupés les moines ses compatriotes. En effet, l'interprétation que nous donnons doit être examinée à la lumière d'un autre document tiré des archives de Kutlumus : celui du patriarche Antoine, du mois de juin 1393. Conférant à Kutlumus le titre et les privilèges de stauropégie (encore que le terme ne soit pas explicitement employé) l'oecuménique nous apprend que les moines kutlumusiotes avaient sollicité de lui cette faveur en faisant intervenir aussi „leur éphore et ktitôr", Constantin Dragaš, le beau-pére du basileus (Manuel II) alors régnant[24]. Comme nous l'avions remarqué déjà ailleurs[25], aucune mention dans cet acte patriarcal de l'„éphore et ktitôr" roumain, qui était le successeur légitime de son oncle Vladislav 1er, le voévode Mircea l'Ancien. Mais comme le fait observer le Professeur Paul Lemerle, şi Dragaš était à la fois „patron et fondateur" de Kutlumus, c'est qu'il lui avait accordé à son tour, „de grandes donations" et que le monastère „n'était pas alors, autant qu'on l'a dit, 'couvent du voévode'"[25].

Et le contexte historique du moment ne se prêtait guère pour Mircea à des manifestations de générosité outre-frontières. Depuis la bataille de Kossovopolje, le prince valaque (qui accorda assistance aux Serbes) continue la lutte contre les Turcs qui menacent la ligne du Danube. En 1390 ou 1391, Firus-bey a dévasté la Valachie après s'être emparé du tsarat de Vidin et, au début de l'année 1394, Mircea va lancer ses soldats en Bulgarie, provoquant le sultan Bajazet Ilderim, qui ne tardera pas à envahir la Valachie avec, dans ses rangs, des tributaires serbes : la sanglante bataille de Rovine (10 octobre 1394) contraindra le sultan à se retirer, non sans avoir laissé quelque part en Valachie un compétiteur au trône, le prince Vlad, qui aura à combattre Mircea. Après avoir essuyé des revers, Mircea écrasera son rival[27].

En 1393, quand fut délivrée la lettre patriarcale à Kutlumus, les Turcs n'avaient pas encore commencé leur long blocus de Constantinople[26] : c'est une précision qui concorde avec l'intervention du dynaste serbe et la décision d'Antoine IV en faveur des caloyers. En effet, si les Ottomans avaient déjà procédé à l'encerclement de la ville, des communications entre Constantinople, le Mont Athos et Constantin Dragaš auraient été impossibles, comme elles l'étaient pour lors avec la Valachie de Mircea en guerre avec les Turcs.

D'autres remarques se dégagent encore à l'examen de l'acte délivré par Aldea et son épouse aux moines de Kutlumus.

C'est ainsi que l'on n'a pas encore observé jusqu'ici la portée du jour où il fut rédigé : le 21 novembre. Or cette date correspond à la fête de la Présentation de Marie au Temple, grande solennité dans l'Eglise

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

orthodoxe. L'higoumène Jérémie se trouvait donc alors en Valachie, respectant peut-être en cela une prescription marquée dans les actes des princes postérieurs à Vladislav I-er. On sait que bien des chartes roumaines stipulent que les caloyers de tel ou tel monastère devront se présenter à la cour princière lors d'une fête donnée (à Pâques, souventes fois) pour y recevoir l'allocation annuelle assignée à leur communauté [29]. L'affluence à de pareilles occasions de moines étrangers venus à la même date facilitait peut-être les comptes du Trésor: mais indéniablement elle réhaussait d'un éclat supplémentaire le faste des cérémonies auliques et liturgiques où le prince voulu par Dieu se montrait à ses sujets entouré d'un apparat somptuaire renforçant son prestige. Cette remarque sur la portée de la date de l'acte octroyé par le boyard roumain à l'higouméne Jérémie vient confirmer notre opinion qu'à la même date le voévode valaque aura fait don de domaines aux caloyers de Kutlumus [30].

Le geste de messire Aldea et de son épouse, il convient de le noter, s'inscrit dans la tradition des dons consentis aux hauts lieux de l'Orthodoxie par des nobles byzantins, serbes, bulgares, géorgiens... [31]. L'argument présenté par Chariton à Vladislav I-er qu'en secourant un couvent de la Sainte-Montagne, il suivrait l'exemple des têtes couronnées et s'assurerait dans l'autre monde le pardon de ses péchés, joue dans cette occurrence également. Aussi Aldea et Bisa prirent-ils grand soin d'interdire à leurs parentés, fût-ce un frére ou un cousin, de contester leur donation. Le prince même du pays n'était pas libre non plus d'intervenir pour la casser ; sinon, il s'exposait, tout comme un chacun, à la malédiction céleste [32].

Nous ne saurions affirmer qu'Aldea fut le premier d'une longue liste de boyards roumains à faire l'aumône au Mont Athos [33]. Mais nous croirions volontiers qu'avant lui aucun de ses pairs n'avait encore donné une terre à quelque monastère étranger que ce fût. Seul l'exemple direct de son seigneur naturel le voévode dont il était le familier [34], a pu lui suggérer pareille imitation [35].

La clause spécifiée encore dans sa donation, que les caloyers devront faire mémoire de lui, de son épouse et de leurs parents chaqué dimanche [36] a dû elle aussi s'inspirer des stipulations de la charte princière. Et c'est un peu pour cela qu'il leur demande de prier également pour son voévode.

L'exemple d'Aldea dut influencer d'autres boyards valaques : même s'ils ne firent point don de villages aux moines athonites, il est probable qu'ils ouvrirent leurs escarcelles devant le Père Jérémie. Comment concevoir que les grands et riches seigneurs pris à témoins par Aldea dans son acte de donation, n'aient pas tenu eux aussi à s'assurer les prières des moines pour eux et leurs familles [37] ? Comme de tout temps les courtisans ont imité l'exemple du maître, le cas que constitue le geste d'Aldea nous autorise à le penser.

ADDENDUM. Nous avons repris nos recherches à Kutlumus le 14 août 1979. Concernant l'identification et la localisation proposées ci-dessus par nous, nous les croyons confirmées par l'examen des lieux confronté avec un dessin de Barskij. Ce dessin, de 1744, montre l'église Saint-Nicolas dans le coin de droite de la planche éditée par P. M.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mylonas, *Athos und seine Klosterlagen in alten Stichen und Kunstwerken*, Athènes, 1963, p. 98. Si l'on se tient à l'extérieur de l'église actuelle (qui remonte à 1799, selon une inscription extérieure constituée d'un jeu de briques), la face tournée vers le mur sud, on aperçoit juste devant soi la tour de Kutlumus : la distance ne doit pas dépasser, au juger, 150 m. (Nous l'avons mesurée pas à pas, en ligne droite). Sous l'église actuelle à laquelle on accède directement par les cellules (bonnes à abriter une dizaine de moines, selon l'estimation que nous a faite notre aimable guide, le R.P. hiérodiacre Athanase), nous avons contemplé les restes d'une église plus ancienne, sans doute celle de Neagoe Basarab, mentionnée dans la *Vie de saint Niphon* et nous avons examiné des lambeaux de fresques que nous attribuerions au XVIe siécle (nous avons ainsi identifié, à la leur d'une bougie. les noms, en grec, des saints Georges et Démétrius, à cheval, de la Vierge, de saint Artémius, de l'archange Gabriel, d'un saint Nicolas le Jeune, imberbe, une croix à la main, et sous une arcade aveugle, de saint Macaire le Romain). Seules des fouilles archéologiques pourront dater exactement les vestiges de cette église (transformée aussi en ossuaire) et nous dire si celle que le boyard Aldea gratifia d'une terre en 1398, se confond ou non avec elle. En attendant, ces quelques remarques semblent établir avec assez de certitude l'emplacement du „monastére" de Saint-Nicolas.

---

[1] Le texte a été édité par : Stoica NICOLAESCU, *Domnia lui Alexandru Vodă Aldea, fiul lui Mircea Vodă cel Bătrîn*, „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie", XVI, 1922, p. 239 ; Gr. NANDRIŞ, *Documente româneşti în limba slavă de la mânăstirile Athosului*, Bucarest, 1936, p. 244—245 (avec traduction roumaine et, p. 265, résumé français reproduit par P. LEMERLE, *Actes de Kutlumus*, p. 233, no 44) ; le corpus *D.I.R., B) T. Rom.*, I, Bucarest, 1953, p. 66—67 (seulement en traduction roumaine) et, enfin, par P. P. PANAITESCU et D. MIOC, *Doc. Roman. Hist. B) T. Rom.*, I, Bucarest, 1966, p. 46 (no 19), texte slave et p. 46—47 (trad. roum.). Cette dernière édition a rétabli le nom de dame Bisa : jusqu'ici les éditeurs lisaient *jupan Tsabisa* „messire Tsabisa", au lieu de *jupanitsa Bisa* „dame Bisa". Le nom de femme Bisa est mentionné dans un document de 1480 (cf. P. P. PANAITESCU et D. MIOC, *vol. cit.*, p. 274 et 275). L'erreur de lecture provenait (nous l'avons constaté à Kutlumus devant le document même) du fait que très souvent, à l'époque, on ne séparait pas les mots entre eux.

[2] Un exposé détaillé par P. Ş. NĂSTUREL, *Relaţiile...*, pp. 749—751 ; cf. *Aperçu critique...*, p. 96.

[3] P. Ş. NĂSTUREL, *Relaţiile...* et *Aperçu critique...*, loc. cit.

[4] P. Ş. NĂSTUREL, *Relaţiile*, loc cit. et *Aperçu critique...*, loc. cit. ; cf. N. STOICESCU, *Dicţionar...*, p. 15 (mais le prend à tort pour logothète, quand en réalité le document invoqué et conservé en traduction roumaine concerne le logothète Baldovin, jupan Aldea figurant déja à la 3e place des témoins : P.P. PANAITESCU et D. MIOC, *vol. cit.*, p. 32 no 13 et index, s.v. Aldea).

[5] Toute la discussion chez P. Ş. NĂSTUREL, *Relaţiile...*, loc. cit. et *Aperçu critique...*, p. 96. P. P. PANAITESCU et D. MIOC, *vol. cit.*, p. 46—47 datent le document de 1398 en se fondant, sans me citer, sur mes arguments. P. LEMERLE, *Actes de Kutlumus*, p. 233 enregistrait la donation, d'après NANDRIŞ, à l'année 1414, mais à la p. 14 il exprimait son incertitude quand à la datation de l'acte d'Aldea, qui „demanderait... à être mieux étudié". Cf. la liste des higoumènes de Kutlumus dressée par P. LEMERLE, *op. cit.*, p. 25.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

[6] P. Ş. NĂSTUREL, *Relaţiile...*, p. 750 et *Aperçu critique...*, p. 96 ; cf. aussi N. STOICESCU, *Dicţionar...*, p. 15—16 (le logothète Baldovin).

[7] Ici-même, p...

[8] Ce qui est bien regrettable, car cette pièce (éditée par NANDRIŞ d'après les photographies de Gabriel Millet) est le plus ancien acte roumain émanant d'un particulier, détail qui en réhausse tout l'intérêt pour l'étude de la diplomatique slavo-roumaine. D. P. BOGDAN, *Paleografia româno-slavă. Tratat şi album*, Bucarest, 1978, p. 124 considère à juste titre le document d'Aldea comme „le premier acte privé de Valachie" et regrette que les éditeurs, St. NICOLAESCU et Gr. NANDRIŞ, „n'indiquent pas le type de la graphie". Nos observations d'ordre diplomatique seront donc de quelque utilité. Quant à l'écriture, précisons ici qu'elle rappelle absolument celle des chrysobulles princiers du temps. Une comparaison avec des chartes de Mircea permettrait peut-être d'identifier le scribe.

[9] Voir ici-même, p. 32—33.

[10] NANDRIŞ transcrit *Vă zakonea*, mais nous avons constaté sur l'original le redoublement de la lettre *n*. Faute d'avoir eu avec nous l'édition du texte d'Aldea, nous n'avons pu le collationner sur place.

[11] Cette déchirure a pu emporter les noms des cinq boyards invoqués comme témoins dans le corps du document. Mais nous sommes circonspect là-dessus, car en diplomatique roumaine les témoins cités ne signent pas toujours expressément : leurs noms étaient une garantie que l'on pouvait recourir à leur témoignage verbal si besoin s'en faisait sentir. A l'époque ancienne, peu de gens en effet savaient signer leur nom, même s'ils étaient voévodes de Valachie ou de Moldavie !

[12] Nous faisons reposer notre affirmation sur l'examen direct de l'original.

[13] Mais comme les deux signatures sont de la même plume, nous supposons qu'elles ont pu être tracées en grandes majuscules (avec quelques minuscules et abbréviations) par Aldea lui-même.

[14] Si le nom du fondateur éponyme (le moine plus ou moins mythique saint Kutlumus) prévaut, l'appellation de monastère du Christ Sauveur se rencontre aussi (cf. P. LEMERLE, *op. cit.*, p. 291, index ; s.v. Koutloumousi). Mais les documents roumains donnent de règle le vocable de la Transfiguration, „Preobraženije". Voir là-dessus, P. LEMERLE, *op. cit.*, p. 1.

[14 bis] Ici-même, p. 31.

[15] Ce mot a été pris par NANDRIŞ, *op. cit.*, p. cit., dans sa traduction du document pour un nom propre : Cambanarit. La traduction de PANAITESCU et MIOC, *loc. cit.*, enregistre "le monastère de... Saint-Nicolas, qui est à Kutlumus, à la tour" („la turn"). Pour illustrer la difficulté qu'oppose à l'entendement l'expression renfermant le mot *Kambanaria*, nous retiendrons encore le fait qu'un bon slavisant roumain, I. R. MIRCEA, *Catalogul documentelor Ţării Româneşti 1369—1600...*, Bucarest, 1947, p. 4, no. 17 mentionne „le monastère Saint-Nicolas dit le Clocher de Kotlumus" ! Kambanaria est une slavisation du grec καμπανάριον „clocher" ; en bulgare on rencontre kambanaria avec le même sens (le terme a échappé au dépouillement auquel s'est livrée dernièrement Lucia DJAMO-DIACONIŢĂ, *Limba documentelor slavo-române emise în Ţara Românească în sec. XIV şi XV*, Bucarest, 1971). C'est le même vocable que „campanile", la tour des cloches (le terme a pénétré de l'italien en français, où il n'est pas attesté avant 1586 : O. BLOCH et W. von WARTBURG, *Dictionnaire étymologique de la langue française*, Paris, 1975, p. 103 : mais *campane* 'cloche' l'est depuis le XIVe s.).

[16] Les traductions roumaines sont sur ce point déroutantes. Elles semblent entendre que le monastère de Saint-Nicolas était situé dans la tour même de Kutlumus. Mais déjà P. LEMERLE a eu l'intuition d'un problème car il parle, *op. cit.*, p. 14, note 68, du „parekklision de Saint-Nicolas qui se trouve à Kutlumus, *près du grand clocher*". Sur les significations diverses de la préposition slave *na* voir Lucia DJAMO-DIACONIŢA dans l'ouvrage collectif publié sous la responsabilité de P. OLTEANU, *Slava veche şi slavona românească*, Bucarest, 1975, p. 158—159. Peut-être faut-il retrouver ici une influence du roumain où la préposition „împotrivă" *'contre'* prend aussi l'acception de 'en face de', vis-à-vis de'. Selon H. HOLM BIELFELDT, *Altslawische Grammatik. Einführung in die slawischen Sprachen*, Halle, 1961, p. 181 la préposition *na* + accusatif

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

répond à la question *wohin (=quo ?)*. Ceci nous autorise à traduire le passage incriminé par „le monastère Saint-Nicolas, à Kutlumus, lequel est situé *du côté du* campanile".

[17] P. LEMERLE, *op. cit.*, p. 99—102, no. 25. Pour l'emplacement du kellion voir p. 100, ligne 11 du document.

[18] Voir, *op. cit.*, p. 102, l' apparat critique de la ligne 21.

[19] P. LEMERLE, *op. cit.*, p. 105—106, no. 27.

[20] D'après les souvenirs que nous a laissés notre pérégrination à Kutlumus en août 1978.

[21] Ici-même, p. 36

[22] Ici-même, p. 24.

[23] G. CIORAN, *op. cit.*, p. 102 situe le parekklésion de Saint-Nicolas près du grand clocher qui se trouve dans la partie nord-ouest (sic !) du monastère de Kutlumus. Sans doute s'est-il fourvoyé dans l'appréciation des points cardinaux. Mais selon les indications qui nous ont été fournies par les moines de Kutlumus il n'existe aucune chapelle dédiée à saint Nicolas dans l'enceinte de leur couvent.

[24] P. LEMERLE, *op. cit.*, p. 147—149, no. 40 (voir aussi p. 14) (cf. également le document no. 41. p. 149—150.

[25] P. Ş. NĂSTUREL, *Relaţiile...*, p. 752 et *Aperçu critique...*, p. 97, note 14.

[26] P. LEMERLE, *op. cit.*, p. 14. Sur l'oeuvre de Mircea à Kutlumus, ici-même, p. 33.

[27] P.P. PANAITESCU, *Mircea cel Bătrîn*, Bucarest, 1944, passim ; N. STOICESCU, apud C. C. GIURESCU, *Histoire chronologique de la Roumanie*, Bucarest, 1976, p. 77—79.

[28] P. SCHREINER, *Die byzantinischen Kleinchroniken. 2. Teil : Historischer Kommentar*, Vienne, 1977, p. 352—353. Sur le long blocus de Constantinople institué par Bayazet 1er, voir D. NĂSTASE, *Une chronique byzantine perdue et sa version slavo-roumaine (La chronique de Tismana, 1411—1413)*, dans Cyrillomethodianum, IV, 1977, p. 134—144 notamment.

[29] Des exemples ici-même, passim.

[30] Supra, p. 33.

[31] Voir les dossiers athonites en général ou les histoires de chaque couvent.

[32] Gr. NANDRIŞ, *op. cit.*, loc. cit. ou P. P. PANAITESCU et D. MIOC, *vol. cit.*, loc. cit. Dinu C. GIURESCU, *Ţara Românească în secolele XIV şi XV*, Bucarest, 1973, p. 424 montre que l'interdiction faite ici aux membres de la famille des donateurs se rattache à l'application du droit de préemption, abrogé en l'espèce par la donation faite aux moines, sous peine d'encourir expressément la malédiction de Dieu.

[33] N. STOICESCU, *Sfatul domnesc şi marii dregători din Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV—XVII)*, Bucarest, 1968, p. 27—29 disserte avec mesure autour du terme de *jupan* (qu'il rapproche de son emploi chez les Serbes). Il nous semble que les boyards sans fonctions figurant au conseil princier, tel Aldea, peuvent se comparer institutionnellement aux pairs de France. Ils pouvaient être descendants d'anciens voévodes de l'époque qui précéda l'unification de la Valachie sous un voévode unique appelé 'grand voévode'. Certains d'entre eux s'apparentaient à la maison princière. Un frère cadet du voévode Mircea l'Ancien s'appelait même le jupan Staico : v. P. P. PANAITESCU, *Mircea cel Bătrîn...*, p. 53 (l'acte dans P. P. PANAITESCU et D. MIOC, *op. cit.*, p. 73—74, no 34). Sa haute naissance donc permettait à Aldea d'imiter son voévode et de prélever sur ses biens un village au profit de Kutlumus. Les boyards Craiovescu agiront de même en 1500.

[34] Parmi les *familiares* (en roumain les boyards dits 'de la maison' du prince) certains étant de hauts dignitaires ou même des personnages apparentés au voévode: N. STOICESCU, *Stafful domnesc...*, p. 38—39, qui estime toutefois qu'à l'origine — donc au XIVe siècle — c'étaient des officiers princiers d'un rang plus ou moins élevé. Une étude à ce sujet fait encore défaut : elle devra s'inspirer de celle de Jean VERPEAUX.

[35] Voir notre discussion ici-même, p. 285 pour un cas analogue au profit du monastère de Saint-Paul.

[36] L'acte porte *Kata nedealja*. Certains traducteurs entendent *chaque dimanche* (Gr. NANDRIŞ par ex., suivi par G. CIORAN, *op. cit.*, p. 102) ; d'autres

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

préfèrent *chaque semaine* (P. P. PANAITESCU et D. MIOC). Il nous semble plus logique de croire que le boyard Aldea aura choisi pour la commémoraison de son prince, de lui-même et de sa famille le plus grand jour de la semaine. Mais le fait est que le terme slave a les deux acceptions (voir par exemple V. OLTEANU, *op. cit.*, p. 428). Et il en est de même aujourd'hui encore en serbo-croate et en bulgare.

[37] Autrement dit, bien des contemporains d'Aldea auront tenu à figurer dans les diptyques de Kutlumus, eux et les leurs, en échange d'aumônes plus ou moins grasses à ses caloyers. Sur ce point, nul ne doutera du zèle des moines venus de Valachie. En 1398 il est fort possible que certains de ces Roumains avaient connu Chariton et avaient été envoyés à l'Athos par Vladislav. On vit souvent vieux à la Sainte-Montagne ! Et il ne s'était guère écoulé qu'une trentaine d'années.

III. UNE PRINCESSE ROUMAINE, ÉPOUSE D'UN FONDATEUR SERBE DE KASTAMONITOU ?

Outre les témoignages concrets relevés par nous quant aux rapports des Pays roumains avec le monastère de Kastamonitou, qu'on nous permette de signaler une indication, très vague encore, mais qui, si elle s'avérait fondée, aurait sans doute un certain retentissement.

A titre d'*hypothèse* donc nous devons relever le fait que le grand čelnic (général en chef de l'armée serbe) Radić, grand bienfaiteur et ktitor de ce couvent, comme l'a montré tout dernièrement N. Oikonomidès, aurait eu pour femme une certaine κυρὰ Δόμνα Ἄννα[1]. Δόμνα rappelle d'emblée la *Doamnă* (du latin *domina)* des Roumains, titre désignant aussi bien la compagne du prince que sa fille. Dame Anna Doamna était-elle une princesse roumaine (valaque) prise en mariage par un haut dignitaire serbe ?

Des souverains serbes et bulgares eurent pour épouses des princesses roumaines[2]. Des descendantes de la Maison royale de Serbie, comme aussi de grands seigneurs serbes redorèrent, dans les rangs de la noblesse valaque ou moldave, le blason déchu de leurs familles[3]. Dans ces conditions, Radić qui fut le chef des armée du despote Etienne Lazarević (1384—1427), puis de son successeur Georges Brankovitch (1427—1456) aurait fort bien pu se marier à une princesse du sang roumaine. On ne sait rien d'autre de cette „Ana Doamna", sinon qu'elle était déjà morte en 1433[4]. Or le prince Etienne Lazarević eut d'excellents rapports avec le grand voévode valaque Mircea l'Ancien. Le despote serbe, tout comme le prince roumain, était l'allié de Sigismond de Luxembourg, roi de Hongrie, qui lui acorda la place forte de Belgrad et le banat de Mačva. Même si Etienne avait combattu contre les Valaques de Mircea en tant que vassal du sultan Bajazet 1er Ilderim, Sigismond sut les réconcilier et, en 1406, Etienne confirma divers domaines en Serbie au monastère roumain de Tismana[5]. Dans ces conditions, il existait au début du XVe siècle un climat favorable à d'étroits rapports roumano-serbes et un mariage entre une fille du puissant voévode roumain et l'un des plus hauts dignitaires de la Serbie d'Etienne semble avoir été possible. S'il en fut bien ainsi, et si Doamna Ana a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

réellement été la fille de Mircea[6], elle fut, aux côtés de son époux, fondatrice du monastère de Kastamonitou. Nous tenons à le répéter, c'est là une hypothèse. L'avenir la confirmera ou il la démentira.

[1] N. OIKONOMIDES, *Actes de Kastamonitou*, Paris, 1978, p. 5—8 (sur Radić). Sur „Doamna Ana" : ibid., p. 7, note 33 ; OIKONOMIDES fait observer qu'il s'agit d'une notice ajoutée à la traduction d'un acte slave de 1433 faite en grec au XIXe siècle. Mais le mot Δόμνα ne saurait avoir été inventé et il devait figurer dans l'original. La première mention que nous en connaissions se trouve sur le reliquaire offert aux Météores vers 1447—1456 par Vladislav II de Valachie et son épouse Neacşa : l'inscription indiquant les noms des donateurs est grecque et la princesse y est appelée Νηάξα Ντόμνα : voir la photographie publiée par M. BEZA, *op. cit.*, p. 75 (et ici-même, p. 74). Au XVIIe s. Hélène, l'épouse de Mathieu Basarab, est titrée dans une incription grecque de Lavra βοεβοδόμνα (un hapax ?) : MILLET-PARGOIRE-PETIT, *op. cit.*, p 117, no. 355, mais dans la notice dé l'évangéliaire offert par le même Mathieu et son épouse, elle est appelée Ντὸμνα

[2] Le kral serbe Etienne Uroš épousa la princesse valaque Ana. Le tsar des Bulgares Ivan Alexandre prit pour femme la princesse Théodora, qu'il répudia pour une juive qui, baptisée, choisit le même nom. Le tsar de Vidin Straćimir était marié à la princesse de Valachie Ana.

[3] Les exemples les plus célèbres sont ceux des épouses serbes des princes Neagoe de Valachie et Pierre Rareş de Moldavie. Les boyards Craiovescu d'Olténie, épousèrent des Serbes, etc....

[4] N. OIKONOMIDES, *op. cit.*, p. 7, note 33 déjà citée.

[5] Sur les relations entre Etienne Lazarević et Mircea, voir P. P. PANAITESCU, *Mircea cel Bătrîn*, Bucarest, 1944, p. 305—307, Cf. encore Anca IANCU, *Ştiri despre Români în izvoare istoriografice sîrbeşti (secolele XV—XVIII)*, dans le volume (aux soins de E. STĂNESCU), „Studii istorice sud-est europene", I, Bucarest, 1974, p. 17—18 ; P. SCHREINER, *Chronica Byzantina Breviora*, II, Vienne, 1977, p. 393—400.

[6] On ne connaît jusqu'ici à Mircea que des fils, pour la plupart des bâtards, qui se disputèrent le trône : P. P. PANAITESCU, *op. cit.*, p. 53—58. On notera que le nom d'Ana a été souvent porté dans la famille princière de Valachie.

IV. LA BANNIERE D'ÉTIENNE LE GRAND (1500)

La bannière à l'image de saint Georges que le prince de Moldavie Etienne le Grand offrit à *son* monastère de Zographou en l'an 1500 constitue non seulement une très belle oeuvre d'art[1], mais représente encore un document de l'état d'esprit du donateur, comme nous allons le montrer.

Saint Georges y est brodé en fils d'or, d'argent et de soie sur fond rouge, il trône en vainqueur et foule aux pieds un dragon tricéphale, tout en essayant de ses doigts le fil de son glaive dégainé. Deux anges descendent des cieux pour le couronner et lui remettre qui une épée, qui un bouclier. Tout autour de l'étendard court une longue invocation en langue slavonne, dont voici la traduction française : „Ô, toi qui as enduré les souffrances et es porteur de la victoire, grand (saint) Georges, toi qui dans les malheurs et les adversités es prompt à être présent et à être un chaleureux allié, toi qui pour les affligés est une joie indicible, reçois de nous encore cette prière, celle de ton humble serviteur, le prince Jean Etienne, voévode, par la grâce

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de Dieu prince du pays de Moldavie. Garde-le sain et sauf en ce siècle et dans celui à venir par les prières de ceux qui t'honorent, afin que nous te glorifiions à jamais. Amen. Fait en l'an 7008 (= 1500) et de son règne en la 43e année" [2].

Prière simple et émouvante, qui semble jaillir du coeur d'un guerrier. Et c'est bien l'oraison de quelqu'un qui a déjà eu recours à l'intercession de saint Georges [3]. D'ailleurs la tradition moldave et athonite montre le prince invoquant tantôt ce martyr, tantôt un autre saint militaire, saint Procope, auxquels il dressa des autels [4].

Ici, l'image brodée avec tout le talent caractéristique de l'art moldave de l'époque, représente saint Georges en vainqueur : il foule aux pieds le dragon à trois têtes [5] qui lui sert d'hypopodium et les anges déposent sur son chef la couronne de la victoire. Mais il est manifeste que sa lutte n'a pas pris fin : le glorieux martyr reçoit en effet des mêmes anges, c'est-à-dire du Ciel, une épée et un bouclier, tandis que d'un geste tout martial il montre son glaive dont il éprouve le tranchant. Qu'est-ce à dire ? surtout si l'on tient compte de la prière et du contexte historique du tournant du siècle ? Tout simplement que le voévode roumain attribue ses victoires passées à la protection du saint [6]. Et le dragon aux trois têtes, détail inaccoutumé, ne symbolise pas seulement l'Ennemi, le démon, mais il fait allusion au Turc, au Hongrois et au Polonais, les trois ennemis majeurs du prince moldave depuis son intronisation en 1457, ennemis que sa valeur a obligés tant de fois à reculer. Mais la lutte se poursuit, avec les Turcs notamment, et elle peut reprendre à tout instant avec les autres voisins de la Moldavie [7]. Sous les traits de saint Georges, c'est moralement Etienne le Grand qui se prépare à affronter de nouvelles épreuves. Il demande donc au martyr du Christ de le garder sain et sauf — НЕВРѢДНИМ — car maintenant il est vieux et souffre, en outre, cruellement, de la blessure reçue à la cheville en 1462 devant Kilia, blessure qui le torturera sa vie durant et qui bientôt le fera descendre au tombeau le 2 juillet 1504, après 47 ans et 3 mois de règne, ainsi que le proclame le voile qui recouvre sa derniére demeure au monastère de Putna [8].

On peut, on doit à notre avis, considérer la belle bannière offerte à Zographou comme un manifeste spirituel et politique. Elle est une prière, mais elle est aussi, que l'on me passe cette expression moderne, une affiche de propagande [9]. Et je ne puis m'empêcher de croire que c'est bien ainsi que l'a considérée Gabriel Millet en 1917 quand il la fit retirer de Zographou par l'armée française de Salonique pour être remise officiellement à la Roumanie aux heures tragiques où l'invasion austro-allemande était arrivée aux portes de la Moldavie et que l'armée russe en pleine décomposition trahissait sur le champ de bataille la petite alliée de la France. Le grand savant aura pressenti dans cette broderie le palladium qui galvaniserait les paysans roumains dans leur lutte à mort contre l'Ennemi tricéphale venu des Carpathes, du Danube et des steppes pontiques, tout comme du temps d'Etienne le Grand... [10].

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

A en croire l'historiographie roumaine, Etienne aurait encore offert à Zographou une autre bannière[11]. Il nous faut nous inscrire en faux contre cette affirmation. Un simple coup d'oeil sur des reproductions de cette broderie représentant d'un côté saint Georges et de l'autre le baptême du Christ prouve que l'on a à faire stylistiquement à une piéce russe[12]. Les caractères de l'inscription dont cet étendard est muni sont absolument inusités dans l'art roumain, qu'il soit valaque ou moldave, alors qu'ils sont caractéristiques des épigraphes russes. Le catalogue des donations roumaines au Mont Athos peut sans regret s'alléger d'une unité : il n'en demeure pas moins étonnamment riche.

---

[1] Bibliographie : cf. Maria Ana MUSICESCU, *La broderie médiévale roumaine*, Bucarest, 1969, p. 39 (no. 21) et photographie 41. Y ajouter encore P. V. NĂSTUREL, *Steagul, stema română, însemnele domneşti, trofee*, Bucarest, 1903, p. 1—9 et pl. en couleur en regard de la p. 5 (avec indications bibliographiques plus anciennes) ; N. IORGA, *Steagul lui Ştefan cel Mare*, „Calendarul Regina Maria", 1918, Iaşi, 1918, p. 117—119 et phot. p. 118 ; V. VĂTĂŞIANU, *Istoria artei feudale în Ţările române*, I, Bucarest, 1959, p. 933—934 et fig. 898, p. 935.

[2] Le texte slave et sa traduction roumaine figurent chez P. V. NĂSTUREL, *op. cit.*, p. 4 (d'après le grand slaviste roumain Ion BOGDAN) ; dans le *Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucarest, 1958, p. 302—303 et fig. 311 ; St. NICOLAESCU, *Din daniile lui Ştefan cel Mare făcute mănăstirii Zografu de la Sfîntul Munte Athos*, Bucarest, 1938, (inaccessible). P. V. NĂSTUREL, *op. cit.*, p. 3, a bien établi, contre T. BURADA, la lecture exacte de la date de cette bannière.

[3] L'inscription dit bien „reçois de nous *encore* cette prière" (И СЄ МОЛЄНІЄ).

[4] S'il est curieux de ne pas rencontrer d'église (conservée du moins jusqu'à nos jours) placée sous le vocable de saint Démètre, en revanche appartiennent à saint Georges l'église conventuelle de Voroneţ (1488) et celle de la cour princière de Hîrlău (1492), à saint Procope, celle de Milişăuţi (1487, détruite pendant la première guerre mondiale) et l'on adjoindra à cette catégorie celle de Războieni (1496) dédiée à saint Michel, et celle de Scînteia, consacrée au même archange et à saint Gabriel et que la tradition moldave assigne à Etienne le Grand. Sur les traditions athonites : Etienne envoya à Zographou une icône miraculeuse de saint Georges à la suite de l'apparition du saint à la veille de la bataille de Vaslui avec les Turc (1475) (v. T. BODOGAE, *op. cit.*, p. 216, avec bibliographie) et ici-même, p... Selon une légende moldave, rapportée par P. V. NĂSTUREL, *op. cit.*, p. 8—9 (d'après Al. PENCOVICI, qui nous demeure inaccessible) Etienne, repoussé par les Tatars devant Cetatea Albă aurait gagné le monastère de Dobrovăţ où saint Georges lui serait apparu, lui promettant de l'aider à anéantir ses ennemis à condition qu'il bâtirait un monastère à Dieu au Mont Athos depuis les fondations : ce monastère serait précisément Zographou.

[5] Je ne connais pas d'autres images du démon sous la forme d'un dragon à trois têtes. A noter que la bannière s'apparente iconographiquement à un saint militaire de l'église princière d'Arges (XIVe s.) : Maria Ana MUSICESCU et Gr. IONESCU, *Biserica Domnească din Curtea de Argeş*, Bucarest, 1976, planche (non numérotée) représentant saint Procope (selon les traces de l'inscription l'accompagnant) et planche (en couleur) représentant saint Georges couronné par deux anges. La question mériterait une étude fouillée qui sort du cadre de notre travail.

[6] Les chroniques moldaves du temps mentionnent elles aussi l'aide céleste dont bénéficia le prince roumain.

[7] Voir là-dessus par ex. : N. IORGA, *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, IV, Bucarest, 1937, p. 147—301 ; Ş. PAPACOSTEA, *Stephan der Grosse, Fürst der Moldau 1457—1504*, Bucarest, 1975, 74 p.

[8] *Repertoriul monumentelor...*, p. 310 et fig. 217. (Il est fort probable que ce voile qui de par sa forme enveloppait le sarcophage d'Etienne, aura été

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

exécuté dans un de ses vêtements d'apparat : Corina NICOLESCU, *Istoria costumului de curte în Țările române. Secolele XIV—XVIII*, Bucarest, 1970, p. 187 et 276 y voit un drap d'or florentin). On se demandera si l'on ne peut pas serrer de plus près la chronologie de la bannière en question : en effet, son inscription précise qu'elle fut exécutée en la 43e année du règne d'Etienne. Or ce dernier étant monté sur le trône de son pays le 14 avril 1457, il appert que la 43e année de son règne couvre l'espace délimité par le 14 avril 1499—13 avril 1500. L'année de la donation étant obligatoirement 1500, étant donné que l'année commençait en Moldavie au Ier janvier et non au 1er septembre comme dans les autres pays orthodoxes, Valachie comprise, il ne nous reste rigoureusement plus que l'intervalle allant du 1er janvier au 13 avril 1500. Il est du domaine des possibilités que la commande princière fût achevée par les brodeurs un peu avant cette date, afin que l'on eût le temps de l'offrir au monastère pour la fête même de son saint patron, qui tombe le 23 avril.

[9] Le premier à avoir cherché à déterminer une ligne idéologique dans l'art roumain, et plus particulièrement moldave, est Sorin ULEA : la lecture de ses travaux a été le ferment qui a fait éclore à notre esprit l'interprétation que nous donnons de la bannière de Zographou. Voir notamment S. ULEA, *L'origine et la signification idéologique de la peinture extérieure moldave*, „Revue roumaine d'histoire", II/1, 1963, p. 29—71. De son côté, D. NĂSTASE, *Ideea imperială în Țările române. Geneza și evoluția ei în raport cu vechea artă românească (Secolele XIV—XVII)*, Athènes, 1972, 39 p. et, du même, *L'héritage impérial byzantin dans l'art et l'histoire des pays roumains*, (Milan, 1976), 105 p. a dégagé d'autres aspects du problème. Enfin, tout dernièrement, Madame Carmen-Laura DUMITRESCU, *Pictura murală din Țara Românească în veacul al XVI-lea*, Bucarest, 1978, 122 p. reconnaît (p. 7) être tributaire de la méthode de S. ULEA pour approfondir le sens du phénomène artistique valaque. On trouvera encore ici-même, passim d'autres interprétations de cas qui se sont proposés à notre curiosité.

[10] Un représentant du général Sarrail remit en 1917 cette bannière — prise pour un étendard — au consul de Roumanie à Salonique (cf. *Repertoriul...* p. 302). Il est curieux que dans son livre désormais classique sur la broderie byzantine (en collaboration avec Madame des YLOUSES), Gabriel MILLET ne s'occupe pas de cette précieuse pièce. Bien qu'ayant visité la Roumanie, Pauline JOHNSTONE, *The Byzantine tradition in church embroidery*, Londres, 1967, ne semble point avoir vu ladite bannière. Elle est conservée au Musée Militaire de Bucarest (mais elle a été fâcheusement transposée sur une soie tirant sur le violet, la soie originale rouge étant usée et effilochée). Dans l'historiographie roumaine il existe toute une littérature polémique sur le caractère de cet objet : drapeau d'Etienne le Grand offert à Zographou pour remercier saint Georges de lui avoir octroyé la victoire ? ou bannière d'église ? L'absence des armoiries moldaves (entrevue par P. V. NĂSTUREL, *op. cit.*, p. 7) et sa petitesse (100 × 90 cm) plaident pour une bannière d'église. Son iconographie — le patron même de Zographou auquel il fut offert dès le principe — le confirme à souhait. En dernière analyse, vu que ce voile n'est brodé que d'un côté et est de proportions assez réduites, nous nous demandons s'il n'aura pas d'abord servi de podéa à l'icone même de saint Georges offerte antérieurement par le voévode moldave (ici-même, p...). Sur les podéai : A. FROLOW, *La „podéa", un tissu décoratif de l'Eglise byzantine*, „Byzantion", XII/2, 1938, p. 461—504. L'art roumain aussi connaît la podéa : v. ici-même, p. 463—467.

[11] Voir par exemple le *Repertoriul...*, p. 332 et photo d'une face (saint Georges à cheval) p. 333 (ajouter à la bibliographie P. V. NĂSTUREL, *op. cit.*, p. 1—7 et figure 1 (en couleur) : l'autre face (Baptême du Christ) est reproduite dans l'article déjà cité de St. NICOLAESCU. Le *Repertoriul...*, p. 332 remarque que ce „drapeau d'Etienne le Grand" (voir le titre de la notice) est „sans date" et „attribué à l'époque d'Etienne le Grand". Nous consignerons ici un souvenir assez curieux. Il y a de cela peut-être vingt ans, sinon plus, comme nous nous promenions à Bucarest à deux pas de l'ex palais royal, sur le trottoir de l'Hôtel Athénée Palace, nous fûmes étonné d'apercevoir à l'intérieur d'une petite boutique une jeune ouvrière qui brodait une copie du „second drapeau" d'Etienne le Grand, en s'aidant de l'image en couleur reproduite dans l'ouvrage de notre aïeul. A quelque temps de là, le Musée militaire, épuré et restructuré, ayant

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rouvert ses portes sur la colline de Dealul Spirii, nous admirâmes d'abord le „drapeau" d'Etienne le Grand, autrefois à Zographou, et contemplâmes, amusé, la copie qui venait d'être exécutée de l'autre „drapeau". Elle s'y trouve certainement toujours, pieuse tromperie ad usum populi...

[12] A titre comparatif je citerai par exemple une broderie russe représentant le Miracle de Chonia (XVe—XVIe s.) : T. V. NIKOLAJEVA, *Collection of early Russian art in Zagorsk Museum*, Leningrad (1968), p. 114 et planche en regard, ou encore le voile funéraire d'Alexandre Nevski (du XVIIe s.), *ibid.*, p. 161 et planche fragmentaire. Pareillement, le grand épitaphios russe conservé au monastère de Dragomirna (Roumanie), un don du tsar Féodor Ivanovitch de l'an 1598 (cf. I. MICLEA et R. FLORESCU, *Dragomirna*, Bucarest, 1976, p. 29 ; indication du donateur et de la date : photos — avec erreurs d'attribution — chez I. D. ŞTEFĂNESCU, *Autels, tissus et broderies liturgiques*, „Analecta", II, Bucarest, 1944, p. 123 et fig. 53, 54 et 56. Dans ce travail de ŞTEFĂNESCU : la pl. 55, représente en fait l'épitaphios (XVIe s.) de l'église saint Georges, à Moscou). Au monastère de Rilo (Bulgarie) est conservé un petit voile liturgique brodé d'or et d'argent, sur soie, et représentant deux archanges du Seigneur agitant leurs rhipidia au-dessus de l'Enfant-Jésus reposant sur la patène et sous l'astérisque liturgique, tandis qu'un chérubin encense au-dessus de Lui : la forme des lettres de son inscription atteste indubitablement que c'est là une oeuvre russe et non bulgare : (une reproduction dans le catalogue *Icones bulgares IXe—XIXe siècle. Musée du Petit Palais — 16 mars — 13 juin 1976*, (Paris, 1976), photo 210 (à la page précédente, rubrique 210, ce voile est erronément qualifié d'antimension !).

V. A PROPOS DE L'INSCRIPTION DE L'ARSANAS DE ZOGRAPHOU

L'inscription slave de la tour de l'arsanas de Zographou a été mal déchiffrée par un chercheur roumain. Feu Marcu Beza, à qui l'on en doit une excellente photographie [1], ne transcrit pas le texte original mais en donne la traduction suivante (en roumain) : „L'orthodoxe et ami du Christ Jean Bogdan le voévode a construit cette tour au nom du saint martyr Nicolas en l'an 7025" [2].

Le „saint martyr Nicolas" ? Voilà de quoi faire sourire du haut de l'empyrée l'illustre évêque de Myres en Lycie ! En fait, il faut rectifier cette traduction et supprimer le mot martyr. La bévue vient de ce que la finale мꙋ du mot с(вѣто)мꙋ 'saint' en a été lue comme l'initiale du mot мꙋ(че)ник 'martyr' ! Auquel cas le nom du saint se réduirait à une ligature ressemblant plus ou moins à un Δ slavon surmonté d'un е. Or ce ник du soidisant мꙋ(че)ник est en réalité le début du nom de Nicolas. Donc la tour (пиргъ, cf. πύργος) fut confiée à la sauvegarde de saint Nicolas, patron des marins[3], et édifiée par le voévode moldave Bogdan III (2 juillet 1504—20 avril 1517) vers la fin de son règne, en 1517 [4].

---

[1] M. BEZA, *Urme româneşti...*, p. 36.

[2] M. BEZA, *Biblioteci mănăstireşti la Muntele Athos*, „Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Literare", 3e série, VII, p. 51 (11).

[3] Rien de plus naturel, les moines accoutumant d'aller à la pêche pour approvisionner en poisson leur monastère, ce qui les exposait parfoit aux périls de la mer. Voir le cas raconté dans la Vie de saint Niphon : V. Grecu, *Viaţa Sfântului Nifon. O redacţiune grecească*, Bucarest, 1944, p. 112 et 114.

[4] Cf. T. BODOGAE, *Ajutoarele...*, p. 218. Sur l'arsanas de Zographou, voir ici-même, p. 209.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VI. UNE MENTION VALAQUE CONCERNANT LE MONASTERE D'ALYPIOU OU D'ALOPOU (Vers 1517)

Dans son édition des actes du monastère de Kutlumus, le Professeur Paul Lemerle a été amené à parler du monastère d'Alôpou ou d'Alypiou. C'est, montre-t-il, le kellion des Saints-Apôtres, appelé également Karpouza ou Karpouzadikion, surnom plaisant qui nous semble faire allusion à la culture des pastèques.

Le couvent d'Alôpou remonte, au moins, au XIe siècle. On dispute pour savoir s'il fut fondé par un membre de la famille byzantine Alôpos : le nom d'Alôpou est en effet la forme la plus ancienne sous laquelle ce monastère apparaît mentionné. Le changement de nom, Alypiou au lieu d'Alôpou, semble remonter à l'époque de l'higoumène Joseph (1312—1314). On attribue ce glissement à l'oubli de la signification et de l'origine du nom primitif, Alôpou s'effaçant devant „une forme de consonance voisine, mais compréhensible". Le nom primitif dont l'étymon se rattache au nom du goupil, du rusé (ἀλεποῦ, ἀλωπου de ἀλώπηξ) devait déranger la sensibilité monastique qui aura préféré voir dans son fondateur un disciple se revendiquant de la piété due à un stylite du temps d'Héraclius, saint Alypius d'Andrinople (en Paphlagonie) : le récit par le Métaphraste de la Vie de cet ascète complaisait davantage aux moines de la Sainte-Montagne. Et, en effet, Kutlumus s'énorgueillissait de posséder le chef de ce stylite.

Un événement majeur dans l'histoire de ce monastère fut sa fusion avec celui de Kutlumus en 1423. A cette date, l'higoumène de Kutlumus assuma le titre d'higoumène d'Alypiou. Alypiou devenait le couvent principal et Kutlumus, sa dépendance [1].

Au XVe siècle les deux couvents tombèrent en décadence. Mais grâce à la générosité de princes valaques Kutlumus réussit à reprendre vie. Des moines étrangers — des Bulgares, selon M. Paul Lemerle, mais sans doute aussi des Roumains, compte tenu de l'aide financière des voévodes qui considéraient traditionnellement ce monastère comme la fondation de la Valachie — s'y établirent [2]. En 1501 le patriarche Joachim Ier les releva de la malédiction qu'ils avaient involontairement encourue en s'appropriant Kutlumus et une partie des biens du monastère d'Alypiou qu'ils avaient rattachées à Kutlumus à peine relevé par eux de ses ruines. Certes, et le patriarche en convenait, ils n'avaient fait aucun tort à Alypiou, qu'ils avaient trouvé à l'état de ruines et non habité [3].

Aussi — et là est la raison d'être de cet appendice — est-il intéressant de relever l'apparition fugitive du nom d'Alypiou dans une source roumaine. *La Vie du patriarche saint Niphon*, dont la traduction roumaine remonte au XVIIe siècle, narre comment le prince Neagoe de Valachie convoqua es 1517 le prôtos Gabriel et tous les higoumènes des monastères hagiorites pour venir participer à la consécration de son monastère d'Argeş, célébrée par le patriarche oecuménique en personne. „Et quand le prôtos Gabriel eut vu la lettre et la signature

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

du prince, lit-on dans ladite *Vita,* aussitôt il appela tous les higoumènes de tous les grands monastères : de Lavra, de Vatopédi, d'Iviron, de Chilandar, de Xéropotamou, de Karakallou, *de l'église d'Alimpie,* de Chariton Kutlumus *(sic !)* qui est la Laure roumaine, de l'église de Philothéou, de Xénophon, de Zographou, qui est la laure bulgare, d'Esphigménou, de Dochiariou, de la Laure russe, du Pantocrator, de Konstamonitou, de Saint-Paul et de Simopétra. Tous ces higoumènes vinrent chez l'*hégémon* Neagoe en Valachie"[4].

La mention d'Alypiou dans ce contexte ne laisse pas d'étonner, tant en est habitué à ne rencontrer que le seul nom de Kutlumus. Mais le voisinage des deux noms — et encore Alypiou se trouve mentionné en premier — soulève le problème de savoir si l'on n'avait pas relevé aussi depuis 1501 le vieux couvent ruiné d'Alypiou et si, s'inspirant des pièces trouvées dans les archives, l'higoumène d'alors de Kutlumus ne se parait pas d'un double titre. Il est alors, en effet, hors de question de penser que le monastère d'Alypiou ait pu reprendre vie et indépendance aux côtés de Kutlumus. Sans doute la mention d'Alypiou aussi dans le titre de l'higoumène de Kutlumus avait-elle une utilité foncière, celle de lui assurer sans contestation possible dans la hiérarchie athonite la place d'honneur détenue autrefois par le couvent d'Alôpou ou d'Alypiou, ainsi que des droits légaux sur ce qu'il avait possédé.

---

[1] Nos informations sur Alypiou sont empruntées à P. LEMERLE, *Actes de Kutlumus,* Paris, 1945, pp. 1—25. Sur saint Alypius, honoré le 26 novembre : Fr. HALKIN, *Bibliographia Hagiographica Graeca,* 2e éd., I, Bruxelles, 1957, p. 20.

[2] Voir ici-même, p. 43—44.

[3] P. LEMERLE, *op. cit.,* pp. 162—163.

[4] Vie de saint Niphon (éd. Tit SIMEDREA), reprise dans l'anthologie de G. MIHĂILĂ et D. ZAMFIRESCU, *Literatura română veche (1402—1647),* I, (Bucarest, 1969), p. 95 („...de la biserica lui Alimpie, de la Haritenul Cotlomuz...").

VII. LES PORTRAITS PRINCIERS DE DOCHIARIOU

L'Album des peintures athonites publié par les soins de Gabriel Millet reproduit les portraits du fondateur de l'actuel katholikon de Dochiariou, le voévode Alexandre Lăpuşneanu. Le prince moldave y est représenté en vêtements d'apparat, tenant l'image de l'église et accompagné de deux jeunes fils, Constantin, plus petit, et Pierre, plus grandelet. On y découvre également le portrait de son épouse Roxana et celui de leur fils aîné, Bogdan. Des inscriptions grecques qui précisent le nom de chacun de ces personnages, ont toutefois quelque chose qui intrigue, celles du moins concernant le voévode moldave et sa compagne : c'est que les planches de l'album Millet les concernant semblent accuser des retouches[1].

Ayant consulté à l'Ecole Pratique des Hautes Etudes (5e section) les photographies originales prises par Millet et aidé d'une loupe, j'ai pu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

me livrer à quelques constatations. On lit autour de la tête de Lăpuşneanu ce texte peint en majuscules avec quelques abréviations : *(à gauche)* Ἐν Χ(ριστ)ῶ τῶ θ(ε)ῶ εὐσεβὴς//καὶ πιστὸς αὐθέντης πά//σης Μολδοβλαχίας (et, à droite) Ἰωάννου Ἀλεξάν//δρου βοϊβοδα καὶ//κτήτωρ τῆς ἁγίας μονῆς ταύτης.

Une première retouche apparaît sur le nom du voévode : au-dessous de la finale *ou* de Ἰωάννου il avait été d'abord écrit δc Puis, au lieu de ἁγίας μονῆς ταύτης. une bévue avait fait mettre ἁγίας ταύτης.... Ce qui est intéressant c'est de relever la forme Ἰωάννου Ἀλεξάνδρου au lieu du nominatif Ἰωάννης Ἀλέξανδρος.

Sans doute ce génitif est-il dû à la forme roumaine du nom même du prince, Alexandru. L'artiste — sans doute un Grec, à en juger d'après l'élégance des superpositions de lettres et l'emploi d'abréviations — savait que le fondateur de l'église qu'il décorait s'appelait Alexandru, forme qui avait à ses oreilles l'apparence d'un génitif. Et c'est ce qui l'a poussé à mettre aussi au même cas le nom-titre de Jean (Ἰωάννου).

Quant aux noms des jeunes princes, ils sont en partie effacés. Mais il ne faut pas être grand clerc pour les identifier : Κωνσταντιν est ici aussi la forme roumaine Constantin, au lieu du grec Κωνσταντινος La terminaison du nom de Π[ε]τρος est effacée mais semble bien avoir été un o entrecoupé à la partie inférieure par cette sorte de petit vibrillon qui est en paléographie un sigma. Pour Bogdan, nous asistons à un phénomène hybride, tout comme pour le nom de son père : Ἰωάννης//Πογδάνου//βοϊβοδα//καὶ κτήτωρ „Jean Bogdan voévode et fondateur". Si le Ἰῶ princier est correctement rendu au nominatif, le nom de Bogdan l'est par le genitif Πογδάνου, mais on peut penser que cette terminaison représente un *u* bref en roumain. Nous avons alors affaire ici aussi avec une forme roumaine.

En ce qui concerne le portrait de la princesse, la célèbre Roxane, le peintre semble avoir d'abord écrit ἡ εὐσεβής pour le corriger ensuite par le superlatif accoutumé : ἡ εὐσεβεστά//τη κυρία//Ροξάν//δρα.

L'emploi de ces formes roumaines dans un contexte grec nous remémore le cas identique de l'épitrachilion d'Alexandre le Bon de Moldavie [2]. Et il ne serait pas surprenant d'observer à l'avenir d'autres cas analogues où, sans relation avec la langue des inscriptions, des noms de princes valaques ou moldaves, peut-être aussi ceux de leurs boyards, sont reproduits sous leur forme roumaine.

---

[1] G. MILLET, *Monuments de l'Athos. I) Les peintures*, Paris, 1927, pl. 242/2 (Alexandre et ses fils Pierre et Constantin), pl. 243/1 (Bogdan), et pl. 243/2 (Roxana) (la fin de l'inscription est tronquée sur la planche dudit album). (Nous exprimons nos remerciements à Mademoiselle Suzy DUFRENNE qui nous a permis de consulter les photos MILLET de l'E. P. H. E.). Lors de notre courte visite d'une heure environ à Dochiariou (le 29 août 1978) nous avons constaté non sans regret que les portraits des fondateurs roumains, placés dans l'embrasure d'un fenêtre, étaient inaccesibles aux regards par suite d'une vitrine malencontreusement fixée au mur et renfermant les deux épitaphioi de Dochiariou. L'impossibilité où nous nous trouvions de faire ôter cette vitrine nous a empêché d'examiner lesdits portraits. Juché sur l'une des stalles du côté nord de l'exonarthex, nous avons tout au plus perçu le S.O.S. désolant lancé par les fleurons des couronnes de ces personnages malmenés par les successeurs

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

modernes de ceux dont ils furent les grands bienfaiteurs... Sur les réalisations de la famille Lăpuşneanu à Dochiariou, voir ici-même, p. 163—165.

[2] N. IORGA avait même pris partie un moment pour l'origine roumaine de cette belle broderie. Voir là-dessus : E. TURDEANU, *La broderie religieuse en Roumanie. Les étoles des XV et XVII siècles*, Buletinul Institutului Român din Sofia, Bucarest, 1941, p. 11—12. Nous fondant sur la photographie éditée par Maria-Ana MUSICESCU, *Date noi asupra epitrahilului lui Alexandru cel Bun*. „Studii şi cercetări de istoria artei", I, 1958, p. 75—113, nous avons constaté le bien-fondé de la leçon Ἀλεξάνδρου. Mais nous avons observé aussi de menues erreurs de lecture : Βοεβώνδα (et non Βοεβόδα), Μολδοβλαχείας (et non Μολδοβαχίας à 2 reprises).

VIII. LE MANUSCRIT 234 DU MONASTÈRE DU PANTOKRATOR

Nous dirons quelques mots seulement du manuscrit 234 de Pantokrator et de sa reliure en argent doré. Et c'est par cette dernière que nous commencerons. C'est à l'équipe conduite à la Sainte-Montagne par Franz Dölger pendant la deuxième guerre mondiale que nous devons une bonne photographie de la reliure de ce codex. Elle représente au droit la Crucifixion et au dos l'Annonciation : des inscriptions slaves très frustes et incorrectes précisent du reste cette iconographie [1]. Les érudits allemands qui virent cet objet ont bien remarqué une inscription cyrillique gravée sur deux lignes à la partie inférieure du dos. Ils ont observé qu'elle était fautive [2], et c'est ce qui les a empêchés d'en indiquer la teneur. Un peu plus heureux qu'eux, nous pensons être parvenu à tirer au clair l'essentiel de ce petit texte slave, quoique le manque d'habileté de l'orfèvre qui le grava nous interdise encore d'en donner une transcription complète. Nous lisons : †сїе книг(а) ѡков(а) бъркан велис//си ком(и)с и сън ег(о) радȣл и мана(?) и дъікȣ...

C'est-à-dire : „Le grand comis Bărcan a relié ce livre avec son fils Radul et Manea (?) et Diicul..."

Stylistiquement, cette reliure rappelle assez d'autres pièces d'orfèvrerie valaque du milieu du XVIe siècle. Or un grand *comis* Bărcan est attesté de 1560 à 1568, Bărcan de Târnava, dit aussi Bărcan de Merişani [3]. Sur ce point la lecture de son nom, comme celle aussi de celui porté par son fils Radul sont certaines. Ceci permet donc de dater des années 60 du XVIe siècle cette donation au Mont Athos. Seul l'examen de cette pièce sur place pourrait peut-être permettre de tirer au clair le déchiffrement des points qui nous sont restés encore obscures.

La maladresse de l'ouvrier qui exécuta la reliure rappelle le peu d'école de celui qui exécuta celle d'un évangéliaire offert à Dionysiou [4] ; mais l'atelier n'est pas le même [5].

Le manuscrit protégé par ladite reliure mérite aussi quelques lignes de présentation. Selon sa description par Sp. Lampros, il s'agit d'un tétraévangéliaire, avec un ménologe, la lettre d'Eusèbe à Karpianos, les actes des apôtres et les épîtres ; 50 homélies de Grégoire le Théolagien ; 108 chapitres de Jean Damascène ; des textes de Psellos, de saint Athanase d'Alexandrie, de saint Basile, de Photius — et j'en

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

passe, sans compter les Basiliques. Avec les 547 feuillets qu'il compte, ce manuscrit sur parchemin, date (selon Lampros) du XIIIe siècle. Il nous semble superfétatoire de reproduire la totalité du sommaire, en partie d'une époque plus récente. Mais c'est encore à Lampros et à Dölger que nous devons l'indication que le codex se trouve dans l'église du monastère, où il passe pour être „l'évangéliaire de Jean Kalyvite“ [6].

Notre identification de la reliure comme étant un travail valaque du XVIe siècle, offert par un grand boyard roumain vers 1560—1568, soulève maintenant des questions au sujet du manuscrit proprement dit. Fut-il envoyé lui aussi de Valachie ? ou bien seule la reliure y fut-elle exécutée ? il est difficile de répondre, surtout sans avoir procédé à un examen du manuscrit, qui peut renfermer des notices slaves et autres non signalées par Lampros. Mais une chose est certaine c'est que le codex n'a jamais appartenu à saint Jean Kalyvite, ascète constantinopolitain du Ve siècle, puisqu'il date du XIIe siècle !

La donation du grand comis Bărcan s'inscrit donc dans l'ensemble des donations roumaines faites à Pantokrator au XVIe siècle.

---

[1] Fr. DÖLGER, etc., *Mönchsland Athos*, Munich, 1943, p. 163, pl. 86.

[2] *Op. cit.*, p. 162 (voir aussi p. 293 la bibliographie de la note 106).

[3] Sur ce boyard : N. STOICESCU, *Dicționar...*, p. 33.

[4] Voir ici-même, p. 480—484.

[5] Il y aurait toute une étude à faire à ce propos. Les motifs floraux se retrouvent sur d'autres pièces d'orfèvrerie roumaine du temps.

[6] Sp. LAMPROS, Κατάλογοι τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἑλληνικῶν κωδίκων I, Cambridge, 1895, pp. 112—113 et 438 ; Fr. DÖLGER, *op. cit.*, p. 163 (légende de la planche 86).

[7] T. BODOGAE, *Ajutoarele românești...*, p. 194 déclarait n'avoir pas rencontré à Pantokrator de manuscrit intéressant l'histoire roumano-athonite ; Fr. DÖLGER et ses collaborateurs dataient la reliure du XVIIIe siècle et Sp. LAMPROS, *op. cit.*, p. 113 la considérait comme une oeuvre d'art slave !

ADDENDUM : description du contenu de ce codex et reproduction de feuillets apud Οἱ Θησαυροὶ τοῦ Ἁ. Ὄ. t. III, p. 283—284 (et pl. 242—257). La reliure est attribuée au XIIe/XIIIe s. ! La bibliographie, p. 282, ignore l'ouvrage de Dölger cité plus haut.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

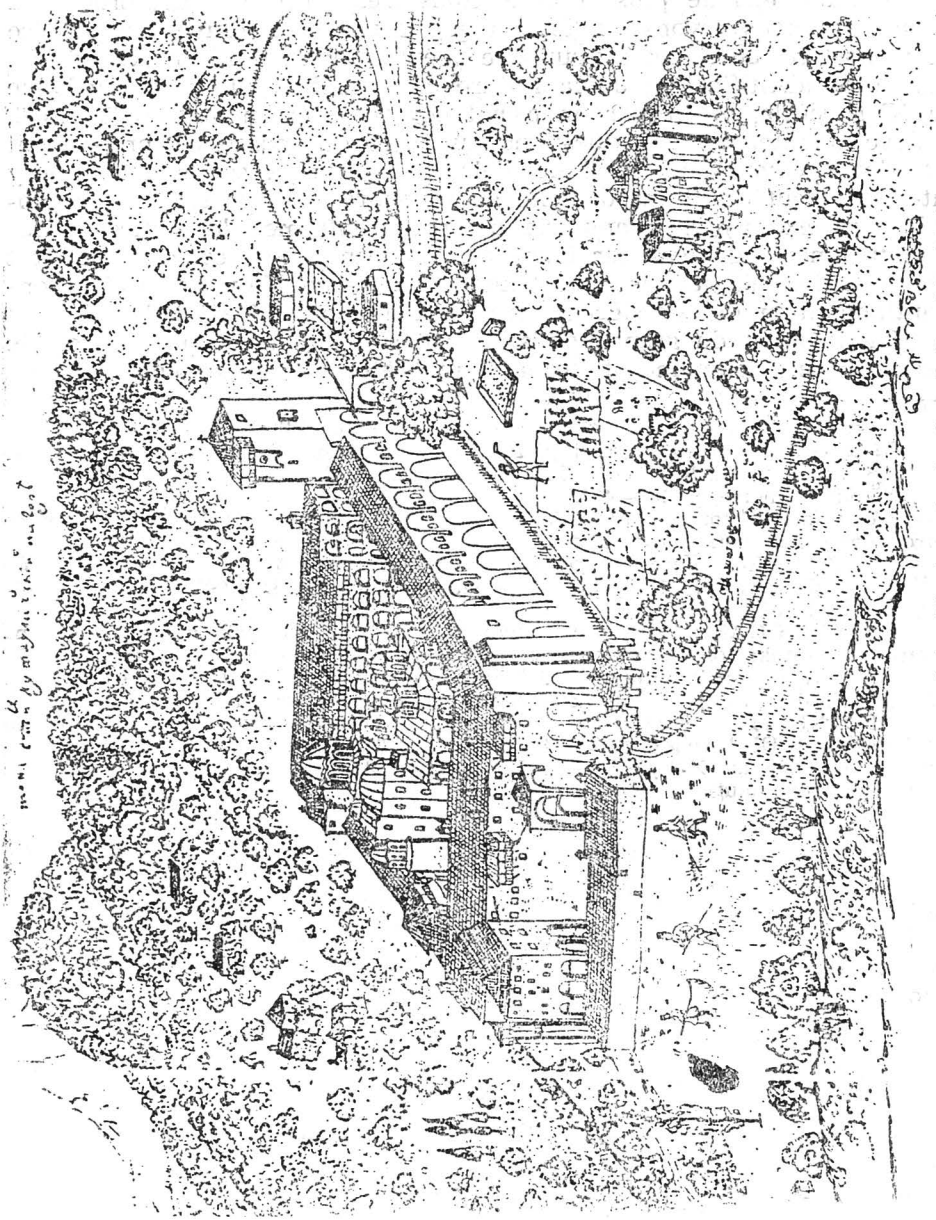

Le monastère de Kutlumus et Saint-Nicolas : dessin d'après Barskij (1744)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ȘERBAN PAPACOSTEA

ÎNFRUNTĂRI POLITICE ȘI SPIRITUALE ÎN SUD-ESTUL EUROPEI 1204—1241 (II) *

Asaltul împotriva Cumaniei: Ordinul teutonic în Țara Bîrsei[69]. După 1212—1213, statul vlaho-bulgar și-a modificat radical politica externă și, într-o anumită măsură, pe cea internă, ca urmare a dublei presiuni exercitate asupra sa din sud și din nord; modificările geopolitice însemnate în curs de desfășurare la nordul Dunării, unde puterea cumană, dominantă pînă atunci, s-a destrămat rapid sub loviturile Ordinului teutonic, au înlăturat unul din factorii principali pe care se întemeiase acțiunea militară a Asăneștilor.

În 1211, regele Ungariei Andrei II i-a instalat în Țara Bîrsei pe cavalerii teutoni, „ultra silvas versus Cumanos", cu scopul declarat ca, prin acțiunea lor, „regatul să se întindă". Pentru a le ușura misiunea pe care le-a încredințat-o la extremitatea sud-estică a regatului său, regele a acordat cavalerilor teutoni un șir de privilegii, între care și acela de a construi fortificații de lemn, „pentru întărirea regatului înspre Cumani"[70]. Un an mai tîrziu, lărgind concesiile acordate detașamentului Ordinului teutonic instalat în Țara Bîrsei, regele reamintește și funcția esențială care le fusese atribuită, înfruntarea cumanilor, funcție pe care o și îndeplineau cu succes: „eo quod ipsi in confinio illo tamquam novella plantatio sunt positi et assiduos Cumanorum patientes insultus se pro regno tanquam firmum propugnaculum de die in die morti opponere non

* Prima parte a acestui studiu s-a tipărit în *AIIAI*, XXVI/1, 1989, p. 217—233; numerotarea notelor urmează în continuare.

[69] Din vasta literatură referitoare la Ordinul teutonic în spațiul carpatic, semnalăm cîteva titluri care se încadrează în unghiul de vedere al lucrării de față: G. Rössler, *Der Deutsche Orden im Burzenland*, în „Ostdeutsche Monatshefte", VII, 1926, p. 225—238; I. Ferenț, *Cumanii și episcopia lor*, p. 63—64; W. Kuhn, *Ritterorden als Grenzführer des Abendlandes gegen das östliche Heidentum*, în „Ostdeutsche Wissenschaft", VI, 1959, p. 7—70. Pentru bibliografia problemei, v. H. Glassl, *Der Deutsche Orden im Burzenland und in Kumanien*, în „Ungarn Jahrbuch", 3, 1971, p. 23—49.

[70] Fr. Zimmermann și C. Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, I. Bd., *1191 bis 1342*, Hermannstadt, 1892, p. 11. (UKB, I).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

formidant“ [71]. În 1222, cu prilejul reînnoirii privilegiului inițial, regele explică din nou sensul instalării ordinului în Țara Bîrsei, combaterea cumanilor : „insuper libera fora et tributa fororum eiusdem terrae eis totaliter indulsimus et ad munimen regni contra Cumanos castra et urbes lapideas construere eos perimisimus, ut et inimicis Christi resistere valeant et personae nostrae et heredibus nostris legittime nobis succedentibus ad coronam ad honorem pateant et munimen“ [72].

În 1231, așadar șase ani după izgonirea Ordinului teutonic, papa Grigore IX îl invita pe același Andrei II și pe fiul său Bela IV să restituie cavalerilor teritoriul confiscat, amintindu-le meritele cîștigate de ei în lupta împotriva cumanilor : apărarea regatului împotriva frecventelor lor incursiuni, înaintarea lor dincolo de „munții de zăpadă“, întărirea teritoriilor ocupate prin fortificațiile construite împotriva cumanilor, înfrîngerea acestora și convertirea unei părți a lor la creștinism. Așadar, Ordinul teutonic a fost instalat în Țara Bîrsei pentru a lupta împotriva cumanilor, iar misiunea care i-a fost încredințată a avut sens ofensiv, cuceritor. Expansiunea cavalerilor dincolo de Carpați pare a fi fost rapidă ; acțiunea lor a avut consecințe considerabile.

Împrejurările instalării Ordinului teutonic în Țara Bîrsei sînt necunoscute ; izvoarele, puține la număr, care privesc acest scurt, dar însemnat episod de istorie universală desfășurat în spațiul carpato-dunărean, nu cuprind nici un detaliu cu privire la negocierile prealabile emiterii privilegiului regal din 1211 [74]. Așezarea teutonilor în Țara Bîrsei a fost, evident, o manifestare a politicii regale ungare și a hotărîrii ei de a înlătura de la hotarul sud-estic al regatului primejdia cumană ; acesta este rostul atribuit explicit de regele Andrei II Ordinului teutonic. În același timp, însă, detașarea unui factor însemnat al cruciatei în colțul sud-estic al Transilvaniei a slujit și un interes al cruciatei înseși [75] ; ea presupunea asentimentul papalității și e neîndoielnic că Inocențiu III l-a dat.

[71] UKB, I, p. 14.

[72] UKB, I, p. 19.

[73] UKB, I, p. 51 și 52—53.

[74] Cercetătorii acestui moment din istoria Ordinului teutonic și-au concentrat atenția mai mult asupra ariei teritoriale a dominației sale și asupra sfîrșitului acestui episod decît asupra împrejurărilor, foarte obscure, ale instalării cavalerilor în Țara Bîrsei. Potrivit unuia dintre istoricii recenți ai Ordinului teutonic, singurul lucru sigur cu privire la hotărîrea de a-i aduce pe teutoni în sud-estul Transilvaniei e necesitatea pe care a resimțit-o regatul ungar de a bloca pentru invadatorii veniți din stepă trecătorile Carpaților ; M. Tumm1er, *Der Deutsche Orden im Werden, Wachsen und Wirken, bis 1400*, Wien, 1955, p. 183.

[75] Cea mai pătrunzătoare interpretare a originii episodului teutonic din istoria noastră se datorează lui G. Rössler ; pentru istoricul german, inițiativa instalării cavalerilor teutoni în Țara Bîrsei a fost rodul colaborării dintre Inocențiu III și marele maestru al Ordinului, Hermann von Salza. Ea a izvorît din efortul papei de a asigura cruciatei un nou cadru, cu un nou fundament, mai larg și mai solid decît cele în care se desfășurase anterior. Dublul țel al cruciatei — eliberarea Ierusalimului și reunirea celor două biserici prin înlăturarea schismei — avea să fie realizat, în viziunea papei, prin Constantinopol ; rezistențele întîmpinate de Imperiul latin și ostilitatea populației grecești față de confesiunea latină, l-au determinat pe papă să-și extindă planul, străduindu-se „să înconjoare domeniul bisericii răsăritene prin puncte de reazem a puterii papale sau acce-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Chiar dacă tema cruciatei nu apare explicit formulată în primele acte care consemnează așezarea cavalerilor teutoni în sud-estul Transilvaniei, ea își croiește drum în textele papale următoare. O justificare în sens de cruciată a prezenței ordinului pe aceste meleaguri e implicită în termenul de „păgîn" aplicat cumanilor în actul emis la 19 aprilie 1218 de papa Honoriu III în favoarea Ordinului teutonic [76] și în formula de „inamici ai lui Christos" din confirmarea din 1222 a donației orginare a Țării Bîrsei [77]. Dar, în actele papale din faza finală a activității Ordinului teutonic în regiunea Carpaților și în cele în care papalitatea a cerut regelui să restituie teritoriile confiscate de la cavaleri, rostul cruciat al misiunii e răspicat afirmat.

În răspunsul său afirmativ la cererea cavalerilor de a lua sub protecția scaunului papal Țara Bîrsei și teritoriile transcarpatice smulse cumanilor, papa Honoriu III amintește atît argumentele invocate de cavaleri — în primul rînd afluxul mult mai mare de coloniști care avea să fie declanșat de statutul de teritoriu sub protecția papală —, cît și „folosul nu mic al Țării Sfinte" [78], formulă care revine și în alte acte papale [79]. Într-unul din acestea — scrisoarea papei Honoriu III către Andrei II, din 12 iunie 1225 —, papa nu numai își întărește argumentul, dar îl prezintă ca provenit din propria sa inspirație. Pe de o parte Honorius III îi amintea regelui că darul său către Ordinul teutonic fusese menit să slujească Țării Sfinte, iar pe de alta îi arăta că prin casarea donației el a zădărnicit acest folos [80].

Așadar prin prezența Ordinului teutonic în Țara Bîrsei, un front al cruciatei s-a constituit în spațiul carpato-dunărean, cu misiunea de a-i combate pe cumanii păgîni ; mai mult decît atît, noul front era considerat de autoritatea supremă a creștinătății apusene, din inițiativa și sub controlul căreia se desfășura acțiunea cruciatei, a fi deosebit de util principalei direcții a acesteia, Palestina și Ierusalimul. Neîndoielnic, legătura între această direcție esențială a cruciatei și cea din cotul Carpaților nu putea fi directă, ea trecea prin Imperiul latin de Constantinopol, considerat și el un sector secundar al cruciatei și al țelului ei originar și fun-

---

sibile influenței ei", de unde aveau să fie întreprinse ofensive în ariile vizate. În acest plan, Țării Bîrsei i-a revenit un rol deosebit, ca punct de reazem în lupta împotriva păgînilor și a bisericii orientale. Rolul regelui Ungariei în realizarea acestui plan ar fi fost, potrivit autorului, secundar ; G. Rössler, *Der Deutsche Orden*, p. 228—229.

Pentru altă viziune a chestiunii instalării teutonilor în Țara Bîrsei, v. K. Horedt, *Unele aspecte ale colonizării germane din Transilvania în prima jumătate a secolului al XIII-lea*, în vol. *Sub semnul lui Clio. Omagiu acad. prof. Ștefan Pascu*, Cluj, 1974, p. 279—284.

[76] UKB, I, p. 17, 25.

[77] UKB, I, p. 19.

[78] „...atque ad utilitatem non modicam terrae sanctae..." ; UKB, I, p. 29 ; cf. G. Rössler, *Der Deutsche Orden*, p. 229—230.

[79] UKB, I, p. 31.

[80] „...quatenus eadem (terra) colonis citius impleretur, tuumque meritum eo altius surgeret, quo donum tuum terrae sanctae uberius proveniret ; ...et ultra terram ipsam, quam cum multo personarum et rerum dispendio populaverant, eis et ipsi terrae sanctae pene penitus inutilem reddidisti" ; UKB, I, p. 36—37 ; v. și p. 43.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

damental. Afirmaţia papei Honoriu III nu poate fi interpretată aşadar decît în sensul că prin acţiunea lor în spaţiul carpatic, cavalerii teutoni slujeau cauza Imperiului latin, a cărui trăinicie era la rîndul ei, în concepţia papalităţii, esenţială pentru realizarea cruciatei la Ierusalim. O asemenea funcţie, cavalerii teutoni nu o puteau însă îndeplini decît în raport cu statul vlaho-bulgar, ale cărui mari succese în luptele cu bizantinii şi cu latinii se datoraseră în mare măsură concursului militar permanent al cumanilor din nordul Dunării [81].

Aduşi în Ţara Bîrsei pentru a lupta împotriva cumanilor, care pătrundeau frecvent în Transilvania [82], cavalerii teutoni şi-au îndeplinit cu succes misiunea, datorită nu în mică măsură fortificaţiilor construite de ei şi în faţa cărora oamenii stepei erau neputincioşi ; curînd chiar, ei au trecut la contraofensivă, urmărindu-i pe cumani dincolo de munţi, în teritoriile din care porneau incursiunile în Transilvania. Unsprezece ani după instalare, în 1222, succesul acţiunii militare a cavalerilor teutoni era atît de mare încît confirmarea privilegiilor lor de către regele Andrei II cuprindea ca orizonturi ale expansiunii lor răsăritene „hotarele brodnicilor" — greu de identificat — şi Dunărea [83]. Înfruntările repetate cu cumanii, înregistrate în actele regale şi în cele papale, succesele tehnicii militare superioare a cavalerilor teutoni împotriva cavaleriei uşoare a cumanilor, au făcut posibilă rapida extindere a ariei controlate de Ordinul teutonic şi perspectivele cu totul excepţionale deschise de succesul lor.

Înaintarea cavalerilor teutoni peste Carpaţi a pus capăt dominaţiei cumane în teritoriile învecinate cu Transilvania la miazăzi şi răsărit, deschizînd în acelaşi timp drumul spre Dunărea inferioară şi Marea Neagră, legătură care avea să rămînă timp de mai bine de două secole unul din obiectivele principale ale politicii externe a regatului ungar. *Cumania neagră*, teritoriul cel mai apusean din vastul spaţiu dominat de cumani, înceta să mai existe ca entitate politică controlată de aceştia.

---

[81] Merită observat faptul că în apelul dramatic adresat papei Inocenţiu III după catastrofa de la Adrianopol, Henric I invoca mărturia cavalerilor templieri şi ospitalieri, care se aflau împreună cu el, pentru a sublinia importanţa decisivă a imperiului fundat de cruciaţi la Constantinopol pentru reuşita cruciatei în Palestina : „sicut communis omnium Christianorum in Oriente degentium et praecipue venerabilium fratrum militiae Templi et Hospitalis utriusque qui nobiscum sunt, clamat assertio..." ; P. L., CCXVII, col. 234.

[82] UKB, I, p. 16.

[83] UKB, I, p. 19 ; v. obiecţiile formulate de M. Holban, *Despre aria de întindere a cavalerilor teutoni din Ţara Bîrsei (1221—1225)*, în vol. *Din cronica relaţiilor româno-ungare în secolele XIII—XIV*, Bucureşti, 1981, p. 9—48, cu privire la autenticitatea diplomei din 1222 a lui Andrei II ; dar autoarea admite totuşi că „ospitalierii exercitau un fel de dominaţie, radiind din cetatea lor din Crucpurg" asupra formaţiilor româneşti de la sud şi răsărit de Carpaţi ; *ibidem*, p. 47. Argumente decisive în favoarea autenticităţii diplomei din 1222 la H. Zimmermann, *Der Deutsche Orden in Siebenbürgen*, în vol. *Im Bann des Mittelalters. Ausgewählte Beiträge zur Kirchen- und Rechtsgeschichte*, Sigmaringen, 1986, p. 162—183. Pentru ansamblul problemei expansiunii Ordinului teutonic în zona Carpaţilor răsăriteni şi al consecinţelor ei în această arie, v. V. Spinei, *Contribuţii la istoria spaţiului est-carpatic din secolul al XI-lea pînă la invazia mongolă din 1241*, în „Memoria Antiquitatis", VI—VIII, 1974—1976, Piatra Neamţ, 1981, p. 109—111.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Destrămarea Imperiului cuman, lovit în apus de cavalerii teutoni, vîrf de lance al papalității și al regatului ungur, a fost precipitată de lovitura nimicitoare suferită în răsărit, în aria hoardei dominante, *Cumania albă*, ca urmare a primei invazii mongole în Europa. Zdrobirea cumanilor, aliați cu rușii, la Kalka, de mongolii lui Djebe și Subutai (31 mai 1223), s-a repercutat asupra întregii arii de dominație cumană. În fuga lor spre apus, în căutare de adăpost în regatele creștine, supraviețuitorii marii înfrîngeri antrenează și o parte a hoardelor apusene. Prinsă într-o dublă strînsoare, de la apus și de la răsărit, varianta cumană a „imperiului stepelor" își trăiește sfîrșitul.

Evenimentele petrecute în răsărit și rapida dezintegrare a Imperiului cuman au înlesnit acțiunea Ordinului teutonic în Cumania apuseană. Acum, sub efectul loviturilor cavalerilor teutoni, cumanii din aria de acțiune a regatului ungar încep să se convertească [84]. Intrarea în dependență a unei părți a cumanilor, în cadrul unui proces de destrămare care cuprinsese ansamblul stăpînirii lor, părea să deschidă larg porțile Europei răsăritene forțelor politico-militare și influențelor spirituale care înregistraseră acest remarcabil succes : Ordinul teutonic, papalitatea și regatul ungar. De altminteri, anii care separă victoria Ordinului teutonic asupra cumanilor de marea invazie tătară în spațiul carpatic au fost cei mai fecunzi în acțiuni și proiecte legate de expansiunea apuseană în Europa răsăriteană în evul mediu ; cruciata și misiunea de convertire găsesc acum, mai mult ca în trecut, un vast cîmp de acțiune în răsăritul continentului. Păgînii și creștinii „schismatici" din acest spațiu sînt cuprinși în vastul efort de cucerire teritorială și spirituală pornit din Apus în secolele precedente și ale cărui valuri băteau acum puternic în răsăritul continentului.

Pe cît de însemnat în perspectiva istoriei generale a Europei răsăritene și sud-estice, pe atît de scurt a fost episodul teutonic în spațiul carpato-dunărean. În 1225, așadar la numai patrusprezece ani de la așezarea cavalerilor teutoni în Țara Bîrsei, reactivînd un conflict care se manifestase și în anii precedenți, regele Andrei II a intrat în fruntea unei armate în teritoriile controlate de ei, le-a ocupat pozițiile fortificate și i-a izgonit, punînd astfel capăt prezenței și dominației Ordinului teutonic în zona Carpaților răsăriteni și sudici [85]. Actul regelui Ungariei a prevenit constituirea unui stat propriu al Ordinului teutonic, sub autoritate papală, sau, mai degrabă, l-a anihilat în germene.

Un pas însemnat în procesul de desprindere de sub autoritatea regatului a fost respingerea de papa Honoriu, la 12 decembrie 1223, a încercării episcopului transilvan de a atrage teritoriul Ordinului teutonic sub jurisdicția sa și hotărîrea lui de a-l trece direct sub jurisdicția Romei [86]. Dependența episcopală de Roma și de o instanță ecleziastică superioară celei a regatului însemna însă emanciparea de autoritatea acestuia într-un sector esențial al vieții publice. Dar tendința de desprindere din regat nu avea să se oprească la această limită ; un an mai tîrziu, la 30

[84] UKB, I, p. 51 și 53.
[85] UKB, I, p. 51.
[86] UKB, I, p. 24—25.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aprilie 1224, papa Honoriu III răspundea afirmativ la cererea cavalerilor teutoni de a lua Ţara Bîrsei şi teritoriile de „dincolo de munţii de zăpadă" sub jurisdicţia şi „în proprietatea bisericii apostolice" [87]. Hotărîrea papei însemna însă, cum s-a observat, constituirea unui stat al Ordinului [88], cu rosturi de cruciată şi misiune catolică în imensele teritorii pe care păreau să le deschidă acţiunii sale destrămarea puterii cumane.

Încercarea Ordinului teutonic de a-şi crea un stat propriu în spaţiul carpato-dunărean, sub emblemă papală, a provocat reacţia intransigentă a regalităţii ungare, care înţelegea să păstreze pentru sine beneficiul cuceririlor realizate de teutoni pe baza unui privilegiu regal şi cîştigurile încă mult mai mari care puteau fi obţinute în viitor, din această bază de acţiune. În iunie 1225, scrisoarea papei Honoriu III către Andrei II consemnează reprobator faptul împlinit al intrării oştii regale, condusă de rege însuşi, în teritoriile Ordinului teutonic şi confiscarea lor [89].

Înfruntarea dintre regele Andrei II şi papa Honoriu III cu privire la drepturile teutonilor asupra teritoriului cuprins de ei în cursul şederii în Ţara Bîrsei — înfruntare care a continuat şi sub urmaşii lor — a fost una din multiplele manifestări ale efortului papalităţii, ajunsă la maximum de putere şi prestigiu, de afirmare a concepţiei teocratice, de a-şi constitui un sistem de state direct dependente de ea. În cazul Ungariei, în raport cu momentul teutonic din istoria Ţării Bîrsei şi a Cumaniei, încercarea a sfîrşit printr-un eşec. Episodul teutonic s-a încheiat repede în spaţiul carpato-dunărean, dar prin urmările sale a influenţat puternic evoluţia situaţiei în teritoriile carpato-dunărene.

Înaintarea victorioasă a cavalerilor teutoni în teritoriul sud şi est-carpatic a contribuit hotărîtor la anihilarea dominaţiei cumane în această regiune. Oricare a fost mobilul iniţial al transferării unui detaşament al Ordinului teutonic în spaţiul carpato-dunărean, rezultatul acestei iniţiative a fost înlocuirea hegemoniei cumanilor nomazi printr-o formaţie statală de tip cruciat, căreia i-a urmat apoi o formulă de organizare politică dependentă de regatul ungar. Pentru statul vlaho-bulgar aceasta a însemnat dispariţia unei forţe vecine protectoare şi înlocuirea ei printr-o realitate/ politică potenţial ostilă. Această nouă realitate, ea însăşi segment al alteia mai largi, a constituit un factor de presiune permanentă asupra statului Asăneştilor. Prin contribuţia la modificarea politicii acestuia, noua realitate creată în spaţiul carpato-dunărean a asumat un rol însemnat în consolidarea şi supravieţuirea Imperiului latin de Constantinopol şi astfel, în viziunea papalităţii, în sprijinirea „cruciatei în Ţara Sfîntă".

---

[87] UKB, I, p. 29.

[88] F. Schuster, *Die Ursache der Vertreibung des Deutschen Ordens aus dem Burzenlande*, în „Siebenbürgische Vierteljahrschrift", 61, 1938, p. 47—51 ; H. Petri, *Zur Entstehung der Stadt Câmpulung*, în „Süddeutsches Archiv", 14, 1971, p. 52—53 ; v. şi N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istaria românilor*, I—II, Bucureşti, 1901, p. X—XI.

[89] UKB, I, p. 36—38.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Amenințarea din Nord și încadrarea statului Asăneștilor în alianța puterilor catolice (1213—1230)[90]. Începînd cu al doilea deceniu al secolului XIII, presiunea regatului ungar asupra statului vlaho-bulgar a sporit considerabil și s-a exercitat pe un front mult mai larg decît pînă atunci. La vechea zonă de contact și competiție pe cursul Dunării, între Belgrad și Branicevo, și pe valea Moravei, s-a adăugat acum teritoriul Cumaniei apusene, cuprins treptat în aria de expansiune a Ordinului teutonic și apoi a regatului ungar ; un aliat permanent al statului Asăneștilor a fost astfel înlocuit în cîmpia munteană și în sud-vestul Moldovei printr-o forță care îi era ostilă.

Aproape concomitent cu începuturile activității Ordinului teutonic împotriva cumanilor e înregistrată prima operație militară a regatului ungar în direcția Vidinului, prin Oltenia. La o dată situată între 1211 și 1213, o oaste transilvană, în alcătuirea căreia se aflau sași, români, secui și pecenegi, a înaintat, sub conducerea comitelui Ioachim, în direcția Vidinului, în sprijinul țarului Boril, convertit la alianța cu puterile catolice sau pregătit să o primească. Boril se afla în fața unei opoziții politice puternice, declanșată fără îndoială de noile tendințe ale politicii sale externe și interne totodată. Răsculații controlau Vidinul și erau sprijiniți de cumani. Comitele Ioachim, susținut poate și de o altă oaste regală venită de-a lungul Dunării, a avut de înfrînt mai întîi trupele cumane sosite „din Cumania", sub conducerea a trei căpetenii cumane, în ajutorul cetății amenințate, iar apoi a luat cu asalt Vidinul, pe care „l-a restituit în mîinile lui Boril Asan" („Burul Ascenus")[91].

Realități însemnate ale istoriei regiunii sînt aduse la lumină de informațiile cuprinse în diploma regală care consemnează faptele de arme ale comitelui Ioachim ; iată cîteva dintre ele.

Cu expediția comitelui Ioachim, Oltenia apare pentru prima oară în orizontul politicii regale ungare, după ce, la sfîrșitul secolului anterior, expansiunea regatului atinsese linia Carpaților meridionali în regiunea Sibiului[92]. La rîndul său, Vidinul, centrul sud-dunărean cel mai însemnat pe segmentul oltean al fluviului, apare din nou, după rolul ce-i fusese atribuit în vremea cînd se aflase sub dominația bizantină, ca obiectiv al

---

[90] În lipsa unor lucrări speciale cu privire la politica sud-est-europeană a Ungariei sub ultimii arpadieni în secolul XIII, v. B. Homan, *Geschichte des ungarischen Mittelalters*, II, passim.

[91] Textul diplomei regale din 23 iunie 1250 la I. Kukuljević, *Regesta documentorum regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae saec. XIII*, în „Starine", 27, 1895, p. 28—29 ; traducerea română în *DIR*, C, *Transilvania*, I *(1075—1250)*, București, 1951, p. 338—341. Anul probabil al expediției e 1213 ; v. P. Nikov, *Istoriia na Vidinskoto kniajestva*, p. 10. Pentru trecerea oștii comitelui Ioachim prin Oltenia, v. P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969, p. 258—259. Actul dezvăluie existența, la această dată, a unui comandament regal cuprinzînd sudul Transilvaniei, în care fuseseră încorporate și unitățile militare ale românilor și pecenegilor din regiune ; frontul era întregit, la cotul Carpaților, de cavalerii teutoni. Pe acest larg front, care a forțat trecătorile, s-a exercitat în anii următori presiunea asupra cumanilor și aliaților lor.

[92] Stăpînirea regatului se extinsese în sud-estul Transilvaniei spre trecătoarea Oltului și țara Oltului încă de la sfîrșitul secolului XII ; v. *Geschichte der Deutschen auf dem Gebiete Rumäniens*, I, Bukarest, 1979, p. 28—29.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unei operaţii militare a regatului ; e de fapt începutul unui şir îndelungat de acţiuni similare întreprinse de trupele regatului ungar pentru controlul direct sau indirect asupra Vidinului, şir care avea să se prelungească pînă la declinul puterii şi prăbuşirea regatului ungar sub turci.

Transformarea Vidinului într-un obiectiv de durată al politicii balcanice a regatului ungar a contribuit la rolul deosebit pe care l-a asumat oraşul în cadrul celui de-al doilea ţarat, acela anume de centru al unei formaţii cu tendinţe autonomiste, care avea să evolueze pînă la constituirea sa şi a porţiunii de ţară pe care o domina într-un stat deosebit. Acest rol al Vidinului îşi are explicaţia în însemnătatea sa strategică — punct de apărare pe Dunăre, la capătul unei însemnate căi de comunicaţie terestră — şi comercială. Controlul direct sau indirect pe care l-a exercitat cu intermitenţe asupra acestui centru oferea regatului ungar o legătură mai lesnicioasă cu regiunea Sofia, aşadar cu drumul care ducea la Filipopol, Adrianopol şi Constantinopol ; lupta pentru Vidin a fost, în politica regatului ungar, manifestarea tendinţei sale de expansiune în sud-estul european în direcţia Constantinopolului.

Presiunea exercitată din nou asupra statului Aşăneştilor de Ungaria, direct pe linia Dunării, în regiunea Belgrad-Vidin, indirect, prin Ordinul teutonic în teritoriile transcarpatice, a fost aşadar unul din factorii importanţi ai modificării cursului politicii acestuia sub Boril[93]. Prins între cele două fronturi ale cruciatei, potrivit cu ameninţarea din 1205 a papei Inocenţiu III, ţarul a fost silit să se adapteze realităţilor şi să cedeze ; e posibil că în realizarea acestui rezultat rolul principal să fi revenit nu victoriilor, însemnate şi ele, ale cruciaţilor din Constantinopol, ci regatului ungar al lui Andrei II. Anterioritatea păcii încheiate de regele Ungariei cu Boril faţă de pacea celui din urmă cu împăratul Henric e unul din argumentele care pledează în favoarea acestei interpretări ; rolul din ce în ce mai important atribuit în anii şi deceniile următoare de papalitate regatului ungar în efortul de salvare a Imperiului latin şi de înlăturare a adversităţilor care îi ameninţau existenţa, e alt indiciu al acestui raport în influenţa exercitată de cele două puteri catolice asupra orientării politicii statului vlaho-bulgar în această etapă a evoluţiei sale. În 1214, cel mai tîrziu, Boril a încheiat pace şi alianţă cu cruciaţii din Constantinopol[94], eveniment care a succedat înţelegerii sale cu Ungaria. Un sistem de alianţe matrimoniale cu latinii din Constantinopol şi cu regatul ungar a consolidat noua direcţie politică adoptată de ţar, care s-a asociat apoi acţiunilor militare ale noilor săi aliaţi. Cu încetarea ostilităţilor statului vlaho-bulgar faţă de Imperiul latin şi cu încadrarea sa în alianţa puterilor catolice, influenţa cruciatei şi a papalităţii în Europa sud-estică atinge punctul culminant.

---

[93] Potrivit lui B. Homan, *Geschichte*, II, p. 12—13, înainte de a se împăca cu Boril, Andrei II l-a combătut pe ţar, în cooperare cu împăratul Henric al Constantinopolului, în timpul ultimelor sale campanii împotriva statului vlaho-bulgar.

[94] Pentru data acestui eveniment, v. G. Čankova-Petkova, *Bălgaria pri Asenevţi* (Bulgaria în timpul Aşăneştilor), Sofia, 1978, p. 98—99.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Poziţia statului vlaho-bulgar în raporturile cu cele două puteri catolice e încă insuficient lămurită [95]; sigur e însă că presiunea ungară asupra Bulgariei avea să rămînă în tot cursul secolului XIII un factor important al relaţiilor internaţionale în sud-estul Europei. Forţa de constrîngere a acestei presiuni se constată şi din faptul că Ioan Asan II, care l-a înlăturat prin luptă pe Boril şi părea chemat să se identifice cu reacţia forţelor tradiţionaliste, a continuat timp de cel puţin zece ani politica predecesorului său. Mai mult încă, legătura ţarului cu regatul ungar s-a consolidat în prima etapă a domniei lui Ioan Asan II prin căsătoria acestuia cu fiica regelui Andrei II, care i-a adus cu titlul de zestre mult rivnita regiune Sirmium [96]. În primăvara anului 1221, noul împărat al Constantinopolului, Robert de Courtenay, venind din Ungaria, a trecut prin Bulgaria spre Constantinopol pentru a-şi lua în primire imperiul [97]. Faptul ilustrează apartenenţa lui Ioan Asan II la frontul catolic care domina încă, la această dată, sud-estul Europei.

Raporturile de cooperare între Andrei II şi Ioan Asan II s-au prelungit pînă spre sfîrşitul deceniului al treilea cînd au cedat locul unui antagonism puternic. Geneza acestui antagonism e departe de a fi satisfăcător lămurită ; sigur e însă că ea s-a aflat în legătură cu noua fază a luptei pentru succesiune la conducerea Imperiului latin deschisă de moartea împăratului Robert de Courtenay (circa ianuarie 1228) şi, într-un sens mai larg, a luptei pentru controlul şi chiar moştenirea acestuia. Începînd de acum şi tot mai insistent în anii următori, Ioan Asan II dă curs ambiţiei sale de a se institui protector al Imperiului latin şi, cînd acest ţel a eşuat, de a prelua direct controlul asupra acestuia. Folosind prilejul vacanţei la tron la Constantinopol, Ioan Asan II a propus baronilor latini căsătoria fiicei sale Elena cu moştenitorul tronului, Balduin II, propunere a cărei perfectare i-ar fi asigurat o poziţie importantă între factorii de decizie ai imperiului [98].

---

[95] Mai tîrziu, cînd Ioan Asan II a părăsit Unirea cu Roma, intrînd în conflict atît cu Imperiul latin cît şi cu Ungaria, papa Grigore IX a întreprins investigaţii pentru a stabili căreia din cele două puteri catolice îi revenea „de drept" stăpînirea asupra statului vlaho-bulgar pe care l-a condamnat la dispariţie ; v. mai jos, p. 41.

[96] P. Nikov, *Istoriia na Vidinskoto kniajestva*, p. 10 ; neîndoielnic în acelaşi timp a fost pusă la cale şi căsătoria fiicei lui Ioan Asan II cu fiul lui Andrei II, viitorul rege Bela IV ; acesta avea însă să repudieze cîţiva ani mai tîrziu căsătoria care îi fusese impusă. Continuarea politicii lui Boril sub Ioan Asan II, în primul deceniu al domniei, e subliniată şi de A. D. Vasileva, *Les relations*, p. 76—77.

[97] Căsătoria fiicei lui Andrei II cu Ioan Asan II fusese probabil contractată încă din 1219 ; cf. Hurmuzaki, I_1, p. 66—68 ; cf. C. I. Jirecek, *Geschichte der Bulgaren*, Prag, 1876, p. 247. Perfectarea căsătoriei a avut loc în 1221, cu prilejul trecerii lui Robert de Courtenay prin Ungaria şi Bulgaria spre Constantinopol. O dată cu fiica sa, Andrei II i-a cedat lui Ioan Asan II, cu titlu de dotă, regiunea Belgrad—Branicevo. Cu acest preţ, Ioan Asan II a confirmat alianţa cu Ungaria şi Imperiul latin ; A. D. Vasileva, *Les relations*, p. 78—79.

[98] J. Longnon, *L Empire latin de Constantinople*, p. 170.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Lupta pentru dominație la Constantinopol și evoluția situației la Dunărea de Jos (1230-1241)[99]. Declinul rapid al Imperiului latin după moartea lui Henric I și, îndeosebi, în deceniul 1221-1230, în urma loviturilor primite din partea statului epirot în expansiune spre răsărit, a modificat considerabil datele raporturilor internaționale în sud-estul Europei, cu însemnate repercusiuni și în nordul Peninsulei Balcanice și la Dunărea de Jos.

Înaintarea masivă a statului epirot în teritoriile stăpînite de latini în Macedonia și Tracia, cucerirea Tesalonicului de succesorul lui Mihai Angelos, Teodor, proclamat împărat în 1224, părea să deschidă calea restaurației grecești la Constantinopol de către noua putere în ascensiune. Perspectiva nu putea lăsa indiferente celelalte două puteri care aspirau la dominație asupra Strîmtorilor : statul Asăneștilor — eliberat de amenințarea din sud — și Imperiul din Niceea. Concurența celor trei puteri care aspirau să preia succesiunea la Constantinopol — dintre care două aveau să fie eliminate din concurență în decurs de un deceniu după încoronarea imperială a lui Teodor la Tesalonic — și lupta dintre aceste forțe și cele sprijinitoare ale cruciatei au dominat relațiile internaționale în sud-estul Europei de-a lungul îndelungatei agonii a Imperiului latin. Lupta împotriva latinilor din Constantinopol și alianțele pe care le-a prilejuit, realizate sub semnul reacției anticatolice și al unității ortodoxe, au intensificat coloratura ideologic-confesională a confruntărilor din Peninsula Balcanică în secolul XIII.

Amenințarea din direcția Epirului i-a determinat pe baronii latini să accepte, într-o primă etapă, oferta lui Ioan Asan II, care încerca să se insinueze cu mijloace pașnice la conducerea imperiului constantinopolitan. Încercarea lui Ioan Asan II de a-și realiza țelurile de politică externă în cooperare cu Constantinopolul latin, a cărui protecție tindea să o asume, l-a adus în conflict cu împăratul Teodor, care se pregătea să restaureze în avantajul său Imperiul bizantin[100]. Dar la Klokotnitza, unde oastea sa a fost zdrobită de cea a lui Ioan Asan II (9 martie 1230), noul împărat, luat prizonier, și-a văzut spulberate veleitățile imperiale. Preluînd cea mai mare parte a teritoriilor acestuia, țarul controla acum un vast complex de stăpîniri teritoriale care se întindeau de la Adriatica, la Egee și Marea Neagră[101] ; el a devenit în același timp suzeranul fratelui lui Teodor, Manuel Commenul, despot al Tesalonicului și stăpîn peste ceea ce putuse salva din stăpînirea fratelui său. Tot cu sprijinul țaru-

[99] Cu privire la evenimentele legate de această fază a luptei pentru controlul Constantinopolului și pentru negocierile dintre Imperiul de Niceea, Ioan Asan II și papalitate, v. A. Meliarakes, Ἱστορία τοῦ Βασιλείου της Νικαίας και τοῦ Δεσποτάτου της Ἠπείρου *(1204—1261)*, Atena, Leipzig, 1898, p. 256—320 ; D. M. Nicol, *The fourth crusade and the Greek and Latin Empires (1204—1261)*, în *The Cambridge Medieval History*, IV, 1. *The Byzantine Empire*, Cambridge, 1966, p. 275—329 ; G. Čankova-Petkova, *Griechisch-bulgarische Bündnisse in den Jahren 1235 und 1246*, în „*ByzBulg.*" III, 1969, p. 49—79 ; I. Tarnanidis, *Byzantine-bulgarian ecclesiastical relations during the reigns of Ioannis Vatatzis and Ivan Asen II, up to the year 1235*, în „Cyrillomethodianum", III, 1975, p. 28—52.

[100] G. Čankova-Petkova, *Griechisch-Bulgarische Bündnisse*, p. 51—62 ; aceeași, *Bălgaria pri Asenevți*, p. 114.

[101] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lui a fost instalat la conducere în Serbia, Vladislav, în locul fratelui său Ştefan Radoslav [102].

Întemeiat pe marea sa victorie şi pe excepţionalul spor de putere şi prestigiu pe care aceasta i l-a adus, o dată cu vastele teritorii smulse statului epirot, Ioan Asan II manifestă la rîndul său veleităţi imperiale exprimate categoric în titlul de „ţar al bulgarilor şi grecilor" adoptat după Klokotnitza. El revendică acum tutela asupra Imperiului latin, iar încoronarea proiectată cu familia imperială constantinopolitană i-ar fi îngăduit să-şi consolideze influenţa la Constantinopol.

Inscripţia în care ţarul a înregistrat victoria de la Klokotnitza aminteşte nu numai marea extindere a puterii sale pe seama statului epirot, dar şi dependenţa latinilor din Constantinopol de puterea lui [103]. Din situaţia de forţă prinsă în cleştele puterilor catolice din Constantinopol şi din Ungaria, statul Asăneştilor a devenit fulgerător cea mai mare putere din sud-estul european şi, prin forţa lucrurilor, a ameninţat din nou existenţa Imperiului latin.

Paradoxal însă, victoria de la Klokotnitza în loc să-l apropie l-a îndepărtat pe Ioan Asan II de ţelul său [104]. Încă înainte de 1230, Apusul catolic se hotărîse să dea un alt protector moştenitorului încă minor al Imperiului latin, în persoana lui Jean de Brienne, soluţie mai în spiritul cruciatei în problema deschisă de moartea lui Robert de Courtenay. Potrivit convenţiilor, noul împărat avea să guverneze imperiul pînă la moarte ; lui avea să-i succeadă Balduin II, care urma să se căsătorească cu fiica lui Jean de Brienne [105].

Hotărîrea cuprindea în germene conflictul cu Ioan Asan II, nu numai pentru că proiectul său de a deveni factor hotărîtor la Constantinopol era astfel spulberat, dar mai ales pentru că reînvigorarea puterii latine la Strîmtori — preconizată odată cu alegerea lui Jean de Brienne — avea să atragă inevitabil o gravă contestaţie teritorială cu statul Asăneştilor în Tracia şi Macedonia. Deşi smulse direct statului epirot, teritoriile contestate aparţinuseră anterior Imperiului latin şi nu puteau să nu fie revendicate de acesta. Această întorsătură a evenimentelor părea destinată să readucă raporturile dintre Imperiul latin şi statul Asăneştilor la stadiul în care se aflaseră pe vremea lui Ioniţă. În situaţia creată de aceste împrejurări s-a redeschis şi conflictul dintre regatul ungar şi statul Asăneştilor, înfruntare care a provocat noi însemnate modificări în spaţiul carpato-dunărean.

---

[102] *Ibidem*, p. 116—117.

[103] Dependenţa „frîncilor" din Constantinopol de puterea sa şi îngrădirea teritorială a Imperiului latin e categoric afirmată de Ioan Asan II în cuprinsul inscripţiei din biserica *Cei patruzeci de mucenici* din Tîrnovo, închinată victoriei sale împotriva Epirului ; v. textul inscripţiei la G. Ćankova-Petkova, *Bălgaria pri Asenevţi* p. 116.

[104] I. Tarnanidis, *Byzantine-bulgarian ecclesiastical relations*, p. 32.

[105] Negocierile dintre Jean de Brienne şi baronii latini au început în ultimele luni ale anului 1228 şi s-au încheiat în 1229 ; v. textul învoielii în Hurmuzaki, I_1, p. 109—110 ; alte ediţii, indicate de J. Longnon, *L'Empire latin de Constantinople*, p. 170. Pentru cronologia negocierilor între baronii latini şi Ioan Asan II şi pentru sensul lor, v. A. D. Vasileva, *Les relations*, p. 81—83.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cronologia evenimentelor e imprecisă, succesiunea lor şi interacţiunea dintre iniţiativele regatului ungar, în contextul cruciatei, şi cele ale lui Ioan Asan II nu pot fi riguros determinate, pe baza informaţiei disponibile ; în schimb, direcţiile generale ale conflictului se pot urmări cu relativă claritate.

Pentru a sprijini cruciata la Constantinopol şi vastul ei program de recuperări teritoriale în Europa şi Asia Mică [106], înscris în acordul dintre Jean de Brienne şi baronii latini, papa Grigore IX a făcut apel şi la Ungaria, a cărei cooperare era decisivă pentru reuşita operaţiei. Sosirea noului împărat la Constantinopol şi noile acţiuni ale Ungariei în spaţiul carpato-dunărean au deschis un scurt interval de iniţiativă a cruciatei în sud-estul european.

În primăvara anului 1231, Grigore IX ia hotărîrea de a îndruma spre Imperiul latin, acum „încolţit de adversarii săi", pe cruciaţii din Ungaria care se angajaseră să lupte în Ţara Sfîntă. Potrivit recomandării papale, aceştia urmau să-l asiste pe noul împărat în efortul său de apărare a imperiului şi de restaurare a poziţiilor sale [107]. Deşi adversarii care ameninţau să sugrume imperiul nu sînt nominalizaţi de papă, e neîndoielnic, cum s-a observat, că el „îi desemna cu totul evident pe bulgari" [108]. Semnalul transmis de papă cercurilor conducătoare ale Ungariei a fost receptat şi executat cu zel de acestea.

Nici împrejurările imediate şi nici momentul acţiunii ungare nu ne sînt cunoscute. Opţiunea cercetătorilor în ceea ce priveşte anul declanşării ostilităţilor şi al ofensivei regatului ungar împotriva lui Ioan Asan II oscilează între 1230, 1231 şi 1232 [109]. Anul 1230 pare prea timpuriu dacă se ţine seama de coordonarea între acţiunea ungară şi cea a latinilor din Constantinopol. Pare mult mai probabil ca atacul ungar să se fi produs în următorii doi ani, poate în două etape : una care a adus Belgradul şi Branicevo sub control ungar [110] ; a doua, în urma căreia, după

---

[106] „Et sciendum est quod in voluntate regia erit capere quod maluerit, pro heredibus, sive vel totam terram que ultra brachium, sicut tenent vél unquam tenuerunt greci et latini, vel totam terram quam tenent Comiano usque ad pertinentias de Dimos et de Adrianopoli, et totum ducatum de Filipopoli, quisque eum teneat, et totam terram de Sclave, et illam que fuit de Straces, excepto illo, quod Assanus inde tenet, et excepto regno Thessaloniceno" ; Hurmuzaki, I$_1$, p. 109 (data corectă e 1229). Punerea în aplicare a unui astfel de program făcea inevitabil conflictul cu Ioan Asan II, chiar dacă convenţia prevedea respectarea teritoriilor stăpînite de ţar dincolo de frontierele amintite.

[107] Hurmuzaki, I$_1$, p. 119.

[108] V. Gjuzelev, *Das Papstum und Bulgarien im Mittelalter (9.—14 Jhr.)*, în BHR, V, 1957, 1, p. 46.

[109] În 1230 situează începutul acţiunii ungare C. Auner, *Episcopia catolică a Severinului*, în „Revista catolică", II, 1913, p. 47 ; idem, *Episcopia Milcoviei, ibidem*, I, 1912, p. 548 şi B. Homan, *Geschichte des ungarischen Mittelalters*, II, p. 34 ; pentru anul 1231, cel mai probabil, optează P. Nikov, *Istoriia na Vidinskoto kniajestva*, p. 10—11 ; în 1232 fixează atacul Al. Tăutu, *Le conflit*, p. 393.

[110] V. scrisoarea papei Grigore IX către episcopul de Cenad, din 21 martie 1232, prin care îi fixează termen de aducere la supunere faţă de practicile bisericii romane a episcopilor de Belgrad şi Branicevo, dependenţi şi înainte de această dată de Roma, în cadrul legăturii stabilite de Asăneşti cu papalitatea ; aceşti „episcopi bulgarorum" urmau să fie asimilaţi acum şi sub raportul ritualului ; *Acta Honorii III (1216—1227) et Gregorii IX (1227—1241)*, ed. Al. L. Tăutu,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

un atac nereuşit împotriva Vidinului, s-a constituit Banatul de Severin, în 1232 sau la începutul anului 1233 [111].

Ordinul papal din 21 martie 1232 către episcopul de Cenad de a aduce sub ascultarea Romei pe episcopii de Belgrad şi Branicevo [112] — în caz de refuz de supunere din partea titularilor în funcţie ai celor două scaune episcopale acestea urmau să fie supuse episcopiei de Sirmium — presupunea un context politic modificat în aceste regiuni, iar modificarea a fost urmarea unei acţiuni politico-militare care a schimbat datele situaţiei politice a regiunii. Modificarea a fost situată cu drept cuvînt între data îndemnului papal la cruciată în sprijinul Imperiului latin şi data scrisorii papale care dispunea revizuirea diocezelor Belgrad şi Branicevo, aşadar între 9 mai 1231 şi 21 martie 1232 [113]. Potrivit unuia din exegeţii recenţi ai evenimentului, acest din urmă act a fost în acelaşi timp indiciul şi urmarea „desfacerii de fapt a Unirii Bulgariei cu biserica romană" [114].

În acest scurt interval, concomitent sau în succesiune, regatul ungar a întreprins şi alte acţiuni militare şi politice tinzînd să extindă şi să consolideze poziţiile sale spre sud, în direcţia statului Asăneştilor. Un atac împotriva Vidinului, atestat de o diplomă regală din 1235, dar care a avut loc cîţiva ani mai devreme, s-a încheiat printr-un eşec [115]. Dar dacă regatul ungar a eşuat în această încercare de a-şi asigura un punct de control militar la Vidin, în schimb el a fost în măsură să-şi consolideze considerabil poziţiile nord-dunărene. În 1233 apare menţionat un ban de Severin, indiciu cert al existenţei unei structuri militare pe porţiunea olteană a Dunării [116], instituită în acelaşi interval 1231-1232, în contextul noii faze a înfruntării cu Bulgaria. În numai cîţiva ani după aceasta un şir de acte papale relevă intensa activitate misionară a călugărilor dominicani în Oltenia, „Ţara Severinului", indiciu nou al cuprinderii acesteia în aria de influenţă a regatului ungar [117].

În aceeaşi vreme, mai exact în 1233, e atestat şi titlul nou de „rex Bulgarie" şi „rex Cumanie" în titulatura regelui Ungariei [118], semn nu

---

Vaticano, 1950, p. 231. Tot în favoarea anilor 1231 sau 1232 pledează şi data apelului adresat de papa Grigore IX ierarhiei ecleziastice superioare din Ungaria în favoarea ajutorării Imperiului latin de Constantinopol, în cooperare cu Jean de Brienne (9 mai 1231).

[111] Şt. Ştefănescu, *Bania în Ţara Românească*, Bucureşti, 1965, p. 19—20. Actul care consemnează prima dată instituţia banatului de Severin e din 10 august 1233 ; Hurmuzaki, I$_1$, p. 126.

[112] V. nota 110.

[113] „Im Herbst 1231 und Frühjahr 1232, fiel der ungarische Thronfolger, der künftige Bela IV. (1235—1270), mit einem Heer in das nord-westliche bulgarische Territorium ein" ; V. Gjuzelev, *Das Papstum*, p. 46.

[114] „Die faktische Lösung der Union Bulgariens mit der römischen Kirche durch Ivan Assen II. erfolgte hauptsächlich aus politischen Gründen, die mit dem illoyalen und offen feindseligen Verhalten des Papstums, des lateinischen Kaiserreichs und Ungarn in Zusammenhang standen" ; *ibidem*, p. 46—47.

[115] Hurmuzaki, I$_1$, p. 133—137.

[116] *Ibidem*, p. 126.

[117] *Ibidem*, p. 153—155.

[118] *Ibidem*, p. 127, 133, 143 ; autenticitatea documentului care cuprinde titlul de „rex Bulgarie" a fost contestată, nu însă cu argumente decisive, după opinia noastră.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

numai al noii faze a ostilităţilor bulgaro-ungare dar şi al unor realităţi politice modificate, îndeosebi în teritoriile sud şi est carpatice cuprinse sub denumirea de Cumania, în aria de dominaţie a regatului ungar după anihilarea puterii cumane. În lumina acestor constatări nu poate apărea ca rod al întîmplării nici faptul că în 1231-1234 Ordinul teutonic îşi revendică din nou drepturile în Ţara Bîrsei şi Cumania şi că, solicitată de cavalerii înşişi papalitatea redeschide acest dosar printr-un şir de intervenţii pe lîngă regele Ungariei, zadarnice de altminteri [119]. Încă şi mai concludentă în această privinţă este reorganizarea vieţii bisericeşti a românilor dinlăuntrul Cumaniei, contestarea legitimităţii episcopilor lor şi hotărîrea papală de a supune ierarhia ecleziastică românească episcopului catolic al provinciei. Măsura, asemănătoare ca direcţie şi semnificaţie cu decizia din 1232 privitoare la episcopii de Belgrad şi Branicevo, a fost consecinţa situaţiei politice modificate şi în Cumania în urma războiului dintre regatul ungar şi statul Asăneştilor. Ea tindea să suprime o veche stare de lucruri, potrivit modelului aplicat în teritoriile dependente de regatul ungar după 1204 [120].

Politica bisericească a regalităţii ungare în teritoriile supuse controlului ei şi subordonarea episcopiilor recent intrate în dependenţa sa faţă de ierarhia catolică din regat şi de Roma au avut un corespondent în politica bisericească a lui Ioan Asan II în vastul imperiu pe care îl controla. Noua politică bisericească a fost urmarea desprinderii sale progresive din obedienţa romană şi a apropierii sale de Niceea, care a acceptat în cele din urmă să recunoască Patriarhia din Tîrnovo, consfinţind pe această cale independenţa statului vlaho-bulgar [121].

Cea mai semnificativă dintre măsurile lui Ioan Asan II premergătoare rupturii deschise de Roma şi care o prevesteau îndeaproape a fost înlocuirea în teritoriile recent cucerite a ierarhilor bisericeşti favorabili catolicismului sau chiar direct numiţi de patriarhia din Constantinopol, aşadar „latinofroni", prin ierarhi dependenţi de biserica din Tîrnovo [122]. Cunoscută printr-un izvor hagiografic, măsura era nu numai o manifestare de „suveranitate" — revendicarea dreptului de a numi ierarhia ecleziastică — dar şi o înfruntare a concepţiei şi politicii papalităţii. Înfăptuit la o dată imposibil de determinat cu precizie, dar

[119] UKB, I, p. 52, 53, 55—57, 58—60.

[120] Vom reveni asupra politicii regatului ungar în raport cu ierarhia bisericească răsăriteană din hotarele sale în alt capitol al lucrării anunţate la începutul acestui studiu.

[121] Pentru „restaurarea" patriarhiei bulgare, în acord cu Niceea, v. G. Čankova-Petkova, *Bălgaria pri Assenevţi*, p. 121—123 (cu bibliografia chestiunii); v. şi C. Andreescu, *Reacţiuni ortodoxe în contra catolicizării regiunilor carpato-dunărene în prima jumătate a secolului al XIII-lea*, în *BOR*, 56, 1938, p. 770—779.

[122] Adaosul la traducerea greacă, din secolul XVII, a vieţii sf. Paraschiva explică în acest fel — „διὰ το λατινοφρονεῖν" — înlăturarea unor episcopi din aceste regiuni; G. Čankova-Petkova, *Griechisch-bulgarische Bündnisse*, p. 57. Se pune, firește, întrebarea dacă măsura nu s-a aplicat întregului complex de teritorii stăpînite de Ioan Asan II, inclusiv baza teritorială originară a statului vlaho-bulgar.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în limitele intervalului 1232—1234, actul s-a încadrat în reacţia anticatolică generală a lumii ortodoxe balcanice în aceşti ani [123].

Un moment important în pregătirea acestei reacţii a fost sosirea unui reprezentant al Patriarhiei de Niceea în Peninsula Balcanică, cu misiunea de a restaura unitatea lumii ortodoxe şi de a constitui un front anticatolic, preludiu al marilor operaţii militare preconizate de Ioan Vatatzes împotriva latinilor din Constantinopol [124]. Contactele iniţiate de exarhul Christophor cu prelaţii bulgari şi încercarea sa de a-l determina pe Ioan Asan II în 1233 să restabilească legăturile cu Patriarhia greacă, prin trimiterea unui candidat la scaunul metropolitan din Tîrnovo, spre a fi consacrat de patriarhul Germanos II, ilustrează măsura efortului desfăşurat de Imperiul din Niceea pentru a netezi calea acţiunii militare pe care o pregătea [125]. Încercarea era prematură deoarece Ioan Asan II revendica pentru biserica sa independenţa, întruchipată într-o patriarhie autonomă, revendicare pe care Niceea nu era dispusă să o satisfacă [126]. Totuşi, faptul că negocieri se purtau în această privinţă — şi ele aveau curînd să fie încununate de succes — e indiciul stadiului avansat al evoluţiei lui Ioan Asan II spre restaurarea ortodoxiei şi spre ruptura deschisă de Roma [127]. Această tendinţă avea de altminteri să provoace în sînul bisericii din Tîrnovo puternice tensiuni, care însă nu ne sînt decît vag cunoscute.

Alianţa încheiată de Ioan Asan II şi Ioan Vatatzes în a doua jumătate a anului 1234 sau în primele luni ale anului 1235 a fost urmarea eşecului celor doi parteneri de a-şi asigura controlul la Constantinopol prin negocieri cu cruciaţii sau cu papa. Papalitatea s-a opus tot atît de ferm tentativei lui Ioan Vatatzes de a obţine, în schimbul unirii cu Roma, cedarea Constatinopolului [128], pe cît de categoric dejucase încercarea lui Ioan Asan II de a se insinua la conducerea Imperiului latin prin intermediul legăturii matrimoniale între fiica sa şi Balduin II. Candidaţi succesiv repudiaţi de lumea catolică de la moştenirea Imperiu-

[123] Acţiunea poate fi pusă în legătură cu evenimentele petrecute în Epir în 1232. Într-adevăr, în primăvara acestui an a fost brusc întreruptă misiunea încredinţată, din toamna anului 1231, de despotul Manuel mitropolitului Gheorghe Bardanes, aceea anume de a întreprinde negocieri cu papalitatea în vederea unirii bisericii sale cu Roma. Între timp, căpetenia epirotă şi-a schimbat orientarea politică, propunînd autorităţilor din Niceea alianţă şi oferindu-le supunere ecleziastică ; cf. M. Roncaglia, *Les frères mineurs et l'église orthodoxe au XIII-e siècle (1231—1274)*, Le Caire, 1954, p. 23—25. Un indiciu direct cu privire la izgonirea clerului latin nu ne-a parvenit decît din Tracia, ulterior însă — circa 1234 — evenimentelor menţionate din Epir ; v. scrisoarea din 27 mai 1244 a papei Inocenţiu IV către un ierarh, în favoarea episcopului de Apros, care „...Grecis et Blacis occupantibus episcopatum ipsius per novem ferre annos in multe paupertatis angustia, exilium, sicut asserit, sit perpessus..." ; *Les registres d'Innocent IV*, ed. E. Berger, t. I, Paris, 1884, p. 123 (nr. 725).

[124] I. Tarnanidis, *Byzantine-bulgarian ecclesiastical relations*, p. 33, 42—46.

[125] *Ibidem*, p. 42 şi urm. ; autorul trage însă concluzia greşită că Ioan Asan II era în 1233 deja reconciliat cu biserica din Niceea ; mai corect în această privinţă G. Cankova-Petkova, *Griechisch-bulgarische Bündnisse*, p. 57—58.

[126] *Ibidem*, p. 58.

[127] *Ibidem*.

[128] Pentru negocierile dintre emisarii papali şi Ioan Vatatzes, v. M. Roncaglia, *Les frères mineurs*, p. 23—84.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lui latin, cei doi suverani nu au mai avut altă soluţie decît să-şi coordoneze ostilitatea comună faţă de cruciaţi şi de confesiunea lor ; după negocieri prelungite şi eşecuri repetate, ţarul din Tîrnovo şi basileul din Niceea au reuşit să depăşească piedicile considerabile care se opuseseră pînă atunci reconcilierii lor.

Evident, reconcilierea a impus ambelor părţi renunţări dificile. Ioan Asan II a fost silit să abandoneze aspiraţia sa de a domina Constantinopolul şi tot ceea ce era legat, în proiectele sale, de acest obiectiv, concesie gravă dar absolut necesară pentru a menţine, cu concurs bizantin, marile cîştiguri teritoriale obţinute după 1230 şi pentru a-şi consolida stăpînirea prin recunoaşterea independenţei din partea Niceei, într-o vreme cînd ruptura de Roma era fie consumată, fie pe cale de a se desăvîrşi. De partea sa, Ioan Vatatzes a renunţat la obiecţiile sale anterioare cu privire la autonomia bisericii din Tîrnovo, derogare majoră de la programul imperial tradiţional al Bizanţului, întrucît confirma independenţa statului creat de răscoala Asăneştilor [129].

Cu preţul acestor concesii s-a realizat „alianţa ortodoxă" [130]. Încheierea alianţei, consacrată potrivit tradiţiei medievale printr-o încuscrire, a precipitat operaţiile militare pe scară mare [131].

Alianţa „ortodoxă" încheiată între Ioan Asan II şi Vatatzes a readus primejdia sub zidurile Constantinopolului. În cele din urmă, acţiunile terestre şi navale ale coaliţiei antilatine au putut fi dejucate, împăratul Jean de Brienne şi flota veneţiană dovedindu-se capabili să reziste asaltului celor doi suverani „schismatici" coalizaţi, în cursul anului 1235. Dar forţele locale ale latinilor nu erau suficiente pentru a face faţă unei presiuni prelungite a ţarului de Tîrnovo şi a basileului din Niceea, legaţi

---

[129] Pentru opoziţia unor ierarhi greci la recunoaşterea independenţei bisericii din Tîrnovo, v. G. Cankova-Petkova, *Griechisch-bulgarische Bündnisse*, p. 57—58.

[130] Prin „alianţă ortodoxă" se înţelege cooperarea statelor balcanice de tradiţie religioasă bizantină împotriva fie a puterilor catolice şi a efortului de dominaţie spirituală a papalităţii, prin intermediul acestora, fie, din secolul XIV, împotriva turcilor ; dar chiar şi în această a doua variantă, alianţa ortodoxă nu era decît o alternativă la cea dintîi, întrucît ea prevedea coalizarea puterilor ortodoxe pentru a face faţă primejdiei otomane, fără apel la ajutorul Apusului şi fără concesia indispensabilă obţinerii acestuia. „Alianţa ortodoxă" presupunea o concesie fundamentală din partea Bizanţului : recunoaşterea independenţei ecleziastice şi implicit şi politice a celorlalte state ortodoxe.

[131] „Anno Domini MCCXXXIV. Frater Jordanus Ordinis Praedicatorum magister, missus ad praedicandum Sarracenis, obiit in Portu Maris. Illo tempore, duo principes Grecorum Vastachius et Duxanus, pacem invicem facientes, contra Imperium constantinopolitanum bellaverunt" ; în continuare e relatat apelul la Apus pentru ajutor ; *Cronica mănăstirii Sfîntul Petru din Senon*, la P. Riant, *Exuviae sacrae constantinopolitanae*, II, Geneviae, 1878, p. 249. Anul 1235 : „Imperator del Zagora Joanni Vatacio, qui se in Acolino colligeret, scribit, ut secum parentelam faciat, et Latinos a parte Orientali invadat et ipse idem faciat a parte Occidua ; et ob hoc Joannes imperator Constantinopolitanus et Theophilus Zeno pro Venetis Potestas nuncios Duci mittunt, qui potentiam Grecorum exponunt, et celere subsidium ad communes expensas implorent..." ; Andreas Danduli *Chronicon venetum*, în L. Muratori, *Rerum Italicarum Scriptores*, vol. XII, Mediolani, 1728, col. 349.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acum printr-o afinitate spirituală regăsită [132]. Şi, din nou, papalitatea a făcut apel la regele Ungariei [133]. Scurt timp după lansarea apelului, papa l-a somat pe Ioan Asan II să se desfacă din alianţa cu Niceea, ameninţîndu-l în caz contrar cu excomunicarea.

Despresurarea Constantinopolului, asediat în comun de Ioan Vatatzes şi Ioan Asan II, nu însemna şi eliminarea primejdiei care ameninţa existenţa Imperiului latin. Înlăturarea acestei primejdii presupunea fie desfacerea „alianţei ortodoxe" şi aducerea membrilor ei în obedienţa Romei, fie anihilarea lor. În aceste direcţii s-a desfăşurat politica papalităţii şi a forţelor politice pe care le controla.

Cele două direcţii ale politicii papale s-au manifestat clar încă din cursul anului 1236, pentru a deveni mai evidente în anii următori. Încă de la începutul anului, papa Grigore IX îndreaptă apeluri în diverse părţi ale Europei pentru a declanşa un nou flux de cruciaţi în direcţia Constantinopolului. La 16 ianuarie 1236, papa trimitea un emisar în Franţa „pro negotio Imperii Constantinopolitani", cu misiunea de a-i determina pe cruciaţi să-şi împlinească aici angajamentul de cruciată, adăugînd că Veneţia se arată dispusă să acorde „tuturor transport gratuit" [134]. Cîteva zile înainte, papa recomanda ierarhiei ecleziastice a Ungariei să îndrume spre Constantinopol pe cei care asumaseră angajamentul cruciatei [135]. În cursul aceluiaşi an însă, în speranţa de a-l recîştiga pe Ioan Asan II, Grigore IX comunica arhiepiscopilor de Calocea şi Strigoniu că l-a „sfătuit" pe ţar să se desprindă din alianţa cu excomunicatul Ioan Vatatzes şi să înceteze atacurile împotriva latinilor, cerîndu-le, în cazul în care acesta nu se va supune, să-l excomunice „pe el şi pe toţi sprijinitorii săi" [136]. Cum situaţia Imperiului latin nu s-a ameliorat în lunile următoare, la sfîrşitul anului 1236 noi chemări la cruciată erau îndreptate în diverse regiuni ale Europei, cu justificarea, devenită loc comun în apelurile papale ale acestei vremi, că salvarea Imperiului latin de Constantinopol e o etapă însemnată a realizării obiectivului suprem al cruciatei şi că, dimpotrivă, pierderea Constantinopolului ar constitui o lovitură fatală şi pentru speranţa de recîştigare a Ierusalimului [137].

Fapt semnificativ, în aceste din urmă apeluri, expediate la începutul lui decembrie 1236, inamicul vizat e doar Ioan Vatatzes ; omisiunea lui Ioan Asan II din aceste texte e unul din indiciile evoluţiei

---

[132] V. scrisoarea papei Grigore IX către regele Bela IV al Ungariei : „Nam sicut pro certo didicimus, Vatacius et Assanus schismatici, nuper inter se iniquitatis inito federe, terram carissimi in Christo filii nostri..., imperatoris Constantinopolitani illustris, cum maxima Grecorum multitudine hostiliter invadentes et capientes Gallipolim... et deinde in forti manu Constantinopolim obsidentes eam credebantur capere...". Urmează relatarea victoriei terestre şi navale a latinilor ; Hurmuzaki, I_1, p. 139—140.

[133] *Ibidem*, p. 139—140.

[134] *Les registres de Grégoire IX*, t. II *(1235—1239)*, ed. L. Auvray, Paris, 1907, col. 232—233, nr. 2909.

[135] *Ibidem*, col. 233, nr. 2911.

[136] *Ibidem*, col. 391, nr. 3156 (actul e din 25 mai 1236).

[137] *Ibidem*, col. 512, nr. 3395 şi 3396.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acestuia, ca efect al presiunii şi ameninţărilor papale. Tendinţa aceasta avea să se accentueze în cursul anului următor.

Moartea lui Jean de Brienne în martie 1237 şi perspectivele noi pe care le deschidea l-au determinat pe Ioan Asan II să întreprindă o nouă încercare de a obţine un rol important în conducerea Imperiului latin, cu concursul papalităţii [138]. Răspunzînd unei iniţiative a lui Ioan Asan II, Grigore IX îi trimite un legat apostolic pentru a discuta cu el probleme legate de situaţia Imperiului latin („... ad tractandum cum eo de statu Imperii et civitatis Constantinopolitane..."). Pentru a crea o atmosferă favorabilă legatului său, papa nu uită să-i amintească lui Ioan Asan II că cruciaţii se pregătesc în număr mare să pornească în sprijinul Imperiului latin. Ca dovadă a reintegrării de către el a frontului catolic şi a revenirii la obedienţa romană, papa îi cere să acorde sprijin împăratului constantinopolitan, Balduin II, care urma să pornească din Occident, unde se afla, pentru a-şi lua în stăpînire imperiul [139]. Consecvent cu politica de asociere a Ungariei la realizarea programului său sud-estic şi conştient, pe temeiul experienţei de pînă atunci, că presiunea regatului ungar îndeplinea o funcţie moderatoare asupra statului Asăneştilor şi că, la nevoie, putea deveni din nou un instrument eficient de percuţie, papa l-a informat pe Bela IV despre misiunea legaţilor trimişi la Ioan Asan şi Ioan Vatatzes, care de altminteri aveau să treacă prin regatul ungar spre destinaţia lor [140]. Cum însă rezultatul acestor tratative era incert, Grigore IX a continuat în cursul anului 1237 să pregătească ajutoarele cruciate pentru Constantinopolul latin a cărui situaţie nu a încetat să rămînă foarte precară [141].

Iluzia readucerii lui Ioan Asan II în obedienţa Romei nu a durat decît puţin timp, astfel încît de la sfîrşitul lunii ianuarie 1238, papa, informat neîndoielnic despre noua întorsătură a evenimentelor în sud-estul Europei — reînnoirea alianţei dintre Ioan Asan şi Ioan Vatatzes — a fost silit să reia acţiunea de salvare a Imperiului latin, nu cu mijloacele diplomaţiei ci cu cele ale armatelor. Şi din nou, pentru a înlătura ameninţarea care apăsa din nord, dinspre statul Asăneştilor, asupra Constantinopolului, papalitatea a făcut apel la regatul ungar. Mai mult decît oricînd, acum, în noua criză a Imperiului latin, Roma a considerat indispensabilă intrarea în acţiune a regatului ungar, iar acesta, în persoana titularului demnităţii regale în acea vreme, Bela IV, a înţeles să convertească în avantaje teritoriale şi politice excepţionale nevoia de ajutor, stringent resimţită de papalitate. Nicicînd corelaţia între

---

[138] Pentru conjunctura politică creată de dispariţia lui Jean de Brienne, v. G. Čankova-Petkova, *Griechisch-bulgarische Bündnisse*, p. 62 şi V. Gjuzelev, *Das Papstum und Bulgarien*, p. 48.

[139] Scrisoarea papei adresată „nobili viro Assano domino Blachorum et Bulgarorum", în Hurmuzaki, I$_1$, p. 159—160. La aceeaşi dată, Grigore IX se adresa şi lui Ioan Vatatzes cerîndu-i să înceteze ostilităţile împotriva Imperiului latin, în sprijinul căruia — vestea papa — s-a pregătit „un număr infinit de cruciaţi"; *Les régistres de Grégoire IX*, t. II, col. 659—660, nr. 3693.

[140] Hurmuzaki, I$_1$, p. 161—163.

[141] *Les régistres de Grégoire IX*, t. II, col. 805, 807, nr. 3944, col. 839—840, nr. 4012, col. 852, nr. 4025, 4026.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

politica răsăriteană a papalităţii şi interesele regatului ungar, legate de expansiunea sa în Peninsula Balcanică, nu au apărut mai evident decît în împrejurările declanşate de reeditarea „alianţei ortodoxe" la sfîrşitul anului 1237 şi la începutul anului 1238.

Cererile formulate de Bela IV papei Grigore IX pentru a pune în mişcare forţa militară a regatului său împotriva lui Ioan Asan II exprimă atît situaţia excelentă pe care i-o crease celui dintîi evoluţia evenimentelor cît şi hotărîrea sa de a trage integral foloase din ele.

Silită să renunţe la prudenţa manifestată pînă în această vreme faţă de statul Asăneştilor, pentru a-l menţine sau readuce în orbita ei, papalitatea a ridicat acum zăgazul pe care îl opusese pînă atunci în calea aspiraţiilor regatului ungar de cucerire în direcţia Bulgariei. Declarîndu-l „schismatic" şi protector de „eretici" pe Ioan Asan II, papa proclama, la 27 ianuarie 1238 cruciata împotriva lui, investindu-l cu această misiune pe Bela IV [142]. Acceptînd fără modificări esenţiale condiţile acestuia, papa aplică formula „injustei posesii" — e vorba de cea deţinută de „schismatici" şi „eretici" — lăsată să fie ocupată sau „dată în pradă" celor desemnaţi pentru a stîrpi răul, în cazul de faţă beneficiarul era regele Ungariei, autorizat de hotărîrea papală de a lua în stăpînire teritoriile lui Ioan Asan II împotriva căruia proclamă cruciata [143]. Pentru a înlătura concurenţele din calea aspiraţiilor regatului ungar, evident tot la iniţiativa lui Bela IV, papa solicită împăratului latin de Constantinopol să renunţe la eventualele sale pretenţii asupra teritoriilor lui Ioan Asan II [144]. Mai mult încă, întrucît Bela IV îi ceruse să-l investească cu calitatea de legat apostolic, cu dreptul de a institui o nouă organizare ecleziastică în teritoriile cucerite, papa se conformează revendicării, lăsîndu-i latitudinea de a desemna el însuşi, din rîndurile clericilor superiori ai regatului său, un legat, care avea să fie împuternicit cu atribuţiile largi solicitate de rege [145]. Prin hotărîrea papală din 1238, cruciata şi legea ei şi-au extins considerabil acţiu-

---

[142] „De quorum numerus perfidus est Assanus qui... receptat in terra sua hereticos et defensat, quibus tota terra ipsa infecta dicitur et repleta... Venerabilibus fratribus nostris... Strigoniensi et... Colocensi archiepiscopis..., episcopo Perusino apostolicae sedis legato et universis episcopis per Ungariam constitutis nostris damus litteris in mandatis, ut contra dictum Assanum et terram suam predicent verbum crucis, illam crucesignatis... indulgentiam concedentes, que conceditur transeuntibus in subsidium terre sancte..." ; Hurmuzaki, I_1, p. 167.

[143] „Nos enim de omnipotentis Dei misericordia et beatorum Petri et Pauli apostolorum ejus auctoritate confisi, tibi et universis vere penitentibus et confessis, qui tecum laborem istum in propriis personis subierint et expensis, plenam peccaminum veniam indulgemus ac terram eandem exponimus, prout statutum est in generali concilio, tibi et aliis catholicis occupandam" ; Hurmuzaki, I_1, p. 168.

[144] Formal, papa îi cere lui Balduin II să-i comunice eventualele sale pretenţii asupra „ţării lui Asan", pentru care acordase lui Bela IV dreptul de ocupare ; în fapt, în condiţiile date, solicitarea papală imperativă era o cerere de renunţare ; Hurmuzaki, I_1, p. 168—169 ; în august 1238, Grigore IX se angaja de altminteri faţă de Bela IV să nu acorde nimănui altuia dreptul de a ocupa Bulgaria : „Bulgarie regnum alicui concedere non intendimus in tuum preiudicium occupandum" ; Hurmuzaki, I_1, p. 177.

[145] *Ibidem*, p. 175.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nea în sud-estul Europei. Deosebit de gravă prin consecinţele ei, profunde şi durabile, a fost aplicarea principiului confiscării bunurilor „schismaticilor", asimilaţi cu „ereticii" ; acest nou cadru legal avea să ofere pretextul şi prilejul celei mai vaste acţiuni de deposedare şi în general de contestare a drepturilor celor care continuau să se menţină în credinţa răsăriteană.

Ameninţat de cruciata ungară, ale cărei forţe aveau să fie considerabil sporite de sosirea cruciaţilor din Apus, în frunte cu împăratul latin de Constantinopol, Ioan Asan II a cedat din nou ; după noi asedii ale Constantinopolului, în cooperare cu Ioan Vatatzes (în 1239 şi 1240), el sfîrşeşte prin a se desprinde din alianţa cu acesta şi permite oştirilor cruciate să treacă prin ţara sa [145]. Costantinopolul latin cîştiga astfel un nou răgaz.

Rolul Ungariei în evoluţia situaţiei balcanice în timpul lui Andrei II, impactul intervenţiilor regatului ungar asupra politicii celui de-al doilea ţarat, îndeosebi în legătură cu ameninţarea pe care acesta o constituia pentru Imperiul latin de Constantinopol, a fost exact perceput de oamenii vremii. Mai bine de jumătate de secol după moartea regelui, în 1308, autorul anonim al unei *Descriptio* a Europei orientale destinată să îndeplinească funcţia de îndreptar istoric-geografic pentru acţiunea de recuperare a Constantinopolului preconizată în acea vreme de puterile latine, subliniază, nu fără exagerare puternică, influenţa exercitată de regele Ungariei asupra imperiului bulgar ; „Olim istud imperium (e vorba de Imperiul bulgar) ad imperium Constantinopolitanum pertinebat et adhuc pertinere deberet, si esset potens imperator. Postmodum autem rex Hungarie Andreas dictum imperium sibi subjecit et per longum tempus fuit sub dominio regis Ungariae, vaccillante autem Ungaria, tartari preoccupaverunt dictum imperium et fecerunt eum sibi tributarium..." [147]. Constatarea anonimului citat exprimă esenţial, deşi îngroşat, rolul rezervat Ungariei de papalitate începînd cu Inocenţiu III, ca factor de înfrînare a expansionismului ţaratului Asăneştilor în direcţia Constantinopolului. Această funcţie nu s-a limitat la domnia lui Andrei II ci a caracterizat şi politica succesorului său ; marea invazie tătară din 1241 avea să îndepărteze, pentru scurt timp însă, atenţia factorilor politici europeni de la această preocupare.

Cruciata a patra şi schisma răsăriteană [146]. Cucerirea Constantinopolului — centrul imperiului bizantin şi al confesiunii care s-a dez-

[145] V. Gjuzelev, *Das Papstum und Bulgarien*, p. 49, 50.

[147] *Descriptio Europae Orientalis*, ed. G. Popa Lisseanu, în *Izvoarele istorici românilor*, II, Bucureşti, 1934, p. 27.

[146] Textele de bază pentru politica lui Inocenţiu III faţă de Orientul ortodox sînt adunate în vol. *Acta Inocentii PP. III (1198—1216)*, ed. Th. Haluščynskyj, Vaticano, 1944, şi în volumele cuprinzînd actele următorilor papi, citate mai jos. Principalele lucrări privitoare la această temă vastă sînt : P. L'Huillier, *La nature des relations écclésiastiques gréco-latines après la prise de Constantinople par les croisés*, în vol. *Akten des XI. Internationalen Byzantinistenkongresses*, München, 1958, p. 314—320 ; W. de Vries, *Innozenz III. und der christliche Osten*, în „Archivum Historiae Pontificiae", 3, 1965, p. 87—126 ; A. J. Andrea, *Pope Innocent III* ; R. L. Wolff, *The organization of the Latin Patriarchate of Constantinople*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

voltat în cadrul său, ortodoxia răsăriteană sau în viziunea papalităţii şi a întregului Apus latin, „schisma greacă" — a oferit Romei un cadru aparent ideal pentru împlinirea unuia din obiectivel principale ale programului ei universal, reunirea celor două biserici sub egida sa.

Efortul de lichidare a schismei răsăritene şi de restaurare a primatului Romei asupra bisericii bizantine şi a celor derivate din ea a fost una din manifestările de căpetenie ale papalităţii reformatoare şi unul din obiectivele esenţiale ale programului ei unitar de guvernare a bisericii şi societăţii. Paralel cu efortul ei sistematic de preluare a controlului societăţii apusene, mai întîi al bisericii, prin emanciparea ei de sub tutela puterii lumeşti („libertas ecclesiae"), şi apoi al acesteia înseşi, papalitatea a urmărit reîntegrarea bisericii răsăritene în unitatea restaurată a întregii creştinătăţi. Un puternic impuls a cunoscut acest din urmă obiectiv politic în timpul şi ca urmare a cruciatelor care, de la sfîrşitul secolului XI, au dat curs forţei de expansiune regăsite a Apusului catolic. Prin cruciate, influenţa lumii apusene s-a exercitat masiv şi asupra Bizanţului, silit acum tot mai mult să-şi redefinească atitudinea faţă de această lume şi de valorile ei, îndeosebi cele bisericeşti, în funcţie de noul raport de forţe creat de expansiunea lumii occidentale în bazinul răsăritean al Mediteranei. Cruciata şi unirea cu biserica răsăriteană au fost manifestări covîrşitoare şi îngemănate ale politicii orientale a Apusului latin inspirate şi controlate de papalitate.

Încercările repetate ale papalităţii de a realiza unirea bisericească cu Bizanţul prin negocieri, în cursul secolului XII şi în primii ani ai secolului XIII, în contextul presiunii crescînde exercitate de cruciată, s-au izbit de refuzul tenace al societăţii bizantine de a accepta primatul papal, cu toate condiţiile implicite în această pretenţie, şi şi-au încheiat cu un eşec. Cruciata, presupusă iniţial a fi un factor de apropiere între cele două fragmente ale creştinătăţii, s-a dovedit în fapt un puternic stimulator al opoziţiei dintre ele, care a luat cu timpul dimensiunile unui antagonism total. Evenimentul capital petrecut în 1204 — cucerirea Constantinopolului de latini — nu a fost decît epilogul unei îndelungate etape a înstrăinării Apusului latin şi a Răsăritului bizantin şi, în acelaşi timp, punctul de pornire al fazei celei mai acute a acestei înstrăinări. Cucerirea din 1204 a fost manifestarea cea mai izbitoare a superiorităţii politice şi militare a Aupsului faţă de Bizanţul în declin rapid ; ea a deschis de asemenea vremea celei mai puternice ofensive a lumii latine în Europa răsăriteană şi sud-estică. Cucerirea Constantinopolului a oferit papalităţii un cadru nou, de forţă, pentru politica sa de integrare a Răsăritului „schismatic" în universalismul creştin, sub autoritatea sa supremă.

Evenimentul l-a surprins în scaunul papal pe Inocenţiu III căruia i-a revenit misiunea de a defini politica Romei faţă de Răsăritul ortodox şi de problema Unirii în noua fază deschisă de intrarea cuceritoare a latinilor în Constantinopol. Inocenţiu III a fixat direcţiile generale

«(1204—1261). *Social and administrative consequences of the latin conquest*, în vol. *Studies on the Latin Empire of Constantinople*, London, 1976 (VR).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ale acestei politici, care avea să fie urmată, cu unele variaţii, şi de succesorii săi.

Pentru Inocenţiu III, adus de rapida succesiune a evenimentelor în Europa răsăriteană după 1204 în repetate rînduri în situaţia de a-şi formula punctele de vedere şi de a-şi fixa atitudinea cu privire la Bizanţ şi la confesiunea răsăriteană, cucerirea Constantinopolului de cruciaţi a fost urmarea firească a păcatului „schismei", aşadar a ieşirii progresive a Imperiului de răsărit şi a bisericii sale de sub obedienţa romană. Schisma, păcat major, a lipsit de legitimitate biserica şi statul bizantin, iar urmarea firească a acestei situaţii a fost „translaţia" Imperiului constantinopolitan de la greci la latini, printr-o hotărîre a divinităţii [149].

Pe fundamentul consideraţiilor teoretice cu privire la „translaţia" puterii în Imperiul de răsărit de la greci la latini, din pricina alunecării în păcatul schismei, s-a dezvoltat politica papei faţă de biserica răsăriteană şi faţă de ansamblul de realităţi social-culturale pe care o reprezenta. Această politică nu a fost, în diversele ei manifestări concrete, produsul unui sistem dinainte elaborat; ea s-a constituit şi s-a dezvoltat treptat, în procesul subordonării bisericii sau bisericilor răsăritene faţă de cea romană.

Deşi nu a pornit ca un sistem, politica papei faţă de biserica răsăriteană s-a inspirat totuşi dintr-o idee centrală; aceea anume a subordonării riguroase a creştinătăţii răsăritene faţă de Roma. Aplicarea consecventă a acestei idei dominante a dat o remarcabilă coerenţă politicii papalităţii în problema capitală a reunirii bisericilor, în timpul pontificatului lui Inocenţiu III şi al succesorilor săi în scaunul papal în secolele XIII şi XIV.

In viziunea lui Inocenţiu III, trecerea Constantinopolului, centrul „schismei", sub control latin trebuia să atragă de la sine şi supunerea întregii biserici răsăritene faţă de Roma [150]. După acest eveniment perseverarea în schismă nu mai avea nici un sens, atît la centru cît şi la

[149] „Legimus in Daniele propheta, quod est Deus in coelo, qui revelat misteria, ipse mutat tempora et transfert regna. Hoc autem in regno Graecorum temporibus nostris videmus et gaudemus impleri, quoniam is qui dominatur in regno hominum et cui voluerit dabit illud, Constantinopolitanum imperium a superbis ad humiles, ab inoboedientibus ad devotos, a scismaticis ad catholicos, a Graecis videlicet transtulit ad Latinos. Sane a Domino factum est istud et est mirabile in oculis nostris. Haec est profecto dexterae Excelsi mutatio in qua dextera Domini fecit virtutem ut Sacrosanctam Romanam Ecclesiam exaltaret, dum filiam reducit ad matrem, partem ad totum et membrum ad caput..." scria la 13 noiembrie 1204 papa, într-o scrisoare adresată clerului latin din Constantinopol; *Acta Innocentii PP. III*, p. 277—278. Tema reapare des în corespondenţa lui Inocenţiu III; în răspunsul la plîngerea lui Teodor Lascaris care denunţa excesele comise de latini la Constantinopol, papa, fără a le contesta, atribuia vina principală pentru toate situaţiile create de cucerirea Bizanţului schismei greceşti: „Licet autem ipsi omnino inculpabiles non existant, per eos tamen Graecos iusto Dei iudicio credimus fuisse punitos, qui tunicam inconsutilem Jesu Christi scindere sunt moliti"; *ibidem*, p. 347.

[150] A. J. Andrea, *Pope Innocent III*, p. 423.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

periferie ; aşadar actul intrării Bizanţului sub dominaţia latinilor însemna pentru papă implicit şi readucerea celei de a doua Rome în obedienţa celei dintîi, de sub autoritatea căreia se sustrăsese prin păcatul schimei.

Iluzia papei Inocenţiu III avea însă să aibă viaţă scurtă. Rezistenţa îndîrjită a grecilor din teritoriile ocupate de latini faţă de efortul de latinizare, constituirea unor centre de rezistenţă politică greceşti salvate din dezastrul imperiului şi care au revendicat legitimitatea bizantină, preluînd şi moştenirea bisericii constantinopolitane, au silit progresiv papalitatea să ia atitudine faţă de aceste manifestări neaşteptate şi să încerce să anihileze rezistenţa. În confruntarea cu această realitate şi pe temeiul negocierilor anterioare dintre Roma şi Bizanţ, s-au fixat trăsăturile esenţiale ale politicii lui Inocenţiu III faţă de biserica bizantină şi de celelalte biserici răsăritene.

Cum a înţeles Inocenţiu III reintegrarea bisericilor răsăritene sub autoritatea Romei ? E neîndoielnic că, în ciuda unor ezitări şi derogări în privinţa unor aspecte de ritual şi a altor concesii minore şi temporare, formula de reunificare a bisericilor, aşa cum o concepea papa, era aceea a subordonării totale, a latinizării bisericii răsăritene [151].

Cel mai intransigent s-a afirmat politica papală în raporturile ei cu biserica răsăriteană pe planul dogmei în problema purcederii Sfîntului Duh şi din Fiul *(filioque)*. Respingerea de greci a acestui punct esenţial din crezul roman a trecut „eroarea" lor din sfera „schismei" în cea a „ereziei" [152]. Cu trecerea timpului şi pe măsura intensificării rezistenţei antilatine, îndeosebi în urma răsturnărilor politice care aveau să reducă progresiv sfera influenţei apusene în Europa răsăriteană şi sud-estică, echivalenţa şi confuzia dintre cei doi termeni (schismă = erezie), doar implicită în gîndirea lui Inocenţiu III, avea să cîştige teren pentru a deveni în cele din urmă o formulă curentă [153].

Cu excepţională vigoare a tratat Inocenţiu III problema subordonării ierarhiei bisericii răsăritene faţă de Roma şi a promovării clerului latin în teritoriile supuse controlului cruciaţilor. În fruntea bisericii constantinopolitane şi deci a Imperiului latin a fost instituit un patriarh latin, chiar dacă, în faza iniţială, desemnarea sa a scăpat influenţei

---

[151] *Ibidem*, p. 460—461, unde e formulat punctul de vedere cel mai întemeiat în această problemă : „To Innocent's mind it was absolutely necessary that the Greeks accept these Roman beliefs unconditionnaly. To this end he laboured greatly from 1205 to 1216. Through his own labors and those of his papal legates he sought to persuade and to compel, when persuasion failed, the Greeks to accept the «true beliefs» of the Roman See". Potrivit aceluiaşi autor, concesiile minore consimţite de papă grecilor în materie liturgică şi de ritual erau cu totul insuficiente pentru a asigura adeziunea acestora ; *ibidem*, p. 463.

[152] V. expunerea largă a lui Inocenţiu în problema purcederii Sfîntului Duh în *Acta Innocentii PP. III*, p. 280—282, şi, mai sumar, la p. 415—416 ; cf. W. de Vries, *Innozenz III.*, p. 104.

[153] Confuzia deliberată între cele două noţiuni se întrevede încă din textele prin care papa Grigore IX l-a investit pe Bela IV cu misiune de cruciată împotriva lui Ioan Asan II, precum şi din alte texte contemporane ; identificarea schismei cu erezia avea să devină loc comun în secolul XIV.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

papale [154]. Incercarea clerului grec de a obține un patriarh propriu, grec, s-a lovit de un refuz categoric din partea bisericii apusene, ceea ce a determinat, la puțini ani după instalarea dominatoare a latinilor la Constantinopol, crearea unei patriarhii bizantine în exil, la Niceea, în 1208 [155].

Patriarhul latin de Constantinopol era el însuși strict subordonat primatului roman, în virtutea doctrinei „deplinătății puterii" („plenitudo potestatis") papale, în raport cu care puterea celorlalți ierarhi ecleziastici nu avea decît caracter de „asociere" și de delegație [156].

Atenție deosebită a consacrat Inocențiu III și problemei clerului bizantin în imperiul recent cucerit și raporturilor dintre acesta și clerul latin. Episcopilor greci li s-a cerut să înfăptuiască actul de recunoaștere a primatului Romei și deci a supremației romane. Clerul grec care nu recunoștea supremația Romei urma să fie expulzat [157]. Pretutindeni ierarhia greacă a fost subordonată celei latine. În fruntea tuturor arhiepiscopiilor și a celor mai multe episcopii au fost instalați ierarhi latini. Episcopi greci nu erau admiși decît în diocezele compact grecești [159]. În diocezele unde coexistau latini și greci episcopul urma să fie latin, populației grecești acordîndu-i-se cel mult dreptul la un vicar episcopal; cum, canonic, în chip tradițional, era interzisă o ierarhie paralelă în aceeași dioceză, interdicție consacrată de conciliul Lateran IV, posibilitatea coexistenței unui episcop latin și a unuia grec în aceleași centre era exclusă [160]. Puținii episcopi greci, care au acceptat să funcționeze în aceste condiții sub autoritatea latină erau îndatorați să facă periodic vizite la Roma, „ad limina apostolorum" [161].

Cum refuzul clerului grec de a accepta noul statut pe care i-l rezerva dominația latină a devenit tot mai evident, tendința Romei a fost de a substitui progresiv ierarhia greacă, inclusiv, în măsura posibilului, preoții, prin clerici apuseni [162]. Cererea împăratului Balduin I de a se

---

154 A. Carile, *Per una storia dell'Impero latino di Constantinopoli (1204—1261)*, Bologna, 1968, p. 218—224; pentru istoria patriarhiei latine, v. R. L. Wolff, *The organization of the Latin Patriarchate of Constantinople (1204—1261)*.

155 W. de Vries, *Innozenz III.*, p. 89.

156 *Ibidem*, p. 91—97.

157 În martie 1210, Inocențiu III recomanda arhiepiscopului de Atena să încerce să obțină din partea episcopului grec de Corint, oraș cucerit de latini, să jure supunere față de Roma; în caz contrar, el urma să fie înlocuit cu un prelat latin, desemnat de papă; *Acta Innocentii PP. III*, p. 375—376. Actul ilustrează cît se poate de limpede practica subordonării forțate a ierarhiei ecleziastice bizantine față de curia romană și de clerul latin din teritoriile cucerite decruciați. Pentru interdicția hirotonisirii preoților greci și latini de episcopii greci, v. *ibidem*, p. 271.

158 Într-una din scrisorile adresate patriarhului Morosini, Inocențiu III dispune convocarea repetată a episcopilor greci pentru a-i determina la actul de supunere față de autoritățile ecleziastice latine; în cazul unui refuz repetat, episcopii greci urmau să fie înlocuiți cu episcopi latini (2 august 1206); *Acta Innocentii PP. III*, p. 318.

159 *Ibidem*, p. 319.

160 *Ibidem*, p. 483—484.

161 W. de Vries, *Innozenz III.*, p. 107.

162 Potrivit unuia din cercetătorii recenți ai gîndirii și politicii lui Inocențiu III, intenția sa ar fi fost „to latinize the Greek church slowly through a process of careful substitution"; A. J. Andrea, *Pope Innocent III*, p. 471.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

trimite din Apus „spre părțile constantinopolitane" călugări și clerici de mir apuseni pentru a consolida în aceste regiuni marele cîștig spiritual dobîndit o dată cu instaurarea Imperiului latin a fost salutată și sprijinită de papă [163]. Realizarea acestui deziderat urma să accelereze procesul de latinizare a vieții spirituale în teritoriile supuse dominației cruciaților. Ordinul de instalare a clericilor latini în bisericile părăsite de greci nu era decît o altă față a aceleiași politici ; formula deschidea larg poarta abuzurilor, expulzării forțate a ierarhilor greci, care urmau să fie înlocuiți cu ierarhi latini [164].

Nici viața monahală bizantină, atît de bogată, nu putea scăpa vigilenței politice papale .Monahii greci urmau și ei să fie constrînși să facă act de supunere față de ierarhia catolică, acolo unde nu se supuneau de bunăvoie [165]. În unele cazuri, care desigur nu au fost rare, deși documentația nu e suficient de abundentă pentru a permite concluzii certe în această privință, călugării greci erau izgoniți din mănăstiri, iar acestea erau preluate de ordinele călugărești apusene [166]. Însăși protecția acordată de papă unora dintre mănăstirile grecești, de pildă acelora de pe muntele Athos, urmărea neîndoielnic aducerea lor în obediența Romei [167].

O oarecare înclinație spre concesie a manifestat Inocențiu III în problema ritualului bisericii răsăritene și a practicii ei liturgice. E evident însă că nici în această privință concesiile nu erau înțelese de papă decît ca un provizorat, care avea să dureze atît timp cît era necesar pentru a se realiza adaptarea „grecilor" la tradiția ritualului apusean. Concepția de ansamblu, cea care urma să se impună în cele din urmă, a rămas și în această privință foarte categoric întemeiată pe principiul înscris într-unul din textele juridice fundamentale ale bisericii romane : „a consuetudine romanae ecclesiae membris dissentire non licet" [168]. De la această concepție de ansamblu, aplicată în biserica apuseană, au pornit derogările consimțite bisericii răsăritene în materie de ritual și liturghie, neîndoielnic pentru a înlesni integrarea acesteia în obediența romană. În realitate, luările de poziție ale papei au oscilat în această privință între intransigență și concesie.

Solicitat de patriarhul latin de Constantinopol să-și fixeze atitudinea în problemele ritualului bizantin, Inocențiu III se arată ezitant și îndeamnă la prudență, rezervîndu-și un timp suplimentar de reflecție [169]. Ezitarea lui Inocențiu III venea, în parte, din relativa noutate a problemei ritualului grec pentru curia romană. Pînă la cucerirea Con-

[163] *Acta Innocentii PP. III*, p. 303—304.
[164] A. J. Andrea, *Pope Innocent III*, p. 470.
[165] *Ibidem*, p. 452—457.
[166] Cazul unei mănăstiri din dioceza Tesalonic, ocupată de călugării cistercieni, *Acta Innocentii PP. III*, p. 452—453.
[167] *Ibidem*, p. 454—455 ; mănăstirile atonite au fost însă puse, ca și celelalte mănăstiri grecești de altminteri, sub autoritatea unui supervizor latin ; A. J. Andrea, *Pope Innocent III*, p. 451—452.
[168] A. J. Andrea, *Pope Innocent III*, p. 469 ; în spiritul acestei intransigențe e și afirmația papei din 15 mai 1205 : „translato ergo imperio, necessarium est ut ritus sacerdotii transferatur..." ; *Acta Innocentii PP. III*, p. 302.
[169] *Ibidem*, p. 319.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

stantinopolului de latini, polemica dintre cele două biserici se concentrase asupra primatului Romei și a dogmelor fundamentale care le separau. Cu excepția grecității sud-italice, care se afla sub jurisdicția papalității de multă vreme, Roma nu cuprinsese încă arii din sfera de influență a bisericii bizantine și nu fusese deci pusă în situația de a rezolva problemele concrete legate de efectuarea serviciului bisericesc. Pînă în 1204, dialogul s-a desfășurat la nivelul superior, cu autoritățile supreme ale Imperiului bizantin, și s-a concentrat asupra marilor probleme care generaseră controversa și asupra manifestărilor lor pe planul dogmei. Abia dominația directă asupra unor întinse teritorii grecești, inclusiv asupra centrului imperiului cucerit, și contactul direct, la nivel local, al ierarhiei catolice cu realitățile practicii bisericești bizantine, au constrîns papalitatea să reflecteze sistematic și să-și manifeste punctul de vedere cu privire la problemele ritualului bisericii răsăritene.

Sensul concesivității papale, de asigurare a tranziției spre formele ritualului roman, reiese din hotărîrea comunicată de Inocențiu III patriarhului Morosini de a-i tolera pe episcopii greci, evident cei care făcuseră act de închinare față de Roma și care depuseseră jurămîntul corporal, dar care refuzau să accepte ungerea lor, „potrivit obiceiului latinilor". Dar papa adăuga în instrucția sa că toleranța pe care o manifesta în această privință se referea doar la episcopii aflați la data aceea în funcție și nu se extindea și asupra celor care aveau să fie consacrați în viitor [170].

Ezitare a manifestat Inocențiu III și pe plan liturgic, acceptînd în unele momente folosirea pîinii dospite [171]. Și în privința formulei grecești a botezului, atitudinea lui Inocențiu III a înclinat spre toleranță [172]. În cele din urmă, la conciliul de la Lateran IV, papa a reconfirmat relativa sa toleranță cu privire la „moravurile" și „riturile" grecilor, pe care se arăta dispus să le admită, „în măsura în care putem întru Domnul" [173].

Retezarea capului schismei, o dată cu instaurarea stăpînirii latine la Constantinopol și aducerea centrului rival sub autoritatea Romei, lipsea de sens, în viziunea papei, perpetuarea schismei nu numai în Imperiul bizantin dar și în întreaga lume răsăriteană a cărei civilizație și credință se dezvoltase sub autoritatea Bizanțului. Revenirea în sînul bisericii romane și a celorlalte biserici care urmau sistemul de credințe și rituri ale bisericii bizantine era, potrivit lui Inocențiu III, urmarea firească și necesară a reducerii sub ascultare a Constantinopolului. Cu deosebită claritate și spirit de coerență a exprimat acest punct de vedere Inocențiu III în scrisoarea adresată la 7 octombrie 1207 clericilor și laicilor din Rusia apuseană pe care îi invita să accepte supremația Romei în virtutea principiului unității și al conformării părții la regula acceptată de ansamblu. Pentru a forța hotărîrea lor, papa nu

[170] *Ibidem*, p. 341 și 352.

[171] A. J. Andrea, *Pope Innocent III*, p. 477.

[172] Sub papii următori și în secolul XIV problema botezului avea să înveninеze profund raporturile dintre cele două biserici.

[173] *Acta Innocentii PP. III*, p. 482.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

uita să evoce soarta grecilor care din pricina „rebeliunii" şi „neascultării" lor — se înţelege faţă de Roma — „fuseseră daţi spre jaf şi în pradă" [174].

Confiscarea bunurilor sau darea lor „în pradă" erau una din pedepsele care îi loveau pe eretici pe temeiul canoanelor [175]. Treptat, pe măsură ce încercarea de unire a eşuat la Bizanţ şi în restul lumii ortodoxe, papalitatea a tins să amalgameze schisma cu erezia şi să-i aplice această regulă. Deţinătorii „schismatici" de stăpîniri — de la suverani la simpli feudali — erau consideraţi şi declaraţi „injusti possessores" şi expuşi deposedării — la nevoie cu mijloacele cruciatei —, după formula elaborată *post factum* de Inocenţiu III şi aplicată Imperiului de răsărit. Apartenenţa la confesiunea răsăriteană şi menţinerea în această confesiune devenea, în aria de putere a catolicismului, o inaptitudine pentru stăpînirea pămîntului şi a privilegiilor care decurgeau din ea. Această manifestare a politicii papalităţii în Europa răsăriteană avea să aibă consecinţe profunde în istoria românească în secolele XIII—XIV.

Justificarea teoretică şi formulele juridice elaborate de papalitate în vremea lui Inocenţiu III şi a succesorilor săi imediaţi au fost un auxiliar al efortului de a extinde supremaţia Romei asupra întregului Răsărit ortodox. Prin cadrul de forţă creat în teritoriile asupra cărora se aşternuse dominaţia lumii latine, prin ameninţarea cu forţa în ariile expuse acţiunii militare a puterilor catolice — papa Inocenţiu III însuşi a subliniat în repetate rînduri cît de favorabil cadru pentru acţiunea sa de convertire a rezultat din dominaţia directă a puterilor catolice asupra unor teritorii schismatice —, în sfîrşit prin străduinţa misionarilor în cazul regiunilor mai îndepărtate, Roma a încercat în această vreme să atragă ansamblul popoarelor de rit răsăritean şi chiar ansamblul Europei răsăritene sub autoritatea sa.

AFFRONTEMENTS POLITIQUES ET SPIRITUELS DANS LE SUD-EST DE L'EUROPE. 1204—1241

RÉSUMÉ

La présente étude, résultat partiel d'une série de recherches achevées grâce à une bourse accordée en 1981 par le *Deutscher Akademischer Austauschdienst*, se propose d'évaluer l'impact politique de la conquête de Constantinople par les Latins en 1204 sur la partie orientale du continent européen jusqu'au déferlement de la vague mongole en 1241.

Fruit de la suprématie économique et militaire du monde occidental, la conquête de Constantinople par les croisés ouvrit la voie à la plus vaste tentative

[174] „Ut autem ad presens de reliquis taceamus, cum Graecorum Imperium et ecclesia pene tota ad devotionem apostolicae sedis redierit et eius humiliter mandata suscipiat et oboediat iussioni, nonne absonum esse videtur, ut pars toti suo non congruat et singularitas a suo discrepet universo. *Praeterea quis scit, an propter suam rebellionem et inoboedientiam dati fuerint in direptionem et praedam ut saltem daret eis vexatio intellectum et quem in prosperis non cognoverant, recognoscerent in adversis*" (s.n.) ; *Acta Innocentii PP. III*, p. 335—336.

[175] H. Maisonneuve, *Études sur les origines de l'Inquisition*, Paris, 1942, p. 170—171.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

que l'Occident fit au Moyen Age pour réaliser l'unité du continent européen sous l'enseigne de la foi catholique, dans l'esprit d'intransigeance et d'intolérance qui caractérisa la papauté théocratique.

L'importance exceptionnelle de la mutation survenue sur les rives du Bosphore et les perspectives nouvelles qu'elle ouvrait à la politique orientale de Rome ne tardèrent pas à se révéler dans toute leur ampleur à Innocent III. En effet, dans la vision stratégique que les événements de 1204 inspirèrent au pape, l'Empire latin devait assumer un rôle essentiel aussi bien dans la relance de la croisade en Terre Sainte que dans la réalisation de son projet de réduire à l'obédience romaine l'ensemble de l'Europe orientale. Constatation qui explique largement les soins particuliers qu'Innocent III et ses successeurs immédiats vouèrent à l'Empire issu de la quatrième croisade dont la fragilité ne tarda pas à se révéler au grand jour.

Menacé de mort dès sa naissance par les Valaques et les Bulgares confédérés et par leurs alliés les Coumans, redoutables guerriers qui nomadisaient au nord du Danube, l'Empire latin fut sauvé grâce à la double pression que la croisade de renfort dirigée par Rome vers l'Orient au cours des années suivantes exerça sur cette coalition de forces hostiles : en effet, tandis que de nouveaux contingents de croisés arrivaient à Constantinople, un autre détachement de la Croisade, l' *Ordre des chevaliers teutoniques* était installé dans le Sud-est de la Transylvanie (1211) avec pour mission de prendre à revers les Coumans de la plaine danubienne. Pris en tenailles par les croisés de Constantinople et par ceux des Carpates orientales et, après l'éviction de ceux-ci (1225) par le royaume hongrois qui prit leur relève, l'État des Asénides se vit finalement obligé de s'incliner devant la supériorité de ses adversaires et de s'intégrer dans l'alliance des forces catholiques (1212—1213), option à laquelle il resta fidèle pendant les dernières années du règne du tsar Boril et pendant la plus longue partie de celui de son successeur Jean Asen II. D'ailleurs la force de contrainte continua à s'exercer sur l'État valaco-bulgare même après la «défection» de Jean Asen II qui, vers 1234—1235 se mit d'accord avec le basileus de Nicée pour jeter les bases d'une «alliance orthodoxe», opposée aux forces de la croisade. Renversement des alliances qui cependant ne devait pas représenter le dernier mot du tsar lequel oscilla jusqu'à la fin de ses jours entre les deux directions fondamentales suivies par son État, l'alliance catholique et l'alliance orthodoxe.

Mais la conséquence de loin la plus profonde de la prise de Constantinople par les Latins fut la nouvelle politique de Rome envers le «schisme» et ses adhérents d'Europe orientale. Condamné dans son centre même, à Constantinople, par un juste arrêt de la Providence, selon le point de vue d'Innocent III, le schisme devait être abjuré par les peuples qui l'avaient adopté dans le sillage spirituel de Byzance. Assimilé de plus en plus fréquemment à l'hérésie au cours du XIIIe siècle, le schisme devint l'objet de représailles extrêment sévères, la papauté n'hésitant pas, le cas échéant, de proclamer la croisade contre les peuples et les États qui refusaient d'entrer dans le bercail gouverné par l'église romaine. La croisade «déviée» à Constantinople en 1203—1204 engendra de nouvelles déviations en Europe orientale qui devaient peser lourdement sur les destinées de la région.

Les titres des huit subdivisions de l'ouvrage sont les suivantes : *Désagrégation et effondrement de l'Empire byzantin ; L'Empire latin et le bloc valaco-bulgaro-couman (1204—1214) ; Les Coumans problème de la Croisade ; La défense de l'Empire latin dans le contexte de la Croisade ; L'assaut de la Comania ; L'Ordre teutonique dans le Sud-est de la Transylvanie (Ţara Bîrsei) ; La menace du Nord et l'adhésion de l'Etat des Asénides à l'alliance des puissances catholiques (1213—1214) ; La rivalité des puissances à Constantinople et l'évolution de la situation au Bas-Danube (1230—1240) ; La quatrième Croisade et le schisme oriental.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

D. SUCIU

ALEXANDRU STERCA ȘULUȚIU ȘI MIȘCAREA NAȚIONALĂ ROMÂNEASCĂ (III)*

Din Viena, mitropolitul Șuluțiu a trimis scrisori episcopilor subordonați, îndemnîndu-i să vegheze și să acționeze pentru respectarea drepturilor naționale românești în diocezele lor. În ianuarie 1862, Vasile Erdelyi îl asigura că, atunci cînd împrejurările au fost favorabile, el și clericii lui au acționat în sensul dorit și de aceea la reorganizarea comitatului toți românii calificați au devenit funcționari. Clericii orădeni vor continua să militeze pentru drepturi politice și în viitor, deși împrejurările și condițiile în care acționau ei erau mai dificile decît în Ardeal. Dar Erdelyi îi împărtășea că experiența i-a dovedit că nu întotdeauna luptele și eforturile energice desfășurate pe acest teren au fost încoronate cu rezultatul așteptat și credea că și Șuluțiu a ajuns la această concluzie. În pofida greutăților, era necesar să se acționeze în continuare pentru ca scopul să fie atins și să fie asigurat progresul general al națiunii, care era înzestrată cu toate virtuțile civile. Într-adevăr, dacă episcopul orădean era sincer în devotamentul către interesele fundamentale ale națiunii sale, el avea de ce să fie sceptic și să susțină, pe bună dreptate, că dorința nu putea deveni *oricînd* realitate. El ceruse, încă în 1850, o țară românească autonomă, formată din toți românii Imperiului și condusă de un guvern național cu sediul la Blaj, emisese multe circulare pentru folosirea limbii române în administrație, dar contextul politic dur din ultimul deceniu îi dezamăgise pe toți românii.

În 1862, Șuluțiu recurge iarăși la Erdelyi pentru a anihila împreună consecințele neplăcute și penibile ce s-ar fi putut ivi în urma gestului necugetat și trădător al unor nobili români din Maramureș, care în 31 iulie au cerut Ministerului de Justiție ca protocoalele cărților funduare (*Grundbuch*-ul) să fie elaborate în limba maghiară. Acest gest nesăbuit contravenea tuturor instrucțiunilor imperiale din ultimii ani, care dispuseseră ca în comitatele locuite de majorități nemaghiare să se folosească limba lor, potrivit egalei îndreptățiri politice. Fapta nobililor maramureșeni era rușinoasă și atenta la amintirea glorioasă a străbunilor care, conduși de un mare Bogdan, au întemeiat un stat românesc

* Primele două părți ale acestui studiu s-au tipărit în *AIIAI*, XXV/2, 1988, p. 75—90 și XXVI/1, 1989, p. 285—301 ; numerotarea notelor urmează în continuare.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

puternic și plin de viață. Gestul reprobabil adeverea, din păcate, pericolul ivirii trădării interne și întărea cuvintele profetului „perirea ta dintre tine, oh Israile". Șuluțiu propunea înaintarea unei petiții către Împărat sau Minister, pentru respectarea dispoziției din 21 iunie 1862, care prevedea că, în comitatele Ungariei în care existau majorități nemaghiare, protocoalele să fie redactate în limbile lor naționale. Dreptul acesta era valabil pentru toți românii din Imperiu și trebuia respectat pretutindeni, inclusiv în Maramureș. Adresa nobililor maramureșeni trebuia înfierată ca nelegiuită și declarată nulă. O petiție asemănătoare urma să fie trimisă la *Reichsrath*-ul din Viena, unde se puteau apăra deopotrivă interesele națiunii române din Ungaria și Transilvania [59].

Destituirea lui Mikó a provocat nemulțumirea maghiarilor din Transilvania și îndeosebi a celor din Cluj, unde era sediul Guberniului. Ungurii clujeni au refuzat să-l întîmpine pe Creneville și au rămas acasă cînd guvernatorul a intrat în oraș, unde a fost întîmpinat însă cu căldură de români. Șuluțiu s-a întors de la Viena și s-a dus direct la Cluj pentru a-l primi pe conte. Mitropolitul îl considera foarte potrivit pentru aplicarea în viață a constituționalismului promulgat în Diploma din octombrie, dar recunoștea că misiunea lui era destul de grea. Românii însă îl vor sprijini fără rezerve, fiind convinși că instaurarea egalei îndreptățiri politice, religioase și de limbă, ca și autonomia, vor asigura liniștea și fericirea patriei. Șuluțiu își exprimă speranța că guvernatorul va fi sprijinit și de ceilalți locuitori ai Transilvaniei. Guvernatorul îl asigură că va aplica instrucțiunile imperiale și că Împăratul l-a trimis fiindcă era convins că numai un guvernator ce nu aparținea niciunei naționalități din Transilvania, care nu se înțelegeau și se certau între ele, putea să mențină dreptatea și egalitatea în țară. Șuluțiu i-a destăinuit lui Moldovan că a insistat pe lîngă noul guvernator pentru respectarea tuturor intereselor românești în numirea funcționarilor din administrația locală și justiție, în reprezentarea lor la viitoarea dietă etc [60].

Abia întors acasă, Șuluțiu își exprimă o ușoară nemulțumire împotriva lui Șaguna, care nu a investit destulă încredere în el și în Delegație. Nemulțumirea a fost provocată de împrejurarea că Șaguna, după ce și-a exprimat rezervele față de miniștrii austrieci și față de principiile propuse de Nádasdy pentru compunerea unei liste de regaliști și funcționari români, a promis totuși că va trimite la Viena candidații de confesiunea lui, dar vorba n-a devenit faptă, deoarece Delegația a așteptat în van misiva din Sibiu aproape două săptămîni. În această situație, lista s-a făcut la Viena cu acordul lui Șaguna, pentru ca lucrurile să nu tărăgăneze prea mult. Șuluțiu afirmă că a acționat la Viena nepărtinitor, atît în chestiunile politice cît și în cele religioase, fără să tragă oala la focul lui, și a căutat să risipească suspiciunile miniștrilor austrieci că Șaguna ar lucra în ascuns cu adversarii lor sau că nu toți românii sprijineau regimul. Șuluțiu l-a propus pe Moldovan consilier

[59] Arhivele Statului Alba Iulia, fond Mitropolia română unită, Cabinetul Mitropolitului, nr. 727/1861, f. 1; Ion Bratu, *Din inițiativa lui Alexandru Sterca Șuluțiu privind lupta pentru dreptul limbii române*, în „Crisia", 1975, p. 131—134.

[60] T. V. Păcățian, *Cartea de aur*, vol. II, Sibiu, 1902, p. 694—696; Arh. Stat. Cluj-Napoca, fond D. Moldovan, nr. 310.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aulic, deşi era ortodox, dar nu pentru că era căsătorit cu nepoata lui, ci fiindcă era talentat şi devotat naţiunii sale şi de aceea se bucură că „Ost und West" îl consideră cel mai potrivit candidat pentru acest post. Nu putea interveni mai departe, ca să nu încalce dreptul episcopului ortodox de a-şi sprijini şi a-şi propune numai el credincioşii pentru posturi. Şaguna era în drept să procedeze astfel, dar nu putea să-l înlocuiască pe Moldovan cu un alt ortodox (Ioan Bran de Lemeni care va ajunge şi el consilier dar nu aulic ci gubernial în 1863). Pentru a nu prejudicia armonia internă şi a nu-l supăra pe Şaguna, care era necruţător şi fanatic, dacă-i erau atacate interesele, Şuluţiu nu-l mai sprijinea pe Moldovan, dar îl sfătuia să ceară definitivarea numirii de la Schmerling şi Nádasdy sau să-l roage pe episcop să nu-i pună piedici, deoarece avea mai mulţi ani de slujbe şi mai multe merite decît Bran. Dar, după două luni, Moldovan îi răspundea lui Şuluţiu că Şaguna ţinea sincer la el şi că îl sprijinea fără rezerve [61].

În ianuarie 1862, Şuluţiu îi trimite prin Moldovan o scrisoare şi o nouă listă cu propuneri imparţiale pentru regalişti şi funcţionari români cancelarului Nádasdy. Cancelarul este rugat să-l destituie pe Pogány György, comitele suprem al Albei de Jos, care îi teroriza pe intelectualii românilor arestîndu-i şi chemîndu-i deseori la interogatorii. *Főispán*-ul, mare adversar al românilor, a nesocotit egala îndreptăţire între românii şi maghiarii din comitatul ce-l conducea ca un despot. Mitropolitul sublinia că reprezentarea proporţională a naţionalităţilor nu avea nimic comun cu respectarea intereselor individuale ale unor proprietari mari şi mijlocii sau ale industriaşilor privaţi, ci trebuie să se bazeze pe proprietate, pe contribuţia la impozite şi la armată calculată după colectivităţile etnice ; dar activitatea lui Pogány şi a tuturor ungurilor prejudicia şi intenţia Împăratului de a asigura reprezentarea Marelui Principat al Transilvaniei la *Reichsrath*-ul central din Viena, care putea fi făcută doar de majorităţile româneşti din comitate şi dietă. De aceea, Şuluţiu nu s-a sfiit să-l atenţioneze pe cancelar că instrucţiunile Vienei pentru organizarea comitetelor comitatense erau vicioase şi nu corespundeau nici intereselor regimului şi nici celor româneşti.

El i-a scris şi lui Moldovan că Nádasdy se va convinge că a greşit, dar probabil va fi prea tîrziu ; românii au dovedit cu date statistice că li se cuveneau majorităţile în comitate şi dietă, dar în primele au rămas în minoritate aproape peste tot. Confuziile provocate de instrucţiunile Vienei vor provoca dezordine şi conflicte în ţară şi mitropolitul se temea că pînă la urmă regimul va fi silit să aleagă din trei soluţii pe cea mai rea, şi anume despotismul sau dictatura. Speriat de propriile sale expresii, Şuluţiu îi cerea uneori lui Moldovan să-i ardă scrisorile pentru a nu ajunge în mîinile străinilor. În schimb, pe baza unor experienţe mai vechi, ce datau din 1859 cînd Nádasdy fusese ministrul Justiţiei, Şuluţiu îşi exprima convingerea că acesta nu va renunţa nici acum la aplicarea cu strictеţe a instrucţiunii privind folosirea limbii române în unităţile administrative în care existau majorităţi absolute româneşti [62].

[61] Arh. Stat. Cluj-Napoca, fond D. Moldovan, nr. 309.
[62] Ibidem, nr. 310, 311, 312.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În absența episcopului Șaguna plecat la Viena pentru a obține Mitropolia Ortodoxă Română independentă de Patriarhia sîrbă, Șuluțiu dirijează treburile curente ale Comitetului Național Român. Președintele Comitetului era îngrijorat de schimbarea tacticii politice a aristocraților și nobililor unguri, prilejuită de apariția noilor instrucțiuni guvernamentale austriece privind organizarea comitetelor comitatense. Dacă stîrbirea vechii autonomii i-a nemulțumit, acordarea majorității în aceste foruri era menită să-i favorizeze și le deschidea o portiță pentru manevrele lor antiromânești sau chiar antischmerlinghiene. Șuluțiu știa că aristocrații unguri au ținut la Cluj două ședințe, în care au renunțat la boicotarea funcțiilor și comitetelor comitatense, în urma studierii mai profunde a instrucțiunilor Cancelariei. Tactica lor era ca în noile comitete să se protesteze împotriva abaterii Vienei de la „törvényes alap" (baza legală) din 1848 și să ceară Împăratului reconvocarea parlamentului din Pesta. În caz de nereușită, șefii unguri vor folosi dreptul vechi al congregațiilor marcale de a da instrucțiuni pentru conduita deputaților aleși în comitate, potrivit cărora aceștia să declare dieta Transilvaniei ilegală și incompetentă și să adreseze regelui cereri în spiritul programelor maghiare. În aceste cazuri, numărul deputaților români legați de dispozițiile comitatelor nu prejudicia interesele aristocrației ungurești. Pe de altă parte, ungurii susțineau o propagandă activă între români, pe care căutau să-i convingă că, deși și-au pus nădejdea în regimul austriac și au luptat împotriva lor și a uniunii Transilvaniei cu Ungaria, s-au înșelat și n-au obținut nimic, deoarece instrucțiunile Vienei nu numai că încălcau autonomia comitatelor, dar erau de-a dreptul injurioase pentru români și anume chiar mai jignitoare decît toate legile maghiare din 1848. Era păcat că românii nu au vrut să primească în 1848 beneficiile libertății de la unguri, fiindcă măsurile austriece nu le dădeau nimic.

Scopul major al ungurilor — considera Șuluțiu — era sau să împiedice convocarea dietei Transilvaniei sau să o amîne cît mai mult. Ei vor manevra în fiecare sat împotriva înscrierii pe listele electorale a tuturor cetățenilor îndreptățiți și se vor folosi de împrejurarea că unii proprietari, deși au cumpărat pămînt, nu și l-au trecut pe numele lor, ci figura pe numele vechilor proprietari înscriși în actele de contribuție iar alții, ca să scape de capitație, au trecut de formă impozitul pentru pămînt pe feciori sau pe alte rude. Multe moșii erau *de facto* împărțite între frați și rudenii, dar în cărțile funduare figura doar numele celui de la care ei moșteniseră pămîntul, aceștia nemaifiind, bineînțeles, în viață. În actele vieneze nu existau lămuriri referitoare la situațiile neclare și încurcate de care se puteau folosi maghiarii și comisiile de înregistrare a alegătorilor. Nu era exclus ca maghiarii să-i sperie pe români că, dacă nu înaintau reclamații, își pierdeau pămînturile, dar se pare că Șuluțiu se temea de un număr exagerat de reclamații din partea românilor care ar fi putut provoca amînarea dietei după voia și intriga ungurilor.

De aceea, mitropolitul convoacă ședința Comitetului Național Permanent la Sibiu pentru ziua de 6 aprilie 1862. Ioan Alexi (din motive de boală) și Ioan Rațiu (prea ocupat cu chestiunile juridice) îl anunță că nu pot veni iar cîțiva membri erau plecați cu Șaguna la Viena. Pre-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ședintele îi solicită pe cei prezenți la ședință să găsească pentru popor un îndreptar pe baza căruia să lucreze unitar în patrie, în vederea obținerii drepturilor politice și să convingă celelalte naționalități că românii nu le erau inamici, ci luptau doar împotriva acelor tendințe egoiste ale lor care urmăreau să-i subjuge și să le zădărnicească accesul la egalitatea politică. Oratorul menționează și atitudinea arogantă a patriciatului din Universitatea săsească, înfierînd îndeosebi intrigile ungurilor din comitate, care, dacă reușeau, ar fi făcut viața românilor mai rea și mai nesuferită, deși ei au luptat atît de mult în ultimii ani pentru una mai bună și mai prosperă pe plan politic. Ungurii sperau că dieta nu se va putea întruni decît după doi ani termen la care își vor aduce contribuția și reclamațiile alegătorilor care nu se vor vedea trecuți pe listele electorale întocmite doar după tabelele funduare. În comitate ungurii doreau să-l compromită pe Nádasdy, care nu dăduse nimic românilor pentru a-i atrage de partea lor. Exista pericolul ca românii să fie compromiși, mai ales că aproape peste tot constituiau minoritatea în comitete, care vor alege cu predilecție funcționari unguri sau cîțiva români renegați.

În această tristă situație, românilor nu le rămînea altceva de făcut decît să protesteze împotriva instrucțiunilor austriece și să se opună regimului, așa cum pînă atunci se opuseseră maghiarilor sprijinind Viena ; dar — constata cu amărăciune Șuluțiu — tocmai acest lucru căutau să-l stoarcă „per indirectum“ ungurii de la românii necăjiți. Șuluțiu invita pe membrii Comitetului să reflecteze liniștiți și cu sînge rece asupra situației complicate și primejdioase și să găsească soluții legale și folositoare pentru apărarea intereselor politice și civile specifice și, concomitent, românii să dovedească și celorlalte naționalități că nu erau mai puțin însuflețiți decît ele în apărarea legală a autonomiei și libertății constituționale a comitatelor, municipiilor și a patriei comune. Desigur, Șuluțiu era hotărît să dejoace manevrele politicienilor unguri, să asigure egalitatea politică româno-maghiară în Transilvania, dar se pare că intenționa să protesteze și să obțină modificarea instrucțiunilor lui Nádasdy privind organizarea comitetelor comitatense care l-au supărat și l-au cătrănit mult, ceea ce includea o oarecare opoziție și față de Viena. Mitropolitul nu dorea ca acest lucru să fie prea cunoscut sau să fie exploatat de adversari și, de fapt, ședința Comitetului Național Permanent din 6 aprilie 1862 și dezbaterile ei au fost trecute sub o relativă tăcere. După întoarcerea de la Sibiu, în Transilvania s-a răspîndit vestea morții lui Șuluțiu ; la Alba Iulia i-au mîncat și pomana iar frații maghiari — zicea mitropolitul — au fost cuprinși de o mare bucurie. Șuluțiu îi explică lui Moldovan că, plecînd din Sibiu, s-a îmbolnăvit pe drum și a zăcut o jumătate de zi la Mediaș și apoi mai multe zile la Blaj, dar a reușit să scape [63].

Nemulțumirea lui Șuluțiu împotriva normelor prescrise pentru organizarea comitatelor răbufnește în toamna anului 1862, după un schimb

[63] Arh. Stat. Alba Iulia, Mitrop. Rom. Unită, Cab Mitrop., nr. 731/1861, f. 9—12 ; nr. 743/1861, f. 1—6 ; alte referințe în *Bariț și contemporanii săi*, vol. IV, București, 1978, p. 375—377 ; știrea falsă a morții lui Șuluțiu la Arh. Stat. Cluj-Napoca, f. D. Moldovan, nr. 313.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de opinii cu cancelarul Nádasdy. Dimitrie Moldovan considera însă că românii trebuiau să-i trimită adrese de mulțumire deoarece, în pofida unor restricții, era prima măsură legală care admitea reprezentarea românilor în comitate. Consilierul aulic român i-a scris și lui Șuluțiu cerîndu-i sprijin. Mitropolitul acceptă ideea, pentru că, într-adevăr, instrucțiunile Vienei deschideau și pentru români ușile congregațiilor marcale, dar nu renunță la necesitatea de a combate acele prevederi — care le nimiceau, *de facto*, egala îndreptățire politică în administrație — și de a cere măsuri mai constituționale și mai drepte atît pentru reprezentarea în comitate cît și în dietă. Șuluțiu credea că nici nu puteai să-i convingi pe români să trimită numai mulțumiri neînsoțite de protestele de rigoare. El a văzut cu ochii lui cum minoritatea română din comitetul comitatului Cetății de Baltă era loială tronului iar majoritatea maghiară complota împotriva lui și a regimului, folosindu-se tocmai de instrucțiunile acestuia din urmă ; Pușcariu urma să-i descrie mai pe larg intrigile lor și el nu va renunța să convingă Viena că nu va reuși niciodată să-i paralizeze pe unguri decît dacă ridica clar națiunile nemaghiare la egalitatea perfectă și proporțională a drepturilor politice ; cerbicia maghiarilor din Ungaria putea fi înfrînată, printre altele, și de o majoritate românească în dieta Transilvaniei.

Într-un Memoriu către Nádasdy, mitropolitul cerea guvernului să împartă proporția reprezentării naționalităților în administrație și în legislație după contribuțiile colective în bani și soldați și pe baza proprietății totale asupra pămîntului. Mitropolitul încerca astfel să deplaseze centrul greutății în luarea deciziilor pe egala îndreptățire națională — promisă în Diplomă — și nu pe respectarea intereselor de clase, pe motiv că acestea din urmă ar fi înglobate în cele dintîi. După părerea lui, guvernul trebuia să-i adopte cele trei criterii de bază, dacă dorea să devină un „tată" bun și drept și să facă pace și dreptate între naționalități ; clasele și categoriile sociale, luate separat, nu pot cuprinde în sine interesele unei națiuni, ci doar acestea le includeau și puteau să le promoveze pe cele ale tuturor claselor și părților componente.

La obiecțiunea oficială, că impozitul plătit de marii proprietari neromâni precumpănea categoric pe acela al omologilor români, Șuluțiu a răspuns că națiunea română nu era vinovată dacă prin vicisitudiile trecutului și-a pierdut aristocrația bogată, care a trecut în castrele altor naționalități și confesiuni ; de asemenea, nimeni nu era vinovat dacă providența divină a înmulțit atît de mult numărul românilor pe pămîntul Transilvaniei, încît a fost nevoie ca pămînturile să fie împărțite în mai multe parcele mici și, în consecință, și această contribuție individuală să fie cu mult mai mică decît aceea a ungurilor și sașilor. Conta, însă, faptul că românii, ca națiune colectivă, plăteau statului o contribuție totală mai mare decît alte naționalități, de unde izvora și dreptul ei la o reprezentare pe măsură. Ar fi fost prea dureros ca și după publicarea Diplomei românii să ducă pe umerii lor partea cea mai mare a greutăților publice dar să se aleagă cu partea cea mai mică a beneficiilor. Observînd că Nádasdy punea un accent deosebit pe contribuția la întărirea armatei, Șuluțiu îi dovedea că și din acest punct de vedere românilor li se cuvenea majoritatea funcțiilor și locurilor în comitate, în congre-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gaţiile comitatense şi în dietă. Guvernul ştia cîţi recruţi dădeau naţiunile în fiecare an ; numărul recruţilor să se înmulţească cu preţul de Maiestate plătit pentru răscumpărare, fixat la 1200 fl.v.a., şi se va stabili astfel cheia după care să se împartă beneficiile patriei. Dacă românii ardeleni dau 3000 de recruţi anual, înseamnă că ei contribuie anual cu 3.600.000 fl. (desigur, se calculau şi sumele nesolvite, dar acoperite de efectuarea stagiului militar de către soldaţii cezaro-regali de origine română, evaluat la 1200 fl.v.a. pe individ). Ungurii şi saşii dădeau anual numai 2000 de recruţi, ceea ce însemna o sumă de 2.400.000 fl. În concluzie, valoarea contribuţiei în recruţi români întrecea cu 1.200.000 pe cea a ungurilor şi saşilor luaţi la un loc.

Şuluţiu se întreba dacă adresa aceasta îi va face plăcere lui Nádasdy, dar îl ruga pe Moldovan să se intereseze şi să-l ţină la curent. El şi Şaguna s-au hotărît să ceară un nou Congres politic, pentru ca naţiunea să acţioneze pe baza unui consens general şi în acest scop l-a vizitat în Cluj pe guvernatorul Ludovic Folliot de Crenneville. Mitropolitul era îngrijorat că autorităţile primeau informaţii tendenţioase despre români, care s-ar fi făcut „politic mari", au adoptat o atitudine rezervată şi circumspectă şi nu se declarau în favoarea regimului [64].

Alexandru Sterca Şuluţiu era deosebit de gelos pentru autonomia Bisericii Române Unite şi respingea cu indignare orice amestec din afară în afacerile ei interne, fie că era vorba de clerul catolic înalt austriac, fie de cel maghiar. Din această cauză, raporturile lui cu cardinalul Rauscher, cu episcopul Hajnáld, uneori chiar cu Nunţiul Apostolic de la Viena, erau destul de încordate. Pe de altă parte, din cauza încercării de a-l atrage în 1850 pe Şaguna şi, prin el, pe toţi românii ortodocşi la Unire, o vreme relaţiile lui cu Sibiul au suferit cîteva eclipse, dar diferendele s-au ameliorat în focul luptelor politice comune, desfăşurate umăr la umăr, după 1860. Clerul înalt din Viena a încercat, însă, să latinizeze Biserica Română Unită, să lăţească pe această bază catolicis-

[64] Arh. Stat. Cluj-Napoca, f. D. Moldovan, nr. 318, 319/1862. Şuluţiu a prevăzut că românii vor protesta contra instrucţiunilor din 26 noiembrie şi 12 decembrie 1861. Astfel reprezentanţii români din comitetul comitatens al Turzii şi-au exprimat într-o adresă către Împărat nemulţumirea pentru că 327 de proprietari foarte mari împreună cu alţi proprietari mari aveau 34 deputaţi numiţi din oficiu sau aleşi în acest for pe cînd 120 000 de oameni din popor, care luaţi în cumulo plăteau sau contribuiau cu de 3—4 ori mai mult la impozite şi miliţie şi posedau cea mai mare parte a pămîntului comitatului erau „reprezentaţi" doar de 24. În schimb adunarea districtuală a Năsăudului care ca şi cea a Făgăraşului avea o majoritate netă românească îi mulţumea Împăratului pentru aceleaşi instrucţiuni punînd accent mai ales pe faptul că pentru prima dată se admitea reprezentarea ţăranilor în comitetele comitatense „deşi nu în număr destoinic" deoarece cu excepţia celor două unităţi administrative în toate celelalte naţiunea română nu era reprezentată proporţional şi nici egal îndreptăţită politic. În general, românii respingeau legea din 1791 şi cea din 1848, ambele maghiare, care reglementaseră congregaţiile marcale, pe motiv că prima era depăşită de spiritul timpului iar a doua pe lîngă că era provizorie era ilegală deoarece nici ei nici Împăratul nu recunoşteau constituţia maghiară din timpul revoluţiei luată în totalitatea ei. Năsăudenii pledau pentru organizarea constituţională a Transilvaniei prin egala îndreptăţire a naţiunii române realizată de o dietă democratică ; vezi „Foaia pentru minte, inimă şi literatură", XXV, 1862, nr. 36, 41. Dar în pofida eforturilor româneşti instrucţiunile Vienei rămîn neschimbate, tot aşa cum şi főispanul Pogány György stătea neclintit pe postul său cu toate protestele lui Şuluţiu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mul, deoarece era îngrijorat de întărirea naționalismului românesc militant din Transilvania, care, în colaborare cu cel de peste Carpați, în anii cînd se făurea Unirea Principatelor, putea periclita integritatea Imperiului.

Viena considera că prin atragerea românilor din Imperiu spre catolicism se realiza o barieră la frontiera cu românii ortodocși ; de aceea, cardinalul, episcopii și unii demnitari ai Nunțiului austriac interpretau ca o erezie, ca un act de indisciplină, încăpățînarea lui Șuluțiu de a respecta întocmai ritul oriental, dar de fapt era clar că ceea ce îi deranja cel mai mult era faptul că în aceste condiții apăreau piedici în calea consolidării pozițiilor catolicismului. Șuluțiu considera, dimpotrivă, că numai respectînd cu strictețe ritul oriental, reducînd Unirea strict la cele patru puncte consfințite de canoane, fără nici o altă adăugire sau inovație contrară dogmelor bisericilor orientale unite, aprobate de Vatican, se putea consolida și lărgi greco-catolicismul printre românii din Transilvania. El respingea acuzațiile că n-ar fi un bun catolic, arătînd că înainte de a ajunge episcop a convertit la Unire 5000 de suflete, după aceea alte cîteva sute cu parohii cu preoți cu tot, primejduindu-și de două ori viața în aceste împrejurări.

După cum am văzut, Șuluțiu dorea să folosească greco-catolicismul ca instrument de promovare a programelor naționale și pentru consolidarea poziției politice a tuturor românilor din Imperiu, pe cînd înaltul cler austriac și Nunțiul doreau să se folosească de el pentru a consolida situația Imperiului și a dinastiei și a-i izola cît se putea de mult pe supușii români de frații lor din Principate. Împăratul însuși, deși fusese de acord cu înființarea Mitropoliei și a noilor episcopii unite, nu le-a acordat ajutorul material solicitat tot din motive politice, suspectînd clerul de simpatii daco-române. Nunțiul apostolic de la Viena încerca, uneori, să sperie clerul înalt unit, să-l demobilizeze de pe terenul luptelor politice, atrăgîndu-i atenția că prin realizarea unui stat român unitar, cu o majoritate ortodoxă covîrșitoare, s-ar periclita existența Bisericii Române Unite ; se tindea, prin asemenea intimidări, să se anihileze rezistența la latinizarea greco-catolicilor și să se obțină coordonarea acțiunilor lor cu romano-catolicii. Dar Șuluțiu se încăpățînează să păstreze ritul oriental, căsătoria preoților, divorțul în caz de adulter, dreptul fundamental de Sinod mixt, format din clerici și mireni etc., refuzînd orice imixtiune, critică sau sfat extern. Cercurile catolice din Viena bănuiau că mitropolitul era sfătuit și sprijinit în problemele de dogmă de Timotei Cipariu. Ele au trimis numeroase pîri și acuzații la Roma, împotriva mitropolitului din Blaj, în urma cărora acesta este vizitat de o delegație canonică în 1858. Dar Vaticanul a aplanat conflictul și a menținut autonomia mitropoliei române unite recent înființată, apărînd dreptul ei de a folosi ritul oriental consfințit de canoane și pledînd pentru neamestecul statului și a bisericii romano-catolice austriece în afacerile ei interne.

Perioada de liniște nu a durat, însă, mult deoarece au început noi atacuri din partea episcopului romano-catolic de Alba Iulia, Hajnáld. Acesta dorea ridicarea episcopiei lui la rangul de Arhiepiscopie și considera nefericită înființarea Arhiepiscopiei române unite de Alba Iulia. Hajnáld manevra și el pentru latinizarea Bisericii Române Unite și pen-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tru subordonarea ei în fața bisericii catolice ungare, socotind că era profitabil ca românii să fie atrași spre catolicismul din Ungaria pentru a fi cît mai izolați și mai îndepărtați de ortodoxismul celor din Principatele Unite. Or Șuluțiu, prin devotamentul său față de ritul oriental, zădărnicea asemenea planuri iar activitatea sa politică lăsa de bănuit că mitropolitul și clerul lui lucrau în interesul naționalismului valah „dezlănțuit" și dirijat de preoții români ortodocși. Hajnáld respingea acuzațiile de republicanism și de anarhism lansate împotriva ungurilor și arăta că aceștia nu puteau exista fără Austria și dinastia sa, pledînd totodată pentru uniunea Transilvaniei cu Ungaria și recunoașterea legilor și constituției din 1848. Pe acest ultim teren va intra, în 1863, în conflict politic cu Împăratul (deși se respectau și se admirau reciproc) și Hajnáld își va da demisia, deoarece l-a jignit personal pe Monarh refuzînd să intre în dieta de la Sibiu ; după dualism, va fi ridicat la demnitatea de arhiepiscop de Calocea, avînd în subordine și episcopia latină de Alba Iulia, astfel că și în acest caz se adeverea vorba că stăpînii se certau și tot ei se împăcau.

În 1861, Hajnáld și alți unguri l-au pîrît pe Șuluțiu că a înjuriat doi Papi în cuvîntarea de la Alba Iulia iar la băi la Elopatak (Vîlcele) a refuzat să intre în biserica catolică unde l-au invitat magnații care sărbătoreau ziua Sfîntului Ștefan, replicînd că nu sărbătorește această zi deoarece regele respectiv a invadat cu oștile sale Transilvania. Mitropolitul s-a dus demonstrativ la biserica ortodoxă română — de aci decurgînd o serie de acuzații și etichetări : eretic, simpatizant al schismaticilor, inclusiv cererea de a fi supus anchetei unei comisii de disciplină canonică. Vaticanul, la solicitarea lui Șuluțiu, a calmat spiritele, refuzînd să-i trimită un coepiscop de Făgăraș pentru a nu-i umbri prestigiul și autoritatea. În general, se consideră că lupta lui Șuluțiu pentru respectarea autonomiei și a egalei îndreptățiri religioase a Bisericii Române Unite cu toate celelalte biserici catolice și acatolice n-a rămas fără rezultat, deoarece Vaticanul a refuzat în 1867 cererea Arhiepiscopiei de Esztergom de a încadra sub tutela și în teritoriul ei Arhiepiscopia unită de Alba Iulia iar în 1870—1871 cardinalul Ungariei va fi nevoit să recunoască că nu era competent să se amestece în afacerile acestei biserici. Dar anii 1861—1864 au fost grei pentru Șuluțiu : pe lîngă conflictele cu clerul înalt romano-catolic, el a avut unele divergențe cu proprii săi episcopi, care au făcut presiuni asupra lui, sau a intrat în divergențe și cu Șaguna, astfel că la un moment dat a fost nevoit să suporte dogoarea pornită de la trei focuri [65].

În 1861—1862, Șuluțiu declanșează o adevărată ofensivă (eșuată) pentru obținerea unui Sinod mixt — dar care să dezbată numai probleme administrative legate de biserică — și lărgirea Capitlului mitropolitan (reușită). El îl atenționează pe Moldovan că a trimis la Viena un material extrem de important pentru autonomia și promovarea tuturor in-

[65] Studii competente privind aceste probleme la Ioan Filip, *Mitropolitul Alexandru S. Șuluțiu*, în „Buna Vestire", VIII, 1—2, p. 15—51 ; XIV, 3—4, 1975, p. 114—122 și mai ales la I. Dumitriu Snagov, *Le Saint-Siège et la Roumanie moderne 1850—1866*, Pontifica Universitas Gregoriana, Miscellanea Historiae Pontificiae, 48, Roma, 1982, p. 56—57, 117—139, 177—189, 208—219.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tereselor bisericii orientale, fie ea ortodoxă fie unită, pe care ar fi păcat să nu-l citească amănunțit pentru a-i cunoaște astfel dreptele și fundamentalele postulate. De asemenea, mitropolitul îl liniștește pe ortodoxul Moldovan și îl informează că, împreună cu episcopii săi, se va înțelege în privința denumirii și a titlului bisericilor, după care se va adresa Cancelariei ; speră că Șaguna, care va pleca la Viena, îi va da mai multe relații în legătură cu această chestiune delicată. De altfel, își asigură nepotul că atunci cînd a citit în „Pesti Naplo" că Șaguna nu se va întoarce de la Viena pînă nu va primi Mitropolia, s-a bucurat sincer și i-a dorit ca Dumnezeu să-l ajute să nu aștepte prea mult și să se întoarcă acasă mitropolit. Guberniul Transilvaniei a nedreptățit biserica unită, numind consilier pentru fundațiile ecleziastice și școlare pe un romano-catolic din Alba Iulia, canonicul Kesery, fixîndu-i și o retribuție anuală de 262 fl. 50 cr. din fondul bobian. Dar Șuluțiu a trimis un protest la Cluj în care le-a scris „oarzăn" că nu suporta ca biserica lui să fie considerată ca apendice a celei latine din Transilvania și nici să fie luată drept o orfană săracă ce ar avea nevoie de tutor latin. Biserica unită era autonomă și emancipată, iar din fondul bobian numai el și Capitlul puteau plăti retribuții, și aceasta doar la preoți greco-catolici, nu la romano-catolici. Dacă diferendul ajungea la Cancelarie, Moldovan era solicitat să-l sprijine, ca și în problema Sinodului și a lărgirii Capitlului despre care fusese trimisă o adresă și Guberniului. Șuluțiu respinge categoric celibatul latin și afirmă că în numirea canonicilor uniți singurul criteriu de selecție va fi valoarea.[66]

Mitropolitul a intrat în conflict cu proprii săi episcopi, deoarece unii din ei acționau pentru întărirea colaborării cu romano-catolicii și de aceea a combătut circularele și broșurile episcopului de Oradea, Iosif Pop Szilagyi (Sălășeanul). Dealtfel, acesta încercase zadarnic să încalce și în anii trecuți disciplina ierarhică și autoritatea Blajului și să se canonizeze direct la Roma. Prelatul orădean nu-i acceptă însă dăscăleala și-l încarcă, la rîndul său, cu acuzații grave. El subliniază, în 1864, importanța Unirii cu Roma a celei mai sănătoase părți din națiunea română, deoarece prin principiile, constituția, instituțiile și normele bisericii catolice s-ar fi aprins lumina culturii în sînul poporului. Chiar unii ortodocși, de exemplu sîrbii și bucovinenii, au împrumutat normele catolice în organizarea învățămîntului, repurtînd, pe această cale, succese remarcabile. Secretarul episcopului Hakmann i-a scris că Guberniul german de la Cernăuți a introdus științele teologice ortodoxe în Bucovina după normele Institutelor catolice. Astfel, se explică — zicea el — faptul că în această provincie a apărut o intelectualitate română valoroasă și mai înaintată cu două secole decît cea din Moldova vecină și, de asemenea, era îndeobște cunoscut că Blajul a fost acela care a produs elita intelectuală respectată de toți românii. Szilagyi îi răspunde că n-avea motive să fie supărat pe circularul lui și pe Catehismul Unirii Bisericii tuturor românilor scris de el, deoarece acestea erau instrumente menite să mențină vie lumina culturii aprinsă de renumiții teologi formați la Roma și de antecesorii lui Șulu-

[66] Arh. Stat. Cluj-Napoca, f. D. Moldovan, nr. 310—311, 312, 313.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

țiu pentru ca ea să nu se întunece niciodată. El pledează pentru o activitate comună, nu subordonată ci coordonată cu latinii și este împotriva oricărei asimilări cu ortodocșii și acatolicii, care ar însemna regres și nu progres. Plecînd de la premisa, că numai Biserica romană era singura Biserică a lui Hristos, Szilagyi este de acord cu păstrarea ritului oriental aprobat de Papă, dar insistă ca uniții și latinii să emuleze influența catolicismului în toată perfecțiunea și splendoarea lui, pentru ca biserica greco-catolică să nu stagneze ca cea ortodoxă, care ar fi moartă, lipsită de viață și rămasă acolo unde au lăsat-o coreligionarii care s-au despărțit de ea. În România, biserica ortodoxă nu avea autonomie și era guvernată de miniștri și mireni.

El nu a condamnat Sinoadele — cum îl acuza Șuluțiu — deoarece le aproba pe cele ținute pe baza așezămintelor catolice, dar le dezaproba pe cele croite după modelul calvinilor, cu participarea mirenilor, așa cum a fost cel protopopial din Lăpuș în 1862, prezidat de prelatul Ioan Dragomir și viceprezidat de un mirean, adunare pe care o califică „ferment puturos calvin". Din cauza discuțiilor de la Lăpuș susținute de clerici și mireni, episcopul Ioan Alexi, criticat aspru, s-a îmbolnăvit și a murit în 1863. Punînd accent pe autoritatea și competențele episcopilor, Szilagyi respinge indicațiile lui Șuluțiu și declară că Oradea se menține cum a fost, fără înnoirile sau introducerile de instituții străine, operate în Ardeal. Mitropolitul era acuzat că a introdus diformitatea în Sfînta Unire, deși nu fusese competent să opereze transformări fără aprobarea episcopilor și a Romei. Cerea să se țină un Sinod provincial, în care să se hotărască, în consens cu Vaticanul, ce era de făcut pentru consolidarea Unirii. În zadar îi amintea Șuluțiu de *pactum unionis*, de hotărîrile Sinoadelor ardelene „ex obscura illa aetate", deoarece Bărnuțiu a susținut că acea unire a fost provocată doar de cauze politice și pentru ca românii să scape de persecuții. Însă după aproape două secole de la venirea Habsburgilor, catolicismul a devenit ființă și convingere, iar uniții nu stăteau în această privință mai jos decît latinii. Acela care vorbea de Unire doar din unghiul celor patru puncte era un idiot care dorea să împingă biserica greco-catolică înapoi cu 150 de ani și s-o reducă numai la politică după rețeta lui Bărnuțiu.[67]

Szilagyi va rămîne credincios ideii colaborării cu latinii și va fi printre puținii prelați uniți prezenți la Congresul romano-catolic maghiar din 1870, dar se pare că totuși și-a schimbat unele opinii, obținînd de la Vatican acordul de principiu pentru ținerea unor Sinoade mixte investite cu anumite competențe limitate. El a sprijinit substanțial dezvoltarea învățămîntului. Autoritățile dualiste nu au admis convocarea Sinoadelor unite iar cel din 1868, care l-a ales pe Vancea, era restrîns la asigurarea succesiunii scaunului mitropolitan. Cu toate acestea, Sinodul emană cele 10 puncte, în care se insistă pentru acordarea unor competențe largi, inclusiv pentru mireni, dar cercurile ecleziastice latine le consideră exagerate, necanonice și le explică prin aversiunea clerului unit față de dualism și clerul romano-catolic maghiar.

[67] Idem f. Șuluțiu, nr. 182.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La 23 februarie 1862, Șuluțiu își anunță episcopii subordonați că Șaguna insistă ca biserica lui să nu mai fie numită *neunită*, ci *ortodoxă orientală*, pentru a o distinge și mai mult de cea greco-catolică sau unită. Miniștrii austrieci și-au declinat competența și au afirmat că titulatura trebuia stabilită de un Sinod al acestei biserici. Cancelaria aulică a Ungariei era pentru menținerea denumirii de *greco-neunită*, cum figura în legile țării, pînă cînd o viitoare dietă va regla definitiv problema pe cale constituțională. Șaguna era la Viena pentru a obține mitropolie și să ceară ca în actele oficiale biserica lui să figureze ca *biserică ortodoxă orientală*. În cancelaria aulică a Transilvaniei s-a discutat dacă, în cazul aprobării acestei titulaturi, pentru biserica cealaltă nu ar fi potrivit termenul de *biserică greco-catolică* sau *unită orientală*. Cancelaria aștepta un răspuns de la Blaj. Articolul VI din 1744, emis de dieta Transilvaniei, prevedea numirea de „greci ritus unita" pentru Biserică și „greci ritus uniti" pentru enoriașii săi.

Șuluțiu era pentru menținerea titlurilor vechi, dar ortodocșii puneau un accent deosebit pe numirea „ortodoxă orientală" și foloseau cuvîntul „orientală" în contra uniților și a Sfintei Uniri, pretinzînd că aceștia ar fi apuseni și că în calitatea lor de catolici ar fi latini și din aceste motive numai ei ar ține de adevărata biserică orientală. În consecință, mitropolitul pleda pentru ca să se ceară de la guvern aprobarea denumirii de biserică „greci ritus catolica sive unita orientalis" și aștepta răspunsuri grabnice de la Oradea, Lugoj și Gherla pentru a lămuri lucrurile[68]. Era clar că prin cuvîntul „orientală" Șuluțiu dorea să sublinieze că și biserica unită era tot orientală sau răsăriteană și să o distingă astfel și mai mult de biserica apuseană romano-catolică. Dar dacă mitropolitul era preocupat de numirile bisericilor române, episcopii și capitlurile unite îl presau puternic pentru a zădărnici eforturile lui Șaguna de a obține mitropolia română ortodoxă.

Astfel, consistoriul greco-catolic de Oradea îi trimite lui Șuluțiu un *Memorand*, în care arată că Șaguna lucra numai în interesul ortodocșilor, împotriva lățirii Sfintei Uniri mîntuitoare pentru a-i atrage pe uniți la „grecismul cel străin", care a ținut poporul în întuneric și l-a împiedecat să progreseze. Românii erau soi de roman, au luat creștinismul, lumina și civilizația de la Roma și doar mai tîrziu au căzut sub întunericul Bizanțului și sub influența grecismului sau a sîrbilor. Ginta latină, care domnea prin puterea sa intelectuală și morală, număra 100.000.000 de oameni și era catolică. Era însă o mare durere că fiica lui Traian de la Dunăre, națiunea română, cu 7.000.000 de suflete, era împărțită nu numai din punct de vedere teritorial, ci și religios și lipită în cea mai mare parte a ei de grecism, care nu și-a fericit niciodată adepții și i-a împiedicat să urce spre progres și civilizație. Se afirma că Șaguna urmărea să mențină această jalnică stare de lucruri, să lucreze pentru interesul grecismului și să stingă lumina unirii cu Roma, pe care o mai păstrau doar greco-catolicii.

[68] Arh. Stat. Alba Iulia, Mitrop. Rom. Unită, Cab. Mitrop. nr. 361/1862, f. 12—13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Orădenii se temeau ca biserica să nu fie înghițită de slavism și considerau că înființarea altei mitropolii — forțată de Șaguna — ar cauza sciziune și discordie în națiune. Demnitatea mitropolitană se cuvenea de drept numai greco-catolicilor, care sub Teofil și Athanasie s-au întors definitiv la unirea spirituală cu mama Roma și acest lucru a fost sancționat și consfințit de Împărat și Papă fără a lua în considerație că în Transilvania exista un singur episcop și era nevoie de mai mulți dacă se solicita mitropolie. Consistoriul protesta și împotriva termenului de *biserică ortodoxă* prin care Șaguna ar fi urmărit să-i discrediteze că uniții n-ar fi și ei de rit ortodox sau oriental, ci heterodocși și considera că numai Biserica romană era *ortodoxă* (în sens de *adevărată*). De aceea, trebuia să se mențină pentru biserici numirile de *greco-catolică* și *greco-neunită*, ultima în sens de *neunită cu Roma*, spre deosebire de prima, *de rit oriental unită cu Roma*. Dar fără aprobarea Scaunului Apostolic biserica greco-catolică nu-și putea permite să schimbe denumirea și să-și zică pe lîngă „catolică de rit grec" și „orientală". Mitropolitul era solicitat să elaboreze la Blaj un protest împotriva mitropoliei ortodoxe, să-l semneze împreună cu canonicii, să-l trimită pentru semnături episcopiilor sufragane și, după ce actul era retrimis la sediul Mitropoliei, să fie expediat la Împărat.[69]

Alexandru Dobra, episcopul Lugojului, îi atrăgea atenția lui Șuluțiu că pericolul nu venea din denumirea ce o căuta Șaguna pentru biserica lui, ci din faptul că urmărea să obțină o mitropolie despărțită de sîrbi, ceea ce ar amenința nu numai lățirea Sfintei Uniri, ci și menținerea ei în sînul românilor. Dobra a fost solicitat să-l roage să intervină în secret pe lîngă marii demnitari ai curții, care îi susțineau pe uniți, pentru ca aceștia să prevină existența a două mitropolii pentru români. El nu știa nimic despre demersurile lui Șuluțiu și după înmormîntarea lui Erdelyi a fost la Viena și la Strigoniu, unde Nunțiul și primatul așteptau „cu dor" argumente de la Blaj pentru a pleda cauza mitropoliei de Alba Iulia în contra „mașinațiilor" ortodoxe. Pericolul bătea la ușă și responsabilitatea cea mai grea cădea pe umerii mitropolitului și ai episcopilor, mai ales că orădenii trăseseră semnalul de alarmă. Șuluțiu trebuia să scrie Nunțiului Apostolic și cardinalului primat al Ungariei încă înainte de elaborarea și semnarea protestului propus de orădeni și să-i roage să intervină la împărat împotriva lui Șaguna, mai ales că Primatul a scris în 23 aprilie 1862 că o mitropolie ortodoxă română emancipată de Patriarhul sîrb ar periclita serios pozițiile uniților[70].

Deși presat de unii episcopi și de capitluri, *Șuluțiu nu acceptă să acționeze împotriva înființării Mitropoliei Ortodoxe Române*. În 9 mai 1862, el a scris lui Dobra că uniții n-aveau nici un temei sau drept să se opună în problema Mitropoliei iar acesta l-a înștiințat imediat pe colegul său de la Gherla, Ioan Alexi, despre atitudinea șefului ierarhic. În recursul trimis la Împărat, mitropolitul și, sub presiunea lui, episcopii și canonicii, n-au fost rău intenționați, n-au scris ca Mitropolia neunită să nu se înființeze, ci au cerut ca ea să nu primească titlul *de Alba Iulia*, care

[69] Ibidem, f. 3—5.
[70] Ibidem, f. 14—16.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

se cuvenea și sel acordase deja Mitropoliei unite. Mai mult decît atît, Șuluțiu n-a fost prea încîntat de ideea recursului și l-a trimis cu inima îndoită și sub focul presiunilor ; dar recursul trebuia să rămînă secret, pentru a nu stîrni animozități între români și a nu aduce prejudicii cauzei naționale. Un canonic din Gherla, bigot și exaltat, s-a dus însă la Cluj și a răspîndit vestea că tot clerul unit în frunte cu mitropolitul au protestat la Împărat și la Nunțiu împotriva înființării Mitropoliei ortodoxe. Din această cauză, Șuluțiu a primit mai multe scrisori, în care se afirma că știrea a supărat pe funcționarii români ortodocși din Guberniu, dar și pe intelectualii uniți care considerau că după ce românii n-au obținut un conducător național politic era dureros să împiedici ca fiecare confesiune română să aibă șeful său religios și să scape de supremație străină. Acești fruntași se temeau de consecințele urîte ale acțiunii întreprinse de Blaj. În consecință, Șuluțiu, considerînd tendențioasă și calomnioasă vestea răspîndită de canonic, îi cere lui Ioan Alexi să-l descopere și să-l pedepsească ca pe un răspînditor de minciuni și violator al secretelor și hotărîrilor consistoriale [71].

Dimitrie Moldovan îi reproșează că a scris împotriva Mitropoliei Ortodoxe, dar Șuluțiu îi răspunde că a scris doar pentru neacceptarea titulaturii ei *de Alba Iulia*, și acest lucru l-a făcut cu durere în inimă și silit de motive grele și multe, pe care nu le putea conferi hîrtiei. După istorie, doar uniții puteau purta acest titlu. În „Telegraful român" și „Ost und West", au apărut, sub influența lui Șaguna, scrieri antiunite, care vorbeau de greșeala și apostazia înfăptuită la Alba Iulia de mitropolitul Athanasie Anghel ; Mitropolia ortodoxă fusese suprimată atunci cu forța, așa că acum regimul o putea restaura, deoarece ortodocșii nu cereau ceva nou. Șuluțiu susține însă că Mitropolia ortodoxă de Alba Iulia a încetat să existe legal din moment ce aproape toți românii din Transilvania au trecut la Unire (cu excepția Brașovului, Halmagiului și a altor zone mici). Șaguna trebuia să vină direct pe la el în problema Mitropoliei și nu să zăbovească în drum spre Viena la Alba Iulia la Hajnâld. Pentru a se disculpa, Șuluțiu îi trimite lui Moldovan trei copii ale unor corespondențe cu Șaguna și îi relatează unele întîmplări, cu rugămintea de a păstra o discreție totală și a nu împărtăși nimic episcopului ortodox ce se afla tocmai atunci la Viena. El afirma că, pînă vor fi popi și oameni pe lume, certurile în privința căsătoriilor mixte, a trecerilor de la o confesiune la alta nu vor înceta, dar lucrul principal era să subziste și să reziste oricum înțelegerea și colaborarea politică între români.

Șaguna i-a scris indignat și dramatizînd lucrurile despre trecerea notarului renegat Iacob Papp și, sub presiunea lui, a 44 de familii din Bucerdea la „apostazie", deci de la legea strămoșească răsăriteană la cea greco-catolică. Episcopul ortodox cere repararea daunelor și pedepsirea vinovaților și mai ales a preotului unit Ioan Moldovan și a clericului unit Nicolae Giurca, sub presiunea cărora s-a efectuat această convertire. Desigur, între cei doi prelați controversa fundamentală consta în a dovedi care anume era religia strămoșească veridică, cea apuseană sau cea ori-

[71] Ibidem, nr. 449/1862, f. 1—2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

entală, și în această privință fiecare trăgea spuza pe turta lui. Șuluțiu apără voalat și moderat pe uniți și îl atenționează pe Șaguna că treceri de la o confesiune la alta s-au mai întîmplat și se vor mai întîmpla, dar lucrurile nu trebuiau dramatizate.

Mai grav era însă faptul că în 21 mai 1861 Șaguna i-a propus lui Șuluțiu o convenție și o înțelegere generală pentru rezolvarea tuturor diferendelor ivite în căsătoriile mixte, trecerile de la o confesiune la alta, proprietățile asupra bisericilor și a altor apartenențe parohiale de pe cuprinsul episcopiei ortodoxe și a întregului teritoriu al mitropoliei unite. Răspunsul lui Șuluțiu a întîrziat foarte mult și a sosit abia la 22 februarie 1862. Șuluțiu se scuză și îi scrie că, deși în aparență era liber și egal-îndreptățit cu celelalte religii, poziția lui era mai grea chiar și decît a lui Șaguna. El mai are în arhiepiscopie episcopi, are un „vestitor" apostolicesc și un Papă, are frați care-l controlează și-i păzesc călcîiul și toți aceștia, luați împreună, îi țin dorința și conștiința în cătușe. În concluzie, a fost nevoit să se consulte cu episcopii lui înainte de a-i răspunde la scrisoarea din 21 mai 1861, ce purta nr. 420. Șuluțiu le-a cerut consensul și opinia în spiritul înțelegerii și convenției generale dar, durere, episcopii n-au fost de acord cu el și, bazați pe paragraful I al Diplomei din octombrie 1860 sau pe alte decrete regești emanate în favoarea catolicismului, au cerut să fie respectate și aplicate aceste prevederi pînă nu vor fi casate de rege sau de dieta țării. De aceea Șuluțiu nu putea face cu Șaguna o înțelegere generală fără consensul episcopilor, iar dacă s-ar înțelege doar pentru arhidieceza lui, Șaguna n-o putea aplica în Gherla și Lugoj. Mai mult decît atît, episcopii de aici i-ar aprinde paie în cap, ar stîrni contra lui limbi puternice și căutătoare de nod în papură.

Toate acestea erau foarte dureroase, atît pentru Șuluțiu cît și pentru Șaguna. Primul îi recunoaște sincer celuilalt dreptul egalității perfecte a confesiunii ortodoxe cu biserica lui și cu celelalte confesiuni ardelene, inclusiv dreptul de a revoca și înainte de dietă legile și instrucțiunile contrare. Pînă atunci, mitropolitul cere ca diferendele să fie rezolvate pe baza normativelor și decretelor împărătești (catolice). Șuluțiu, amărît că Șaguna n-a trecut pe la el ci a zăbovit pe la Hajnàld și Kemény Férencz în cvartir, îl asigură și pe Moldovan că în viitoarea dietă va dovedi că vrea egala îndreptățire a bisericii ortodoxe cu biserica lui și cu oricare alta din Imperiu și că nimeni nu va apăra mai tare acest drept ca el însuși. În același timp, își exprimă, în mai 1862, satisfacția că a citit în „Korunk" despre numirea lui și a baronului Reichenstein în posturile de consilieri aulici la Cancelaria Transilvaniei[72]. La 24 decembrie 1864, împăratul a aprobat ca românii de religie greco-orientală din Transilvania și Ungaria să aibă o Mitropolie de sine stătătoare, egală în drepturi cu biserica sîrbilor. În concluzie, biserica episcopească greco-orientală din Ardeal era ridicată la demnitatea mitropolitană iar Andrei Șaguna, episcopul de religie greco-orientală din Ardeal, a fost ridicat la rangul de *mitropolit și arhiepiscop al românilor greco-răsăriteni din Ardeal și Ungaria.* Guvernatorul Creneville și secretarul gubernial A. Kedves îl

[72] Arh. Stat. Cluj-Napoca, f. D. Moldovan, nr. 314, 315, 318.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

înştiinţau oficial, la 15 martie 1865, pe Şuluţiu despre aceste transformări, „spre plăcută ştiinţă şi mai departe împărtăşire“ [73].

După ce la 2 octombrie 1862 Guberniul comunică lui Şaguna că Impăratul i-a ordonat, prin Cancelarie, să ia măsuri pentru convocarea dietei Transilvaniei, unde problema fundamentală va consta în legiferarea naţiunii române şi a confesiunilor ei, cei doi prelaţi români cer la 2 decembrie 1862 aprobarea unui nou Congres naţional. Iniţial în noiembrie într-un circular, în care Şaguna face cunoscută rezoluţia imperială, emisă la Schönbrunn în 18 octombrie, se face referire la oportunitatea Congresului pentru ca acolo actul imperial să fie făcut cunoscut şi publicat în mod solemn. Guberniul îl anunţă pe Şaguna că Viena este de acord ca şefii bisericilor care fuseseră şi preşedinţii conferinţei din 1861 să convoace 120—150 de persoane la noua Conferinţă, unde se va publica solemn rezoluţia Împăratului şi se va adopta o adresă către tron. Numirea delegaţilor, data şi conducerea Adunării ce se va ţine tot la Sibiu, este încredinţată ambilor arhierei. Se recomandă ca timpul dezbaterilor să fie scurt, pentru ca funcţionarii să nu lipsească prea mult în dauna serviciului public [74].

Şuluţiu şi Şaguna ceruseră ca la viitoarea conferinţă să participe toţi funcţionarii superiori români, inclusiv 20 de clerici şi 40 de laici din fiecare confesiune. În concluzie, ei ar fi dorit ca, în afară de demnitari, să fie prezenţi încă 160 de fruntaşi români. Şuluţiu îi scrisese lui Şaguna la 19/31 ianuarie 1863 că guvernului nu-i convenea să aprobe un Congres naţional adevărat şi numeros, dar, totuşi, cu reprezentanţa cerută de ei, conferinţa primea un caracter nu de Congres real ci de adunare naţională. Pe agendele conferinţei urmau să fie înscrise şi alte chestiuni politice, care să garanteze viitorul naţiunii şi să uniformizeze cuvîntările din adunările comitetelor comitatense, părerile exprimate în discuţiile private şi atitudinile ce trebuiau adoptate în viitoarea dietă dacă se va ţine. Ziarele române nu erau însă mulţumite doar de o adunare naţională, ci ar fi preferat un Congres adevărat, care să poată exprima mai bine şi mai convingător dorinţele naţiunii. Mitropolitul unit se temea că arhiereilor li se vor aduce acuzaţii şi vor fi făcuţi responsabili pentru acel Congres octroiat, cerut de ei în 2 decembrie 1862. De aceea, Şuluţiu consideră că ar fi potrivit să se ceară un Congres la care să participe un delegat la 5000 de suflete, ceea ce ar însemna ca 1.100.000 de români din Transilvania (fără părţile anexate Ungariei) să fie reprezentaţi de 240 de persoane. Acest număr nu ar înspăimînta nici regimul, nici naţionalităţile conlocuitoare şi, în plus, ar asigura mai bine caracterul de Congres cerut de naţiune [75].

Dar Conferinţa se va ţine cu numărul de participanţi aprobat de guvern. Şuluţiu a intenţionat să mărească numărul românilor uniţi folosindu-se de împrejurarea că în aprobarea din februarie 1863 nu erau spe-

[73] Arh. Stat. Alba Iulia, Mitrop. Rom. Unită, Cab. Mitrop., nr. 793/1865, f. 1.
[74] Păcăţian, *op. cit.*, p. 729—731. Date despre pregătirea şi desfăşurarea Conferinţei la S. Retegan, *Dieta românească a Transilvaniei (1863—1864)*, Cluj-Napoca, 1979, p. 55—56.
[75] Arh. Bibl. Mitrop. Rom. Ort. Sibiu, fond. Şaguna, nr. 1793.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cificaţi şi funcţionarii publici printre cei 120—150 de participanţi. Funcţionarii uniţi erau convocaţi din oficiu şi urmau să fie aleşi cel puţin 75 greco-catolici (25 clerici, 50 laici). Dar, în privinţa aceasta, Şuluţiu n-a ghicit şi nu a acţionat în sensul dorinţelor guvernului, după cum i-a spus, se pare, şi Andrei Şaguna. Uniţii trebuiau aleşi în virtutea procedurii întrebuinţate de Şuluţiu şi în 1861. În circularul său din 7 martie 1863, mitropolitul convoca personal vicepreşedintele gubernial, consilierii aulici, guberniali, şcolari şi financiari, secretarii de la aceleaşi instituţii, protonotarii, asesorii Tablei regale şi ai Tribunalului Transilvaniei, juzii regeşti şi scăunali, directorii gimnaziilor din Blaj şi Braşov. Poporul unit era invitat să aleagă pe cei 25 de clerici şi 50 de mireni după schema : Comitatul Alba de Jos 3 preoţi şi 6 mireni, Hunedoara 2 la 3, Dăbîca 3 la 5, Cluj 2 la 4, Cetatea de Baltă 1 la 2, Solnocul Inferior 1 la 3, Turda 3 la 5, districtele Făgăraş 1 la 3, Năsăud 1 la 3, scaunele săseşti Bistriţa 1 la 2, Mediaşul 1 la 2, Miercurea 1 la 1, Orăştie 1 la 2, Sebeşul 1 la 2, Sibiul 1 la 3, şi din scaunele secuieşti din fiecare 1 la 2. Şuluţiu i-a scris lui Bariţiu că s-a străduit în zadar să-l convingă şi pe Şaguna ca în circularul lui să permită poporului şi clerului ortodox să-şi aleagă singuri pe cei 75 de delegaţi de confesiunea lor, excepţîndu-i, desigur, pe funcţionarii ce vor fi chemaţi separat şi nominal. Prin această modalitate, adunarea ar fi primit, cît de cît, măcar o formă exterioară de Congres[76].

În perioada pregătirii Conferinţei, s-au efectuat anumite modificări la Tabla regală, prin propunerea secretarului gubernial Demetriu Moga pentru postul de protonotar. Şuluţiu ar fi dorit ca nepotul său, Iosif Sterca Şuluţiu, să devină secretar gubernial din partea românilor ortodocşi. El era jude primar la Cetatea de Baltă, dar dorea o slujbă de stat mai sigură decît cele comitatense, care nici nu se luau în considerare la pensie. Mitropolitul a aflat că a devenit liber şi postul de vicepreşedinte al Tablei regale ; cel care va avea această funcţie va fi numit şi preşedinte al Tribunalului Urbarial de Apel şi era de dorit în fruntea lui un magistrat român naţionalist şi zelos pentru bieţii ţărani, pe care foştii domni de pămînt urmăreau să-i sărăcească şi să-i calicească de tot prin procesele urbariale. Şuluţiu, deşi optimist şi încrezător în regim, era cuprins citeodată de îndoieli care treceau apoi repede pentru a face loc, din nou, vechilor sentimente. El privea cu îngrijorare propunerile ce circulau prin gazetele maghiare şi germane, cerînd împăcarea regimului imperial cu Ungaria : era conştient că, în acest caz, românii îşi puteau lua adio de la dieta Transilvaniei. În lipsa unei legi sau a unei Diplome regale, care să garanteze naţiunea şi limba română, cu supremaţia ungurilor pe cap în comitetele comitatense şi în condiţiile împăcării, se ducea egala îndreptăţire a românilor cu ungurii în comitatele Transilvaniei, ca şi cu saşii în Fundul regesc. Ca deobicei, Şuluţiu se încredea cel mai mult în Dumnezeu, care-i va feri pe români de rele şi le va face pe toate bune. Cerea iarăşi arderea scrisorilor în care-şi exprima neîncrederea faţă de Viena, deoarece, deşi nu conţineau crime, nu trebuiau citite de duşmani pentru ca — după obiceiul lor — să nu prezinte sentimentele românilor ca duş-

[76] Păcăţian, *op. cit.*, p. 732—734 ; *Bariţ şi contemporanii săi*, vol. IV, p. 379.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mănoase regimului. Mitropolitul se bucura că în comitatul Cetății de Baltă ungurii și românii s-au înțeles „cîne-cînește" în legătură cu alegerea funcționarilor și folosirea coordonată a limbilor[77].

Cancelarul aulic Nádasdy îl ceartă pe Șuluțiu și îi reproșează că, în circularul său din 7 martie, a dispus organizarea alegerilor delegaților uniți la viitoarea Conferință. Mitropolitul a răspuns că și în 1861 a procedat la fel și alegerile corespundeau mai bine dorințelor națiunii. Împăratul i-a împuternicit pe prelați să organizeze Conferința fără să le impună restricții. Gazetele române susțineau că, dacă nu se făceau alegeri, poporul avea să fie nemulțumit iar o conferință ai cărei delegați erau numiți doar de arhierei nu se putea pronunța în numele națiunii. Șuluțiu a acționat și în interesul regimului, care dorea să cunoască cît mai bine postulatele românilor ce puteau fi exprimate într-un Congres ales de popor unde vor participa și funcționarii superiori convocați direct și de el. Mitropolitul considera că avea cugetul curat și nu s-a gîndit că face greșeli și de aceea îi cerea lui Nádasdy să-l absolve în fața Împăratului de orice vină și imputare și să lase fapta, odată făcută, în vigoare. Circularul său circula peste tot și retragerea lui l-ar compromite și ar provoca vătămarea și supărarea poporului. Șuluțiu presupune că Nádasdy a fost influențat de ziarul săsesc (inamic al românilor) „Herrmanstädter Zeitung", care a scris calomnios și tendențios despre circularul lui din martie. Răspunsul de la Viena n-a fost favorabil, alegerile au fost interzise și Șuluțiu, într-un nou circular, emanat la 7 aprilie 1863, îl declară caduc pe cel din 7 martie conform ordinelor mai înalte primite. La Sibiu vor veni doar cei chemați direct de el, prin convocator tipărit, cu care se vor legitima folosindu-l ca acreditiv.

Cu toate aceste fricțiuni, Șuluțiu nu încetează să fie adept loial al Impăratului și al cancelarului, militînd în continuare pentru colaborarea cu regimul vienez. El îi scrie lui Barițiu că este încurajat și liniștit de răspunsul hotărît al Monarhului la adresa majorității maghiare din comitetul comitatens al Solnocului Interior, care-l invitase să se situeze pe terenul „legal" unguresc din 1848 și să accepte, printre altele, uniunea Transilvaniei cu Ungaria. Împăratul respinsese toate cererile și ordonase grăbirea pregătirilor pentru convocarea Dietei Transilvaniei. De aceea, Șuluțiu credea necesar ca în adresa către Împărat să se specifice că tot ce aveau și sperau să primească românii era de la regimul imperial, deoarece ei nu se puteau înțelege cu ungurii și cu sașii și să se accentueze devotamentul pentru integritatea Monarhiei, care să recunoască autonomia și constituția democratică a Transilvaniei. Autoritățile maghiare comitatense din Alba de Jos îi crează greutăți mitropolitului Șuluțiu. Administratorul Vasile Albini îl anunță că la ordinul judelui cercual Apáthy Janos jandarmii, însoțiți de jurații satului, au percheziționat sediul domeniului recent cumpărat Șpring, în căutarea a 100 pînă la 200 de puști împreună cu muniția lor. Prin asemenea pîrî și percheziții, se urmărea intimidarea și discreditarea mitropolitului, deoarece Albini era om sărac și nimeni nu-l putea bănui că ar putea avea 3000 fl. cu care să cumpere 200 de puști.

[77] Arh. Stat. Cluj-Napoca, f. D. Moldovan, nr. 320—321, 322.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Administratorul nu avea un rol însemnat în mişcarea naţională, dar mitropolitul ar trebui să reflecteze că, deşi mai existau fruntaşi însemnaţi, numai sediul domeniului său a fost supus percheziţiei. Şuluţiu era atenţionat şi rugat să ia măsurile de rigoare pentru ca asemenea lucruri să nu se mai repete şi să nu provoace consecinţe neplăcute pentru el sau pentru Mitropolie[78].

Bariţiu a convenit cu Şuluţiu să elaboreze un program, un regulament pentru Conferinţă şi un proiect de adresă către Împărat. Mitropolitul acceptă, cu puţine modificări, proiectele lui Bariţiu, care se asemănau mult cu cele elaborate de el însuşi şi îi scrie lui Şaguna că materialele pregătitoare erau necesare pentru ca şedinţele să se desfăşoare într-o modalitate şi pe un ton parlamentar demn de o naţiune cultă şi civilizată. Era necesar ca proiectul de program să fie tipărit în ziarele naţionale şi în mai multe exemplare care să fie împărţite delegaţilor. Pentru ca Sibiul să nu cheltuiască singur, Blajul va tipări materialele pentru uniţi. Bariţiu şi Şuluţiu au trimis proiectele lui Şaguna iar acesta, la rîndul lui, l-a consultat pe consilierul gubernial Bologa, care le-a arătat şi vicepreşedintelui gubernial Ladislau Basiliu Pop. Înalţii funcţionari români îi scriu lui Şaguna că proiectele se potriveau mai mult pentru o dietă şi depăşeau atributele unei conferinţe de 1—3 zile. Eventual, programul şi regulamentul puteau servi de îndreptar preşedinţilor care vor conduce dezbaterile, astfel ca ele să corespundă chemării şi regulilor generale ale adunărilor politice. Şaguna acceptă opinia clujenilor şi îl invită şi pe Şuluţiu să facă la fel. Episcopul ortodox îi atrage atenţia — în 16/28 martie 1863 — că funcţionarii superiori erau incluşi în suma de 150 de indivizi şi nu puteau fi chemaţi peste cifra de 75 alocată fiecărei confesiuni. El nu chema mai mult de 75 de delegaţi iar dacă Şuluţiu gîndea altfel, n-avea decît să ceară lămuriri de la Prezidiul gubernial. După cum am văzut, în pofida eforturilor întreprinse de Şuluţiu, pînă la urmă nici el n-a reuşit să eludeze instrucţiunile guvernamentale şi a fost constrîns să convoace tot 75 de delegaţi. În 2 şi 9 aprilie 1863, Bariţiu şi Şuluţiu îi scriau lui Şaguna că acceptau şi ei opiniile lui Pop şi Bologa în privinţa desfăşurării Conferinţei. Şuluţiu prefera să rostească discursul de inaugurare iar Şaguna pe cel de închidere a dezbaterilor conferinţei. Deşi materialele lui Bariţiu şi Şuluţiu au fost respinse, totuşi ei au ţinut să tipărească, după terminarea Conferinţei, proiectul de regulament care n-a fost folosit în timpul desfăşurării dezbaterilor[79].

În discursul inaugural al Conferinţei din 8/20 aprilie de la Sibiu, Şuluţiu invită la adoptarea unei atitudini înţelepte, la abordarea lucrurilor cu mult cumpăt şi la sînge rece în vederea găsirii soluţiilor pentru înarticularea constituţională a naţiunii şi limbii române, reglementarea raporturilor cu celelalte naţionalităţi, respectarea autonomiei Marelui Principat

[78] Idem, nr. 322; f. Şuluţiu, nr. 180; *Bariţ şi contemporanii săi*, vol. IV, p. 379; Arh. Stat. Alba Iulia, Mitrop. Rom. Unită, Cab. Mitrop., nr. 745/1863, f. 1—4.

[79] *Bariţ şi contemporanii săi*, vol. IV, p. 378—379; Arh. Bibl. Mitrop. Rom. Ort., f. Şaguna, nr. 2847—2850, 2872. Proiectul de regulament în „Foaia pentru minte, inimă şi literatură", XXVI, 1863, nr. 15.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

al Transilvaniei și a integrității Imperiului, prevăzute amîndouă în Diploma din octombrie. Glasurile vorbitorilor vor găsi ecou nu numai în sălile Conferinței, ci și în Transilvania, în Imperiul întreg și în Europa. În concepția lui, trebuiau dezbătute problemele legate de drepturile și beneficiile națiunii române și de progresul Transilvaniei și să se exprime credința față de Împărat și integritatea Monarhiei. Primele chestiuni s-au dezbătut foarte mult și românii nu se vor putea odihni pînă nu-și vor vedea garantată naționalitatea și limba, ceea ce ar fi în interesul patriei și al Monarhiei.

Mitropolitul stabilește un raport just între purtarea sarcinilor publice și beneficiile politice ce trebuiau să fie acordate națiunii române, care fusese atîta timp exploatată și desconsiderată, pusă la dispoziția și la bunul plac al principilor și al „națiunilor" regnicolare. În pofida nemiloaselor prigoniri, românii n-au părăsit patria unde se odihnea cenușa străbunilor, răbdînd confiscarea bunurilor, mizeria și sclavia. Dieta urma să dezlege blestemul vechi printr-o lege nouă, recunoscută și de celelalte „națiuni" surori, care să promulge dreptatea și egalitatea, constituționalitatea națiunii și limbi române coordonate cu ale lor proprii. Patria putea fi fericită doar prin armonie și colaborarea loială a tuturor locuitorilor ei. Mitropolitul face apel la măsurile promulgate în ultimii ani de Împărat în favoarea românilor, care erau mai mari și mai multe decît toate acelea pe care le-au primit sub neomenoasa și tirana asuprire multiseculară a cîrmuirii, legislației și constituției numite „național-patriotice", care a durat pînă în 1848[80].

În cadrul Conferinței, s-a adoptat un program compus de Gheorghe Domșa și Ioan Pușcariu, cu unele amendamente aduse de Barițiu, care prevedea : a) se constată că situația privilegiată a „națiunii" maghiare s-a menținut și după Diplomă și Patentă ; b) recunoașterea constituțională a națiunii române și a confesiunilor ei ; c) introducerea limbii române în toate afacerile publice și în toate instituțiile de învățămînt ; d) independența Transilvaniei, reîntregită cu Crasna, Zarandul, Chioarul, Solnocul de Mijloc, desprinse cu forța de Marele Principat al Transilvaniei și alipite, pe rînd, Ungariei ; e) reprezentarea națiunii române în Dietă, după proporțiunea numerică ; f) înființarea unui Tribunal suprem al Transilvaniei și altele legate de o Universitate paritetică, dotarea bisericilor și școlilor române din pămînturile și casele alodiale sau, la nevoie, din fondurile statului, bancă pentru țărani etc. Revendicările mai importante vor deveni, în scurt timp, propuneri regale pentru dieta de la Sibiu.

Conferința a rezolvat și alte probleme, și anume a reales secretariatul din 1861 și l-a completat, a aprobat raportul Comitetului Național Permanent pe perioada ianuarie 1861—aprilie 1863, a adoptat o adresă către Împărat, a ales delegația pentru Viena, a elaborat un vot de încredere pentru Nádasdy precum și o adresă de mulțumire către acesta și Creneville și a hotărît ca toate lucrările să fie tipărite. Barițiu s-a certat cu Șaguna în privința regulamentului, deoarece acesta i-a spus că regulamentul era el ca președinte. În problema redactării adresei s-a ales o

[80] Păcățian, *op. cit.*, p. 736—744.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

comisie formată din 19 fruntaşi. Pînă la urmă s-a adoptat ca definitiv proiectul compus de Ioan Alduleanu. Bariţiu va propune fără succes ca în adresă să se accentueze nu numai adoptarea Diplomei şi Patentei şi lege pentru egalitatea naţională şi confesională, ci acest lucru să fie condiţionat de acordarea unor drepturi care mai lipsesc pînă la garantarea libertăţilor individuale şi naţionale specifice şi îndeosebi a referinţelor Marelui Principat al Transilvaniei faţă de Coroana Ungară. Bariţiu viza, de fapt, obţinerea unor asigurări în plus de la împărat împotriva reactivării uniunii dar ceilalţi considerau că acestea erau incluse în actele imperiale fundamentale din 1860—1861.

Autorul propunerii pentru votul de încredere către Nádasdy este Şuluţiu, care considera că acesta avea merite deosebite către tron şi popoare, mai ales datorită faptului că încă în timpul absolutismului a dispus egala îndreptăţire a limbilor naţionale la Ministerul Justiţiei şi a mijlocit de la împărat aprobarea Conferinţei din aprilie 1863. De aceea, adresa către Nádasdy a fost redactată de Şuluţiu (şi semnată de Bariţiu) în limba română şi germană. Secretarul aulic Gheorghe Anghel urma să înmîneze adresa după ce se va fi interesat dacă Şaguna şi Delegaţia nu cumva au redactat-o mai sec şi mai rece. În aceste cazuri, secretarul Anghel trebuia să spună lui Şaguna şi Delegaţiei că Şuluţiu a elaborat adresa, pe care a propus-o şi Adunării, pentru a fi semnată şi de episcopul ortodox şi înaintată destinatarului. Delegaţia care a dus adresa şi petiţia către Împărat era condusă de Şaguna şi formată din Dimitrie Moldovan, consilier aulic, Gheorghe Anghel, secretar aulic, Paul Dunca, consilier gubernial, Augustin Ladai, comite suprem al Albei Inferioare, Ioan Bran de Lemeni, căpitan suprem al Făgăraşului, Ioan Maior, consilier şcolar, Macedon Pop, prepozit, Ioan Popasu, protopop al Braşovului, Ioan Puşcariu şi Vasile Buteanu, administratori comitatenşi. Se poate uşor observa că, pe lîngă cîţiva prelaţi, majoritatea delegaţilor erau funcţionari de stat. La 4 mai 1863, Delegaţia a fost primită de Împărat. Şaguna a ţinut un discurs şi s-au dat asigurări reciproce privind respectarea integrităţii Imperiului şi a doleanţelor juste ale naţiunii române. La 6 mai, s-a organizat un banchet festiv la localul „Calul Alb" unde au participat membrii Delegaţiei şi unii miniştri austrieci. La întreţinerea cheltuielilor Delegaţiei a contribuit şi Sterca Şuluţiu cu 100 de florini, după cum rezultă dintr-o adeverinţă semnată de N. Popeea[81].

La 22 mai 1863 Gheorghe Anghel îi scria lui Şuluţiu că au fost *in corpore* la Nádasdy, unde Şaguna s-a referit la votul de încredere adoptat la Sibiu, dar fără să-i înmîneze o adresă scrisă. Aceasta însă îi sosise lui Nádasdy prin poştă direct de la Sibiu, din locul Adunării, încă înainte de audienţa Delegaţiei. Dar conţinutul adresei, deşi corespundea hotărîrilor

[81] Despre lucrările, actele şi hotărîrile Conferinţei ca şi despre primirea Delegaţiei la Monarh şi guvernul imperial vezi *Protocolul Congresului naţiunei române din Ardeal, ce s-a ţinut în Sabii la 20/8 prier 1863*, Sibiu, 1863; „Gazeta Transilvaniei", XXVI, 1863, nr. 30, 31, 32, 34; George Bariţ, *Părţi alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*, vol. III, Sibiu, 1891, p. 159—162; *Bariţ şi contemporanii săi*, vol. IV, p. 378—385; adeverinţa privind cei 100 de florini alocaţi de Şuluţiu la Arh. Stat. Alba Iulia, f. Mitrop. Rom. Unită, Cab. Mitrop. nr. 761/1863, f 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Adunării, era lipsit de căldură și de sentimentele pe care dorea să i le arate Șuluțiu. Din această cauză, Anghel îi înmînează lui Nádasdy adresa acestuia și a lui Barițiu, explicîndu-i situația. Cancelarului i-a plăcut noua adresă, dar după cîteva zile l-a chemat și i-a spus că, pentru înlăturarea neînțelegerilor care s-ar fi putut ivi, adresa venită prin poștă rămîne act al Adunării, iar cea trimisă de Șuluțiu și Barițiu li se restituie cu toate mulțumirile de rigoare pe care cancelarul i le va transmite în scris. În cursul audienței Delegației, Împăratul l-a însărcinat pe prepozitul Macedon Pop să transmită lui Șuluțiu mulțumirile sale pentru contribuția la desfășurarea și rezultatele Conferinței de la Sibiu.

În adresa către Nádasdy, Șuluțiu, și Barițiu omagiază credința lui în Monarh și iubirea față de dreptatea aplicată în practica de stat, deoarece justiția este fundamentul regatelor. Națiunea română admiră faptul că, în pofida greutăților de tot felul, Nádasdy aplica în practică intențiile Împăratului : ea știa că, după elaborarea Diplomei, cancelarul nu favorizia o națiune anume, ci le îmbrățișa cu aceeași iubire pe toate. Cînd a fost ministru de Justiție, a ordonat — încă înaintea Diplomei — ca toate jurisdicțiile din Coroana Ungariei să respecte dreptul și folosirea limbilor tuturor naționalităților neîndreptățite pînă atunci. Aceste dispoziții au fost folosite de națiunea română în lupta ei pentru respectarea limbii de către jurisdicții și tribunale. Tot prin el, națiunea a obținut aprobarea Conferinței din aprilie 1863[82].

[82] Arh. Stat. Alba Iulia, f. Mitrop. Rom. Unită, Cab. Mitrop., nr. 760/1863, f. 1—3, 9—12.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

N. A. URSU

LETOPISEȚUL ȚĂRII MOLDOVEI PÎNĂ LA ARON VODĂ, OPERA LUI SIMION DASCĂLUL (II) *

4. Unitatea lingvistică și stilistică a întregului letopiseț

4.1. În prefețele unor ediții ale textului [40], în diferite studii speciale [41] și în unele cursuri recente de istorie a limbii române literare [42] au fost reliefate numeroase particularități lingvistice și stilistice ale acestei prime cronici scrisă în limba română. Firește, a fost remarcat și studiat îndeosebi aspectul popular al limbii letopisețului.

După anul 1955, cînd apare ediția cronicii îngrijită de P. P. Panaitescu, în care așa-zisele interpolări ale lui Simion Dascălul și ale lui Misail Călugărul (precum și cele atribuite lui Axinte Uricariul, care nu interesează însă discuția de față) sînt separate de textul considerat a fi fost scris de Ureche, unii cercetători și-au limitat investigațiile lingvistice și stilistice la acest text „al lui Ureche", ignorînd cu totul fragmentele scrise de Simion Dascălul și pe cele atribuite lui Misail Călugărul. De exemplu, la începutul studiului consacrat sinonimelor și antonimelor din lexicul cronicii, D. Bejan afirmă : „Am folosit Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediția P. P. Panaitescu,

---

* Prima parte a acestui studiu a apărut în *AIIAI*, XXVI/1, 1989, p. 363—379 ; numerotarea notelor urmează în continuare.

[40] Vezi, de exemplu, introducerea lui P. P. Panaitescu la ediția Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1955 (reeditată în 1958), p. 27—31, capitolul *Limba și stilul lui Ureche*, și studiul introductiv al lui L. Onu la ediția selectivă Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1967, p. 45—54, capitolul *Valoarea cronicii sub raport lingvistic și literar*.

[41] Vezi, de exemplu, Al. Rosetti, *art. cit.* la nota 22 ; Al. Andriescu, *Contribuția marilor cronicari moldoveni și munteni la dezvoltarea limbii literare*, în „Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» Iași" (serie nouă), secțiunea III (științe sociale), tom. III, 1957, fasc. 1—2, p. 97—139, republicat în volumul *Stil și limbaj*, Iași, 1977, p. 9—69 ; D. Bejan, *Sinonime și serii sinonimice în lexicul cronicii lui Grigore Ureche*, în „Limbă și literatură", XXII, 1969, p. 121—128, și *Antonime în lexicul cronicii lui Grigore Ureche*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai", Philologia, XV, 1970, fasc. I, p. 99—103 ; Eugen Negrici, *Narațiunea în cronicile lui Gr. Ureche și Miron Costin*, București, 1972, passim.

[42] Vezi, de exemplu, Al. Rosetti, B. Cazacu și Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, ediția a II-a, București, 1971, p. 241—258.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

București, 1958. Am cercetat numai textul considerat ca aparținînd lui Grigore Ureche" [43], iar Eugen Negrici, studiind narațiunea în cronică, a ales ca text de referință ediția selectivă alcătuită de L. Onu, publicată în anul 1967 [44], din care lipsesc așa-zisele interpolări ale lui Simion Dascălul și ale lui Misail Călugărul. În felul acesta, D. Bejan și Eugen Negrici nu au putut vedea că unele particularități de limbă și stil aflate în textul considerat a fi fost scris de Ureche, pe care și-au întemeiat comentariile, se găsesc și în așa-zisele interpolări ale lui Simion Dascălul și Misail Călugărul, fiind deci dovezi ale unității lingvistice și stilistice a întregului letopiseț.

4.2. Estimat după ediția lui P. P. Panaitescu, textul cronicii considerat a fi fost scris de Ureche reprezintă aproximativ 140 de pagini dactilografiate standard, așa-zisele interpolări ale lui Simion Dascălul cca 16 pagini, iar așa-zisele interpolări ale lui Misail Călugărul cca 8 pagini. Așadar, textul din letopiseț redactat în mod sigur de Simion Dascălul și cel atribuit lui Misail Călugărul constituie eșantioane suficiente pentru a determina concordanțele sau neconcordanțele lor lingvistice și stilistice cu textul, mult mai întins, considerat a fi fost scris de Ureche.

După cum se știe, limba acestei cronici are o sintaxă relativ simplă, în care predomină parataxa. Cîteva tipuri de frază, nu prea dezvoltate, se repetă aproape în fiecare capitol, iar în construcția lor se întîlnesc, uneori foarte des, aceleași cuvinte, locuțiuni și expresii, părți de propoziție sau propoziții întregi. Particularitatea aceasta lingvistică și stilistică este comună însă și așa-ziselor interpolări ale lui Simion Dascălul și Misail Călugărul, fapt care demonstrează că *întregul text a fost redactat în limba română de o singură persoană*. Pentru a dovedi acest lucru, citățm în continuare o serie de concordanțe sintactice, stilistice și lexicale mai semnificative între așa-zisele interpolări ale lui Simion Dascălul și Misail Călugărul și textul considerat a fi fost scris în românește de Grigore Ureche. Atragem atenția îndeosebi asupra *modului identic în care sînt construite majoritatea frazelor respective*. Ca și în capitolul precedent, reproducem citatele după manuscrisul aflat la Muzeul Literaturii Române din Iași (sigla *L*) și după manuscrisul *169* de la BAR (sigla *M*), iar pentru comparație trimitem la ediția lui P. P. Panaitescu din anul 1958 (sigla *P*). Pentru cele trei texte comparate folosim următoarele sigle : **SD** (=textul așa-ziselor interpolări ale lui Simion Dascălul), **MC** (=textul așa-ziselor interpolări ale lui Misail Călugărul) și **GU** (=textul considerat a fi fost scris în românește de Grigore Ureche).

4.3. Concordanțe sintactice și stilistice :

— adjectivele pronominale nehotărîte *un* și *oarecarele*, corelate în construcții identice. În **SD** : „carecînd au fost **un Dispot oarecarele** lăcuind la Mulduva" (*L*, f. 126[r], cf. *P*, p. 176). În **GU** : „Și încă **un Vasco oarecarele** de-ai noștri" (*L*, f. 81[v], cf. *P*, p. 140), „**oarecarele un Ivan** ce l-au poreclit Potcoavă" (*L*, f. 167[r], cf. *P*, p. 206), „iată și **un Kopițkii oarecarele,** fiind atunce nemerit la Bar" (*L*, f. 167[v], cf. *P*, p. 206) ;

[43] Vezi primele note ale articolelor lui D. Bejan citate la nota 41.
[44] Vezi Eugen Negrici, *op. cit.*, p. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

— locuțiunea adjectivală *pre-ndemînă* „potrivit, prielnic", determinantă a substantivului *vreme*. În **SD** : „află **vreme pre-ndemînă** ca să lovască fără veste" (*L*, f. 131^{v}, cf. *P*, p. 179). În **GU** : „ș-au aflat cum au **vreme pre-ndemînă** să-și margă la moșii" (*L*, f. 118^{v}, cf. *P*, p. 170) ;

— condiționalul perfect alcătuit din imperfectul verbului auxiliar *a vrea* + infinitivul verbului de conjugat, în construcții similare. În **SD** : „vădzînd de la dînsul atîta pedeapsă și strîmbătate asupra lor, carele **de-l vrea** eruța **Dumnedzău îndelung la domnie, nu vrea putea fi într-alt chip** ca să nu primenească legea și să nu să răsipască țara" (*L*, f. 132^{v}, cf. *P*, p. 180). În **GU** : „Și atîta să călcasă legea creștinească, că **de-l vrea Dumnedzău** eruța **mult, pre toți îi vrea duce** din lumină în tunerec" (*L*, f. 115^{v}, cf. *P*, p. 167) ;

— gerunziul verbului *a înțelege*, cu funcțiune temporală și cu nuanță circumstanțială consecutivă. În **SD** : „**Înțelegînd** vînătorii acesta cuvînt, au sîrguit la Maramureș" (*L*, f. 10^{r}, cf. *P*, p. 71), „**Înțelegînd** Laski aceste cuvinte, s-au înfirtățit cu dîns" (*L*, f. 128^{v}, cf. *P*, p. 177), „**Înțelegînd** Laski și Dispot de multe asuprele ce făcea Alexandru vodă boierilor lui, gîndiră că..." (*L*, f. 129^{r}, cf. *P*, p. 177), „**Înțelegînd** Albriht Laski și cu Dispot vodă cum Alexandru vodă le-au ieșit înainte [...], n-au cutedzat..." (*L*, f. 130^{r}, cf. *P*, p. 178), „scoțînd cuvînt în toate laturile cum Dispot au murit și **înțelegînd** cum Alexandru vodă oștile sale le-au răschirat, află vreme pre-ndemînă..." (*L*, f. 131^{v}, cf. *P*, p. 179), „...fără veste au trecut Nistrul. Unde, **înțelegînd** așe degrabă socotitorii lui Alexandru vodă [...], de sîrg s-au alergat..." (*L*, f. 132^{r}, cf. *P*, p. 179), „...**înțelegînd** acestea Alexandru vodă [...], au apucat pușcile..." (*L*, f. 132^{r}, cf. *P*, p. 179), „**Înțelegînd** Laski de atîtea asuprele și strîmbătăți ce face țărîei [...], gîndi ca să-l scoață din domnie" (*L*, f. 134^{r}, cf. *P*, p. 180), „Într-aceea vreme, **înțelegînd** boierii cum Dumitrașco Vișnovețkii au venit la Nistru [...], s-au sfătuit cu toții..." (*L*, f. 135^{r}, cf. *P*, p. 181), „**Înțelegînd** că și Laski va să vie cu Vișnovețki asupra lui, s-au sfătuit..." (*L*, f 136^{r}, cf. *P*, p. 182), „**Înțelegînd** porușnicii acestea cuvente [...], au sfătuit pre Laski..." (*L*, f. 137^{r}, cf. *P*, p. 182), „**Înțelegînd** de-aceasta boierii mulduvenești, [...] avură prilej..." (*L*, f. 138^{v}, cf. *P*, p. 183), „De care lucru **înțelegînd** Vișnovețkii aceasta veste, cu mare bucurie au purces" (*L*, f. 141^{r}, cf. *P*, p. 185), „Și de-acii **înțelegînd** Tomșe de venirea lui Laski, au prins pe..." (*L*, f. 144^{v}, cf. *P*, p. 187), „să temea de țărani, **înțelegînd** de dînșii să nu seciuiască pădurea asupra lor" (*L*, f. 145^{v}, cf. *P*, p. 188), „iară Pătrul Cazacul s-au rădicat din Țara Căzăcească cu puțînei pribegi, **înțelegînd** că scaunul este deșert" (*M*, f. 165^{v}, cf. *P*, 224). În **MC** : „**înțelegînd** Ștefan vodă cum că adevărat Radul vodă [...] îi vine asupră [...], au trecut Seretiul" (*M*, f. 40^{v}, cf. *P*, p. 101). În **GU** : „**Înțelegînd** acestea leșii depreună cu Alexandru vodă [...], nu s-au apucat de scaun" (*L*, f. 12(22)^{v}, cf. *P*, p. 89), „**Înțelegînd** acestea Ștefan vodă, trimis-au la craiul leșesc..." (*L*, f. 42^{r}, cf. *P*, p. 110), „**Înțelegînd** Ștefan vodă cum crai să apropie cu oaste de margine, de iznoavă au pofterit solia" (*L*, f. 42^{v}, cf. *P*, p. 110), „**Înțelegînd** aceste Ștefan vodă den iscoadele ce pururea trimitea [...], de sîrg au trimis..." (*L*, f. 43^{r}, cf. *P*, p. 110), „Atunce, **înțelegînd** hatmanul Tarnovskii de Pătru vodă, mult au stătut în gînduri" (*L*, f. 94^{v}, cf. *P*, p. 151), „Ce turcul, după puțină vreme **înțelegînd** că leșii să rădică cu tărie mare asupra lui Pătru vodă [...], de caste au învățat să să grijască" (*L*, f. 97^{r}, cf. *P*, p. 153), „**Înțelegînd** ea de Pătru vodă, cu dragoste l-au priimit" (*L*, f. 100^{r}, cf. *P*, p. 155), „și **înțelegînd** de-acesta sfat că vor să-l ucigă,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

silit-au cu meşterşug..." (*L*, f. 103^{v}, cf. *P*, p. 157), „**înţelegînd** împăratul Sulimen de atîtea amestecături ce să fac în Ţara Mulduveei [...], iată avu vreme şi Pătru vodă..." (*L*, f. 108^{r}, cf. *P*, p. 160), „**Înţelegînd** de aceasta, cu toţii au părăsit pre Alexandru vodă" (*L*, f. 109^{r}, cf. *P*, p. 161), „**Înţelegînd** aieste pribegii den Ţara Leşască ce s-au lucrat la Mulduva, de sîrg s-au adunat" (*L*, f. 118^{v}, cf. *P*, p. 170), „Aieste **înţelegînd** starostii de la margini, au dat ştire la crai" (*L*, f. 122^{r}, cf. *P*, p. 173), „**înţelegînd** că Vişnoveţki va să între în ţară, datu-i-au ştire" (*L*, f. 139^{v}, cf. *P*, p. 183), „**Înţelegînd** Tomşe de-aceasta, să sfătui cu boierii săi" (*L*, f. 147^{r}, cf. *P*, p. 189), „Selim împărat [...], **înţelegînd** de Bogdan vodă că s-au împrietinit cu leşii [...], socoti să nu să cumva lepede despre dîns" (*L*, f. 153^{r}, cf. *P*, p. 195), „**Înţelegînd** acestea Ion vodă, cum au putut mai tare au sîrguit" (*L*, f. 159^{v}, cf. *P*, p. 199), „**Înţelegînd** Ion vodă că turcii şi tătarii de iznoavă s-au rădicat asupra lui, îndată au răpedzit..." (*L*, f. 160^{v}, cf. *P*, p. 200), „**Înţelegînd** craiul leşesc de Potcoavă Creţul cum s-au rădicat cu căzacii [...], îndată au scris la..." (*L*, f. 169^{v}, cf. *P*, p. 207), „**Înţelegînd** hatmanul aşe, aieste toate le-au trimis la..." (*L*, f. 170^{r}, cf. *P*, p. 208), „**Înţelegînd** de acestea împăratul, de sîrg au trimis..." (*L*, f. 171^{v}, cf. *P*, p. 209), „**Înţelegînd** Pătru vodă că Creţul au părăsit scaunul şi ţara [...], au venit la Ieşi" (*L*, f. 173^{v}, cf. *P*, p. 210), „**Înţelegînd** Iancul vodă că l-au mazilit [...], gîndi că..." (*L*, f. 177^{r}, cf. *P*, p. 213), „**înţelegînd** de-aciia turcii că ţara este deşartă de domn, cercară pre cine vor trimite" (*L*, f. 184^{r}, cf. *P*, p. 219), „**Înţelegînd** Ureche logofătul de venirea lui Aron vodă [...], nu cutedză să-l aştepte în ţară" (*M*, f. 164^{v}, cf. *P*, p. 223) ;

— construcţia gerunzială cu funcţiune temporală *nu multă vreme trecînd*. În **SD** : „...au pribegit den ţară şi-au tras spre Rîm. Unde, **nu multă vreme trecînd,** au perit nepotul lui Dispot" (*L*, f. 126^{v}, cf. *P*, p. 176). În **GU** : „**Nu multă vreme trecînd,** ce într-acelaşi ceas şi într-acelaşi an de iznoavă au întrat tătarîi cu oaste mare în ţară" (*L*, f. 83^{v}, cf. *P*, p. 142) ;

— construcţia gerunzială cu funcţiune modală *dînd război vitejeşte despre (de) amîndouă (îmbe) părţile*. În **MC** : „Şi **dînd război vitejeşte despre amîndouă părţile,** multă pagubă s-au făcut..." (*M*, f. 41^{r}, cf. *P*, p. 101). În **GU** : „Că **dînd război vitejeşte de îmbe părţile,** birui Pătru vodă" (*L*, f. 13(23)^{v}, cf. *P*, p. 90), „Şi **dînd război vitejeşte de îmbe părţile,** s-au bătut acolo pănă în sară" (*L*, f. 30^{v}—31^{r}, cf. *P*, p. 98), „Şi **dînd război vitejeşte de îmbe părţile** [...], pierdu Hroiot războiul" (*L*, f. 40^{r}, cf. *P*, p. 108), „Şi **dînd război vitejeşte de îmbe părţile** [...], pierdu Mailat războiul" (*L*, f. 112^{r}, cf. *P*, p. 164), „Şi **dînd război vitejeşte de îmbe părţile,** pierdură lăpuşnenii războiul" (*L*, f. 176^{r}—176^{v}, cf. *P*, p. 212), „Şi **dînd război vitejeşte de îmbe părţile,** mulţi au picat" (*L*, f. 181^{v}, cf. *P*, p. 218), „Şi **dînd război vitejeşte de îmbe părţile,** izbîndi Aron vodă" (*L*, f. 185^{v}, cf. *P*, p. 221). În **GU** construcţia apare des şi fără sintagma *de îmbe (amîndouă) părţile* : „...şi **dînd război vitejeşte,** iarăşi birui Ştefan vodă" (*L*, f. 6 (16)^{r}, cf. *P*, p. 81), „...şi **dînd război vitejeşte,** i-au răsipit" (*L*, f. 18(28)^{v}, cf. *P*, p. 95), „...şi **dînd război vitejeşte** [...], Radul vodă pierdu războiul" (*L*, f. 19(29)^{v}, cf. *P*, p. 96), „şi nesocotit **dînd război vitejeşte,** au căzdut de-au picat de-ai noştri" (*L*, f. 83^{r}, cf. *P*, p. 142), „Şi **dînd război vitejeşte,** mare moarte s-au făcut" (*L*, f. 92^{v}, cf. *P*, p. 149), „şi **dînd război vitejeşte,** aşe au strîns pre leşi că..." (*L*, f. 96^{v}, cf. *P*, p. 152), „ce apoi mulduvenii, proaspeţi şi odihniţi, **dînd război vitejeşte,** pre lesne i-au spart" (*L*,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

f. 160^{v}, cf. *P*, p. 201), „Și **dînd război vitejește** [...], pierdu Pătru vodă războiul" (*L*, f. 172^{v}, cf. *P*, p. 209) ;

— construcția gerunzială cu funcțiune modală *cruțîndu-să pre altă dată*, determinantă a propoziției *s-au întors înapoi*. În **SD** : „...n-au cutedzat să între în țară, ce svătuindu-să **s-au întors înapoi, eruțîndu-să pre altă dată,** ș-au răschirat oastea toată" (*L*, f. 130^{r}, cf. *P*, p. 178). În **GU** : „au apucat ce-au putut de la margine și **s-au întors înapoi, eruțîndu-se pre altă dată,** să să gătedze mai bine" (*L*, f. 168^{r}, cf. *P*, p. 207). În **GU**, cf. și : „Ce vădzînd că nu le-au slujit nărocul, s-au lăsat atunce, ca *să să gătedze mai bine pre altă dată*" (*L*, f. 155^{v}, cf. *P*, p. 196) ;

— construcția gerunzială cu funcțiune modală *deșteptîndu-să ca din somn*. În **SD** : „Înțelegînd acestea Alexandru vodă, **deșteptîndu-să ca din somn,** un lucru aște degrabă..." (*L*, f. 132^{r}, cf. *P*, p. 179). În **GU** : „Iară ungurii degrabă **deșteptîndu-se ca den somn,** simțind că-i acopăr vrăjmașii, de sîrg s-au gătat..." (*L*, f. 92^{r}, cf. *P*, p. 149). În **GU**, cf. și : „...de-l împresură cu oaste streină, ne-avînd de ce să apuca, *ca din somn deșteptat*, de sîrg..." (*L*, f. 122^{v}, cf. *P*, p. 173) ;

— gerunziul cu funcțiune finală, în construcții similare. În **SD** : „Pentr-aceea, **gîndind și socotind de la inemă** ca să poci afla cu adevărat acesta lucru să fie deplin, adunat-am izvoade..." (*L*, f. 3^{r}, cf. *P*, p. 65). În **GU** : „și **cugetînd întru inema sa** ca doară va putea ști ceva de domnu-său, au mers la păscari..." (*L*, f. 100^{v}, cf. *P*, p. 155), „s-au sfătuit depreună ca să prindză pre Pătru vodă să-l ucigă [...], **gîndind și cugetînd întru inimile sale** că vor dobîndi cinste de la Ștefan vodă" (*L*, f. 103^{r}—103^{v}, cf. *P*, p. 157) ;

— locuțiunea verbală *a da dos* „a fugi", însoțită, în mod pleonastic, de verbul *a fugi*. În **SD** : „părăsînd pre domnu-său pre Alexandru vodă, **au dat dos a fugi**" (*L*, f. 132^{v}, cf. *P*, p. 179). În **GU** : „că bătîndu-să cu crijecii, întăi **au dat dos a fugi**" (*L*, f. 5(15)^{r}, cf. *P*, p. 80), „lăsînd toate armele, și pușcile cu carele avea nedejde să-și amistuiască capetele, **au dat dos a fugi**" (*L*, f. 92^{v}, cf. *P*, p. 149), „lovindu-i Tomșe fără veste, pierdu [Vișnovețki] războiul **ș-au dat dos a fugi**" (*L*, f. 141^{v}—142^{r}, cf. *P*, p. 185), „deac-au dat mulduvenii că leșii **au dat dos a fugi**, s-au lăsat după dînșii a-i goni" (*L*, f. 155^{r}, cf. *P*, p. 196). În **GU** apare des locuțiunea *a da dos* și neînsoțită de verbul *a fugi* : „și acieși pedestrindu-să, au săgetatu-le caii, de le-au căutat **a da dos** nemții" (*L*, f. 5(15)^{r}, cf. *P*, p. 80), „Ce vădzînd Radul vodă că nu-i va putea sta împrotivă [...], **au dat dos** cu oastea sa" (*L*, f. 20(30)^{v}, cf. *P*, p. 97), „nu spune că s-au bătut trei dzile războiul, de-acie **să fie dat dos** Radul vodă" (*L*, f. 20(30)^{v}, cf. *P*, p. 98), „Ce din năvală mare, pre lesne **dau dos**" (*L*, f. 62^{r}, cf. *P*, p. 126), „și cei negata de cei gata n-au putut suferi, ce-**au dat dos,** și Alexandru vodă au fugit în gios" (*L*, f. 122^{v}, cf. *P*, p. 173), „și aciești oastea lui Pătru vodă **au dat dosul,** și izbînda au rămas la căzaci" (*L*, f. 171^{r}, cf. *P*, p. 208) ;

— locuțiunea verbală *a da laudă* „a slăvi", cu complementul indirect *lui Dumnedzău*. În **MC** : „acolo, în legea lor, **au dat laudă lui Dumnedzău** că au scăpat" (*M*, f. 40^{r}, cf. *P*, p. 101), „au început a zidi besereca [...], **dînd laudă lui Dumnedzău** de biruință ce-au făcut" (*M*, f. 41^{v}, cf. *P*, p. 102). În **GU** : „și de-acii s-au întors la scaunul său la Suceavă, **dînd laudă lui Dumnedzău**" (*L*, f. 31^{v}, cf. *P*, p. 98), „dîndu-le cuvînt ca toți să **dea laudă lui Dumnedzău**" (*L*, f. 50^{r}, cf. *P*, p. 115) ;

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

— locuțiunea verbală *a prinde de veste* „a afla". În **SD** : „și gătîndu-să în țară să între, **au prins de veste** Alexandru vodă cum Dispot vine cu caste" (*L*, f. 129^{v}, cf. *P*, p. 178). În **GU** : „cărora **prindzîndu-le de veste** Ștefan vodă, le-au ieșit înainte" (*L*, f. 18(28)^{r}, cf. *P*, p. 95), „Ștefan vodă, deaca **prinsă de veste,** strînsă de sîrg oștile" (*M*, f. 56^{r}, cf. *P*., p. 116), „iară Alexandru vodă, **prindzînd de veste** s-au gătit degrabă cu oaste" (*L*, f. 109^{v}, cf. *P*, 161—162), „ca să încungiure cetatea, pănă nu **prinde de veste** Dispot vodă" (*L*, f. 140^{v}, cf. *P*, p. 184), „Ce Tomșe, **prindzînd de veste,** de sîrg s-au gătat" (*L*, f. 146^{r}—146^{v}, cf. *P*, p. 188), „Acolea **au prins de veste** că și strajea lui Ion vodă nu-i departe" (*L*, f. 154^{r}, cf. *P*, p. 196), „Ce Crețul **au prins de veste** ș-au ieșit den tîrg" (*L*, f. 169^{v}, cf. *P*. p. 207). „Ce **prindzînd de veste** oaste lui Pătru vodă, s-au pornit...." (*L*, f. 174^{v}, cf. *P*, p. 211), „Ce Pătru vodă, **prindzînd de veste,** le-au ieșit înainte" (*L*, f. 178^{v}, cf. *P*, p. 215), „să mira Aron vodă cum va face **să nu prindză de veste** oastea și țara" (*L*, f. 186^{r}, cf. *P*, p. 221) ;

— locuțiunea adverbială de mod *fără veste*, determinantă a verbului *a împresura*. În **SD** : „de sîrg s-au alergat la domnu-său Alexandru vodă de i-au dat știre cum Dispot vodă **îl împreseară fără veste**" (*L*, f. 132^{r}, cf. *P*, p. 179). În **GU** : „Așe, **împresurîndu-i fără veste** și multă moarte făcînd între dînșii..." (*L*, f. 159^{v}, cf. *P*, p. 199) ;

— locuțiunea adverbială de mod *fără veste*, determinantă a verbului *a lovi*. În **MC** : „și **lovindu-i** noaptea **fără veste,** fură biruiți cazacii" (*M*, f. 42^{r}, cf. *P*, p. 102). În **SD** : „află vreme pre-ndemînă ca **să lovaseă fără veste** de iznoavă asupra lui Alexandru vodă" (*L*, f. 131^{v}, cf. *P*, p. 179), „deaca să vor înșira căzacii la pod, atunce **să-i lovaseă fără veste** de doao părți" (*L*, f. 141^{r}, cf. *P*, p. 185). În **GU** : „temîndu-să **să nu-i lovaseă** Bogdan vodă **fără veste** cu oaste tocmită" (*L*, f. 12(22)^{v}, cf. *P*, p. 89), „și **lovindu-i fără veste,** i-au spăriat de-au plecat" (*L*, f. 35^{v}, cf. *P*, p. 104), „**i-au lovit fără veste,** cînd ei nice o grije n-avea" (*L*, f. 86^{r}, cf. *P*, p. 144), „Tomșe cu oastea sa cea tocmită **fără veste i-au lovit**" (*L*, f. 141^{v}, cf. *P*, 185), „și fiind negata, **lovindu-i** Tomșe **fără veste,** pierdu..." (*L*, f. 141^{v}, cf. *P*, p. 185), „să sîrguiască **să-i lovaseă fără veste**" (*L*, f. 159^{v}, cf. *P*, p. 199), „și mergea **să lovaseă** pre Ion vodă **fără veste**" (*L*, f. 161^{r}, cf. *P*, p. 201), „strînsu-s-au căzacii și **fără veste au lovit** Tighinea (*L*, f. 179^{v}, cf. *P*, p. 215), „Pre-aceeași vreme **fără veste au lovit** căzacii Dașovul" (*L*, f. 181^{r}, cf. *P*, p. 217) ;

— locuțiunea adverbială de mod *mai cu asupră*, determinantă a verbului *a întoarce* „a restitui ; a (se) despăgubi". În **SD** : „adeverindu-să Dispot că, oarecît va cheltui pentru dîns, **îi va întoarce mai cu asupra** cheltuiala" (*L*, f. 128^{v}, cf. *P*, p. 177). În **GU** : „...ca să facă pace cu Bogdan vodă, știind că Bogdan vodă va vrea **să-și întoarcă mai cu asupră** de pre dînșii" (*L*, f. 81^{v}, cf. *P*, p. 140). În **GU**, cf. și : „...nu suferi, ce gîndi strîmbătate sa ca *să răscumpere mai cu asupră*" (*L*, f. 77^{v}, cf. *P*, p. 137) ;

— locuțiunea adverbială de timp *într-aceea vreme* „atunci". În **SD** : „**Într-aceea vreme,** înțelegînd boierii cum Dumitrașco Vișnoveții au venit la Nistru..." (*L*, f. 136^{r}, cf. *P*, p. 181), „...scrie că s-au rădicat Ianăș craiul unguresc **într-aceea vreme** cu cîtăva oaste..." (*L*, f. 138^{v}, cf. *P*, p. 183), „**Într-aceea vreme** fiind Dispot vodă închis în cetatea Sucevei [...], de sîrg s-au vîrtejit Tomșe..." (*L*, f. 139^{r}, cf. *P*, p. 183), „**Într-aceea vreme,** cînd au perit Dispot vodă la Suceavă, iată sosisă..." (*L*, f. 144^{r}, cf. *P*, p. 187). În **MC** : „**Într-aceea vreme,** odihnind Ștefan vodă la Vaslui, i-au venit olăcari de sîrg..."

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(*M*, f. 41^{v}—42^{r}, cf. *P*, p. 102). În **GU** : „**Într-aceea vreme** întră zavistie între Ștefan vodă și între Radul vodă" (*L*, f. 19(29^{r}), cf. *P*, p. 96), „**Într-aceea vreme** Mehmet împăratul turcesc, armînd..." (*L*, f. 33^{r}, cf. *P*, p. 100), „**Într-aceea vreme** Sulimen împăratul turcesc gătindu-să să margă la Udriiu..." (*L*, f. 108^{r}, cf. *P*, p. 160), „**Într-aceea vreme**, întrînd și pribegii cu Alexandru vodă în țară..." (*L*, f. 119^{r}, cf. *P*, p. 170), „**Într-aceea vreme**, sfătuindu-să boierii țărîci depreună cu episcopii..." (*L*, f. 135^{r}, cf. *P*, p. 180), „**Într-aceea vreme**, înțelegînd Tomșe hatmanul cum Vișnovețki au întrat în țară..." (*L*, f. 137^{v}—138^{r}, cf. *P*, p. 182), „**Într-aceea vreme** Mircea vodă, domnul muntenesc, înțelegînd de atîtea amestecături..." (*L*, f. 146^{r}, cf. *P*, p. 188), „**Într-aceea vreme** înțelegînd împăratul turcesc de-atîtea amestecături ce să fac..." (*L*, f. 146^{v}, cf. *P*, p. 189) ;

— locuțiunea adverbială de timp *într-aceea* „atunci". În **MG** : „**Într-aceea** au sosit și Șendrea hatmanul..." (*M*, f. 40^{v}, cf. *P*, p. 101). În **GU** : „**Într-aceea** și craiul leșesc, obiicind că va să margă Măteiaș crai..." (*L*, f. 17(27)^{r}, cf. *P*, p. 94), „**Într-aceea** Ștefan vodă, prindzînd veste de la unguri cum..." (*L*, f. 42^{r}, cf. *P*, p. 110), „**Într-aceea** Albriht craiul leșesc, fiind de inimă rea bolnav..." (*L*, f. 45^{v}, cf. *P*, p. 112), „**Într-aceea** crai, după ce au făcut sfat pentru Pocutia..." (*L*, f. 54^{r}, cf. *P*, p. 120), „**Într-aceea** auzîndu-să la crai această pradă ce-au prădat Pătru vodă..." (*L*, f. 94^{r}, cf. *P* p. 150), „**Într-aceea** lanăș craiul unguresc văzînd aceste mestecături..." (*L*, f. 95^{v}, cf. *P*, p. 151), „**Într-aceea** multă gîlceavă și hreamăt să audziia din lontru" (*L*, f. 143^{r}, cf. *P*, p. 186), „**Într-aceea** slujitorii, văzînd năpastea și moartea căpitanului lor..." (*L*, f. 143^{r}, cf. *P*, p. 186) ;

— conjuncția *unde*, cu sens completiv direct, temporal sau conclusiv, în construcții similare. În **SD** : „ducîndu-i veste bună cum Dispot au murit, ș-au văzut cu ochii săi **unde** l-au îngropat și cum este Laskii jelnic pentru moartea lui Dispot" (*L*, f. 131^{r}, cf. *P*, p. 178), „...fără veste au trecut Nistrul. **Unde**, înțelegînd aște degrabă socotitorii lui Alexandru vodă ce era la marigine, de sîrg au alergat..." (*L*, f. 132^{r}, cf. *P*, p. 179), „Ș-au tocmit pușcile împrotiva podului, ca să poată sprijeni pre Dispot. **Unde**, făcînd năvală mare pedestrașii lui Laski, au apucat pușcile și le-au întors spre oastea lui Alexandru vodă. **Unde**, împresurînd pre mulduuveni cu focul pușcilor și den sinețe cu plumbi ce pica ca ploaia, de multe rane n-au mai putut suferi..." (*L*, f. 132^{v}, cf. *P*, p. 179), „...c-au bătut pre Alexandru vodă ș-au apucat scaunul. **Unde**, deaca s-au aședzat la domnie, multe răutăți făcea..." (*L*, f. 133^{v}, cf. *P*, p. 180), „Încă și alte daruri multe i-au făgăduit și i-au adeverit. **Unde**, văzînd Laski rugăminte lui Dispot [...], au chemat pre toți..." (*L*, f. 137^{r}, cf. *P*, p. 182), „...au purces ca să apere pre Dispot. **Unde** au venit Laski pănă la țărmurile Siretiului..." (*L*, f. 137^{v}, cf. *P*, p. 182), „...așteptînd să-i iasă boierii înainte, să i să închine. **Unde** mai apoi cu mare înșălăciune s-au înșelat" (*L*, f. 141^{r}, cf. *P*, p. 185). În **GU** : „s-au mai ispitit Ilieș vodă al treile rînd de-au mai întrat în țară cu oaste leșască. **Unde** i-au ieșit Ștefan vodă înainte la Podraga..." (*L*, f. 6(16)^{r}, cf. *P*, p. 81), „...carii au făcut la strîmtoare mare moarte în leși, tăind cu coasele venele cailor. **Unde** hatmanii leșești, vrînd să îmbărbătedze pre-ai săi, ș-au pus și ei capetele" (*L*, f. 11(21)^{v}—12(22)^{r}, cf. *P*, p. 88), „...lăsînd oaste fără nice o pază, la băuturi și prade. **Unde** avînd Ștefan vodă știre și prindzînd limbă..." (*L*, f. 16(26)^{v}, cf. *P*, p. 93), „...ce crai fără cale și fără știre au venit asupra lui. **Unde** și acolo s-au întors cu rușine..." (*L*, f. 51^{r}, cf.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

P, p. 117), „...de-au mărs cu oaste asupra lui Ştefan vodă, ca să-l puie la domnie. **Unde** apoi l-au bătut Ştefan vodă la Baie..." (*L*, f. 52^{v}, cf. *P*, p. 118), „Încă şi despre crai de veri fi avînd ceva asupreală şi nedireptate, ai voie să-ţi întrebi şi cu craiul, la scaunul ţărîei, **unde** să adună toţi domnii de să sfătuiesc..." (*L*, f. 75^{r}, cf. *P*, p. 135), „De care lucru de multe ori să tîmplă **unde** pierde omul nedejdea de frică" (*L*, f. 94^{v}—95^{r}, cf. *P*, p. 151), „şi lăsîndu-să ca să poată ceva odehni deasupra mănăstirei în munte, văzdu **unde** ca un roi de tutindirile încungiurară mănăstire ca să-l poată prinde" (*L*, f, 99^{r}, cf. *P*, p. 154);

— numele predicativ *mai de folos şi mai de cinste decît toţi*. În **SD** : „anume Heraclu, carele era **mai de folos şi mai de cinste decît toţi**" (*L*, f. 126^{v}, cf. *P*, p. 176). În **GU** : „fost-au şi Dragoşe [...], carele să vedea **şi mai de cinste şi mai de folos decît toţi**" (*L*, f. 1(11)^{r}, cf. *P*, p. 72);

— atributele *de cinte, de folos, de frunte*, determinante ale substantivului *om*. În **SD** : „...că oarecînd au fost un Dispot oarecarele lăcuind la Mulduva, **om de cinste şi de folos** foarte" (*L*, f. 126^{r}, cf. *P*, p. 176). În **MC** : „...aducînd şi pre mulţi den boierii Ţării Româneşti şi alte capete, **oameni de frunte,** acolo au pus pre ai săi boieri şi **oameni de cinste** de au vorovit ş-au tocmit..." (*M*, f. 41^{r}, cf. *P*, p. 101). În **GU** : „şi de la Ştefan vodă încă au picat **om de frunte** Şandrea hatmanul" (*L*, f. 37^{r}, cf. *P*., p. 105), „Şi într-acel război au perit **oameni de frunte**" (*M*, f. 26^{v}, cf. *P*, p. 86), „şi Creţul încă va hălădui, vădzîndu-l crai aşe un **om de folos**" (*L*, f. 173^{r}, cf. *P*, p. 210), „...ca un domn cum să cade, cu toate podoabele cîte trebuiesc unui **om de cinste**" (*L*, f. 182^{r}, cf. *P*, p. 219). Cf. şi *cei de cinste, cei de frunte, boieri de frunte :* în **SD** : „carele într-o nemică n-au fost mai gios decît **cei de frunte**" (*L*, f. 126^{r}, cf. *P*, p. 176), în **GU** : „prindzînd pre o samă de **boieri de frunte** de ţară" (*L*, f. 77^{r}, cf. *P*, p. 136), „de capetele **cele de frunte** a leşilor ce s-au aflat periţi" (*L*, f. 49^{r}, cf. *P*, p. 114), „iară din boieri şi din **cei de cinste** sabia lui nu mai ieşiia" (*L*, f. 156^{v}, cf. *P*, p. 197);

— apoziţia *şi (cea) dentăi şi (cea) de-apoi*. În **SD** : „Şi ce va fi pofta şi cheltuiala lui, **şi dentăi şi de-apoi,** de tot să i-o întoarcă" (*L*, f. 137^{r}, cf. *P*, p. 182). În **GU**: „creştineşte în ţara sa s-au sfîrşit, după ce s-au împlut domniei lui de tot, **ş-a ceii dintăi şi ceii de-apoi,** ai..." (*L*, f. 114^{v}—115^{r}, cf. *P*, p. 167), „iară deac-au împlut [...] a domniei sale, **ş-a ceii dintăi ş-a ceii de-apoi,** priimind călugărie, au răpăusat" (*L*, f. 150^{v}, cf. *P*, p. 193);

— complementele directe *scaunul, ţara, domnia, împărăţia*, determinante ale verbului *a apuca*. În **SD** : „tot au fost izbînda la Dispot vodă, c-au bătut pre Alexandru vodă **ş-au apucat scaunul**" (*L*, f. 133^{v}, cf. *P*, p. 180), „şi sîrguind **să apuce scaunul,** au întrat în ţară **ş-au apucat scaunul** la Ieşi ş-au domnit 2 luni" (*M*, f. 165^{v}, cf. *P*, p. 224). În **GU** : „Iară Pătru cu agiutoriul unguresc **au apucat ţara**" (*L*, f. 2(12)^{v}, cf. *P*, p. 74), „birui Ştefan vodă pre frate-său Ilieş vodă şi-l goni din ţară, şi **apucă** Ştefan vodă **scaunul**" (*L*, f. 6(16)^{r}, cf. *P*, p. 81), „au scos pre Alexandru vodă din scaun, şi iară **au apucat** Bogdan vodă **scaunul**" (*L*, f. 10(20)^{r}, cf. *P*, p. 87), „Ce Baiezit, omorînd pre frate-său, **au apucat împărăţia**" (*L*, f. 65^{v}, cf. *P*, p. 128), „şi mulţi dentru dînşii să cerca **să apuce domnia**" (*L*, f. 87^{r}, cf. *P*, p. 145), „...ce s-au întors spre Suceavă **ş-au apucat scaunul** şi cetatea Sucevei" (*L*, f. 123^{r}, cf. *P*, p. 174), „Mircea vodă [...] gîndi ca să să ispitească **să apuce ţara,** să fie supt ascultarea sa" (*L*, f. 146^{r}, cf. *P*, p. 188), „De-acii căzacii s-au dus cu domnu-său la Ieşi **ş-au**

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

apucat scaunul" (*L*, f. 171^{r}, cf. *P*, p. 208), „iată căzacii veniia să **apuce scaunul**" (*L*, f. 178^{v}, cf. *P*, p. 214—215);

— complementul indirect *de care lucru*. În **SD** : „**De care lucru** cu mare nevoință am silit să nu rămîie nemică neînsămnat" (*L*, f. 3^{v}, cf. *P*, p. 65), „**De care lucru** să cunoaşte că şi pănă astădzi este țara giumătate..." (*L*, f. 9^{r}, cf. *P*, p. 70), „**De care lucru** cu adevărat ştiind Alexandru vodă că Dispot au murit, n-au credzut (*L*, f. 132^{r}, cf. *P*, p. 179), „**De care lucru,** deaca s-au adunat la săim [...], au tocmit Laski ca să-l ducă la domnie" (*L*, f. 134^{r}—134^{v}, cf. *P*, p. 180), „**De care lucru** încredințîndu-să amîndoi [...], s-au rădicat..." (*L*, f. 134^{v}, cf. *P*, p. 180), „**De care lucru** întrebînd Vişnovețkii sfat de Pisacenskii..." (*L*, f. 136^{v}, cf. *P*, p. 182), „**De care lucru** întrebînd sfat de dînşii..." (*L*, f. 137^{r}, cf. *P*, p. 182), „**De care lucru** luînd Laski acesta sfat, au purces..." (*L*, f. 137^{v}, cf. *P*, p. 182), „**De care lucru** înțelegînd Vişnovețkii aceasta veste, cu mare bucurie au purces..." (*L*, f. 141^{r}, cf. *P*, p. 185). În **GU** : „**De care lucru,** de era mainte de-acel săbor ceva neîngăduință între aieste beserici, tot era şi nedejde că..." (*L*, f. 4(14)^{v}, cf. *P*, p. 79), „**De care lucru,** deaca s-au întors ai noştri acasă, mare mulțămită au avut..." (*L*, f. 5(15)^{r}, cf. *P*, p. 80), „**De care lucru** de multe ori să lăuda Măteieş crai că..." (*L*, f. 16(26)^{r}, cf. *P*, p. 93), „**De care lucru** cunoscînd Ştefan vodă că agiutoriul nu de-aiure i-au fost..." (*L*, f. 18(28)^{v}, cf. *P*, p. 95), „**De care lucru** au părut bine lui Ştefan vodă..." (*L*, f. 41^{v}, cf. *P*, p. 109), „**De care lucru** fiind înhierbîntat Ştefan vodă de războiu, socotind..." (*L*, f. 46^{r}, cf. *P*, p. 112), „**De care lucru** mult sfătuiră în săim, că mulți era..." (*L*, f. 52^{r}, cf. *P*, p. 118), „**De care lucru** cu năroc simețindu-să Baiezit, iară s-au vîrtejit..." (*L*, f. 66^{v}, cf. *P*, p. 129), „**De care lucru** mulți spăimați den lăcuitorii țării au început a gîndi cum..." (*L*, f. 87^{v}, cf. *P*, p. 145), „**De care lucru** aprindzîndu-să de mînie inema lui Pătru vodă de războiu..." (*L*, f. 94^{r}, cf. *P*, p. 150), „**De care lucru** de multe ori să tîmplă unde pierde omul nedejdea" (*L*, f. 94^{v}—95^{r}, cf. *P*, p. 151), „**De care lucru** împăratul mai vîrtos socoti să-l scoață..." (*L*, f. 97^{v}, cf. *P*, p. 153), „**De care lucru** vădzînd împăratul rugămente lor, s-au milostivit..." (*L*, f. 102^{r}, cf. *P*, p. 156), „**De care lucru** nime fără voia lui Dumnedzău nemică nu poate face" (*L*, f. 103^{v}, cf. *P*, p. 157), „**De care lucru** cu toții mai cu de-adins sfătuindu-să..." (*L*, f. 134^{v}, cf. *P*, p. 180), „**De care lucru** ascultîndu-l Dispot vodă, datu-i-au lefecii lui nemții..." (*L*, f. 140^{r}, cf. *P*, p. 184), „**De care lucru** mai cu de-adins deac-au înțeles împăratul de aieste cuverte..." (*L*, f. 152^{v}, cf. *P*, p. 194), „**De care lucru,** pre cît l-au cunoscut de rău, să-l cunoască mai mult spre folosul lor..." (*L*, f. 158^{r}, cf. *P*., p. 198), „**De care lucru,** de nu-l vor prinde [...], pace cu împăratul nu va putea să stea" (*L*, f. 169^{r}, cf. *P*, p. 207);

— complementul indirect *de tot agiutoriul,* determinant al verbelor *a goli* şi *a slăbi*. În **SD** : „Iară Alexandru, **vădzîndu-să golit şi părăsit de tot agiutoriul,** au fugit în gios" (*L*, f. 132^{v}, cf. *P*, p. 179). În **GU** : „Ce Alexandru vodă, audzînd şi **vădzînd că-i golit de tot agiutoriul,** s-au pogorît la Chilia" (*L*, f. 123^{v}, cf. *P*, p. 174), „ce de iznoavă să lovască pre leşi, că-i ştia că-s **slăbiți de tot agiutoriul**" (*L*, f. 12 (22)^{v}, cf. *P*, p. 89), „Înțelegînd acestea leşii depreună cu Alexandru vodă şi **vădzîndu-să slăbiți de tot agiutoriul,** macar că..." (*L*, f. 12(22)^{v}, cf. *P*, p. 89);

— complementele circumstanțiale de loc *la domnie, la scaun, în scaun,* determinante ale verbului *a aşeza*. În **SD** : „...după izbîndă cu năroc ce-au făcut de răsipi pre-acei tătari şi să **aşedză la scaunul său,** sfătuitu-s-au cu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

boierii săi..." (*L*, f. 7^{v}, cf. *P*, p. 69), „Iară Laski au tras spre Suceava **ş-au aşedzat** pre Dispot **în scaun**" (*L*, f. 133^{r}, cf. *P*, p. 179), „...iară lui să-i întoarcă toată cheltuiala cîtă au făcut pănă l-**au aşedzat la domnie**" (*L*, f. 133^{r}, cf. *P*, p. 179), „Unde, deaca s-**au aşedzat la domnie,** multe răutăţi făcea" (*L*, f. 133^{v}, cf. *P*, p. 180), „...deac-**au aşedzat** pre Dispot vodă **la domnie** cu multă cheltuială a sa, s-au dus înapoi" (*L*, f. 134^{r}, cf. *P*, p. 180), „Ce Dispot, deaca s-au vădzut **aşedzat la domnie,** nemică de aiestea nu grijiia" (*L*, f. 134^{r}, cf. *P*, p. 180). **În MC :** „şi daca s-**au aşedzat la scaunul său** la Suceavă, a început a zidi..." (*M*, f. 42^{v}, cf. *P*, p. 103). **În GU :** „...ş-au apucat Hotinul şi Neamţul, şi Suceava, **ş-au aşedzat** pre Alexandru vodă **la scaun**" (*L*, f. 10(20)^{r}, cf. *P*, p. 87), „De-acia Alexandru vodă, cunoscînd că nu se va putea **aşedza la scaun,** că..." (*L*, f. 12(22)^{r}, cf. *P*, p. 88), „Bogdan vodă vădzîndu-să curăţit de vrăjmaşii săi, **s-au aşedzat la scaun**" (*L*, f. 12(22)^{v}, cf. *P*, p. 89), „şi-n tot chipul să puie nevoinţă ca **să-i aşedze la domnie**" (*L*, f. 50^{v}, cf. *P*, p. 118), „iară Bogdan vodă au trecut Nistrul în ceasta parte şi **s-au aşedzat la scaun**" (*L*, f. 81^{r}, cf. *P*, p. 140), „...pre urma lui fiiu-său Ştefan vodă, ce-i dzîc cel Tînăr, **s-au aşedzat la domnie**" (*L*, f. 85^{r}, cf. *P*, p. 143), „Şi între multe mestecături **au aşedzat la domnie** pre Radul vodă" (*L*, f. 87^{r}, cf. *P*, p. 145), „deaca **s-au aşedzat** al doile rînd Pătru vodă **la domnie**..." (*L*, f. 110^{v}, cf. *P*, p. 163), „deaca **să aşedzară** cu toţii **la scaun,** nu uită Pătru vodă..." (*L*, f. 110^{v}, cf. *P*, p. 163), „deaca **s-au aşedzat** al doilea rînd **la domnie,** venit-au hochim..." (*L*, f. 111^{v}, cf. *P*, p. 164), „deaca **s-au aşedzat** Alexandru vodă **la domnie,** nu grijiia de alte..." (*L*, f. 120^{r}, cf. *P*, p. 171), „dusu-l-au şi **l-au aşedzat la domnie**" (*L*, f. 121^{r}, cf. *P*, p. 172), „şi i-au venit steagul de la împărăţie şi **s-au aşedzat la scaun**" (*L*, f. 124^{v}, cf. *P*, p. 175), „...dîndu-le ştire că **s-au aşedzat la scaun**" (*L*, f. 124^{v}, cf. *P*, p. 175), „...dîndu-le ştire că **s-au aşedzat la domnie**" (*L*, f. 124^{v}, cf. *P*, p. 175), „deac-au dobîndit scaunul său la Ieşi şi **s-au aşedzat la domnie** al doile rînd..." (*L*, f. 147^{v}, cf. *P*, p. 190), „după izbîndă cu năroc ce goni pre vrăjmaşii săi din ţară, **să aşedză la domnie**" (*L*, f. 156^{r}, cf. *P*, p. 197), „vădzînd că nu să va putea **aşedza la domnie** [...], au părăsit scaunul şi ţara" (*L*, f. 172^{v}, cf. *P*, p. 209), „...au venit la Ieşi şi **s-au aşedzat la scaun** al doile rînd" (*L*, f. 173^{v}, cf. *P*, p. 210), „deaca **s-au aşedzat la domnie** al doile rînd" (*L*, f. 173^{v}, cf. *P*, p. 210), „după ce **s-au aşedzat** al doile rînd şi-al treile rînd **la domnie**" (*L*, f. 174^{v}—175^{r}, cf. *P*, p. 211), „...bine nu **să aşedză la scaun,** iată căzacii veniia" (*L*, f. 178^{v}, cf. *P*, p. 214), „deaca **să aşedză** Pătru vodă **la domnie** ..." (*L*, f. 179^{r}, cf. *P*, p. 215), „după ce **s-au aşedzat la domnie** Aron vodă..." (*L*, f. 184^{v}, cf. *P*, 220) ;

— complementele circumstanţiale de loc *la domnie*, *la scaun*, determinante ale verbului *a duce*. **În SD :** „...şi sfătuindu-să amîndoi, au tocmit Laski ca **să-l ducă la domnie** şi să scoaţă pre Dispot" (*L*, f. 134^{v}, cf. *P*, p. 180). **În GU :** „...cînd năvăliia la dînsul şi la ţară şi domnii cei streini **să-i ducă la domnie**" (*L*, f. 20(30^{r})—20(30)^{v}, cf. *P*, p. 97), „... ca **să ducă** pre Pătru vodă **la scaun**" (*L*, f. 108^{v}, cf. *P*, p. 161), „...pentru pohta a o samă de mulduveni **să ducă** pre Alexandru vodă **la scaun**" (*L*, f. 10(20)^{v}, cf. *P*, p. 87), „...ca **să ducă la scaun** la Mulduva pre Pătru vodă" (*L*, f. 16(26)^{r}, cf. *P*, p. 93), „...smomind oamenii ca să i să închine şi **să-l ducă la domnie**" (*L*, f. 150^{r}, cf. *P*, p. 192), „cu multe giuruinţe l-au împlut Creţul, de-l **va duce la domnie** la scaunul Mulduveei" (*L*, f. 168^{r}, cf. *P*, p. 206) ;

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

— complementele circumstanțiale de loc *din domnie, din scaun*, determinante ale verbului *a scoate*. În **SD** : „...gîndi ca **să-l scoață din domnie**“ (*L*, f. 134^{r}, cf. *P*, p. 180). În **GU** : „sfătuindu-să [...] ca **să scoață** pre Dispot **din domnie**“ (*L*, f. 135^{r}, cf. *P*, p. 180—181), „...și va **să scoață** pre Pătru vodă **den domnie**“ (*L*, f. 169^{v}, cf. *P*, p. 207), „s-au rădicat căzacii asupra lui și-l **scoaseră din scaun**“ (*L*, f. 171^{v}, cf. *P*, p. 209) ;

— complementul circumstanțial de loc *la scaunul său la Suceavă*, determinînd în mod obișnuit verbul *a se întoarce (înapoi)*. În **MC** : „Și de-acii **s-au întors la scaunul său la Suceavă,** cu mare pohvală și biruință“ (*M*, f. 42^{r}, cf. *P*, p. 103), cf. și : „daca s-au aședzat **la scaunul său la Suceavă,** au început a zidi...“ (*M*, f. 42^{v}, cf. *P*, p. 103). În **GU** : „iară el **s-au întors la scaunul său la Suceavă**“ (*L*, f. 15(25)^{v}, cf. *P*, p. 92), „și cu mare laudă și izbîndă **s-au întors la scaunul său la Suceavă**“ (*L*, f. 18(28)^{v}, cf. *P*, p. 95), „și de-acii **s-au întors la scaunul său la Suceavă**“ (*L*, f. 31^{v}, cf. *P*, p. 98), „cu mare pofală și laudă **s-au întors la scaunul său la Suceavă**“ (*L*, f. 37^{r}, cf. *P*, p. 105), „deaca **s-au întors** Ștefan vodă cu toată oastea sa, cu mare pofală, ca un biruitori, **la scaunul său la Suceavă,** au zidit beserecă...“ (*L*, f. 37^{v}, cf. *P*, p. 106), „Iară Ștefan vodă [...] **s-au întors înapoi la scaunul său la Suceavă,** cu mare pofală și laudă, ca un biruitori, ș-au zidit beserecă...“ (*L*, f. 49^{v}, cf. *P*, p. 115), „deaca **s-au întors** Ștefan vodă de la Pocutia **la scaunul său la Suceavă,** fiind bolnav...“ (*L*, 54^{r}—54^{v}, cf. *P*, p. 120), „și cu pace **s-au întors înapoi la scaunul său la Suceavă**“ (*L*, f. 91^{r}, cf. *P*, p. 148), „el și oastea lui **s-au întors la scaunul său la Suceavă**“ (*L*, f. 93^{v}, cf. *P*, p. 150), cf. și : „Radul vodă [...] au dat dos cu oastea **sa și s-au dus la scaunul său la Dîmboviță**“ (*L*, f. 20(30^{v}), cf. *P*, p. 97), „**și au fugit** cu toată oastea sa **la scaunul său la Dîmboviță**“ (*L*, f. 31^{r}, cf. *P*, p. 98), „deac-**au sosit la scaunul său la Suceavă,** au trimis la...“ (*L*, f. 31^{v}, cf. *P*, p. 98), „Și de-acii **au venit la scaunul său la Suceavă,** cu mare bucurie și cu biruință“ (*L*, f. 50^{v}, cf. *P*, p. 116) ;

— complementul circumstanțial de loc *la moșia sa (scaunul său) la Moldova*. În **SD** : „socotiia cum ară putea face cumva să dobîndească domnia **la moșia sa la Mulduva**“ (*L*, f. 128^{v}, cf. *P*, 177). În **GU** : „avu vreme și Pătru vodă de-și cerșu la împăratul domnia **la moșia sa la Mulduva**“ (*L*, f. 108^{v}, cf. *P*, p. 161), „...mai apoi iarăși cum au dobîndit domnia **la scaunul său la Mulduva**“ (*L*, f. 111^{r}, cf. *P*, p. 164), „le-au arătat cumu-l pohtesc boierii și țara să-și margă **la moșia sa la Mulduva**“ (*L*, f. 167^{v}, cf. *P*, p. 206) ;

— complementele circumstanțiale de loc *în sat (tîrg, mănăstire) în (...)* și *la sat (tîrg, pod, strîmtoare, mănăstire, baltă) la (...)*. În **MC** : „și l-au dus de l-au îngropat **în sat în Dolhăști**“ (*M*, f. 40^{v}, cf. *P*, p. 101), „au început a zidi besereca [...] **în tîrg în Vaslui**“ (*M*, f. 41^{v}, cf. *P*, p. 102). În **SD** : „ș-au ieșit înaintea lui Dispot la Jijie, **la sat la Verbie**“ (*L*, f. 132^{v}, cf. *P*, p. 179), „deaca s-au adunat **la săim la Pietricov** cu Dumitrașco Vișnovețki...“ (*L*, f. 134^{r}—134^{v}, cf. *P*, p. 180). În **GU** : „ș-au aflat pre Bogdan vodă **la sat la Răuseni**“ (*L*, f. 13(23)^{r}, cf. *P*, p. 89), „i-au ieșit înainte Pătru vodă pre Siret, **la sat la Doljești**“ (*L*, f. 14(24)^{r}, cf. *P*, p. 90), „ș-au ales loc de război **la strîmtoare la Valea Albă**“ (*L*, f. 36^{r}, cf. *P*, p. 103), „au zidit beserecă [...] **la sat la Badeuți**“ (*L*, f. 37^{v}, cf. *P*, p. 106), „au zidit beserecă [...] **în tîrg în Ieși**“ (*L*, f. 39^{v}—40^{r}, cf. *P*, p. 108), „siliia toț de să stringea **la tîrg la Roman**“ (*L*, f. 44^{r}, cf. *P*, p. 111), „s-au adunat într-un ocol **la sat la Cozmin**“ (*L*, f. 47^{r}, cf. *P*, p. 113), „ș-au zidit beserecă [...] **în tîrg în Suceavă**“ (*L*, f. 49^{v}, cf. *P*, p. 115), „și i-au

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dat război **la tîrg la Botoşeni**" (*M*, f. 56^{r}, cf. *P*, p. 116), „i-au tăiat capul lui Pătru vodă înaintea solilor **la tîrg la Cihov**" (*L*, f. 52^{v}, cf. *P*, p. 118), „începu a prăda şi a strica ţara până **la tîrg la Botoşeni**" (*M*, f. 56^{r}, cf. *P*, p. 116), „ş-au zidit [...] beserecă **în sat în Băileşti**" (*M*, f. 76^{v}, cf. *P*, p. 135), „s-au pristăvit [...] **în tîrg în Huşi**" (*L*, f. 84^{v}, cf. *P*, p. 143), „şi le-au tăiat capetele **în tîrg în Roman**" (*L*, f. 88^{v}, cf. *P*, p. 146), „cu mare cinste l-au îngropat **în mănăstire în Putna**" (*L*, f. 89^{v}, cf. *P*, p. 147), „strînsu-s-au vlădicii şi boierii ţărîei **la sat la Badeuţi** de s-au svătuit" (*L*, f. 102^{v}, cf. *P*, p. 156), „Tomşe au ieşit înainte lui Vişnovetki **la pod la Vercicani**" (*L*, f. 140^{v}, cf. *P*, p. 184), „aşteptînd Tomşe pre Vişnovetki cu oaste tocmită **la pod la Vercicani**" (*L*, f. 141^{v}, cf. *P*, p. 185), „cu cinste l-au îngropat **în mănăstire în Pobrata**" (*L*, f. 114^{r}, cf. *P*, p. 146), „au tăiat capul lui Vartic hatmanul **în tîrg în Huşi**, şi l-au dus de l-au îngropat **în mănăstire în Pobrata**" (*L*, f. 115^{v}, cf. *P*, p. 167), „Ion vodă [...] s-au lipit **la baltă la Cahul**, unde era oastea turcească" (*L*, f. 162^{v}, cf. *P*, p. 202), „şi legînd tabără, s-au dus înapoi şi s-au tras **la un sat la Roşcani** de s-au îngropat" (*M*, f. 147^{r}, cf. *P*, p. 203), „le-au ieşit înainte **la sat la Bogdăneşti**" (*L*, f. 178^{v}, cf. *P*, p. 215), „împreunatu-s-au Pătru vodă cu nepotu-său Mihnea vodă [...] **la sat la Munteni** pe Prut" (*L*, f. 180^{r}, cf. *P*, p. 216), „şi acolea s-au aşedzat **la tîrg la Podhaiec** şi pre-aiurea" (*L*, f. 183^{v}, cf. *P*, p. 219);

— complementul circumstanţial de timp *şi până astăzi*, determinant al verbului *a trăi* „a dura, a dăinui". În **SD** : „care sămn **trăieşte şi până astădzi** în Ţara Mulduveii" (*L*, f. 6^{v}, cf. *P*, p. 68), „i-au trecut pespre Nistru la Crîm, unde **şi până astădzi trăiesc**" (*L*, f. 7^{r}, cf. *P*, p. 69), „şi i-au nemişit pre toţi, unde **şi până astădzi trăiesc**" (*L*, f. 8^{r}, cf. *P*, p. 69), „să cunoaşte că **şi până** astădzi este ţara giumătate..." (*L*, f. 9^{r}, cf. *P*, p. 70). În **MC** : „şi pusără de au făcut pecete Ţării Moldovei, de **trăieşte până într-aceste vremi** [...], de **trăieşte până astădzi**, de să pune pre cărţi..." (*M*, f. 14^{v}, cf. *P*, p. 72). În **GU** : „care obicei **până astădzi trăieşte**" (*L*, f. 5^{v}, cf. *P*, p. 67), „ş-au zidit deasupra oaselor beserecă, unde **trăieşte şi astădz**, întru pomenire acelor suflete" (*L*, f. 35^{v}, cf. *P*, p. 104), „au zidit beserecă [...] la sat la Badeuţi, unde **trăieşte şi până astădz**" (*L*, f. 37^{v}, cf. *P*, p. 106), „ş-au zidit beserecă [...], carea **trăieşte şi până astădzi**" (*L*, f. 49^{v}, cf. *P*, p. 115), „mulţi de-aceia au aşedzat Ştefan vodă în ţara sa, de **şi până astădz trăieşte** limba rusască în Mulduva" (*L*, f. 50^{v}, cf. *P*, p. 116), „ş-au zidit [...] beserecă în sat în Bălileşti [...] şi **trăieşte până astădzi**" (*M*, f. 76^{v}, cf. *P*, p. 135), „ş-au zidit Gălata în deal, carea **trăieşte şi până astădzi**" (*L*, f. 179^{v}—180^{r}, cf. *P*, p. 215);

— complementul circumstanţial de timp *nu după multă vreme*. În **SD** : „Unde, **nu după multă vreme**, au murit şi Dispot" (*L*, f. 126^{v}, cf. *P*, p. 176), „şi îmblînd trist, **nu după multă vreme**, într-una de dzile au ieşit Laski afară la gloate" (*L*, f. 130^{v}, cf. *P*, p. 178), „Iară el, **nu după multă vreme**, s-au dus înapoi" (*L*, f. 133^{r}, cf. *P*, p. 179), „...**nu după multă vreme** s-au rădicat Vişnovetkii cu oastea căzăcească..." (*L*, f. 134^{v}, cf. *P*, p. 180). În **GU** : „De-acii, **nu după multă vreme**, de iznoavă au venit Ilieş vodă cu oaste" (*L*, f. 6(16)^{r}, cf. *P*, p. 81), „După aceea de iznoavă, **nu după multă vreme**, s-au mai ispitit Ilieş vodă..." (*L*, f. 6(16)^{r}, cf. *P*, p. 81), „Pătru vodă, deaca s-au aşedzat la domnie la scaun al doile rînd, **nu după multă vreme**, ce într-acelaşi an..." (*L*, f. 173^{v}—174^{r}, cf. *P*, p. 210), „şi de-aciia fece mănăstirea Gălata în vale, şi **nu după multă vreme** s-au răsipit" (*L*, f. 174^{v}, cf. *P*, p. 211);

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

— complementul circumstanțial de timp *după multă (puțină) vreme.* În **SD** : „Mai apoi, **după multă vreme,** prepuindu-și Alexandru vodă pre Dispot..." (*L*, f. 129^{r}—129^{v}, cf. *P*, p. 177). În **GU** : „mai apoi, **după multă vreme,** cum scrie mai sus..." (*L*, f. 8^{r}—8^{v}, cf. *P*, p. 69), „De-aciia, **după puțină vreme,** au încetat și vrajba..." (*L*, f. 17(27)^{v}, cf. *P*, p. 9), „Ce turcul, **după puțină vreme,** înțelegînd că leșii să rădică..." (*L*, f. 97^{r}, cf. *P*, p. 153) ;

— complementul circumstanțial de timp cu nuanță modală *într-aceea laudă.* În **MC** : „...și **într-aceea laudă** și bucurie de izbîndă cu năroc ce-au biruit pre turci [...] au început a zidi besereca..." (*M*, f. 41^{v}, cf. *P*, p. 102). În **GU** : „Iară deaca să întoarse Pătru vodă de la Țara Ungurească, **într-aceea laudă** au sfîrșit mănăstirea Pobrata" (*L*, f. 113^{v}, cf. *P*, p. 165) ;

— complementele circumstanțiale de mod *cu (mare) nevoință, cu toată nevoința,* determinante ale verbului *a (se) sili* „a se strădui". În **SD** : „De care lucru **cu mare nevoință am silit** să nu rămîie nemică neînsămnat" (*L*, f. 3^{v}, cf. *P*, p. 9), „de-acolo și eu **am silit cu nevoință** de-am izvodit" (*L*, f. 126^{r}, cf. *P*, p. 176), „carele, deaca i-au luat sama, **cu toată nevoința au silit** ca să-l ducă la domnie" (*L*, f. 128^{v}, cf. *P*, p. 117). În **GU** : „**cu toată nevoința au silit** ș-au luat fata lui să-i fie împărătească" (*L*, f. 68^{v}, cf. *P*, p. 130), „vrînd Ștefan vodă să astupe vinele frățîne-său de lucrure ce făcuse, **cu nevoință siliia**" (*L*, f. 116^{v}, cf. *P*, p. 168), „Mai apoi **cu toată nevoința au silit** să-i spargă, și nu i-au putut" (*L*, f. 155^{v}, cf. *P*, p. 196), „ce **cu toată nevoința au silit** ș-au zidit Gălata în deal" (*L*, f. 179^{r}, cf. *P*, p. 215) ;

— complementul circumstanțial de mod *cu mare laudă (pohvală, cinste, bucurie) și biruință (izbîndă).* În **SD** : „De-acolo s-au întors Laslău crai îndărăpt **cu mare laudă și biruință**" (*L*, f. 7^{r}, cf. *P*, p. 69). În **MC** : „adus-au [...] sfintele moștii a marelui mîcenic Ioan Novii și le-au pus [...], **cu mare cinste și pohvală**" (*M*, f. 17^{r}, cf. *P*, p. 76), „Și de-acii s-au întors la scaunul său la Suceavă, **cu mare pohvală și biruință** de la sîngur Dumnedzău..." (*M*, f. 42^{r}—42^{v}, cf. *P*, p. 103). În **GU** : „...și **cu mare laudă și izbîndă** s-au întors la scaunul său" (*L*, f. 18(28)^{v}, cf. *P*, p. 95), „după război cu năroc ce-au făcut, **cu mare pofală și laudă** s-au întors la scaunul său la Suceavă" (*L*, f. 37^{r}, cf. *P*, p. 105), „deaca s-au întors Ștefan vodă cu toată oastea sa, **cu mare pofală, ca un biruitori,** la scaunul său la Suceavă" (*L*, f. 37^{v}, cf. *P* p. 106), „s-au întors înapoi la scaunul său la Suceavă, **cu mare pofală și laudă, ca un biruitori**" (*L*, f. 49^{v}, cf. *P*, p. 115), „și de-acii au venit la scaunul său la Suceavă **cu mare bucurie și cu biruință**" (*L*, f. 50^{v}, cf. *P*, p. 116), „și după multe războaie cu năroc ce-au făcut, **cu mare laudă** au murit" (*L*, f. 54^{v}, cf. *P*, p. 120), „iară Ștefan vodă s-au întors **cu mare laudă** și au dat învățătură..." (*L*, f. 86^{v}, cf. *P*, p. 144), „și de-acii **cu mare laudă** s-au dus la scaunul său la Suceavă" (*L*, f. 113^{r}, cf. *P*, p. 165) ;

— complementul circumstanțial de mod *cu adevărat.* În **SD** : „...ca să poci **cu adevărat** acesta lucru să fie deplin" (*L*, f. 3^{r}, cf. *P*, p. 65), „vrînd **cu adevărat** ca să poci dovedi acest lucru" (*L*, f. 125^{v}, cf. *P*, p. 175), „vor crede **cu adevărat** că sînt nepot lui Dispot" (*L*, f. 127^{v}, cf. *P*, p. 176), „deaca ș-au arătat deresele cele de domnie, l-au credzut **cu adevărat** că este nepot lui Dispot" (*L*, f. 128^{v}, cf. *P*, p. 177), „Credzînd Alexandru vodă **cu adevărat** aceste cuvinte c-au murit Dispot..." (*L*, f. 131^{r}, cf. *P*, p. 178), „De care lucru **cu adevărat** știind Alexadru vodă că Dispot au murit, n-au credzut..." (*L*, f. 132^{r}, cf. *P*, p. 179), „Iară cui va trebui să știe mai **cu adevărat,** acolo să

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

citească şi va afla" (*L*, f. 156r, cf. *P*, p. 197). În **GU** : „Iară letopiseţul cest mulduvenesc arată **cu adevărat** cum au mers..." (*L*, f. 113r, cf. *P*, p. 165), „**Cu adevărat** era fecior lui Ştefan vodă...." (*L*, f. 113v, cf. *P*, p. 166), „iară **cu adevărat** nu să ştie [...] a cui fecior este" (*L*, f. 153r, cf. *P*, p. 195) ;

— complementul circumstanţial de scop *în (întru) lauda lui Dumnedzău*. În **MC** : „...ş-au descălecat tîrgul Ieşii şi **în lauda lui Dumnedzău** au început a zidi besereca..." (*M*, f. 42r, cf. *P*, p. 103), „şi daca s-au aşedzat la scaunul său la Succavă, **în lauda lui Dumnedzău** au început a zidi o înfrîmsăţată mănăstire..." (*M*, f. 42v, cf. *P*, p. 103). În **GU** : „...domnind Alexandru vodă ţara, **întru lauda lui Dumnedzău** au zidit mănăstire Slatina" (*L*, f. 120r, cf. *P*, p. 171) ;

— propoziţia principală coordonată adversativă *Ce nemică n-au (nu i-au, nu le-au) folosit (nu le-au stricat, n-au cunoscut)*. În **SD** : „...carele veniia într-agiutori lui Dispot vodă cu 14 000 de oameni. **Ce nemică nu i-au folosit,** că cumu-şi sînt leşii..." (*L*, f. 6(16)v, cf. *P*, p. 187), „...pre multe locure le făcea năvală ţăranii, cu îmblăcu şi cu coase. **Ce nemică nu le-au stricat,** ce întregi au hălăduit în ţara sa" (*L*, f. 145v, cf. *P*, p. 188). În **GU** : „...şi sau lovit al cincile rînd cu Ştefan vodă[...] **Ce nemică n-au folosit,** că nărocul lui cel prost..." (*L*, f. 6(16)v, cf. *P*, p. 82), „...au trimis sol pre Ştefan Teleţni, ca să-i poată împăca. **Ce nimică n-au folosit,** că Bogdan vodă..." (*L*, f. 79v, cf. *P*, p. 139), „...cu toţii s-au rădicat asupra lui [...] **Ce nemică n-au folosit,** că celui fricos..." (*L*, f. 88r, cf. *P*, p. 146), „...îmbla la mijlocul lor să-i împace. **Ce nemică n-au folosit,** că nu i-au putut împăca" (*L*, f. 95v, cf. *P*, p. 151), „...ş-au ieşit înaintea lui Pătru vodă la Galaţ. **Ce nemică n-au folosit,** că părăsîndu-l ai săi..." (*M*, f. 102v, cf. *P*, p. 162), „...de-şi cerea robii săi [...] **Ce nemică n-au folosit,** că nice cu o ispravă s-au întors solii" (*L*, f. 111r, cf. *P*, p. 164), „...să să întoarcă asupra lui Dispot. **Ce nemică n-au folosit,** că Dispot, deaca s-au bătut..." (*L*, f. 123r—123v, cf. *P*, p. 174), „...ca să poată dintru dînsul cunoaşte ceva ce-i voia să facă. **Ce nemică n-au cunoscut,** că crai, cumu-ş îmbla cu..." (*L*, f. 42r—42v, cf. *P*, p. 110), „...să poată cunoaşte cîtă sumă de oaste va fi de cea turcească. **Ce nemică n-au cunoscut,** că oastea era pre văi...„ (*L*, f. 162v, cf. *P*, p. 202), „...cu toate puşcile au început a bate într-înşii. **Ce nemică nu le strîca,** că să şenţuisă bine" (*L*, f. 164v cf. *P*, p. 203) ;

— propoziţia atributivă *(ca) să fie deplin*. În **SD** : „...ca să poci cu adevărat acesta lucru **să fie deplin**" (*L*, f. 3r, cf. *P*, p. 65). În **GU** : „...ce numai ca să-l supuie, să fie supt ascultarea lui, **ca să-i fie** cuvîntul **deplin**" (*L*, f. 16(26)r, cf. *P*, p. 93), „...şi de-abie l-au slobodzit, pentru dzîsa împăratului **ca să fie deplin**" (*L*, f. 106r, cf. *P*, p. 159), „Şi împlînd Pătru vodă dzîsa împăratului **ca să fie deplin,** alta pentru că şi el avea.." (*L*, f. 112v, cf. *P*, p. 165) ;

— propoziţia atributivă *ce-au gonit*, determinantă a substantivului *goană*, în construcţii similare. În **SD** : „Şi după **multă goană ce-au gonit** pre tătari, i-au trecut pespre Nistru..." (*L*, f. 7r, cf. *P*, p. 68). În **GU** : „...au dat pre o fiară ce să cheamă buoăr. Şi după **multă goană ce o au gonit** prin munţi cu dulăii, o au scos..." (*L*, f. 4v, cf. *P*, p. 66), „Dispot vodă, după **goana ce-au gonit** pre Alexandru vodă pănă la Huşi, s-au întors înapoi..." (*L*, f. 124r, cf. *P*, p. 174), cf. şi : „audzîndu-să la crai această **pradă ce-au prădat** Pătru vodă, au trimis crai pre..." (*L*, f. 94r, cf. *P*, p. 150), „...după **sfatul ce sfătuisă** întăi boierii mulduveneşti şi ucisese pre cei nemţi..." (*L*, f. 140v, cf. *P*, p. 184). Pe plan stilistic, în propoziţiile citate avem trei exemple de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

parigmenon sau „figura per pleonasmon" : *goană ce-au gonit, pradă ce-au prădat, sfat ce sfătuisă.* Asemenea cazuri de exprimare pleonastică se întîlnesc relativ des în textul letopiseţului, în diverse tipuri de propoziţii. De exemplu, în **SD** : „...credzînd Alexandru vodă cu adevărat aceste cuvinţe c-au murit Dispot, cu **mare dar au dăruit** pre vestitoriul acela" (L, f. 131r, cf. *P*, p. 178), „Unde mai apoi cu **mare înşălăciune s-au înşelat**" (*L*, f. 141r, cf. *P*, p. 185). În **GU** : „şi de-acii pre Birtoc [...] bine **l-au dăruit** Ştefan vodă cu **mare daruri**" (*L*, f. 45v, cf. *P*, p. 112), „şi cu **daruri scumpe i-au dăruit** pri-nşi" (*L*, f. 49v, cf. *P*, p. 115), „mai apoi, cu **multe daruri dăruit** şi cu mare dobîndă, [...] s-au întors..." (*L*, f. 93v, cf. *P*, p. 150), „şi cu **multe daruri** capetele cine era **i-au dăruit**" (*L*, f. 158v, cf. *P*, p. 198), „şi cumu-i năvala cu groază a o sprijeni, aşe şi **goana** cu primejde **a-i goni**" (*L*, f. 62r, cf. *P*, p. 126), „i-au prins şi cu **grele munci i-au muncit**" (*L*, f. 110r, cf. *P*, p. 163), „...ne-avînd nice o vină, cu **rea moarte l-au omorît**" (*L*, f. 110r, cf. *P*, p. 163) ;

— propoziţiile atributive *ce-au făcut, ce făcuse, ce-au biruit, ce izbîndi, ce-au bătut, ce goni*, determinante ale substantivelor *război* sau *izbîndă*, cu atributul *cu (fără) năroc.* În **SD** : „Laslău craiul ungurese, după **izbîndă cu năroc ce-au făcut** de răsipi pre-acei tătari şi să aşedză la scaunul său, sfătuitu-s-au..." (*L*, f. 7v, cf. *P*, p. 69). În **MC** : „şi într-aceea laudă şi bucurie de **izbîndă cu năroc ce-au biruit** pre turci şi pre munteni, au început a zidi..." (*M*, f. 40v, cf. *P*, p. 102). În **GU** : „Deaca să întoarsă Ştefan vodă de la acel **război cu năroc ce izbîndi** pre cei tătari...." (*L*, f. 18(28)v, cf. *P*, p. 95), „au trimis la craiul leşesc soli, vestindu-i de **război cu năroc ce-au făcut** împrotiva Radului vodă" (*L*, f. 31v, cf. *P*, p. 98), „Iară Ştefan vodă, după **război cu năroc ce-au făcut,** cu mare pofală şi laudă s-au întors..." (*L*, f. 37r, cf. *P*, p. 105), „Iară Ştefan vodă, după **izbîndă cu năroc ce-au făcut** la acest război, s-au întors..." (*L*, f. 49r—49v, cf. *P*, p. 115), „şi să vedea că, după acel **război fără năroc ce făcuse** leşii cu Ştefan vodă, va fi perirea lor" (*L*, f. 50r, cf. *P*, p. 115), „...şi, după multe **războaie cu năroc ce-au făcut,** cu mare laudă au murit..." (*L*, f. 54v, cf. *P*, p. 120), „După **izbîndă cu năroc** ce făcuse Bogdan vodă în Ţara Leşască, iată-i veni..." (*L*, f. 80v, cf. *P*, p. 139), „Ştefan vodă Tomşe, după **izbîndă cu năroc ce-au bătut** pre Dumitraşco Vişnoveţki, de iznoavă s-au întors..." (*L*, f. 143r, cf. *P*, p. 186), „Ion vodă, după **izbîndă cu năroc ce goni** pre vrăjmaşii săi din ţară, să aşedză la domnie" (*L*, f. 156r, cf. *P*, p. 197) ;

— propoziţia atributivă *carele n-au fost mai gios decît* (...). În **SD** : „...un Dispot oarecarele [...], **carele** într-o nemică **n-au fost mai gios decît** cei de frunte" (*L*, f. 126r, cf. *P*, 176). În **GU** : „...au stătut împărat fiiu-său Amurat împărat [...], **carele n-au fost mai gios decît** alţii de vitejie" (*L*, f. 65r, cf. *P*, p. 128), „...cu multă jale şi plîngere, ca după un părinte al său, **carele n-au fost mai gios decît** alţii, ce-au lăţit..." (*L*, f. 114r—114v, cf. *P*, p. 166) ;

— propoziţia completivă directă *că nemică nu foloseşte (nu poate folosi).* În **SD** : „Vădzînd Dispot vodă **că** despre Vişnoveţki **nemică nu foloseşte,** au trimis iarăşi..." (*L*, f. 137r, cf. *P*, p. 182). În **GU** : „...vădzînd **că nemică nu poate folosi,** socoti că are vreme..." (*L*, f. 79v, cf. *P*, p. 139), „Vădzînd omul hatmanului **că nu foloseşte nemică,** dusu-s-au..." (*L*, f. 170r, cf. *P*, p. 208) ;

— propoziţia completivă indirectă *ce vor face*, determinantă a verbului *a se sfătui.* În **SD** : „după izbîndă cu năroc ce-au făcut de răsipi pre-acei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tătari [...], **sfătuitu-s-au** cu boierii săi **ce vor face** cu acei tălhari..." (*L*, f. 7^{v}, cf. *P*, p. 69). În **GU** : „strînsu-s-au vlădicii şi boierii ţărîei [...] de **s-au svătuit** cu toţii **ce vor face** de-acea nevoie..." (*L*, f. 102^{r}, cf. *P*, p. 156), „ce întăi **s-au sfătuit** cu taină **ce vor face** ca să să poată curăţi..." (*L*, f. 117^{r}, cf. *P*, p. 169), „Într-aceea vreme, **sfătuindu-să** boierii ţărîei depreună cu episcopii **ce vor face** cu acel răsipitori de lege..." (*L*, f. 134^{v}, cf. *P*, p. 180), „Înţelegînd Tomşe de-aceasta, **să sfătui** cu boierii săi **ce vor face** şi aflară..." (*L*, f. 147^{r}, cf. *P*, p. 189) ;

— propoziţia temporală cu nuanţă circumstanţială consecutivă *deaca i-au luat sama*, subordonată propoziţiei *cu dragoste l-au priimit*. În **SD** : „Căruia **deaca i-au luat sama** ţesăriul nemţesc, **cu dragoste l-au priimit**" (*L*, f. 128^{r}—128^{v}, cf. *P*, p. 177). În **GU** : „au dat pre neşte păscari, carii, **deaca i-au luat sama, cu dragoste l-au priimit**" (*L*, f. 99^{v}, cf. *P*, p. 154). Propoziţia *deaca i-au (le-au) luat sama* apare şi în alte construcţii ; în **SD** : „Carele, **deaca i-au luat sama,** cu toată nevoinţa au silit ca să-l ducă la domnie" (*L*, f. 128^{v}, cf. *P*, 177) ; în **GU** : „carele toate, **deaca le-au luat sama,** le-au socotit că sînt adevărate" (*L*, f. 111^{v}, cf. *P*, p. 64). În **GU** apare des, în diferite construcţii, şi propoziţia *cu dragoste l-au (i-au) priimit (îl priimiră)* : „...şi i-au închinat darurile, şi iarăşi **cu dragoste le-au priimit**" (*L*, f. 42^{v}, cf. *P*, p. 110), „de bucurie mare **cu dragoste i-au priimit** ş-au dăruit toţi banii..." (*M*, f. 76^{v}, cf. *P*, p. 135), „Înţelegînd ea de Pătru vodă, **cu dragoste l-au priimit** la casa sa" (*L*, f. 100^{r}, cf. *P*, p. 155), „carele, deaca l-au vădzut, **cu dragoste l-au priimit** şi l-au ospătat" (*L*, f. 101^{r}, cf. *P*, p. 155), „pre carii i-au iertat împăratul şi **cu dragoste i-au priimit,** ca pre neşte robi ai săi" (*L*, f. 102^{v}, cf. *P*, p. 156), „i-au iertat pre toţi şi **cu dragoste i-au priimit** şi le-au grăit lor..." (*L*, f. 109^{r}, cf. *P*, p. 161), „Şi **cu dragoste îl priimiră** boierii...." (*L*, f. 119^{v}, cf. *P*, p. 171). Tot în **GU**, cf. şi : „pre soli **cu bucurie i-au priimit**" (*L*, f. 42^{v}, cf. *P*, p. 110), „şi deac-au vădzut galbenii, **cu bucurie l-au priimit** şi l-au dus la otacul lor" (*L*, f. 99^{v}, cf. *P*, p. 154), „s-au milostivit împăratul şi l-au iertat, şi **cu bucurie l-au priimit**" (*L*, f. 105^{r}, cf. *P*, p. 158), „...pre care **cu mare bucurie l-au priimit** împăratul Sulimen" (*L*, f. 106^{v}, cf. *P*, p. 159) ;

— propoziţia temporală cu nuanţă circumstanţială consecutivă *deac-au înţeles*. În **SD** : „Iară Iaţco prisăcariul, **deac-au înţeles** de descălecarea moraşenilor, îndată s-au dus..." (*L*, f. 10^{r}, cf. *P*, p. 71), „Scrie cronicariul [...] că, **deac-au înţeles** Dispot vodă de venirea lui Vişnovetki [...], s-au sfătuit..." (*L*, f. 136^{r}, cf. *P*, p. 181). În **GU** : „Leşii, **deac-au înţeles** de dînsul, au vrut să treacă..." (*L*, f. 10(20^{v}), cf. *P*, p. 87). „Ce Alexandru vodă, **deac-au înţeles,** au trimis împrotivă..." (*L*, f. 150^{r}, cf. *P*, p. 192), „De care lucru mai cu deadins **deac-au înţeles** împăratul de neşte cuvente ca acestea, au socotit..." (*L*, f. 152^{v}, cf. *P*, p. 194), „Iară Bogdan vodă, **deac-au înţeles** de venirea lui Ion vodă, îndată au trimis..." (*L*, f. 153^{v}, cf. *P*, p. 195), „Iară Ion vodă, **deac-au înţeles,** cu toată oastea sa s-au pornit..." (*L*, f. 161^{v}, cf. *P*, p. 201), „...Aron vodă, **deac-au înţeles** de-aceasta, au dat ştire..." (*L*, f. 185^{v}, cf. *P*, p. 220) ;

— propoziţia circumstanţială de mod *cum s-au şi tîmplat*. În **SD** : „deaca să vor înşira căzacii la pod, atunce să-i lovască fără veste de doao părţi, **cum s-au şi tîmplat**" (*L*, f. 141^{r}, cf. *P*, p. 185). În **GU** : „...ce pentru să-l aibă prieten la nevoie, şi la treabă ca aceea de-i va veni asupră, **cum s-au şi tîmplat...**" (*L*, f. 31^{v}—32^{r}, cf. *P*, p. 98—99), „...de-i prorociia toţ că va fi svîrşitul lor rău şi amar, **cum s-au şi tîmplat**" (*L*, f. 45^{r}, cf. *P*, p. 112), „...ştiind

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

că Bogdan vodă va vrea să-i întoarcă mai cu asupră de pre dînșii, **cum s-au și tîmplat**" (*L*, f. 81^{v}, cf. *P*, p. 140), „...că ei vor sili să să curățească de Ștefan vodă, **cum s-au și tîmplat**" (*L*, f. 119^{r}, cf. *P*, p. 170), „...cu glas mare strîgară că lîngă dînsul vor peri, **cum s-au și tîmplat**" (*L*, f. 158^{r}, cf. *P*, 198), „ce este că să face obiceie carele nu vor mai ieși [...], **cum s-au și tîmplat**" (*L*, f. 182^{v}, cf. *P*, p. 218);

— propoziția circumstanțială de mod *cum să va pomeni (s-au pomenit) mai gios (sus)*. În **SD** : „au ieșit înainte lui Vișnoveț ki la Sireti, **cum să va pomeni mai gios**" (*L*. f. 139^{v}, cf. *P*, p. 183). În **GU** : „Acest Ștefan vodă au avut 2 feciori, **cum s-au pomenit mai sus**" (*L*, f. 2(12)^{v}, cf. *P*, p. 74), „După aceea, **cum s-au pomenit mai sus,** s-au împăcat Ilieș cu frate-său Ștefan vodă" (*L*, f. 7(17)^{v}, cf. *P*, p. 83), „...aiest Bogdan vodă au venit cu oaste asupra lui Alexandru vodă, **cum s-au pomenit mai sus**" (*L*, f. 10(20)^{r}, cf. *P*, p. 86), „...încă au mărs într-agiutori împăratului, **cum s-au pomenit mai sus**" (*L*, f. 38^{v}, cf. *P*, p. 106), „Acest Pătru vodă, **cum s-au pomenit mai sus** că l-au gonit..." (*L*, f. 52^{v}, cf. *P*, p. 118), „Unde apoi l-au bătut Ștefan vodă la Baie, **cum s-au pomenit mai sus**" (*L*, f. 52^{v}, cf. *P*, p. 118), „unde și moartea i s-au tîmplat, **cum s-au pomenit și mai sus**" (*L*, f. 53^{r}, cf. *P*, p. 118), „vădzînd, **cum s-au pomenit mai sus,** vrajba între greci..." (*L*, f. 65^{r}—65^{v}, cf. *P*, p. 128), „...avînd mai de demult avuția sa scoasă la Ciceu [...], **cum s-au pomenit mai sus**" (*L*, f. 106^{v}, cf. *P*, p. 159), „cu rea moarte l-au omorît, **cum s-au pomenit mai sus**" (*L*, f. 110^{r}, cf. *P*, p. 163), „l-au omorît la Țuțora, **cum s-au pomenit mai sus**" (*L*, f. 119^{r}, cf. *P*, p. 170), „îndată au rădicat la domnie pre Jolde, **cum s-au pomenit mai sus**" (*L*, f. 119^{r}, cf. *P*, p. 170), „Mai apoi, **cum s-au pomenit mai sus,** l-au trimis la împărăție" (*L*, f. 142^{r}, cf. *P*, p. 185);

— expresia *a-și scoate (a apuca) nume de domnie* „a se declara pretendent la tron". În **SD** : „de unde s-au ijderît și în ce chip **ș-au scos nume de domnie**" (*L*, f. 125^{r}, cf. *P*, p. 175), „de unde s-au ijderît și cum **ș-au scos nume de domnie**" (*L*, f. 125^{v}, cf. *P*, p. 175), „Dispot **au apucat nume de domnie** ș-au trecut la Țara Nemțască" (*L*, f. 128^{r}, cf. *P*, p. 177). În **GU** : „...acesta Potcoavă **ș-au scos nume de domnie**" (*L*, f. 167^{r}, cf. *P*, p. 206);

— expresia *a-și pune capul* „a se primejdui de moarte ; a fi ucis". În **SD** : „...n-au făcut pace cu solii lui Dispot, ce s-au pornit spre țară, unde mai apoi **ș-au pus și capul**" (*M*, f. 125^{r}, cf. *P*, 182). În **GU** : „...vrînd să îmbărbătedze pre-ai săi, **ș-au pus și ei capetele**" (*L*, f. 12(22)^{r}, cf. *P*, p. 88), „...și pentru numele lui, și pentru cinste, **capul își va pune**" (*L*, f. 58^{r}, cf. *P*, p. 123), „...nește căzaci cu un domnișor au venit la Nistru, și toți **ș-au pus capetele**" (*L*, f. 175^{r}, cf. *P*, p. 211);

— frază aproape identică. În **MC** : „...multă pagubă s-au făcut, **și cu vrerea lui Dumnedzău, fu izbînda la Ștefan vodă, că pierdură muntenii războiul**" (*M*, f. 41^{r}, cf. *P*, p. 101). În **GU** : „**Și cu vrerea lui Dumnedzău, pierdură leșii războiul și fu izbînda la Ștefan vodă,** și multă oaste leșască perit-au..." (*M*, f. 56^{r}, cf. *P*, p. 116—117);

— comentariu în formulări aproape identice. În **SD** : „...**ca să nu ne dzică cronicarii altor limbi c-am murit și noi cu scriitorii cei din ceput, sau că doară sîntem neînvățați**" (*L*, f. 3^{r}, cf. *P*, p. 65). În **GU** : „...**pentru ca să nu le dzică vecinii lor de prin pregiur c-au fost adurmiți sau neînvățați** și nestrăbătuți cu istoria" (*L*, f. 2(12)^{r}, cf. *P*, p. 73), „...că, socotind ca să nu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pieie numele cel vitejesc a tătîne său, **ca să nu dzică megieşii c-au murit şi el cu tată-său,** sculatu-s-au...." (*L*, f. 77^{v}, cf. *P*, p. 137).

4.4. Faptul că letopiseţul abundă în clişee sintactice şi stilistice este ilustrat şi de următoarele două exemple de construcţii identice repetate, care numai în mod întîmplător nu apar şi în pasajele scrise în mod sigur de Simion Dascălul sau în cele atribuite lui Misail Călugărul. Deci, în **GU** : „**De năroc era Ştefan vodă cu frate-său cu Ilieş, că bine nu să curăţiia de dîns,** atunce şi sosiia de iznoavă..." (*L*, f. 6(16)^{r}, cf. *P*, p. 81), „**De năroc era Pătru vodă de-a păţirea nevoi despre vrăjmaşii săi, că bine de una nu să curăţiia,** alta-i sosiia" (*L*, f. 103^{v}, cf. *P*, p. 157), „**De năroc era Pătru vodă cu căzacii,** cum să tîmplă pururea omului de n-are odihnă, **că bine de unii nu să mîntuia,** alţii veniia asupra lui" (*L*, f. 174^{v}, cf. *P*, p. 211), „**De năroc era Pătru vodă cu căzacii,** că în domnia dentăi nu mai avea odihnă de dînşii, acmu a doao domnie **bine nu să aşedză la scaun,** iată căzacii veniia..." (*L*, f. 178^{v}, cf. *P*, p. 214) ;

— „cu pace **s-au întors înapoi, fără de nice o sminteală**" (*L*, f. 14(24)^{v}, cf. *P*, p. 91), „şi cu pace **s-au întors înapoi, fără de nice o smenteală**" (*L*, f. 17(27)^{v}, cf. *P*, p. 94), „prădînd şi ardzînd ţara, **s-au întors înapoi** cu mare dobîndă, **fără de nice o sminteală**" (*L*, f. 50^{v}, cf. *P*, p. 116), „şi de-acii **s-au întors înapoi, fără de nice o sminteală**" (*M*, f. 78^{r}, cf. *P*, p. 137), „şi cu mare izbîndă **s-au întors** la scaunul său, **fără de nice o sminteală**" (*L*, f. 80^{v}, cf. *P*, p. 139), „şi de-aciia **s-au întors** Ştefan vodă **înapoi, fără de nice o smenteală**" (*L*, f. 89^{v}, cf. *P*, p. 147), „şi cu mare izbîndă **s-au întors înapoi, fără de nice o sminteală**" (*L*, f. 94^{r}, cf. *P*, p. 150), „şi multă pradă făcînd, **s-au întors înapoi, fără de nice o smenteală**" (*L*, f. 112^{r}, cf. *P*, p. 165), „şi multă pagubă făcînd, **s-au întors** pre la Bistriţă, **fără [de] nice o smenteală**" (*L*, f. 112^{v}—113^{r}, cf. *P*, p. 165), „mai apoi **s-au întors înapoi, fără de nice o smenteală**" (*L*, f. 175^{r}, cf. *P*, p. 211), „şi robind ce le-au plăcut, **s-au întors** întregi **înapoi, fără de nice o sminteală**" (*L*, f. 181^{v}, cf. *P*, p. 217). Clişeul pleonastic *a se întoarce înapoi* apare des şi în **SD** : „**...întorcîndu-să înapoi,** văzînd locure desfătate, au luat pre cîmpi într-o parte" (*L*, f. 9^{v}, cf. *P*, p. 70), „...n-au cutedzat să între în ţară, ce svătuindu-să **s-au întors înapoi**" (*L*, f. 130^{r}, cf. *P*, p. 178), „...să facă pace pre cuvîntul lui Dispot şi **să să întoarcă înapoi**" (*L*, f. 136^{v}, cf. *P*, p. 182), „Cînd au trimis Ştefan vodă Tomşe la Laski voievoda Siraski **să să întoarcă înapoi**" (*L*, f. 144^{r}, cf. *P*, p. 187), „...nice au ce îmbla sau ce căuta la Suceavă, ce **să să întoarcă înapoi**" (*L*, f. 145^{r}, cf. *P*, p. 188), „carii, deaca **s-au întors înapoi,** pre multe..." (*L*, f. 145^{v}, cf. *P*, p. 188). Cf. şi **MC** : „şi plăcîndu-le tuturor, **s-au întors înapoi** iarăşi în Maramureş..." (*M*, f. 6^{r}, cf. *P*, p. 67).

4.5. Dintre numeroasele cuvinte comune textului considerat a fi fost scris de Ureche şi aşa-ziselor interpolări ale lui Simion Dascălul care pot constitui probe ale unităţii lingvistice a acestor texte, citäm în continuare doar cîteva, mai semnificative :

— vb. IV *a (se) adeveri* „a (se) încredinţa, a asigura ; a promite". **În SD** : „...au silit ca să-l ducă la domnie, **adeverindu-să** Dispot că oare cît va cheltui pentru dîns îi va întoarce" (*L*, f. 128^{v}, cf. *P*, p. 177), „încă şi alte daruri multe i-au făgăduit şi **i-au adeverit**" (*L*, f. 137^{r}, cf. *P*, p. 182). **În GU** : „...pre Pătru aflîndu-l, şi **adeverindu-l** că-i din osul lui Ştefan vodă, cu toţii

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

l-au rădicat domn" (*L*, f. 90^{v}, cf. *P*, p. 148), „Și încă ș-alte făgăduințe mai multe **i-au adeverit** că-i va da" (*L*, f. 143^{v}, cf. *P*, p. 186);

— s.f. *adeverință* „încredințare". În **SD :** „Vădzînd aiestea cuvente Vișnovețkii și **adeverința** boierilor de țară, au întrebat sfat..." (*L*, f. 135^{r}, cf. *P*, p. 181), „Ce Pisacenskii [...], vădzînd atîta **adeverință** de la boierii de țară, i-au dzîs..." (*L*, f. 135^{v}, cf. *P*, p. 181). În **GU :** „Vădzînd Pătru vodă atîta **adeverință** de la împăratul, fu bucuros foarte..." (*L*, f. 106^{r}, cf. *P*, p. 159), „...luînd **adeverință** de la Tomșe, au deschis cetatea" (*L*, f. 143^{v}, cf. *P*, p. 186);

— adj. *deșert* „vacant, neocupat". În **SD :** „iară Pătrul Cazacul s-au rădicat den Țara Căzăcească cu puținei pribegi, înțelegînd că scaunul este **deșert,** și sîrguind să apuce scaunul..." (*M*, f. 165^{v}, cf. *P*, p. 224). În **GU :** „Ce Vișnovețki nu veniia ca la un război, ce ca la o domnie **deșartă** de stăpîn" (*L*, f. 141^{v}, cf. *P*, p. 184), „...înțelegînd de-aciia turcii că țara este **deșartă** de domn, cercară pre cine vor trimite..." (*L*, f. 184^{r}, cf. *P*, p. 219);

— vb. III *a împinge* „a disloca, a înlătura". În **SD :** „Și **împingînd** pre unguri din ocinele sale, n-au mai putut suferi..." (*L*, f. 6^{r}, cf. *P*, p. 68). În **GU :** „deac-au venit Ștefan vodă cu agiutoriul muntenesc **ș-au împins** pre Ilieș vodă din țară..." (*L*, f. 7(17)^{r}, cf. *P*, p. 82), „...au venit cu oaste **ș-au împins** pre Roman vodă din țară" (*L*, f. 8(18)^{v}, cf. *P*, p. 84), „s-au învîrtejit la război de-au dat inemă acelor pieitori **ș-au împens** pre oastea lui Bogdan vodă" (*L*, f. 12(22)^{r}, cf. *P*, p. 88), „...și pre oamenii lui Bogdan vodă ce-i lăsasă să apere Pocutiia **îi împinsără** înapoi" (*L*, f. 77^{r}, cf. *P*, p. 136);

— vb. IV *a (se) lăți* „a (se) extinde", corelat cu vb. IV *a (se) înmulți*. În **SD :** „Mai apoi plodindu-să, și **înmulțindu-să și lățindu-să,** s-au tins de-au trecut și pespre munți" (*L*, f. 6^{r}, cf. *P*, p. 68). În **GU :** „au aflat cap și începătura moșilor, de unde au izvorît și **s-au înmulțit și s-au lățit**" (*L*, f. 1^{v}, cf. *P*, p. 63), „...și din oameni puțini, atîta **s-au lățit și s-au înmulțit,** cu 2 părți de pămînt cuprindzînd..." (*L*, f. 63^{v}, cf. *P*, p. 127);

— adj. *întreg* „nevătămat, teafăr". În **SD :** „pre multe locure le făcea năvală țăranii, cu îmblăcii și cu coase. Ce nemică nu le-au stricat, **întregi** au hălăduit în țara sa" (*L*, f. 145^{v}, cf. *P*, p. 188). În **GU :** „Mai apoi s-au dus leșii **întregi** cătră craiul său" (*L*, f. 82^{r}, cf. *P*, p. 140), „mitropolitul Teofan n-au vrut fi ieșit **întreg,** de n-ară fi fugit pren munți" (*L*, f. 156^{r}, cf. *P*, p. 197), „și robind ce le-au plăcut, s-au întors **întregi** înapoi" (*L*, f. 181^{v}, cf. *P*, p. 217), „...de s-au tras în țara lor, puțini **întregi,** ce mai toți răniți și pedestri" (*L*, f. 182^{r}, cf. *P*, p. 218);

— vb. IV *a suferi* „a suporta", în construcția clișeu *n-au mai putut suferi*. În **SD :** „Și împingînd pre unguri din ocinele sale, **n-au mai putut suferi,** ce singur Laslău craiul..." (*L*, f. 6^{r}, cf. *P*, p. 68), „de multe rane **n-au mai putut suferi** mulduvenii, părăsind pre domnu-său" (*L*, f. 132^{v}, cf. *P*, 179). În **GU :** „Ce fiind în calea răutăților [...], **n-au mai putut suferi,** ce s-au răsipit" (*L*, f. 5^{v}, cf. *P*, p. 68), „mulduvenii mai cu multe rane încruntați, **n-au mai putut suferi,** ce le-au dat cale..." (*L*, f. 95^{r}, cf. *P*, p. 151), „Petrecînd aceste nevoi rele [...], **n-au mai putut suferi** fărădelegile și răutățile lui" (*L*, f. 117^{r}, cf. *P*, p. 169), „au ieșit den curte, că **n-au mai putut suferi,** că și..." (*L*, f. 174^{r}, cf. *P*, p. 211);

— vb. III *a trage* „a se îndrepta spre..., a merge la...". În **SD :** „...de frica lui, cu toată averea lui au pribegit den țară **ș-au tras** spre Rîm" (*L*,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

f. 126^{v}, cf. *P*, p. 176), „Laski [...], luînd pre Dispot cu sine, **au tras** spre hraniţa rumânească" (*L*, f. 129^{r}, cf. *P*, p. 178). În **GU** : „De-acii şi la Cetatea Albă **au tras**, şi multă năvală făcînd..." (*L*, f. 15(25)^{v}, cf. *P*, p. 92), „...şi agiutori luînd de la alţii, au purces în ai 6 975 **ş-au tras** la Mulduva" (*L*, f. 16(26)^{r}, cf. *P*, p. 93), „...şi de-acolea bulucindu-să **au tras** spre Cernăuţi" (*L*, f. 47^{r}, cf. *P*, p. 113), „cu multă nevoie străcurîndu-se, **au tras** la Sneatin" (*L*, f. 48^{r}, cf. *P*, p. 114), „ardzînd şi prădînd ţara, **au tras** la Liov" (*L*, f. 80^{r}, cf. *P*, p. 139), „ş-au trecut Nistrul fără veste **ş-au tras** cătră Prut" (*L*, f. 86^{r}, cf. *P*, p. 144).

4.6. Comună textului considerat a fi fost scris de Ureche şi aşa-ziselor interpolări ale lui Simion Dascălul este şi forma în care sînt redactate titlurile capitolelor letopiseţului. Remarcăm faptul că, în aşa-zisele interpolări ale lui Simion Dascălul, ca şi în restul cronicii, au titluri nu numai capitolele consacrate unor domni, ci şi unele subdiviziuni ale acestora, paragrafe în care sînt relatate diverse episoade ori sînt menţionate diferite evenimente mai importante. Întregul letopiseţ are deci, şi sub acest aspect, deplină unitate, fapt care constituie o nouă dovadă că el a fost redactat de o singură persoană. Majoritatea titlurilor cronicii încep fie cu prepoziţiile *de* şi *pentru*, fie cu adverbul *cînd*. De exemplu, în **SD** : „**De** ijderănia muldovenilor de unde sînt ei..." (*L*, f. 5^{v}—6^{r}, cf. *P*, p. 68), „**De** descălecarea Maramureşului" (*L*, f. 7^{v}, cf. *P*, p. 69), „**Pentru** acest Dispot vodă de unde s-au ijdărît..." (*L*, f. 125^{r}, cf. *P*, p. 175), „**Cînd** au otrăvit Alexandru vodă pre Dispot" (*L*, f. 129^{r}, cf. *P*, p. 177), „**Cînd** au purces Dispot şi cu Laski întăi spre Mulduva cu oaste" (*L*, f. 129^{v}, cf. *P*, p. 178), „**Cînd** au venit veste la Alexandru vodă că au murit Dispot" (*L*, f. 130^{r}, cf. *P*, p. 178), „**Cînd** au mers al doile rînd Laski şi cu Dispot cu oaste ..." (*L*, f. 131^{v}, cf. *P*, p. 179), „**Pentru** izvodul amînduror cronicarilor leşeşti şi de tocmala lor" (*L*, f. 133^{r}, cf. *P*, p. 179), „**Cînd** s-au sfătuit Laski să scoaţă pre Dispot vodă den domnie" (*L*, f. 134^{r}, cf. *P*, p. 180), „**Cînd** au trimis Dispot vodă la Vişnoveţkii pentru pace" (*L*, f. 136^{r}, cf. *P*, p. 181), „**Cînd** au trimis Dispot vodă să facă pace cu Laski" (*L*, f. 136^{v}, cf. *P*, p. 182), „**Cînd** au perit nemţii lui Dispot vodă" (*L*, f. 138^{v}, cf. *P*, p. 183), „**Cînd** au trimis Ştefan vodă Tomşe la Laski..." (*L*, f. 144^{r}, cf. *P*, p. 187), „**De** domnia lui Pătru vodă Cazacul" (cf. *P*, p. 224). În **GU** : „**Pentru** limba mulduvenească" (*L*, f. 4^{v}, cf. *P*, p. 67), „**De** răsipirea ţărîei dintăi" (*L*, f. 5^{v}, cf. *P*, p. 67), „**De** descălecarea Ţărîei Mulduveei al doile rînd..." (*L*, f. 8^{r}, cf. *P*, p. 69), „**De** însămnarea ailor" (*L*, f. 1(11)^{v}, cf. *P*, p. 73), „**De** domnia feciorilor lui Ştefan vodă cel dintăi şi de Iuga vodă" (*L*, f. 2(12)^{v}, cf. *P*, p. 74), „**De** domnia lui Alexandru vodă cel Bătrîn şi Bun" (*L*, f. 3(13)^{r}, cf. *P*, p. 75), „**Pentru** pace aşedzată ce-au făcut Alexandru vodă cu craiul leşesc" (*L*, f. 5(15)^{r}, cf. *P*, p. 80), „**De** domnia lui Ilieş vodă ş-a lui..." (*L*, f. 5(15)^{v}, cf. *P*, p. 80), „**De** domnia lui Roman vodă, feciorul lui Ilieş vodă" (*L*, f. 8(18)^{v}, cf. *P*, p. 84), „**De** domnia lui Pătru vodă, carele au dat cetatea Chilia ungurilor" (*L*, f. 8(18)^{v}, cf. *P*, p. 84), „**Cînd** s-au strîns ţara la Direptate ş-au rădicat domn pre Ştefan vodă" (*L*, f. 14(24)^{r}, cf. *P*, p. 91), „**Cînd** au prădat Ştefan vodă Ţara Săcuiască" (*L*, f. 14(24)^{v}, cf. *P*, p. 91), „**Cînd** au luat Ştefan vodă de la păgîni Chilia şi Cetatea Albă" (*L*, f. 15(25)^{r}, cf. *P*, p. 92), „**De** prădarea săcuilor" (*L*, f. 17(27)^{v}, cf. *P*, p. 94), „**Cînd** s-au împăcat Ştefan vodă cu Măteieş craiul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unguresc" (*L*, f. 17(27^{v}, cf. *P*, p. 94), „**Cînd** au svințit Ștefan vodă mănăstirea Putna" (*L*, f. 18(28)^{v}, cf. *P*, p. 95), „**Cînd** au întrat zavistie între Ștefan vădă și între Radul vodă..." (*L*, f. 19(29)^{r}, cf. *P*, p. 96), „**Cînd** au luat Ștefan vodă cetatea Teleajinului..." (*L*, f. 32^{v}, cf. *P*, p. 99), „**Cînd** au luat Baiezit împăratul turcesc Chilia și Cetatea Albă..." (*L*, f. 38^{r}, cf. *P*, p. 106), „**Cînd** au luat Ștefan vodă Pocutia de la leși" (*L*, f. 53^{v}, cf. *P*, p. 119), „**De** moartea lui Ștefan vodă cel Bun..." (*L*, f. 54^{r}, cf. *P*, p. 120), și așa mai departe.

4.7. Unii cercetători ar putea obiecta că concordanțele lingvistice și stilistice menționate mai sus, ca și cele semnalate în capitolul precedent, pot fi întîmplătoare sau se pot datora faptului că Simion Dascălul, care ar fi copiat cronica scrisă în românește de Ureche, și-a însușit din limba și stilul acesteia clișeele aflate și în așa-zisele interpolări ale sale. La fel s-ar explica și concordanțele lingvistice și stilistice dintre așa-zisele interpolări ale lui Misail Călugărul și restul cronicii, pe care acesta a copiat-o după ce fusese deja „interpolată" de Simion Dascălul. Asemenea explicații date unui număr atît de mare de elemente sintactice și lexicale mai semnificative comune celor trei texte considerate distincte în corpul letopisețului nu sînt însă posibile. În primul rînd, prezența, atît în așa-zisele interpolări ale lui Simion Dascălul cît și în textul cronicii considerat a fi fost scris de Ureche, a elementelor sintactice, stilistice și lexicale menționate, dintre care unele au un caracter cu totul particular, nu poate fi întîmplătoare. Am citat, în fiecare caz, cît mai multe exemple din textul considerat a fi fost scris de Ureche, pentru a evidenția nu numai frecvența (uneori deosebit de mare) în acest text a elementelor sintactice și lexicale aflate și în așa-zisele interpolări ale lui Simion Dascălul și Misail Călugărul, ci și faptul că frazele în care apar ele în cele trei texte comparate sînt adeseori identice. Cu cîteva excepții, clișeele respective și, mai ales, construcțiile specifice în care apar ele în întregul letopiseț nu erau comune limbii române literare a epocii, ci au o structură deosebită, definesc în mod pregnant un anumit stil individual. Pe de altă parte, nu este posibil ca un copist, cum se presupune că a fost Simion Dascălul, să-și fi însușit din textul pe care îl transcria un număr atît de mare de particularități sintactice și lexicale, spre a le aglomera apoi în cele cîteva pagini ale așa-ziselor interpolări ale sale, după cum nu este posibil, decît în eventualitatea unei rescrieri integrale a textului, ca un copist să introducă sistematic în textul pe care îl transcrie atît de multe particularități ale limbii sale. Căci particularitățile sintactice și stilistice ale unui text sînt mult mai rezistente la eventuala tendință de modificare manifestată de un copist, decît cele fonetice, lexicale sau chiar morfologice. Singura explicație posibilă a prezenței numeroaselor particularități sintactice și lexicale menționate, atît în textul cronicii considerat a fi fost scris de Ureche cît și în așa-zisele interpolări ale lui Simion Dascălul și ale lui Misail Călugărul, adică în întregul text reprezentat de ramurile *L* și *M* ale actualei steme a manuscriselor acestui letopiseț, rămîne deci cea care rezultă cu toată evidența din demonstrația făcută mai sus, și anume : *întregul letopiseț a fost redactat în limba română de Simion Dascălul*, așa cum afirmă el în ultima frază a prefeței : „am izvodit din toate izvoadele într-un loc și am făcut unul desăvîrșit".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

5. Concluzii.

5.1. Unitatea lingvistică şi stilistică a întregului letopiseţ, pe care am demonstrat-o în capitolele precedente, dovedeşte în mod implicit şi faptul că cele două izvoare principale folosite de Simion Dascălul la elaborarea versiunii cunoscute a cronicii („letopiseţul cel lătinesc" sau „leşesc", adică cronica lui Ureche, şi „letopiseţul nostru", o cronică internă) *nu puteau fi scrise în limba română.*

Problema limbii (română, sau slavonă ?) în care era (putea fi) redactat „letopiseţul nostru", atît în versiunea lui mai scurtă, comentată şi folosită de Ureche, cît şi în versiunea adusă pînă la domnia lui Vasile Lupu, folosită de Simion Dascălul, este de multă vreme discutată de numeroşi cercetători [45]. Firește, rezultatele cercetării noastre, care exclud posibilitatea ca acest letopiseţ să fi fost scris în româneşte, întăresc afirmaţia cercetătorilor care l-au considerat redactat în slavoneşte (Giorge Pascu, I. C. Chiţimia şi alţii), potrivit tradiţiei istoriografiei moldoveneşti. Este mai greu de ştiut dacă una (şi care anume ?) dintre cele două versiuni ale letopiseţului intern (prima, pînă la Petru Şchiopul, folosită de Ureche, a doua, pînă la Vasile Lupu, de a cărei existenţă noi nu ne îndoim, folosită de Simion Dascălul) era într-adevăr alcătuită de Eustratie logofătul, cum s-a presupus. Acest lucru are însă puţină importanţă în demonstraţia noastră.

Înainte de a discuta problema limbii în care a putut fi redactată cronica lui Grigore Ureche, considerăm necesar să ne comunicăm părerea (rezultată din aceeaşi analiză lingvistică şi stilistică făcută în capitolele precedente) că partea din letopiseţ intitulată *Povestea şi tocmala altor ţări ce sînt pren pregiur, cum nu să cade să nu pomenim, fiindu-ne vecini de-aproape*(*L*, f. 55^{v}—75^{v}, cf. *P*, p. 121—135), intercalată între sfîrşitul domniei lui Ştefan cel Mare şi începutul domniei lui Bogdan cel Orb, în care se dau numeroase relaţii despre „Ţara Leşască", „împărăţia tătărască", „împărăţia turcilor", „Ţara Ungurească de jos şi Ardealiul de sus", extrase îndeosebi din surse în limba latină, *nu se afla în cronica lui Ureche*, ci a fost introdusă în cuprinsul letopiseţului de către Simion Dascălul.

Cu variate argumente, cercetătorii Al. Lambrior, Ilie Minea, I. Şiadbei şi alţii [46] au încercat să demonstreze că cronica lui Ureche a fost scrisă în limba latină, iar Simion Dascălul a tradus-o şi a interpolat-o. Părerea aceasta este motivată, pe de o parte, de aceeaşi constatare a unităţii lingvistice şi stilistice a versiunii cunoscute a letopiseţului, iar pe de altă parte de faptul că în cronică este citat des „letopiseţul lătinesc" (cum am văzut în capitolele al doilea şi al treilea ale studiului de faţă). Argumentele lingvistice cu care Ilie Minea, I. Şiadbei şi, recent, Traian Diaconescu au susţinut această opinie nu sînt însă convingătoare. Aşa-zisele „latinisme" observate de cercetătorii menţionaţi în construcţia unor propoziţii sau fraze şi presupusele calcuri după cuvinte sau expresii latineşti sînt de fapt particularităţi ale limbii române literare a epocii, în unele cazuri de provenienţă populară. Construcţii şi calcuri identice sau asemănătoare se întîlnesc, de exemplu, în scrierile lui Dosoftei, în traducerea cronografului lui Kigalas atribuită lui Pătraşcu Dano-

[45] Vezi istoricul amănunţit al chestiunii la D. Velciu, *op. cit.*, p. 272—294.

[46] Vezi D. Velciu, *op. cit.*, p. 193—194. Cf. şi Traian Diaconescu, *Elemente sintactice latine în cronica lui Grigore Ureche*, în *ALIL*, XX, 1969, p. 35—47.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vici, în traducerea anonimă a *Istoriilor* lui Herodot și în alte texte românești contemporane.

Demonstrînd că principalul izvor extern al letopisețului alcătuit de Ureche este cronica polonă a lui Ioachim Bielski și considerînd versiunea pe care o cunoaștem a acestui letopiseț drept textul redactat de Ureche, P. P. Panaitescu a crezut, în mod firesc, că numele proprii cu fonetism polon, unele prenume în forma lor polonă (*Ian* „Ioan", *Micolai* „Nicolae", *Mihal* „Mihai", *Zofia* „Sofia" și altele), o serie de sintagme „traduse cuvînt cu cuvînt din polonă" (?), unele cuvinte polone traduse „cu cuvîntul slav din limba română, care are aceeași origină și sună la fel" (*cneaz, găti, goni, harț, jălui, povodnic* și altele), unele cuvinte polone care „s-au păstrat întregi în textul moldovenesc" (*castelan, comornic* „casier", *podcomori* „cămăraș", *podscarb* „vistiernic", *seim, șafariul* „garderobierul regelui", *voevoda Braslavski, voevoda Kiovski, voevoda Ruski* și altele), precum și unele greșeli de traducere a textului polon (de exemplu, *Grotowie dwa* — „doi frați Grotov" ; *pod Chocimiem zamkiem* — „la Hotin supt cetate" ; *Wielkanoc* — „Rusalii") dovedesc faptul că *„Bielski a fost întrebuințat direct"* în versiunea pe care o avem a letopisețului și, prin urmare, *„nu mai rămîne nici o îndoială că letopisețul leșesc este însăș cronica acestuia"* [47].

Prin demonstrația prezentată rezumativ mai sus Panaitescu a dovedit că cronica lui Bielski nu a putut fi folosită în letopisețul nostru „prin mijlocirea unui text scris în latinește" [48]. Într-adevăr, este greu de presupus că, trecute printr-o versiune latină, informațiile provenite în letopisețul nostru din cronica lui Bielski puteau să mai conserve atît de numeroase și de semnificative elemente lingvistice specific slave. Particularitățile lingvistice respective, de proveniență polonă, puteau fi însă conservate în întregime și transmise versiunii cunoscute a letopisețului nostru de *un text slavon* în care fuseseră folosite informațiile provenite din cronica lui Bielski. De vreme ce unitatea lingvistică și stilistică a textului pe care îl avem demonstrează faptul că întregul letopiseț a fost redactat în limba română de Simion Dascălul, care nu a cunoscut însă cronica lui Bielski, *un asemenea text slavon cu informații din Bielski împletite cu cele oferite de letopisețul intern nu putea fi decît cronica lui Grigore Ureche.* Așadar, ambele izvoare principale (cronica lui Ureche și „letopisețul nostru") folosite de Simion Dascălul la elaborarea versiunii cunoscute a letopisețului erau scrise în slavonește. Dacă, pentru motivele arătate, cronica lui Ureche nu a putut fi scrisă în limba română, ea putea fi însă scrisă în slavonă, limba de cultură bine cunoscută de intelectualitatea românească a epocii, căci autorul ei nu se putea adresa atunci *în latinește* contemporanilor săi români, pentru care a scris opera. *Istoriografia românească în limba națională ia naștere deci în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, prin versiunea* **Letopisețului Țării Moldovei** *alcătuită de Simion Dascălul.*

5.2. Unitatea lingvistică și stilistică a versiunii cunoscute a letopisețului demonstrează, în mod implicit, și faptul că *nu există un interpolator*

[47] Vezi P. P. Panaitescu, *Influența polonă...*, p. 45, Sublinierile sînt ale autorului.
[48] *Ibidem*, p. 40.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Misail Călugărul [40]. Așa-zisele interpolări ale acestuia reprezintă de fapt fragmente din textul alcătuit de Simion Dascălul, pe care copistul primului manuscris (astăzi necunoscut) al ramurii *L* (=lacunară) din stema manuscriselor cronicii le-a eliminat sau le-a comprimat. În manuscrisele așa-numitei ramuri *M* (=Misail) avem deci textul cel mai complet (firește, cu intervenții mai mari sau mai mici datorate diverșilor copiști) al letopisețului redactat de Simion Dascălul. Acest lucru rezultă în mod clar din comparația unor așa-zise interpolări ale lui Misail Călugărul cu pasajele corespunzătoare din manuscrisele ramurii *L*, în care textul inițial al fragmentelor respective este comprimat, prin reproducerea selectivă a cîtorva fraze sau prin rezumarea unor relatări. Cînd a separat așa-zisele interpolări ale lui Misail, în ediția cronicii întocmită de el, P. P. Panaitescu nu a observat ori nu a acordat importanța cuvenită faptului că, în cîteva locuri, unele fragmente din textele atribuite lui Misail se află și în textul considerat a fi fost scris de Ureche. De exemplu :

I

Într-o așa-zisă interpolare a lui Misail : „**Făcut-au 2 sfinte mănăstiri mari în Moldova, Bistrița și Moldovița,** și le-au îndzăstrat cu multe sate, cu vecini, și cu hăleșteie, și cu veșminte scumpe în lontru, și cu odoară. Și deaca să vădzu luminat în cinstea domniii, **în 2 ai a domniii lui,** fiind mai întreg și mai cuminte decît cei trecuți înaintea domniii lui, și mult trăgînd și rîvnind spre folosul sufletului său, **adus-au** cu mare cheltuiala sa den țară păgînă **sfintele moștii a marelui mîcenic Ioan Novii** și le-au pus într-a sa svîntă cetate ce este în orașul Sucevii, cu mare cinste și pohvală, de-a ferirea domniii sale și paza scaunului său. **Ce veri cerca la cărțile besericii viața lui, carele miercurea și gioi în săptămîna Rusaliilor îl slăvește toată țara noastră, în Suceava, unde dzac moștiile la mitropolie**“ (*M*, f. 17^{r}—17^{v}, cf. *P*, p. 75—76).

În textul considerat a fi fost scris de Ureche, din versiunea lacunară a cronicii : „**Și au zidit 2 mănăstiri mari în Mulduva, în 2 ai a domniei lui. Ș-au adus și moștiile sfîntului mîcenic Ioan Novii. Ce veri cerca la cărțile besericiei viiața lui, carele miercuri și gioi în săptămîna Rusaliilor îl slăvește toată țara noastră, în Sucevă, unde-i dzac moștiile la mitropolie**“ (*L*, f. 3(13)^{v}, cf. *P*, p. 75—78).

II

În altă așa-zisă interpolare a lui Misail : „Mărgînd Ștefan vodă pre apa Bîrladului în sus, atuncea plăcîndu-i locul între Bîrlad și între apa Vasluiului, **și într-aceea laudă și bucurie** de izbîndă cu năroc ce-au biruit pre turci și pre munteni, **au început a zidi besereca** sveti Ioan Preditice **în tîrg în Vaslui, dînd laudă lui Dumnedzău de biruință ce-au făcut,** și pre urmă case domnești, cum să cunosc și pînă într-aceste vremi. Și odihnindu-să Ștefan vodă acolo cu oștile sale și rîvnind cu nevoință a să zidi besereca și alte lucruri ce arată că au făcut mai pre urmă, **și întorcîndu-să agiutoriul craiului leșăsc acasă**

[40] Pentru istoricul discuțiilor și pentru cele mai noi ipoteze și clarificări privitoare la identitatea acestui presupus interpolator al letopisețului, vezi D. Velciu, *op. cit.*, p. 256—257, și Ștefan S. Gorovei, *O colaborare culturală în veacul XVIII și implicațiile ei*, în *AIIAI*, XXIV/2, 1987, p. 341—347.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu multă dobîndă, au trimis Ștefan vodă solii săi de au dus 36 de steaguri, arătînd vitejia ce-au făcut, și i-au mulțămit de agiutori. Într-aceea vreme odihnind Ștefan vodă la Vaslui, i-au venit olăcari de sîrg de la Soroca, cum Lobodă și Nalivaico, hatmanii căzăcești, au întrat în țară și pradă. De-acii Ștefan vodă, neputînd suferi pre neprietini a-i lăsarea să strice țara, ce îndată, cu ai săi cu cîți era, i-au căutat a merge, unde s-au și tîmpinat cu acea oaste căzăcească pe Răut, la Grumădzești, fiind cazacii în pradă rășchirați. Și lovindu-i noaptea fără veste, fură biruiți cazacii. Atuncea și Lobodă, hatmanul căzăcesc, fu prins de oastea lui Ștefan vodă. Și gonindu-i spre Nistru, Nalivaico hatmanul și cu o samă de cazaci au dat să treacă Nistrul, și mulți s-au înecat, și un polcovnic al său vestit, Jora, acolo s-au înecat, și alții mulți. Și astădzi este de pomenit acel loc de-i dzic Vadul Jorăi. De-acolo s-au întors Ștefan vodă ș-au descălecat tîrgul Ieșii, și în lauda lui Dumnedzău au început a zidi besereca marelui mîcenic și ciudotvoreț Necolai. **Și de-acii s-au întors la scaunul său la Suceavă, cu mare pohvală și biruință de la singur Dumnedzău de sus, ieșindu-i înainte mitropolitul cu toți preuții, aducînd svînta evanghelie și cinstita cruce în mînule sale, ca înaintea unui împărat și biruitor de limbi păgîne, de l-au blagoslovit. Atuncea mare bucurie au fost tuturor domnilor și crailor de pren pregiur de biruință ce-au făcut Ștefan vodă.** Și daca s-au aședzat la scaunul său la Suceavă, în lauda lui Dumnedzău a început a zidi o înfrîmsățată mănăstire..." (*M*, f. 42^{r}—42^{v}, cf. *P*, p. 102—103).

În textul considerat a fi fost scris de Ureche, din versiunea lacunară a cronicii: „**Și într-aceea laudă și bucurie au zidit besereca în tîrg în Vaslui, dînd laudă lui Dumnedzău de biruință ce-au făcut. Și de-acii s-au întors la scaunul său la Suceavă, cu mare pohvală și biruință singur de la Dumnedzău de sus, ieșindu-i înainte mitropolitul și cu toți preuții, aducînd sfînta evanghelie și cinstita cruce în mînule sale, ca înainte unui împărat și biruitori de limbi păgîne, de l-au blagoslovit. Atunce mare bucurie au fost tuturor domnilor și crailor de pren pregiur de biruință ce-au făcut Ștefan vodă.** Mai apoi, **întorcîndu-se agiutoriul craiului leșesc acasă cu multă dobîndă, au trimis Ștefan vodă solii săi de i-au dus 36 de steagure, arătînd vitejia ce-au făcut, și i-au mulțemit de agiutori**" (*L*, f. 33^{v}—34^{r}, cf. *P*, p. 102).

Lectura paralelă a fragmentelor citate mai sus arată în mod limpede că textul ramurii *L* a manuscriselor cronicii a rezultat prin *comprimarea* (uneori cu greșeli !) a expunerii din manuscrisele ramurii *M*. Este mai greu de văzut cum s-ar putea ca textul din *M* să reprezinte o *amplificare* a celui din *L*. Căci, admițînd că presupusul interpolator Misail ar fi adăugat unele informații textului din ramura lacunară, el nu putea să reproducă (să reia) aidoma, în locuri disparate din pasajele pe care le redacta, sintagme sau fraze întregi din textul compact pe care îl avea în față (îl copia).

După cum se știe, cea mai mare așa-zisă interpolare a lui Misail se află în capitolul privitor la domnia lui Alexandru cel Bun, văzut ca „dătător de legi și datini", în care sînt menționate dregătoriile țării instituite de acest domnitor, cu atribuțiile fiecăreia dintre ele. O atenție deosebită este acordată aici funcției de *logofăt al treilea*, fapt care a determinat pe Gh. Cardaș să presupună că „interpolatorul" nu putea fi un călugăr, ci „o persoană de la *curtea domnească*, bine informată asupra atribuțiilor fiecărui rang boieresc. Autorul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

va fi fost desigur un *treti logofăt*, cunoscător de aproape al acestor probleme" [50], pe care D. Velciu înclină, cu prudență, să-l identifice în persoana lui Pătrașcu Danovici, fost logofăt al treilea, căruia i s-a atribuit traducerea din grecește a cronografului lui Kigalas [51]. Concluziile studiului nostru prezentate mai sus ne determină să credem că pasajul în care i se atribuie lui Alexandru cel Bun întemeierea administrației Moldovei, considerat a fi interpolare a lui Misail, se putea găsi în însăși cronica lui Ureche, de unde putea fi reprodus în versiunea cunoscută a letopisețului de către Simion Dascălul. O atenție deosebită putea să acorde funcției de logofăt al treilea și Grigore Ureche, care în anul 1628, deci în jurul vîrstei sale de 40 de ani, este atestat cu rangul de *treti logofăt* la curtea lui Miron Barnovschi. Dar Simion Dascălul putea, eventual, să reproducă pasajul respectiv și din versiunea „letopisețului nostru" folosită de el. În eventualitatea că acest letopiseț conținea textul în discuție și că el fusese redactat de Eustratie logofătul, o atenție deosebită putea să acorde și Eustratie funcției de logofăt al treilea, căci și el este atestat cu rangul de *treti logofăt*, în anul 1631, la curtea lui Moise Movilă.

Faptul că Miron Costin, cu totul neinformat, a considerat pe Misail Călugărul drept interpolator al cronicii lui Ureche se datorește, foarte probabil, confuziei cu vreun *Misail* care va fi semnat una dintre primele copii ale letopisețului alcătuit de Simion Dascălul.

5.3. Dacă în versiunea pe care o cunoaștem letopisețul reprezintă *textul redactat în limba română de Simion Dascălul*, se înțelege de la sine că această cronică trebuie publicată sub numele lui. Căci o cronică nu este doar o colecție de informații cu caracter istoric adunate din diverse surse, ci, în primul rînd, o operă literară, care exprimă concepția și stilul celui care a elaborat-o. Din raportarea letopisețului la cronica lui Bielski, principalul său izvor extern, făcută de P. P. Panaitescu, rezultă că Simion Dascălul a reprodus în opera alcătuită de el o mare parte din informația aflată în cronica lui Grigore Ureche, așa cum, de altfel, afirmă Simion însuși în prefață și în numeroase locuri din cuprinsul lucrării. Multe informații a reprodus Simion Dascălul și din „letopisețul nostru" (sau „cest moldovenesc"), cum de asemenea afirmă el în prefață și în cuprinsul lucrării. În lipsa acestor două principale surse ale sale, noi nu mai putem ști însă *cum a preluat* Simion Dascălul informațiile respective : a tradus fragmente întregi din aceste texte ? le-a rezumat ? a luat doar știrile, pe care le-a încorporat în relatarea sa? Cunoscînd modul în care a folosit el, în așa-zisele interpolări ale sale, informația suplimentară privitoare la domnia lui Despot preluată din cronica lui Guagnin în traducerea poloneză a lui Paszkowski, putem crede că Simion Dascălul a procedat la fel în întregul letopiseț, adică a imprimat o pronunțată notă personală relatării știrilor preluate din izvoare. Această notă personală imprimată sintezei făcute, în românește, de Simion Dascălul este dovedită, după cum am văzut, de unitatea lingvistică și stilistică a întregului letopiseț. Foarte probabil, și atitudinea moralizatoare față de faptele nedemne sau abuzurile unor domnitori ori față de necredința și actele de trădare ale unor boieri, care străbate întregul letopiseț, îi aparține tot lui Simion Dascălul.

[50] Vezi Gh. Cardaș, *Odiseea celui mai vechi manuscris al cronicii lui Grigore Ureche*, în *MO*, XXII, 1970, nr. 5—8, p. 569. Sublinierile autorului.

[51] Vezi D. Velciu, *op. cit.*, p. 264—267. Cf. și Ștefan S. Gorovei, *art. cit.*, p. 344—345 .

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Eventuală observație că letopisețul ar trebui totuși publicat, așa cum a procedat C. C. Giurescu, sub numele lui Grigore Ureche și Simion Dascălul, deoarece Simion a avut drept principal izvor cronica lui Ureche, ar fi lipsită de temei, pentru simplul motiv că paternitatea oricărei opere de acest gen nu poate fi atribuită și autorilor surselor ei de informație. Căci, procedînd astfel, ar trebui, în mod paradoxal, să atribuim paternitatea cronicii și autorului necunoscut al „letopisețului nostru", precum și autorilor izvoarelor externe folosite de Simion Dascălul. C. C. Giurescu a publicat cronica sub ambele nume, pentru că el credea că textul pe care îl avem a fost scris în mare parte (și *în românește*) de Ureche, iar așa-zisele interpolări (numeroase) ale lui Simion Dascălul, chiar dacă ar putea fi în întrigime determinate, nu se mai pot înlătura din contextul letopisețului. Nepotrivit ni se pare și modul în care a fost menționat Simion Dascălul ca autor al letopisețului de către Constantin Giurescu. Considerînd și el cronica lui Ureche și „letopisețul nostru", folosite ca izvoare de Simion Dascălul, drept texte *scrise în românește*, C. Giurescu i-a menționat pe foaia de titlu a ediției alcătuite de el și și pe autorii acestor izvoare. Acum însă, cînd este dovedit faptul că întregul text pe care îl avem a fost redactat în limba română de Simion Dascălul, cronica trebuie publicată numai sub numele său, căci el nu este (nu mai poate fi considerat) nici copist și interpolator al cronicii lui Ureche, nici complilator al unor cronici românești mai vechi (Ureche și „letopisețul nostru"), ci autorul unic al letopisețului, în forma pe care o cunoaștem.

5.4. Deoarece, cum am văzut mai sus, în manuscrisele așa-numitei ramuri *M* avem textul cel mai complet al letopisețului alcătuit de Simion Dascălul, o ediție corespunzătoare a acestei cronici trebuie întemeiată pe un manuscris al ramurii *M*, corelat cu cel mai vechi manuscris cunoscut al ramurii *L*, aflat la Muzeul Literaturii Române din Iași. În felul acesta, textul stabilit ar reprezenta mai aproape de adevăr limba lui Simion Dascălul, care, firește, reflecta în mare măsură graiul moldovenesc (sau alt grai românesc de tip nordic). Căci în ediția lui P. P. Panaitescu, întemeiată pe manuscrisele ramurii *A*, copiate în Țara Românească, textul cronicii considerat a fi fost scris de Grigore Ureche și cel al așa-zisele interpolări ale lui Simion Dascălul prezintă, în mod nepotrivit, numeroase particularități fonetice muntenești (de exemplu, fricativele *j* și *z*, în locul africatelor *ğ* și *dz*, *coprinde*, *umbla*, *umple*, și altele).

Cu prilejul alcătuirii unei noi ediții a letopisețului, sub numele lui Simion Dascălul, adevăratul autor al textului pe care îl cunoaștem, va trebui refăcută și stema manuscriselor cronicii. Căci faptul dovedit că Simion este însuși autorul textului, nu un copist și interpolator, și că prezumtivul interpolator Misail a fost, probabil, vreun copist al unuia dintre primele manuscrise ale versiunii complete a letopisețului alcătuit de Simion Dascălul impune revizuirea relației stabilite pînă acum între manuscrisele cronicii.

5.5. Datele privitoare la viața lui Simion Dascălul sînt, deocamdată, extrem de puține și, aproape toate, incerte [52]. El provenea, probabil, din pătura mijlocie a societății. Era însă un om învățat : cunoștea limbile slavonă,

[52] Vezi aceste date adunate și comentate la D. Velciu, *op. cit.*, p. 217—222.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

latină, polonă şi maghiară, cum atestă variatele izvoare folosite de el la alcătuirea letopiseţului, precum şi unele elemente semnificative ale limbii sale. Faptul că-şi zicea ori i se spunea „dascălul" nu presupune în mod neapărat că va fi fost cîntăreţ la o biserică sau învăţător (profesor) la o şcoală de sat ori într-o casă boierească ; termenul *dascăl* desemna atunci şi calitatea de „om învăţat". Nu ştim care a fost ocupaţia lui.

S-a făcut de multă vreme afirmaţia că Simion Dascălul ar fi fost originar din Transilvania sau că, plecat acolo din Moldova (eventual, pentru studii), ar fi trăit timp mai îndelungat printre ardeleni. Elementele lingvistice care pot proba acest lucru apar însă mai ales în partea din letopiseţ considerată a fi fost scrisă în româneşte de Grigore Ureche. Ca atare, cercetătorii care au studiat limba cronicii nu au acordat importanţa cuvenită elementelor respective, a căror prezenţă într-un text scris de un moldovean, chiar şi în secolul al XVII-lea, era mai greu de explicat. Acum însă, după ce am constatat că întregul letopiseţ a fost redactat în limba română de Simion Dascălul, particularităţile lingvistice ardeleneşti aflate în acest text, ca şi unele semne ale cunoaşterii nemijlocite a Ardealului de către autor, pot constitui dovezi că el va fi fost originar din Transilvania sau că va fi petrecut mai mult timp acolo. De exemplu :

— substantivul *op*, în expresia (*a fi*) *op (să...)* „a trebui (să...), a fi nevoie (să...)", apare de două ori în textul cronicii : „Deci cumu-i voia domnului *op să* [scris: wпсѫ] le caută să le placă tuturor" (*L*, f. 5ᵛ, cf. *P*, p. 67 ; în *M*, f. 6ᵛ, scris: wψѫ), „cum să tîmplă, den pom bun roadă bună *op să* [scris: wпсѫ] *iasă*" (*L*, f. 55ʳ, cf. *P*, p. 120; în *M*, f. 59ᵛ: „*op să* [scris: wψѫ] *iese*"). Cuvîntul *op*, cu acest sens, nu mai apare în alte texte moldoveneşti, nici în secolul al XVII-lea, nici mai tîrziu. Aproape toate sursele care atestă acest cuvînt citate în *Dicţionarul limbii române (DLR)* sînt de provenienţă ardelenească (vezi *op* [1]). Singurul izvor „moldovenesc" citat între ele este letopiseţul lui Simion Dascălul, în ediţia lui C. Giurescu. Copiştii moldoveni şi cei munteni ai cronicii nu au înţeles acest cuvînt ardelenesc folosit de Simion Dascălul şi, în consecinţă, ori l-au transcris cu variate greşeli, cum se vede şi în exemplele citate, ori l-au eliminat [53]. Un exemplu de neînţelegere a cuvîntului este şi dublarea lui *op să* cu *le caută* „trebuie", din primul citat de mai sus, datorată probabil unuia dintre primii copişti ai textului ;

— specific graiurilor ardeleneşti este şi sensul de „nobil, boier" al substantivului *domn*, care apare de cîteva ori în întregul letopiseţ, în capitole în care Simion Dascălul se referă la realităţi din Transilvania sau din Ungaria. De exemplu, în capitolul intitulat *Pentru Ţara Ungurească de gios şi Ardealul de sus...* : „Încă şi despre crai de veri fi avînd ceva asupreală şi nedireptate, ai voie să-ţi întrebi şi cu craiul, la scaunul ţărîei, unde să adună toţi *domnii* de să sfătuiesc de trebele ţărîei" (*L*, f. 75ʳ, cf. *P*, p. 135) ; în capitolul intitulat *Al doile război ce-au făcut Pătru vodă cu săcuii la Ţara Ungurească :* „trimis-au Ioanăş craiul unguresc solii săi la Pătru vodă de l-au pohtit ca să-i fie într-agiutori împrotiva a o samă de *domni* ungureşti, carii nu vrea să i să plece" (*L*, f. 91ᵛ, cf. *P*, p. 149), „şi sculîndu-să mulţi *domni* din Ardeali, şi

[53] Vezi *Letopiseţul Ţării Moldovei* [...], *întocmit după Grigorie Ureche vornicul, Istratie logofătul şi alţii de Simion Dascălul*, ediţia alcătuită de C. Giurescu, Bucureşti, 1916, p. 8 şi 90, aparatul critic.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

alții carii era gata să moară pentru moșiile sale..." (*L*, f. 92^{r}, cf. *P*, p. 149), „au dat dosul a fugi, și mulți din *domni* au picat la apa Bîrseei" (*L*, f. 92^{v}, cf. *P*, p. 149); în capitolul intitulat *Cînd au pribegit Pătru vodă de multe nevoi în Țara Ungurească:* „Și de-acii păscarii l-au dus la casa unui boierin unguresc carele au fost avînd un prieteșug mare cu Pătru vodă. Ce pre *domnul* nu l-au aflat acasă, numai pre giupîneasa lui " (*L*, f. 100^{r}, cf. *P*, p. 155);

— în capitolul intitulat *Cînd au trimis Pătru vodă din Ciceu carte pre ascuns la Suleiman împăratul turcesc...* apare cuvîntul de proveniență maghiară *notceagoș* „un anume rang în ierarhia nobilimii maghiare", cunoscut numai în Transilvania: „Ce ungurii nice într-un chip n-au vrut să-l lase, dîndu-i vină că, ținînd scaunul la Mulduva, multă asupreală au avut de cătr-îns. Și încă adăogea de-l făcea *notceagoș*, dzîcînd că are moșii și ocine împreună cu dînșii" (*L*, f. 105^{v}, cf. *P*, p. 159).

5.6. Pentru că Simion Dascălul a introdus în cronică, după „letopisețul unguresc", cunoscuta „basnă" privitoare la „ijderenia" moldovenilor, marii boieri, prin reprezentanții lor cărturari (Miron Costin și alții), l-au pedepsit aspru, calificîndu-l drept om prost și neînvățat și acuzîndu-l că și-ar fi însușit de fapt cronica lui Grigore Ureche. Stigmatizat astfel de contemporani, el a rămas în conștiința posterității un exemplu de calomniator al neamului său și un uzurpator al cronicii lui Ureche. De la Miron Costin pînă la ultimii exegeți ai acestei cronici, care au condamnat, chiar și acum, cu aceeași nemăsurată pasiune „vinovăția" lui Simion Dascălul, blamul la adresa lui a fost în continuă creștere și nuanțare stilistică [54]. Imaginea aceasta întunecată a lui Simion Dascălul, care a împiedicat chiar și pe unii cercetători cu bogată experiență filologică să afle calea adevărului în problema controversată a paternității letopisețului, se dovedește însă a fi cu totul neîntemeiată. După cum rezultă din cercetarea mai atentă a letopisețului pe care l-a alcătuit, Simion a fost un cărturar patriot, înzestrat, într-adevăr, cu mai puțin spirit critic și avînd, probabil, mai puțină cultură, dar pătruns de importanța deosebită a operei pe care o înfăptuia cu responsabilitate și în mod cinstit. Nedreptatea de peste trei veacuri făcută celui care ne-a dat prima cronică scrisă în limba română se cere neîntîrziat reparată, căci locul lui Simion Dascălul în istoriografia națională, în istoria literaturii române și în istoria limbii române literare este cel pe care tradiția (nu întotdeauna transmițătoare a adevărului!) și cercetarea necorespunzătoare a acestei cronici l-au situat pe Grigore Ureche.

[54] Vezi, de exemplu, calificativele defăimătoare la adresa lui Simion Dascălul aglomerate de L. Onu, în *Critica textuală*..., p. 155—160 și 313—315, și de D. Velciu, *op. cit.*, p. 242—255.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VENIAMIN CIOBANU

CAUZE POLITICE ŞI IMPLICAŢII JURIDICE ALE STABILIRII RAPORTURILOR ROMÂNO-POLONE LA SFÎRŞITUL SECOLULUI XIV (1387—1396)

Cele mai afectate de constituirea uniunii personale polono-lituaniene, în anul 1386, au fost regatul maghiar şi Ordinul Teuton. Căci, ea a oferit atît feudalităţii polone, cît şi celei lituaniene, mijloace sporite, capabile să le asigure succesul în două direcţii majore ale politicii lor externe : lupta împotriva teutonilor, principalii pretendenţi la hegemonia politică şi militară în zona sudică a Mării Baltice, şi a regatului ungar ce pretindea să preia integral şi exclusiv controlul tuturor teritoriilor ce tocmai se sustrăseseră, la sfîrşitul secolului XIV, dominaţiei tătare, între care o importanţă aparte o deţineau gurile Dunării. Or, manifestarea acută pe plan politic a acestei rivalităţi dintre Polonia şi Ungaria a constituit-o refuzul cercurilor conducătoare poloneze de a mai menţine uniunea personală a Coroanei lor cu cea ungară, preferînd-o pe cea cu Lituania, iar pe plan militar-teritorial, recucerirea integrală şi definitivă a cnezatului de Halici, în anul 1387.

O dinamică asemănătoare a cunoscut, însă, şi graniţa răsăriteană a Moldovei care, în perioada cuprinsă între anii 1386 şi 1392, a atins ţărmul Mării Negre. În acele împrejurări, reintegrarea Haliciului (Rusiei Roşii) în graniţele Coroanei polone şi stabilirea frontierelor nemijlocite cu Moldova oferea celei din urmă atît de necesarul punct de sprijin în eforturile sale de contracarare a tendinţelor expansioniste ale feudalităţii maghiare. De aceea, Petru I a intrat, la scurt timp după consumarea evenimentului amintit, în raporturi de vasalitate-suzeranitate cu Coroana polonă, reprezentată de regina Jadwiga şi regele Wladyslaw Jagiello, consacrate juridic prin actul de omagiu, datat 26 septembrie 1387 [1].

[1] Pe baza unui izvor, necunoscut altor cercetători ai problemei, Constantin Rezachevici a ajuns la concluzia că, de fapt, omagiul a fost depus, formal, la 14 septembrie 1387, „cu aproape două săptămîni înainte de redactarea amintitelor acte de consemnare a acestuia"; tot el presupune că tratativele în acest scop au fost purtate de Petru I cu regele polon încă în cursul anului 1386, deoarece „e greu de crezut şi împotriva practicilor vremii, că Petru I ar fi luat contact cu Vladislav Jagello doar în septembrie 1387, în zilele cînd a depus omagiu, cum se interpretează în mod curent" (cf. idem, *Mircea cel Bătrîn şi Moldova*, în *RdI*, 8, 1986, p. 748.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Actul din 26 septembrie 1387 nu era, însă, expresia unei constrîngeri exercitate de feudalitatea polonă asupra Moldovei. Din contra, așa cum s-a demonstrat, deja, în istoriografia română, el a fost rezultatul unei aprecieri lucide a avantajelor și dezavantajelor pe care le oferea — *în circumstanțele politice interne și externe în care se afla atunci Moldova* — subordonarea vasalică față de Coroana polonă. Prin urmare, ea a fost *acceptată*, în primul rînd, pentru faptul că, spre deosebire de feudalitatea maghiară, cea polonă nu urmărea o expansiune teritorială sistematică în sud-estul Europei. Și nici nu s-ar fi putut angaja, cu sorți de izbîndă, în această direcție, de vreme ce capacitatea ofensivă a regatului era, în cea mai mare parte, și avea să fie, încă, multă vreme, absorbită de lupta pentru hegemonia în zona Mării Baltice, mai întîi cu Ordinul Teuton, iar după subordonarea acestuia, cu Moscova. Prin urmare, nu exista pericolul deschiderii în acest fel a căii către instaurarea unei *dominații efective* a regatului polon în spațiul est-carpatic. În schimb, ea oferea „o acoperire eficientă împotriva pretențiilor ungare de suzeranitate, acestea din urmă legate de un program de expansiune teritorială spre gurile Dunării și de dominație efectivă" [2].

În ceea ce privește motivația demersului polonez, istoricii români, care s-au ocupat special de această problemă, au ajuns la una și aceeași concluzie, mai mult sau mai puțin nuanțată. Astfel, P. P. Panaitescu a fost de părere că „singurul profit pe care Polonia îl avea din această suzeranitate" l-a constituit asigurarea, în acest mod, a căii comerciale către Marea Neagră [3]. Concluzia sa a fost preluată și susținută de Constantin Racoviță, pentru care „primul interes înțeles și aprobat de Coroană [Polonia — *n.ns.*] era negoțul spre tătari și Moldova" [4]. Mai nuanțată este, însă, părerea istoricului Șerban Papacostea, potrivit căreia *„alianța moldo-polonă* și întregirea teritorială a Moldovei spre gurile Dunării și spre mare, proces larg sincronic, *au avut însemnate consecințe de ordin comercial, dacă nu chiar au fost determinate de considerente comerciale"* (s.ns.) [5]. Tot considerente de natură economică au stat, după părerea sa, și la baza întregii acțiuni politice și militare desfășurate de Ungaria în perioadele următoare, vizînd readucerea Moldovei sub controlul său exclusiv sau, cel puțin, instaurarea stăpînirii sale asupra Chiliei, plasată la gurile Dunării. Ca urmare, „necesitatea de a menține fluxul continuu prin această arteră [Dunărea — *n.ns.*] a dat naștere problemei Chiliei în politica regatului ungar ca și a Țării Românești în secolul al XV-lea [6].

---

[2] Șerban Papacostea, *De la Colomeea la Codrul Cosminului. Poziția internațională a Moldovei la sfîrșitul secolului al XV-lea*, în *Rsl*, XVII, 1970, p. 525.

[3] P. P. Panaitescu, *La route commerciale de Pologne à la Mer Noire au Moyen Age*, în *RIR*, III, 1933, p. 183.

[4] Constantin Racoviță, *Inceputurile suzeranității polone asupra Moldovei (1387—1432)*, în *RIR*. X, 1940, p. 183.

[5] Șerban Papacostea, *Inceputurile politicii comerciale a Țării Românești și Moldovei (secolele XIV—XVI). Drum și stat*, în *SMIM*, X, 1983, p. 37—38.

[6] *Ibidem*, p. 39.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fără îndoială, evidențierea rolului deosebit de important al factorului economic constituie o contribuție *efectivă* la cunoașterea împrejurărilor și cauzelor care aveau să contribuie nu numai la agravarea rivalității polone-ungare în această zonă a sud-estului european, ci, mai ales, la crearea, în timp, a unui nou sistem în raporturile internaționale ale țărilor române : cel al *suzeranității colective*. Pentru înțelegerea acestuia din urmă, numai motivația de natură economică este, totuși, insuficientă. De aceea, ea trebuie întregită cu cea de natură politică și strategică-militară. Angajîndu-se în acțiunea de cucerire a Rusiei haliciene, Cazimir IV nu a urmărit, desigur, numai redresarea situației economice a regatului său, ci și crearea condițiilor de natură politică și strategică-militară capabile să înlesnească și să asigure succesul operei de consolidare internă și externă a statului său. Iată pentru ce Polonia a sprijinit eforturile lui Latcu de a crea o ierarhie ecleziastică catolică în Moldova, independentă de Ungaria, deoarece cercurile conducătoare ale regatului vedeau în aceasta posibilitatea deschiderii căilor de acces a influențelor politice poloneze și, apoi, a consolidării lor în Moldova. Iar atunci cînd a apărut pericolul ca aceste planuri să fie zădărnicite, feudalitatea polonă nu a ezitat să întreprindă expediția din Moldova a cărei datare a rămas, încă, un subiect de discuție în istoriografia română și polonă, deși ultimele cercetări au plasat-o în anul 1368. Dacă această dată va putea fi acreditată — ceea ce, date fiind argumentele, ce mi se par indubitabile, aduse în sprijinul ei, este absolut posibil — atunci apare pe deplin credibilă presupunerea că atacul lituanian asupra Mazoviei din luna iunie 1368, care a fost „aproape cu totul surprinzător pentru Polonia", a putut constitui *„o diversiune, un răspuns la angajarea Poloniei în Moldova care, în nici un caz, nu corespundea intereselor Lituaniei"* (s.ns.)[7]. De ce anume nu corespundea intereselor lituaniene, cred că nu mai este necesar de demonstrat, mai ales dacă reamintesc că înfrîngerea drastică a armatelor poloneze în Moldova i-a determinat pe lituanieni să întreprindă o a doua expediție, de data aceasta la începutul toamnei anului 1368, *și încă în Rusia Roșie*. Or, Cazimir cel Mare a realizat pericolul ce se putea crea pentru regatul său dintr-o *eventuală* și *posibilă* colaborare moldo-lituaniană și faptul acesta justifică, o dată în plus, deplasarea regelui polon la Buda, în luna ianuarie 1369, pentru a se înțelege cu Ludovic al Ungariei, *înfrînt și el în Țara Românească*, asupra măsurilor ce trebuiau luate pentru limitarea efectelor gravelor lor insuccese militare înregistrate în spațiul extracarpatic. Se poate, deci, emite ipoteza că cercurile conducătoare poloneze, care au patronat stabilirea raporturilor de suzeranitate-vasalitate cu Moldova în luna septembrie 1387, în conștiința cărora evenimentele din anul 1368, sau de la o dată mai veche sau mai timpurie, erau, desigur, încă prezente, *au putut* avea în vedere inconvenientele pe care le-ar fi antrenat rămînerea Moldovei în afara sferei de influență a Coroanei și asupra *consolidării uniunii personale polono-*

[7] Kazimierz Myslinski, *Dzieje kariery politycznej w średniowiecznej Polsce. Dymitr z Goraja 1340-1400*, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin, 1981, p. 104.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lituaniene. Într-un atare caz, s-ar fi avut în vedere posibilitatea ca adversarii din Lituania ai amintitei uniuni, *de abia constituite*, să se alieze cu moldovenii, pentru a o desface. De altfel, o astfel de posibilitate era sugerată și de tradiția alianțelor moldo-lituaniene, a căror eficacitate fusese probată încă de Bogdan I care s-a folosit de colaborarea lor în lupta încununată de succes împotriva feudalității maghiare. În replică, se presupune că Bogdan I ar fi participat alături de lituanieni la luptele purtate contra tătarilor în anii 1362—1363. Și de acea dată, alianța moldo-lituaniană a dat rezultate strălucite, de vreme ce, în urma victoriei obținute de marele cneaz al Lituaniei, Olgierd, la Sinie Vody, în anul 1363, hotarele marelui cnezat lituanian s-au extins spre sud, incluzînd Kievul și cea mai mare parte a Ucrainei. Și de această dată, înșiși moldovenii au fost beneficiari ai alianței cu lituanienii, deoarece, „concomitent cu extinderea statului lituanian în regiunile de la est de Nistru s-a produs și o lărgire a hotarelor Moldovei spre sud-est“ [8]. Deci, în anul 1387 legăturile moldo-lituaniene erau, deja, tradiționale, o tradiție care, ca și evenimentele la care am făcut referire, nu putea fi ignorată de cercurile conducătoare poloneze. Prin urmare, actul din 16 septembrie 1387 a putut să fi fost determinat și de acest obiectiv, alături de cel al asigurării unei contraponderi eficace la politica expansionistă a feudalității ungare. Întrucît, legîndu-l pe domnul moldav prin obligația vasalică de a-l ajuta pe rege, *în orice împrejurare și prin toate mijloacele*, se lua o *măsură de precauție* în sensul menționat mai înainte.

În sfîrșit, Rusia Roșie nu reprezenta, desigur, numai coridorul care putea asigura Poloniei accesul caravanelor sale comerciale în porturile Mării Negre, iar Ungariei legăturile cu comerțul oriental din Lwów, ci avea, pentru ambele state, și o importanță strategică deosebită. Deoarece, ea constituia, în același timp, și un avanpost în lupta contra tătarilor, la a cărui consolidare, *în cazul de față, în favoarea Poloniei*, ce trebuia să fie beneficiara principală a victoriei definitive împotriva acestora, Moldova putea contribui în mod eficient.

Așadar, instaurarea suzeranității Poloniei asupra Moldovei a fost determinată, *cel puțin în egală măsură*, atît de necesități economice, cît și de natură politică și militară-strategică. Pentru că, dacă Polonia avea să devină, în urma acestui act, „o putere pontică“ [9], interesele sale nu erau numai de factură economică; întrucît, ar fi greu de explicat și consecvența cu care cercurile conducătoare poloneze au urmărit menținerea sau readucerea Moldovei sub suzeranitatea Coroanei, chiar și după diminuarea drastică a importanței acestei țări pentru comerțul maritim polonez, în urma pierderii, pe seamă otomanilor, a Chiliei și a Cetății Albe, în anul 1484. Apoi, confirmarea de către domnii moldavi a privilegiilor comerciale atribuite negustorilor poloni, sau celor din Transilvania și Ungaria, nu a fost, în perioada următoare, întotdeauna

[8] Constantin Cihodaru, *Formarea hotarului dintre Moldova și Țara Românească în secolul al XV-lea*, în vol. „Stat, societate, națiune. Interpretări istorice“, Cluj-Napoca, 1982, p. 82.

[9] Șerban Papacostea, *Relațiile internaționale în răsăritul și în sud-estul Europei în secolele XIV—XV*, în *RdI*, 3, 1983, 200.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

urmarea actelor lor de omagiu către unul din suveranii celor două state. Din contra, au existat cazuri cînd astfel de acte au fost emise în timp ce omagiul de vasalitate era depus fie Coroanei ungare, fie celei polone. Prin urmare, dacă nu se ia în considerare și acest element, la fel de dificilă ar fi înțelegerea eforturilor feudalității maghiare de a integra Moldova în sistemul său politic, prin intermediul acelorași raporturi feudalo-vasalice ; o rivalitate ce avea să constituie, pînă la sfîrșitul secolului XV, „constanta dominantă“ [10] a situației internaționale a statului moldav. Iar dacă Moldova a putut prelua, prin intermediul Chiliei, controlul asupra gurilor Dunării și să afecteze, astfel, deosebit de sensibil, interesele comerciale ale Ungariei, ce urmărea menținerea la o cotă cît mai înaltă a rentabilității drumului comercial care lega Europa centrală de Marea Neagră prin Ungaria, Transilvania și Țara Românească, succesul s-a datorat, fără îndoială, suportului pe care i-l oferea „alianța polonă“ [11] ; o alianță care nu putea îmbrăca în epocă decît haina *suzeranității* Poloniei ce dispunea de mijloace politice și militare cu ajutorul cărora Moldova putea să descurajeze orice inițiativă de agresiune din partea Ungariei. De data aceasta, era, însă, vorba de o *suzeranitate protectoare,* deoarece, în schimbul avantajelor ce decurgeau din vasalitatea Moldovei, ea îi acorda *protecția* împotriva pericolului maghiar.

Actul din 26 septembrie 1387 avea să aibă, însă, implicații politice directe și pe un plan mai larg. Amenințat, în egală măsură, de planurile de dominație efectivă trădate de Sigismund de Luxemburg, încă în perioada anterioară încoronării sale din anul 1387, Mircea cel Bătrîn a stabilit, se pare, de timpuriu contacte cu vecinul său de la nord, Petru I. Dacă acestea s-au concretizat sau nu într-o alianță politică și militară anterioară anului 1389, este mai greu de precizat, din lipsa unor informații corespunzătoare. În schimb, se poate admite că au fost trecute în revistă, cu acel prilej, toate mijloacele susceptibile să contribuie la îmbunătățirea situației politice internaționale a țărilor lor. Necesitatea aflării lor era, chiar, *mai acută* pentru domnul Țării Românești, deoarece, spre deosebire de omologul său moldav, el se afla într-o situație mai dificilă, de vreme ce, concomitent cu posibilitatea unei agresiuni maghiare, se profila și iminența uneia din partea otomanilor. Cum propriile lor forțe au fost, fără îndoială, apreciate ca insuficiente pentru a asigura o rezistență mai îndelungată, apelul lui Mircea la o terță putere se impunea ca singura soluție posibilă și eficientă. Or, în împrejurările internaționale de atunci, doar statul polono-lituanian, recent constituit, ca atare, era direct interesat în limpezirea situației politice din spațiul extracarpatic, într-un sens cît mai convenabil propriilor sale obiective de aici. Cu atît mai mult, cu cît, deși, formal, nu exista o *stare de război* între Polonia și Ungaria, conflictul armat putea fi declanșat, oricînd ar fi fost posibil, de Sigismund de Luxemburg, ca replică la ocuparea de către polonezi a Rusiei Roșii. Într-o postură identică se află, însă, și Mircea cel Bătrîn. Ca și Wladyslaw și Jadwiga, profitase

[10] Idem, *De la Colomeea la Codrul Cosminului,* p. 525.
[11] Idem, *Relațiile internaționale,* p. 907.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și el de grava criză politică internă cu care era confruntat regatul ungar și a reintrat în stăpînirea feudelor ardelene. Iar dacă nu a întîmpinat atunci nici o rezistență, din motivul menționat, nu însemna, totuși, că Sigismund se resemnase cu faptul împlinit.

Pentru domnul român, problema reglementării raporturilor cu Ungaria nu era o problemă *de-sine-stătătoare*, ci era subordonată uneia mai grave, și anume celei a preîntîmpinării invaziei otomane. Dată fiind puterea de șoc a forței otomane, singura cale ce putea fi luată în considerare, ca soluție optimă de lichidare a diferendelor cu Ungaria, era cea diplomatică ce trebuia să ducă, în cele din urmă, la implicarea *directă și totală* a regatului ungar în lupta antiotomanră. Căci, în afară de Țara Românească, doar Ungaria mai era capabilă să se pună în fruntea unor coaliții balcanice îndreptate împotriva Imperiului turco-osman. De altfel, Baiazid I apreciase cum se cuvine valoarea aportului Țării Românești la „eforturile vizînd respingerea noii puteri care se dezvolta în sud-estul Europei" [12]. De aceea, la scurt timp după lupta de la Kossovopolie, din luna august 1389, a ordonat întreprinderea unei incursiuni pe țărmurile dunărene ale Țării Românești, cu „obiectivul politico-economic bine precizat de a intimida Țara Românească și a o determina astfel să adopte o poziție de neintervenție la sud de Dunăre" [13].

Atacul otoman intervenise, însă, în împrejurările în care raporturile lui Mircea cu Sigismund de Luxemburg erau marcate de o evidentă deteriorare. Or, tocmai acest fapt l-a determinat pe domnul muntean să întreprindă două acțiuni de politică externă menite, pe de o parte, să-i ofere răgazul pentru a-și consolida sistemul defensiv de la Dunăre, iar pe de alta, să-l „intimideze", el, de această dată, pe Sigismund de Luxemburg. În prima categorie se înscrie adoptarea unei poziții de „așteptare activă" [14], iar în cea de a doua, întreprinderea demersurilor diplomatice în vederea încheierii unei alianțe defensive cu Polonia ce trebuia să-i ofere și posibilități sporite de ripostă în cazul unei agresiuni armate a Ungariei. Transpunerea în practică a celui din urmă obiectiv a fost hotărît facilitată de *natura* raporturilor cu Polonia, consfințită de actul din 26 septembrie 1387, semnat de Petru I al Moldovei.

Prima etapă a realizării acestui obiectiv a constituit-o tratatul încheiat la Radom, mediat de Petru I, la 10 decembrie 1389. Că acest tratat trebuia să servească unui scop bine determinat, dar limitat în spațiu și timp, este ilustrat de faptul că cei doi parteneri, adică Mircea cel Bătrîn și Wladyslaw Jagiello, nu se angajau să se sprijine reciproc decît în cazul unei agresiuni ungare. De aceea, Mircea cel Bătrîn era obligat să-l asiste pe aliatul său atît în „contra atacului și a incursiunii vrăjmășești a *regelui Ungariei*", cît și a *„vasalilor lui și al oricăror dintre*

[12] Tahsin Gemil, *Mircea l'Ancien face à la politique impériale de Bajezid I-er*, în *RRH*, 1—2, 1986, p. 5.
[13] *Ibidem*.
[14] *Ibidem*, p. 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

supușii lui" (s.ns.)[15], iar regele polon, împotriva aceluiași Sigismund de Luxemburg „*și împotriva oricăror supuși ai acestuia*" (s.ns)[16].

Și, poate, nu ar fi lipsită totalmente de fundament presupunerea că, dacă Mircea cel Bătrîn nu a extins prevederile tratatului și împotriva turcilor, a făcut-o nu numai pentru că urmărea să creeze un nou raport de forțe în spațiul carpato-danubian, în defavoarea Ungariei lui Sigismund de Luxemburg, ci și pentru că ar fi putut să fi sesizat, deja, încă de pe atunci, lipsa oricărei motivații pentru Coroana polonă de a se angaja într-un conflict cu otomanii. Din contra, o *neutralitate binevoitoare* față de imperiul în plină ascensiune corespundea cel mai bine obiectivelor sale politice în Europa est-centrală: *neutralizarea concurenței ungare și privarea Ordinului Teuton de colaborarea regelui ungar*, nevoit să-și concentreze forțele pe frontul dunărean. La rîndul său, Wladyslaw Jagiello a trebuit *să nu ia* în considerare ideea unei colaborări cu domnul muntean împotriva teutonilor care, din motive lesne de înțeles, nu numai că nu s-ar fi ridicat la cota de eficacitate dorită, ci ar fi diminuat-o substanțial pe cea a alianței defensive împotriva Ungariei.

În această primă fază a raporturilor munteano-polone, pericolul unei agresiuni ungare părea mai mare decît cel al uneia otomane, fapt ce ar putea fi sugerat de ratificarea, în timpul prevăzut, a tratatului de la Radom de către Mircea, adică la 20 ianuarie 1390[17]. Totuși, două luni mai tîrziu, se înregistra o inițiativă diplomatică, cu totul insolită în peisajul raporturilor politice dintre Țara Românească și Polonia. Întrunite la Suceava, „pentru unirea și legătura prieteniei nevătămate celei ce a fost pînă acum între prezișii domnii noștri și care [...] va fi și în viitor, spre împlinirea norocită a acelorași uniri"[18], cele două delegații, cea muntеană și cea polonă, însărcinate cu această misiune, au ajuns, însă, în urma unor amănunțite dezbateri, la concluzia că cele două acte ce trebuiau reconfirmate, adică cel de la Radom, din 10 decembrie 1389, și cel al lui Mircea, din 20 ianuarie 1390, nu erau suficient de cuprinzătoare, pentru a răspunde, fără greș, obiectivului amintit. De aceea, au găsit de cuviință să introducă două noi clauze care, potrivit convingerii lor, „vor întări mai tare unirea în condițiunile sale"[19]. Este vorba de obligația regelui polon de a nu declanșa nici un conflict cu Ungaria, fără informarea și aprobarea prealabilă a domnului român, precum și de obligația aceluia de a recunoaște ca valabile și pentru el „alte armistiții de pace sau concordii"[20] pe care le-ar fi încheiat Mircea cu Sigismund de Luxemburg, dacă în ele ar fi fost inclus și Wladyslaw Jagiełło. Mai mult chiar, se stipulau și măsuri punitive, deși nu se specifica nici una în mod expres, pentru cazul în care una din părțile

[15] Ion Ionașcu, Petre Bărbulescu, Gheorghe Gheorghe, *Relațiile internaționale ale României în documente (1368-1900)*, București, 1971, p. 84.
[16] *Ibidem*.
[17] Textul, în *DRH*, D, I, p. 122—123.
[18] Ion Ionașcu, ș. a., *op. cit.*, p. 85-86.
[19] *Ibidem*, p. 86.
[20] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

contractante ar fi derogat, „*în orice mod*", de la „condițiile unirii" (s.ns.) [21].

Care a putut fi mobilul acestei modificări de optică în domeniul condițiilor de aplicare a tratatului defensiv ? S-a admis, îndeobște, că demersul în discuție a aparținut domnului muntean și „deschidea perspectiva unor negocieri" [22] între el și Sigismund de Luxemburg, menite să ducă la colaborarea celor doi împotriva pericolului otoman ce începuse a se manifesta cu toată gravitatea și pentru Ungaria. El fusese posibil ca urmare a faptului că, „între timp, intervenise o anume apropiere" între Mircea cel Bătrîn și Sigismund de Luxemburg, ca urmare a „dezvoltării conștiinței față de pericolul comun — extinderea puterii otomane" [23]. Ideea, împărtășită, după cum se știe, și de alți istorici români, a fost acceptată și de subsemnatul [24]. Extinzînd analiza faptelor cunoscute, cred, însă, în posibilitatea ca tentativa domnului muntean să fi fost sugerată, în orice caz, *sprijinită*, de Petru I, dar nu în exclusivitate din dorința de „a întări poziția aliatului său de același neam din Țara Românească în cadrul alianței acestuia cu regele Poloniei" [25]. Dacă ipoteza poate fi acceptată, atunci domnul moldav a avut în vedere, în egală măsură, propriile sale interese, dacă nu, cumva, ponderea acestora a fost cea mai mare. Căci, obligîndu-l pe Wladyslaw Jagiełło să nu declanșeze un conflict cu Ungaria, fără aprobarea prealabilă a lui Mircea și a sfatului țării, el punea la adăpost Moldova de pericolul de a fi fost antrenată într-un război, în împrejurări și în condiții ce ar fi putut să-i fie defavorabile, de vreme ce, în *termenii* și în *spiritul* actului omagial, redactat la 26 septembrie 1387, confirmat de cel al boierilor, de la aceeași dată, el se obliga să acorde regelui „supunere credincioasă, cu tot poporul nostru, *în orice trebuință ar avea*" (s.ns.) [26]. Or, cum o confruntare armată declanșată de Wladyslaw Jagiello putea fi determinată, îndeosebi, de rațiuni de natură dinastică, cred că nu ar trebui ocolită întrebarea dacă crearea unei noi uniuni personale, prin extinderea celei polono-lituaniene și asupra Ungariei, ar fi fost văzută cu ochi buni de cei doi conducători politici români, date fiind propriile lor obiective de consolidare a poziției internaționale a țărilor lor. Dar, indiferent de cel sau cei cărora li se poate atribui paternitatea inițiativei în discuție, este cert că ea a fost fundamentată pe aprecierea judicioasă a conjuncturii politice interne și internaționale în care se afla, în acel timp, statul polono-lituanian. Căci, după cum se știe, tocmai atunci Wladyslaw Jagiello era confruntat cu puternica opoziție a lui Vitold ce dorea să păstreze pentru sine demnitatea de mare duce al Lituaniei. În plus, nu se ajunsese, încă,

---

[21] *Ibidem.*

[22] Dinu C. Giurescu, *Politica externă a Țării Românești sub Mircea cel Bătrîn*, în vol. *Pagini din trecutul diplomației românești*, București, 1966, p. 61.

[23] Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 6.

[24] Cf. Veniamin Ciobanu, *Țările române și Polonia. Secolele XIV-XVI*, București, 1985, p. 19-20.

[25] Constantin Rezechevici, *op. cit.*, p. 751.

[26] Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, p. 600.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la un consens în ceea ce privește sfera în care trebuia să se realizeze în practica politică uniunea polono-lituaniană. Dacă se adaugă la acestea faptul că lituanienii aveau interese directe în răsărit, precum și intrigile teutonilor, care vroiau să profite de acele tulburări, se poate conchide că, fie Petru I, fie Mircea, fie amîndoi au putut avea convingerea că existau toate șansele ca Wladyslaw Jagiello să poată fi constrîns să accepte noile condiții de alianță. În acest caz, el trebuia determinat să le ratifice în cel mai scurt timp, înainte de a se produce o ameliorare a situației partenerului vizat, ceea ce ar explica precizarea datei la care trebuia ratificat noul tratat, adică „în sărbătoarea fericitului Ioan Botezătorul ce urmează acum“ [27].

Prin urmare, dacă în perspectiva acestei ipoteze se poate admite că plenipotențiarii munteni au putut acționa, dacă nu conform *indicațiilor exprese* ale domnului lor, atunci, cel puțin, pe baza unui consens cu acesta, în schimb, este puțin probabil că regele polon ar fi putut încredința reprezentanților săi un astfel de mandat. De altfel, rezerva celor din urmă se poate desluși din precizarea, potrivit căreia ratificarea trebuia precedată de o „dezbatere specială“ a articolelor în discuție de către cei doi monarhi [28]. Desigur, nu se avea în vedere o întîlnire personală a lor, pentru că așa ceva nu era posibil în împrejurările de atunci, ci de analizarea actului în cancelariile respective. De aceea, deși nu există indicii clare, se poate, totuși, presupune că contactele dintre părțile implicate, în care trebuie inclusă, în mod firesc, și Moldova, au continuat, dar ele au adus cîștig de cauză regelui polon. Opoziția acestuia va fi fost categorică, fiind determinată nu numai de poziția *net inferioară* în care a fost adus de noile clauze față de partenerul său de alianță, dar și alimentată, probabil, și de perspectiva concilierii sale cu Vitold, ceea ce s-a realizat, de altfel, în anul 1392. Apoi, dată fiind situația care se crease la granița sud-estică a regatului ungar, datorită conturării, din ce în ce mai precise, a pericolului unei invazii otomane, motiv din care întreaga atenție a lui Sigismund de Luxemburg începea a fi absorbită în acele părți, Wladislaw Jagiełło nu voia, desigur, să accepte niște condiții care l-ar fi lipsit, totalmente, de posibilitatea de a profita de acele împrejurări și de a rezolva în favoarea sa disputa dinastică cu cumnatul său regal de la Buda. Ca urmare, este posibil să fi exercitat, chiar, presiuni directe asupra lui Mircea să renunțe la ele. Silit și el, în cele din urmă, tocmai în perspectiva reglementării situației politice interne din statul polono-lituanian și a sporirii crescînde a pericolului otoman, a trebuit să accepte ca, în noua confirmare a tratatului, să nu mai fie incluse clauzele incriminate. Dar, în cazul de față, a fost vorba de o *victorie diplomatică* a regelui polon, sugerată nu numai de faptul că reconfirmarea tratatului de la Radom s-a făcut la Lwów, la 6 iulie 1391, *și nu la Suceava, cum s-a propus la 17 martie 1390* [29], ci și prin angajamentul, *de neînțeles, altfel, de vreme ce se*

[27] Ion Ionașcu, ș. a., *op. cit.*, p. 86.
[28] *Ibidem.*
[29] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

admite că domnul român era un partener egal în drepturi al regelui polon, de a reprima orice încercare ce ar fi putut fi făcută de unii dintre supușii săi de a leza interesele Coroanei polone, desigur în raporturile celor două părți contractante cu Ungaria. Mai mult chiar, domnul promitea să-l asocieze la acea acțiune pe însuși regele polon[30]. O concesie care, de asemenea, nu și-ar fi putut găsi locul într-un act de genul celui analizat, dacă nu s-ar admite că era vorba de măsuri de precauție luate de cercurile conducătoare poloneze menite, fără îndoială, să împiedice dezvoltarea în Țara Românească a unei fracțiuni proungare.

Concesiile făcute de domnul român trebuiau să aibă, înainte de toate, pentru dînsul, o finalitate practică imediată. Căci, asigurîndu-l, în acest scop, pe partenerul său că nu avea să întreprindă, și nici nu avea să permită altora să o facă, vreo acțiune în colaborare cu regele ungar, ostilă Poloniei, el putea desfășura politica sa de apropiere față de Sigismund de Luxemburg, fără teama de a trezi suspiciuni deosebite la Cracovia și a risca, astfel, o reacție violentă din partea cercurilor conducătoare poloneze.

Dar, dacă acestea au putut admite, și în lipsa unor posibilități practice de a o împiedica, apropierea lui Mircea cel Bătrîn de Sigismund de Luxemburg care, oricum, nu amenința, *nemijlocit* și *atunci,* securitatea statului polono-lituanian, de vreme ce viza angajarea celor doi în lupta împotriva expansiunii otomane, în schimb erau foarte atente să nu se producă o defecțiune asemănătoare și în cazul Moldovei. Cum apropierea politică dintre cei doi monarhi devenise evidentă la începutul anului 1392, iar tendințele feudalității maghiare de a aduce sub obediența Coroanei Sfîntului Ștefan zona est-carpatică rămăseseră constante, în pofida conflictului, în plină desfășurare, cu Imperiul otoman, ce devenea tot mai violent, cercurile conducătoare ale regatului polon au luat în considerare necesitatea revizuirii *naturii* raporturilor dintre Coroană și Moldova. Alianța fondată în anul 1387, sub forma *suzeranității protectoare,* nu a mai fost considerată ca suficient de eficace, în împrejurările de atunci, pentru asigurarea intereselor politico-strategico-economice ale statului polono-lituanian la gurile Dunării. De aceea, era necesară instituirea unui *control real* asupra Moldovei, adică *subordonarea ei politică,* ce se putea realiza, atunci, doar pe calea renunțării la *alianță,* deci la *suzeranitatea protectoare,* și înlocuirea ei cu o *suzeranitate restrictivă,* concretizată prin aplicarea strictă în *practica politică* a raporturilor dintre Polonia și Moldova a relațiilor de suzeranitate-vasalitate, circumscrise, pînă atunci, doar domeniului *interpretării juridice.* Rezultatul urma să fie restrîngerea drastică a libertății de mișcare *pe plan extern* a domnului moldav, implicarea lui *directă și necondiționată* în politica externă poloneză, ancorată în direcția combaterii pericolului ungaro-teutonic, configurat de planul unei împărțiri a Poloniei între regele Sigismund de Luxemburg și Ordinul Teuton, făurit în anul 1392. Acest pericol a grăbit, fără îndoială, degradarea *naturii* raporturilor polono-moldave fiind, totodată, favorizată

[30] *DRH,* D 1, p. 126.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de un alt eveniment ce a avut loc în același an, 1392, adică înțelegerea intervenită între Wladyslaw Jagiełło și Vitold în problema raporturilor polono-lituaniene. În schimbul recunoașterii de către rege a individualității Lituaniei în cadrul uniunii sale cu Polonia, pusă sub conducerea lui Vitold, cel dintîi era recunoscut ca suzeran al Marelui Ducat, salvîndu-se, astfel, pe plan politico-juridic, uniunea polono-lituaniană.

Expresia reconsiderării, în sensul amintit, a atitudinii Poloniei față de Moldova o constituie actul de omagiu redactat de noul domn al Moldovei, Roman I, fratele și succesorul lui Petru I, la Suceava, la 5 ianuarie 1393. Deoarece, spre deosebire de actul similar din 26 septembrie 1387, acesta conținea o clauză nouă ce stipula obligația domnului moldav *de a nu mai căuta și dobîndi un alt suzeran,* pentru el și țara sa, în afară de regele și Coroana polonă [31], termen prin care era desemnat, fără îndoială, Sigismund de Luxemburg. Întrucît, în împrejurările internaționale de atunci, doar acesta se putea constitui în suzeran al Moldovei.

Noua formă a suzeranității nu mai corespundea, însă, obiectivelor și intereselor imediate și de perspectivă care determinaseră pe predecesorul lui Roman I să caute alianța Poloniei, în anul 1387. Din contra, *din protectoare* împotriva amenințării ungare, Polonia devenise, ea însăși, *un pericol real* pentru viitorul politic al statului moldav. Acesta a putut fi, deci, motivul care l-a determinat pe Roman I să adere la coaliția maghiaro-podoliană care urmărea realizarea planurilor de separare a Podoliei din uniunea polono-lituaniană, făurit de cneazul lituanian Teodor Koriatovici și feudalitatea ucraineană de aici. Deoarece, în cazul unei victorii a coaliției, s-ar fi creat o nouă forță politico-militară, cu ajutorul căreia s-ar fi putut contrabalansa nu numai pericolul polon, ci, chiar, și cel maghiar. Acțiunea s-a terminat, însă, cu un eșec total, în pofida unor succese inițiale ; odată cu ea, s-a prăbușit și întregul plan și a luat sfîrșit, chiar, și domnia lui Roman I care a decedat în anul 1394.

Criza dinastică, declanșată cu acel prilej, în Moldova, a înlesnit procesul de subordonare politică, a țării față de Coroana polonă. Căci, neputîndu-se opune cu propriile forțe celor ce voiau să-i înlăture de la domnie pe urmașii lui Roman I, Ștefan, acceptat, probabil, de boierimea moldavă în calitate de *regent* al fiilor minori ai fostului domn, a trebuit să ceară sprijinul lui Wladyslaw Jagiello pe care l-a plătit, însă, cu prețul unei și mai accentuate dependențe față de acesta, consfințită de actul omagial redactat la Suceava, la 6 ianuarie 1395.

Astfel, pentru prima dată, un act de acest gen conținea, de la început, precizarea că Roman își datora domnia lui Wladyslaw Jagiello iar obligațiile pe care și le asuma față de regele și Coroana polonă decurgeau tocmai din această împrejurare. Or, amintitele obligații erau mult mai stricte și mai bine precizate, decît fuseseră chiar cele ale predecesorului său imediat. Căci, dacă angajamentul lui Roman I fusese

[31] Mihai Costăchescu, *op. cit.*, p. 608-609.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

formulat în termeni generali, promitînd să-l ajute *efectiv* pe suzeran contra *tuturor dușmanilor*, cu excepția Prusiei, Lituaniei și a ținuturilor „de dincolo de Cracovia care, din cauza depărtării, nu sînt plăcute poporului nostru“ [32], Ștefan I nu a mai putut să facă nici o rezervă în acest domeniu. Din contra, printre dușmanii Coroanei polone, împotriva cărora era obligat să lupte, a fost inserat în actul de omagiu și *„voievodul Basarabiei“* (s.ns.) [33]. Mai există încă alte două elemente ce evidențiază grava deteriorare a *naturii* raporturilor moldo-polone, determinată și de spectrul invaziei ungare în Moldova, care a silit cercurile conducătoare ale acestei țări să nu facă nici o opoziție presiunilor polone. În primul rînd, actul din 6 ianuarie 1395 a fost urmat de un angajament scris al boierilor prin care garantau că Ștefan avea să răspundă cu promptitudine oricăror cereri ale regelui polon. Mai mult chiar, ei renunțau, în numele domnului și al țării, la toate pretențiile asupra teritoriilor amanetate de Wladyslaw Jagiello lui Petru I, deși împrumutul financiar, în schimbul căruia o făcuse, nu fusese rambursat. Totodată, reprezentanții boierilor îl asigurau pe rege că vorbeau în numele întregii clase boierești moldave, deci, nu numai în al celor ce participau în mod efectiv la conducerea țării, deoarece și ceilalți aveau să confirme și să întărească omagiul, prin propriul lor jurămînt, atunci cînd suzeranul avea să dorească acest lucru [34]. În sfîrșit, o altă *premieră absolută* în acest domeniu o constituie garanția dată de boieri că domnul nu avea să se abată de la obligațiile asumate, iar în caz contrar, ei se angajau să se alieze cu suzeranul *împotriva* acestuia [35]. Cu alte cuvinte, se garanta nu atît supunerea domnului, ca persoană, ci *supunerea și credința țării, în persoana juridică a clasei boierești*, singurul element de *stabilitate și continuitate* în raporturile politice internaționale ale țării, în condițiile în care sistemul de succesiune la domnie nu o putea garanta. În cazul de față, o asemenea măsură de precauție s-a putut impune cu atît mai mult, cu cît Ștefan era, cum se presupune, considerat doar ca un *regent* al moștenitorilor legali ai tronului.

Consolidarea poziției Poloniei în Moldova se producea, însă, în condițiile în care Baiazid I se pregătea să lanseze o mare ofensivă, ale cărei obiective majore vizau eliminarea definitivă a Ungariei din Balcani și instaurarea controlului asupra zonei de la nordul Dunării de Jos. Prin urmare, după cazul Rusiei Roșii, acceptarea unui nou fapt împlinit în fața căruia îl pusese Polonia, de această dată în Moldova, însemna pentru Sigismund de Luxemburg să expună Ungaria pericolului unui atac conjugat polono-moldav — participarea moldavă fiind de prevăzut, tocmai datorită noilor elemente introduse în omagiul de vasalitate al domnului față de rege și Coroana polonă — cu consecințe

[32] *Ibidem*, p. 608.
[33] *Ibidem*, p. 613.
[34] *Ibidem*, p. 610-611.
[35] *Ibidem*, p. 614-615.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lesne de prevăzut, în condițiile în care principalele sale forțe urmau a fi angajate pe frontul dunărean. În plus, nu ar fi fost exclus ca între Polonia și Imperiul otoman să fi existat o anume înțelegere, mai mult sau mai puțin concretă, ce ar fi putut viza, dacă nu coordonarea unor acțiuni comune antiungare, cel puțin ar fi înlesnit întreprinderea lor separată, cu obiective de-sine-stătătoare. Ca urmare, singura soluție ce i se impunea regelui maghiar era readucerea, înainte de a fi fost prea tîrziu, a Moldovei sub controlul Coroanei maghiare, ale cărei drepturi nu înceta să le revendice [36]. Expediția întreprinsă în acest scop, în lunile ianuarie-februarie 1395, s-a încheiat, însă, cu înfrîngerea oștilor sale de către moldoveni.

Unul din efectele *imediate* ale înfrîngerii din Moldova l-a constituit încheierea tratatului de la Brașov cu Mircea cel Bătrîn, la 7 martie 1395. Terenul în această direcție fusese pregătit prin tratativele anterioare, demarate, probabil, încă în anul 1390, oricum, accelerate în anul 1394, cînd regele maghiar i-a trimis domnului român o solie specială, purtătoare a unor scrisori [37], poate chiar autografe, ale lui Sigismund. Dată fiind situația gravă de la Dunăre, în legătură cu care va fi fost informat, în detaliu, și de voievodul de atunci al Transilvaniei care a avut, după cum reiese din documentul invocat, un rol important în acele negocieri [38], este cert că obiectul tratativelor l-a constituit, așa cum s-a și remarcat, proiectul de cruciadă antiotomană, făurit de monarhul ungar. Că la acea dată sporirea presiunii otomane asupra liniei Dunării constituia problema cea mai urgentă, asupra rezolvării grabnice a căreia trebuia să se concentreze întreaga, sau, măcar, cea mai mare parte a forțelor ofensive și defensive ale celor două state direct amenințate, o dovedește și lipsa din actul de la Brașov a oricărui indiciu că alianța ar mai fi putut fi îndreptată și împotriva altui sau altor adversari [39]. Cu toate că proaspăta și destul de severa înfrîngere înregistrată în Moldova îl îndreptățea pe Sigismund de Luxemburg să solicite colaborarea munteană și în cazul unei extinderi a conflictului cu Moldova, în spatele căreia, dacă nu, chiar, alături de ea, s-ar fi aflat Polonia. Aceasta ar fi însemnat, însă, dispersarea forțelor și, mai ales, posibilitatea ca regele ungar să acorde prioritate frontului estic, ceea ce ar fi dezavantajat Țara Românească, pentru care nu exista, atunci, o amenințare *directă* dinspre nord-est. În orice caz, absența amintită sugerează un alt argument, potrivit căruia tratativele fuseseră definitivate și, poate, și actul redactat încă înainte de începerea expediției ungare în Moldova, semnarea lui fiind, inițial, amînată din pricina acesteia, dar urgentată, apoi, tocmai de rezultatele ei nefavorabile pentru unguri.

Deci, la data încheierii actului, domnia Țării Românești era deținută, *de jure* și *de facto*, de Mircea cel Bătrîn. O realitate demonstrată,

[36] *DRH*, D 1, p. 130—131, 132, 136.
[37] *Loc. cit.*, p. 129.
[38] *Loc. cit.*
[39] *Loc. cit.*, p. 140-142.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

deja, în istoriografia românească, cu argumente din domeniul dreptului internațional al vremii, oferite chiar de documentul în discuție, cele mai importante referindu-se la titlurile purtate de voievodul român la acea dată. S-a mai remarcat, de asemenea, că, în cazul în care domn ar fi fost nu Mircea, ci Vlad I, atunci, cu siguranță, că Sigismund ar fi încheiat un astfel de tratat cu cel din urmă, așa cum a procedat în anul următor[40]. Tocmai acest gest demonstrează, o dată în plus, că monarhul ungar nu și-ar fi făcut nici un scrupul, de vreme ce nu *persoana* celui ce domnea îl interesa, ci, doar, *măsura* în care cel ce deținea frînele puterii îi putea oferi *sprijinul direct și eficace* în realizarea propriilor sale obiective politice la Dunărea de Jos. De altfel, atunci cînd politica otomană a lui Mircea i s-a părut că i le afectează, el nu a ezitat să se manifeste ca un dușman declarat, e drept, doar pe plan diplomatic, pentru că nu avea mijloace să o facă și pe plan militar, silindu-l pe domnul român să se apropie din nou de Polonia. Apoi, potrivit concluziilor unor cercetări recente, la data în discuție nici nu avusese, încă, loc bătălia de la Rovine, campania lui Baiazid în Țara Românească producîndu-se, de fapt, în vara sau toamna anului 1395, și nu în toamna anului precedent[41]. Deci, dacă campania lui Baiazid I împotriva Țării Românești a avut loc la data presupusă recent, expediția lui Sigismund de Luxemburg, din lunile ianuarie-februarie 1395, împotriva Moldovei a constituit nu numai expresia rivalității ungaro-polone în legătură cu această țară, ci a urmărit, în același timp, și consolidarea frontului dunărean, prin scoaterea Moldovei de sub controlul polon și diminuarea corespunzătoare a periculozității unei eventuale înțelegeri polono-otomane îndreptată împotriva Ungariei. În sfîrșit, nu poate fi evitată o întrebare : ar fi fost, oare, Sigismund de Luxemburg atît de neprevăzător, încît să atace Moldova, avînd în flanc pe un adversar al politicii sale care ar fi deschis calea trupelor otomane către granițele Transilvaniei, o acțiune la care ar fi participat el însuși cu propriile sale forțe ?. Or, judecînd în perspectivă istorică, o astfel de posibilitate era exclusă, cum la fel de improbabil ar fi fost ca Sigismund, *înfrînt în Moldova*, să nu se fi grăbit să și-l apropie pe Vlad I, *dacă acesta ar fi domnit efectiv*.

Prin urmare, cel împotriva căruia se angajase Ștefan I să-l sprijine, *direct și necondiționat*, pe Wladyslaw Jagiello, prin actul de omagiu din 6 ianuarie 1395, desemenat cu termenul de „voivodul Basarabiei", era Mircea cel Bătrîn și nu Vlad I[42]. Căci, la data la care se redacta actul în discuție, raporturile Poloniei cu Țara Românească *a lui Mircea cel Bătrîn* se deterioraseră în mod evident. Pe lîngă apropierea celui din urmă de Sigismund de Luxemburg, la această stare de încordare a putut contribui, cred, și tentativa domnului muntean, înregistrată de actul din 17 martie 1390, analizat în rîndurile anterioare, de a-și asigura o poziție de *preeminență* în raporturile munteano-ungaro-moldo-polone, cu restrîngerea considerabilă a posibilităților de acțiune ale Coroanei

[40] Viorica Pervain, *Din relațiile Țării Românești cu Ungaria la sfîrșitul veacului al XIV-lea*, în *AIIAC*, XVIII, 1975, p. 17.
[41] Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 14-17.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

polone. Reglementarea acestei probleme, subînțeleasă în termenii actului din 6 iulie, nu a pus capăt crizei ci, deși paradoxal, la prima vedere, a lăsat cîmp liber de manifestare a intereselor ce deveneau tot mai divergente ale celor doi contractanți, în proporție directă cu agravarea pericolului otoman, pentru Țara Românească, și modificarea situației politice din Moldova, pentru Polonia. Ca urmare, în aceeași măsură se opera și reorientarea externă a celor doi conducători: Mircea către Sigismund de Luxemburg, iar Wladyslaw Jagiello către Baiazid I, fără a se putea preciza, totuși, în ce măsură și pînă la ce punct a putut fi realizată aceasta din urmă. Demersurile regelui polon au putut fi, totuși, justificate și de faptul că, devenit stăpîn pe situația internă din Ungaria, în urma victoriilor obținute împotriva adversarilor săi, în vara anului 1394, Sigismund de Luxemburg avea posibilitatea să facă tentativa de a-și regla conturile cu fostul său cumnat regal de la Cracovia care, în fond, nu erau altele decît cele ce grevau raporturile feudalității ungare cu cea polonă, de vreme ce armistițiul, pe care tocmai îl confirmase în același an, nu era decît un *intermezzo* al rivalității polono-ungare. Cum într-o astfel de acțiune putea fi antrenat și Mircea, orice măsură de precauție împotriva lui era bine venită.

Nu cred, totuși, că s-ar justifica întrebarea dacă Mircea cel Bătrîn a cunoscut sau nu conținutul actului din 6 ianuarie 1395. Se poate, însă, presupune că nu-i erau necunoscute evenimentele din Moldova care evoluau într-o direcție defavorabilă, dacă nu unor interese *imediate*, cu siguranță a unora de *perspectivă*. De aceea, nu cred că s-ar putea face vreo legătură *nemijlocită* între omagiul lui Ștefan I și tratatul său de alianță cu Sigismund de Luxemburg. O comparare a celor două acte se impune, totuși. Căci, dacă primul consfințea, *din punct de vedere juridic*, consolidarea *suzeranității restrictive* a Poloniei asupra Moldovei, cel de al doilea consacra raporturi cel puțin *cu un alt conținut*, adică de *colaborare*, în vederea atingerii unui obiectiv comun, și anume *conjurarea pericolului otoman*, la fel de grav, prin *efectele sale specifice*, intereselor fiecăruia dintre cei doi parteneri. Dar, deși actul, ca atare, nu conținea nici un element expres al vasalității domnului față de Coroana ungară, faptul că era subscris de către Mircea *„sub credința și jurămîntul nostru și al boierilor noștri făcut de mai înainte, așa cum se cuvine“* (s. ns.)[43], includea „faptul vasalității“[44]. Și nici nu se putea altfel, dacă se are în vedere, *și trebuie să se aibă, concepția medievală a vremii* care guverna raporturile interstatale, întruchipate, de fapt, în raporturile dintre conducătorii acestora. Deci, în cazul în discuție, *în formă* era vorba de *suzeranitatea regelui maghiar* asupra *domnului muntean; o suzeranitate protectoare* ce viza, cum am precizat, de atîtea ori, *un obiectiv precis*, și de ce nu, și *temporar*, chiar dacă, în subsidiar, regele ungar urmărea realizarea și a altora, adică, în primul rînd, acela

[42] Pentru părerea contrară, potrivit căreia prevederea, „dacă nu avea doar o semnificație generală, îl privea mai degrabă“ pe Mircea, „aflat în pribegie“, la acea dată, în locul lui domnind Vlad I, vezi Constantin Rezachevici, *op. cit.*, p. 753.

[43] *DRH*, D, I, p. 140.

[44] P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 253.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

al favorizării intereselor economice ale marilor oraşe transilvănene. Iată pentru ce, cum s-a remarcat, tratatul din 7 martie 1395 a constituit „*cadrul juridic al cooperării celor două ţări în lupta împotriva otomanilor*" (s. ns.)[45]; ceea ce nu a fost cazul actului de la Suceava, din 6 ianuarie acelaşi an, ce avea o cu totul altă *origine* şi o cu totul altă *finalitate*. Căci, în loc să pună bazele unei colaborări — după cum se ştie, Władysław Jagiełło nu s-a grăbit să-l ajute, în măsura reclamată de propriile sale obligaţii de suzeran şi de gravitatea situaţiei, pe Ştefan I în timpul expediţiei maghiare din Moldova — el urmărea instituţionalizarea celei mai severe forme a suzeranităţii. In schimb, Sigismund de Luxemburg a angajat în lupta împotriva otomanilor şi a adversarului aliatului său, Vlad I, toate forţele de care dispunea. Insuccesul final l-a determinat, însă, să-şi reconsidere şi atitudinea faţă de Mircea. Este vorba de tentativa de a-l înlocui în sistemul său de alianţe, *la nivel de persoană*, cu cel care îi luase locul, cu scopul de a salva *alianţa la nivel de state*, dintre Ungaria şi Ţara Românească, fără de care graniţele sud-estice ale regatului rămîneau deschise invaziilor otomane. Noua situaţie politică creată la sud de Carpaţi nu era, însă, favorabilă continuării colaborării ungaro-muntene. În primul rînd, noul domn era exponentul unei alte orientări politice, chiar pe plan intern. Pe de altă parte, îşi datora domnia sprijinului efectiv al armatelor sultanului şi, poate, celui *diplomatic* al regelui polon. În cel din urmă caz, este posibil ca stabilirea contactului cu cercurile conducătoare polone să-i fi fost intermediat lui Vlad I de domnul Moldovei, Ştefan I, interesat, la rîndul lui, să aibă un aliat în Ţara Românească care l-ar fi putut ajuta în cazul unor noi agresiuni ungare. Tot atît de posibil este, totodată, ca domnul Moldovei să fi acţionat şi la cererea expresă a suzeranului său, Władysław Jagiełło, ce urmărea detaşarea Ţării Româneşti din alianţa cu Ungaria. Pînă aici, convergenţa de interese cu cele ale sultanului era perfectă. În împrejurările de atunci, ele puteau fi susţinute, numai dacă cel ce trebuia să fie exponentul lor în Ţara Românească, adică Vlad I, nu cădea sub controlul exclusiv al Porţii otomane. Aşa s-ar putea explica, din cauza necunoaşterii şi a altor elemente mai precise, strădania cercurilor conducătoare ale Coroanei polone de a şi-l apropia, promiţîndu-i nu numai recunoaşterea domniei în Ţara Românească, ci şi restituirea feudelor stăpînite de predecesorii săi în Transilvania, atunci cînd Władysław şi Jadwiga aveau să-şi adjudece şi tronul ungar, rămas vacant, după concepţia lor, în urma decesului reginei Maria, moştenirea lui revenind, *de drept*, surorii sale, regina Poloniei. În această ofertă era, însă, şi o condiţionare, de vreme ce este de la sine înţeles că la succesul planului jagellonian trebuia să colaboreze şi Vlad I. În ceea ce-l priveşte, domnul muntean nu putea rămîne insensibil la o atare perspectivă, dar cauza esenţială a apropierii sale de regele polon trebuie căutată în *natura* raporturile polono-otomane. Căci, dată fiind amintita comunitate de interese dintre statul polono-lituanian şi Imperiul otoman în spaţiul carpato-danubian, ce începuse a se contura tocmai în acea perioadă, este lesne de presupus că atît Vlad, cît şi cercurile boiereşti pe care se spri-

[45] Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 64.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

jinea vor fi înțeles că domnia sa putea căpăta stabilitate numai cultivînd bunele raporturi cu cele două puteri, înlesnite, în ceea ce privește Polonia, de interesele similare, pînă la un punct, ale domnului de atunci al Moldovei. Prin urmare, soluția unei alianțe cu Ungaria, indiferent de forma juridică în care s-ar fi concretizat, era exclusă *a priori,* de vreme ce, dată fiind tot *natura,* dar, de data aceasta, a relațiilor ungaro-otomane, ea ar fi echivalat cu o declarație *formală* de război împotriva otomanilor. De aceea, cred că actul de vasalitate dat de Vlad I, la Argeș, la 28 mai 1396, față de regele și Coroana polonă, nu a avut pentru autorii săi sensul și semnificația unei denunțări a raporturilor politice cu Poarta, ci, din contra, *o perpetuare a lor, dar într-un cadru ce ar fi împiedicat, în viitor, evoluția lor într-un sens periculos intereselor cercurilor boierești, grupate în jurul lui Vlad I.* Cu alte cuvinte, s-a profitat de oferta poloneză, pentru a cointeresa Coroana polonă în asigurarea *statu-quo*-ului politic și teritorial dorit de ele. Iar faptul că sultanul nu a reacționat negativ la demersul politic al voievodului Vlad denotă că el însuși îi aprecia valoarea, ca *mijloc de menținere a Țării Românești în afara sferelor de influență ale regatului maghiar.*

Indiferent de obiectivele de viitor ale lui Vlad I, alăturarea sa la Polonia constituia un motiv în plus de îngrijorare pentru cercurile conducătoare ungare cărora nu le-a scăpat din vedere pericolul ca Ungaria să fi fost încercuită de adversarii săi. Ca urmare, singura soluție la care se putea recurge era spargerea ei, înainte de se fi consolidat, motiv pentru care Sigismund de Luxemburg a impulsionat pregătirile de cruciadă antiotomană a lumii creștine. Dar, marea ciocnire militară de la Nicopole, din 26 septembrie 1396, s-a încheiat cu înfrîngerea categorică a oștilor cruciate sub armurile cărora se ascundeau, de fapt, tendințele de hegemonie ale catolicismului european. Victoria lui Baiazid I nu a fost urmată, totuși, de o nouă campanie a acestuia împotriva Țării Românești, ceea ce i-a permis lui Mircea cel Bătrîn să redevină stăpînul țării, cu ajutorul oștilor transilvănene, comandate de voievodul Știbor. La rîndul său, domnul român se pare că a luat inițiativa ameliorării raporturilor sale cu sultanul, din cauza defensivei ungare și a insuccesului înregistrat de Sigismund de Luxemburg în domeniul constituirii unei noi coaliții antiotomane. În schimb, a profitat de evenimentele din Anatolia, pentru a-și consolida poziția în zona Dunării de Jos, una din primele măsuri întreprinse în acest scop fiind sprijinirea înscăunării lui Alexandru cel Bun în Moldova.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

D. ȘANDRU

PROPRIETATEA FUNCIARĂ RURALĂ DIN ROMÂNIA DE LA REFORMA AGRARĂ DIN 1945 PÎNĂ LA COLECTIVIZAREA AGRICULTURII (I)

Exproprierea operată în baza legii din 23 martie 1945 a reprezentat o primă etapă a politicii partidului comunist de distrugere a bazei materiale a moșierimii. Legea pentru reforma agrară i-a lăsat viile și pădurile, fermele model, orezăriile și cîte 50 ha cultivabile de fiecare mare proprietar. Totodată, pămînturile Casei Regale, bisericilor și instituțiilor au fost exceptate de la confiscare [1].

Vreme de mai bine de doi ani, guvernul s-a abținut să extindă cadrul legii din 1945, dînd dovadă de o oarecare toleranță față de proprietățile lăsate instituțiilor și moșierilor. O presiune asupra acestor proprietari s-a exercitat însă continuu pe plan economic, prin stabilirea de impozite excesiv de ridicate și prin impunerea obligației de a preda statului, la prețuri inferioare costului de producție, a unei părți din recoltă, calculată nu în funcție de cantitatea realizată, ci de suprafața deținută de proprietar. Dar, în anii 1945—1947, unui regim similar au fost supuse și gospodăriile chiaburești și cele ale țăranilor cu exploatări mijlocii, cu singura deosebire că procentele stabilite pentru ei s-au menținut la plafoane mai joase.

O grea lovitură au primit-o după expropriere marii proprietari la 30 august 1946, cînd sindicatele agricole au fost dizolvate [2], act prin care au fost privați de posibilitatea de a-și mai apăra, prin intermediul organizațiilor monopoliste, interesele economice. În anii următori, toate celelalte instituții patronate de moșieri au avut aceeași soartă. La 19 februarie 1947, prin Jurnalul nr. 189 al Consiliului de Miniștri, cealaltă instituție a marilor proprietari care făcuse opoziție exproprierii în Comisia pentru studiul reformei agrare, Academia de Agricultură din România, a fost dizolvată. Din momentul dizolvării, întregul său patrimoniu de bunuri trecea asupra Regiei Exploatărilor Agricole, Zootehnice și de În-

[1] „Monitorul oficial", nr. 68 bis din 23.III.1945.

[2] ASB, fond Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole, dosar 332/1944-1946, f.8 (vezi Jurnalul Consiliului de Miniștri, nr. 16 din 8.VIII.1946, publicat în „Monitorul oficial", nr. 200 din 30.VIII.1946).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

chiriere a Mașinilor (R.E.A.Z.I.M.)[3]. Pe această cale se punea capăt activității de 34 de ani a unei instituții ce jucase un rol covîrșitor în selecționarea semințelor în România. Măsura avea însă o semnificație aparte pentru politica guvernului față de moșierime, întrucît ea extindea cadrul exproprierii peste ceea ce prevăzuse legiuitorul din 1945.

În vara lui 1947 a fost emisă o dispoziție care reliefa intenția guvernului de a-și apropria alte pămînturi ale instituțiilor exceptate de la confiscare prin legea din martie 1945. La 27 august 1947, decizia ministerială nr. 1204, a departamentului agriculturii, a stabilit că, începînd din toamnă, toate terenurile cultivabile (arabile, vii, pășuni, grădini de zarzavat, livezi) ce aparțineau mănăstirilor, episcopiilor și mitropoliilor, precum și terenurile agricole și forestiere aflate în proprietatea sau în folosința diferitelor ministere, cu excepția celor dependente de Ministerul Agriculturii și Domeniilor, trebuiau cultivate în regie proprie, interzicîndu-se darea lor în arendă ori în dijmă, neîndeplinirea acestei condiții determinînd pierderea pămîntului[4]. Decizia avea caracterul unui avertisment, care lăsa a se înțelege că privilegiile de care se bucuraseră instituțiile respective intrau în etapa lichidării.

În memoriile înaintate Ministerului Agriculturii și Domeniilor, instituțiile vizate, în special cele eclesiastice, care își cultivau părți însemnate din proprietățile funciare prin învoieli agricole, au solicitat în mod insistent să li se lase în continuare terenurile în proprietate, motivînd dificultățile schimbării sistemului de exploatare[5]. Obligațiile episcopiilor, mitropoliilor și mănăstirilor de a renunța la regimul muncii în dijmă sau în arendă le-a determinat să rezilieze contractele cu țăranii sau să nu mai încheie noi înțelegeri, reușind astfel să-și păstreze pămînturile, dar consecința a fost aceea că în primăvara anului 1948 ele nu și-au putut cultiva terenurile. De aici a apărut un alt motiv de amenințare la adresa proprietăților bisericești, acela că sabotau planul lucrărilor agricole.

Cu mai bine de jumătate de an înainte de înlăturarea regelui de la tronul României, la 18 iunie 1947, Direcțiunea Producției Vegetale din Ministerul Agriculturii și Domeniilor a solicitat, cu adresa nr. 112 076, Domeniilor Coroanei situația proprietăților familiei regale. În răspunsul dat la 23 iunie, ele transmiteau lista moșiilor, care însumau 140518 ha, astfel administrate: Domeniile coroanei — 76 240 ha, Domeniile Casei Regale — 21 228 ha și proprietățile membrilor Casei Regale — 43 050 ha[6].

---

[3] Vezi ASB, fond Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Direcția Bunuri, dosar 12/1941-1947, f.197-198. Procesul dizolvării organizațiilor profesionale ale agricultorilor a continuat și în anii următori, ultima fiind dizolvată Societatea Centrală de Apicultură, împreună cu toate filialele ei, prin Hotărîrea Consiliului de Miniștri nr. 1 236 din 1 XII.1949, care dispunea trecerea în totalitate a patrimoniului acestora în proprietatea M.A.D. (idem, fond Reforma Agrară din 1945, Centrala, dosar 134/1946-1949, f.32-33).

[4] „Monitorul oficial", nr. 202 din 3.IX.1947 ; ASB, fond Reforma Agrară din 1945, Centrala, dosar 42/1945-1947, f.123.

[5] Vezi Memoriul Episcopiei ortodoxe române a Caransebeșului din 6.X. 1947 către M.A.D. (idem dosar 99/1945-1947, f.101).

[6] Domeniile Coroanei erau următoarele : Mălini, județul Baia, Borca și Bicaz, județul Neamț, Dobrovăț, județul Vaslui, Bușteni și Cocioc-Gherghița, județul Prahova, Sadova și Segarcea, județul Dolj și Rușețu, județul Brăila ; Domeniile Casei Regale erau : Șercaia, Predeal, Azuga, Bușteni, Poiana Țapului, Sinaia, Co-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În tabelul comunicat nu fuseseră incluse cîteva proprietăţi, însumînd 11 222 ha, astfel că fondul funciar aparţinînd instituţiei monarhice se ridica la un total de 151 740 ha [7]. Odată cu înlăturarea regelui, toate proprietăţile rurale ale familiei regale au trecut în patrimoniul statului. Măsura reprezenta cel dintîi act de după 23 martie 1945 care extindea de drept cadrul exproprierii peste plafonul stabilit prin legea de reformă agrară şi marca de fapt începutul confiscărilor succesive ce aveau să se producă în anii următori. Din proprietăţile familiei regale au intrat în patrimoniul Ministerului Agriculturii şi Domeniilor, în baza Decretului nr. 38 din 27 mai 1948, cea mai mare parte a terenurilor agricole, adică 15 133 ha cultivabile situate în 17 moşii, împreună cu clădirile şi cu întregul inventar aferent lor [8].

La 3 august 1948 a fost promulgat decretul nr. 176 pentru trecerea în proprietatea statului a bunurilor bisericilor, congregaţiilor, comunităţilor sau particularilor ce au servit pentru funcţionarea şi întreţinerea instituţiilor de învăţămînt general, tehnic sau profesional. Singurele bunuri ce urmau a fi restituite instituţiilor bisericeşti erau cele destinate exclusiv serviciului de cult (art. 3) [9]. Măsura a diminuat substanţial proprietăţile acelor instituţii eclesiastice ce întreţineau asemenea aşezăminte, dar, pe ansamblu, biserica a continuat să păstreze şi după aplicarea ei mari întinderi de teren.

Patru luni mai tîrziu, la 2 decembrie 1948, a fost promulgat decretul nr. 358 pentru desfiinţarea bisericii greco-catolice. Pe baza lui toate bunurile ei mobile şi imobile intrau în patrimoniul Ministerului Agriculturii şi Domeniilor spre administrare [10]. Prin Hotărîrea Consiliului de Miniştri nr. 1 719/1948 s-a instituit, pe lîngă Ministerul Cultelor, o comisie interministerială, cu menirea de a atribui organelor centrale şi statului şi în scopuri de interes general bisericesc averile ce aparţinuseră fostului cult greco-catolic. Atît pămîntul, cît şi imobilele şi inventarul agricol şi neagricol au fost preluate de stat şi repartizate diferitelor ministere ori instituţii. Cea mai mare parte din pămîntul confiscat a fost predat, în

---

marnic şi Trestieni, toate din judeţul Prahova, Copălnaş, judeţul Severin, Săvîrşin, judeţul Arad, şi Cocargeaua, judeţul Ialomiţa, iar proprietăţile membrilor Casei Regale : Broşteni, judeţul Neamţ, Snagov şi Turbaţi, judeţul Ilfov, Curtea de Argeş, judeţul Argeş, şi Zorleni, judeţul Tutova, ale prinţului Nicolae, Banloc, judeţul Timiş-Torontal, Copăceni şi Mănăstirea, judeţul Ilfov, Poeni, judeţul Iaşi, Jersig, judeţele Caraş şi Severin, Stupini şi Hălchiu, judeţul Braşov, şi Raznic, judeţul Dolj, ale principesei Elena, Măneşti, judeţul Prahova a principesei Elisabeta şi Băneasa, Scroviştea şi Mănăstirea, toate din judeţul Ilfov, ale fostului rege Carol al II-lea (idem, dosarele 82/1947-1948, f.4-23 ; 71/1948,f.1-2).

[7] În tabel nu figurau proprietăţile principesei Elisabeta, de la Măneşti, judeţul Prahova, pămînturile principesei Elena, de la Stupini şi Hălchiu, judeţul Braşov, şi Raznic, judeţul Dolj, bunurile fostului rege Carol al II-lea, de la Băneasa, Scroviştea şi Mănăstirea, judeţul Ilfov, cele ale prinţului Nicolae, de la Snagov, judeţul Ilfov, Zorleni, judeţul Tutova, şi parcul de la Curtea de Argeş, judeţul Argeş, plus cîteva proprietăţi mai mici, ce însumau cele 11 222 ha (idem, dosar 71/1948,f.1-2).

[8] Vezi *ibidem*.

[9] Idem, dosar 53/1950—1957,f.19.

[10] „Monitorul oficial", nr. 281 din 2.XII.1948.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cursul lunii ianuarie 1949, Ministerului Agriculturii și Domeniilor, iar edificiile bisericești, cu terenurile din jurul lor, parohiilor ortodoxe [11]. Ca și în cazurile moșierilor expropriați prin legea din 23 martie 1945, unele instituții eclesiastice au rămas debitoare în contul pământului pierdut. Episcopia greco-catolică din Oradea datora Băncii Republicii Populare Române 800 000 lei, cu scadența la 15 decembrie 1948, pentru care constituise gaj și ipotecă asupra fermelor sale Holod, Vintere și Tulca, județul Bihor. Ministerul Agriculturii și Domeniilor a preluat fermele cu întregul inventar viu și mort, cu activul și pasivul lor, însă, în august 1949, banca soma instituția debitoare, acum desființată, să-și lichideze debitul, iar ministerul refuza, pe de altă parte, plata lui, motivînd că bunurile preluate nu-i produseseră nici un venit [12].

Paralel, statul a pornit o campanie de acaparare a pămînturilor tuturor acelor proprietari care nu se conformau măsurilor de politică agricolă a guvernului, utilizînd împotriva lor mijloace indirecte de coerciune. Obligațiile împovărătoare impuse agricultorilor și sancțiunile aplicate proprietarilor ce nu reușeau să achite cotele sau impozitele au silit pe mulți dintre ei să se dispenseze de pămînt, declarînd că îl donau statului. Cele dintîi cereri de „donații", avînd la bază asemenea cauze, se înregistrează la începutul anului 1948. Posesorii lor au încercat să impună o serie de clauze legate de soarta bunurilor la care renunțau, însă Ministerul Agriculturii și Domeniilor a răspuns că nu primea donații „decît fără sarcini și fără condiții" [13].

În martie 1948, cîțiva dintre cavalerii ordinului „Mihai Viteazul" au comunicat Ministerului Agriculturii și Domeniilor hotărîrea de a renunța la loturile ce le posedau [14]. În baza unei legi speciale din 1927, ofițerii activi sau în rezervă, participanți la primul război mondial, care se distinseseră în lupte, fiind decorați cu ordinul „Mihai Viteazul", primiseră de la stat, drept „recompensă națională", loturi de 5 sau 25 ha arabile. Spre sfîrșitul celui de-al doilea război mondial, prin legea nr. 310, de organizare a ordinului „Mihai Viteazul", din 21 aprilie 1945, dispozițiile legii din 1927 au fost extinse și asupra participanților la această din urmă confruntare militară, pentru fapte de bravură de care ofițerii dăduseră dovadă împotriva Germaniei [15]. În perioada septembrie 1941 — august 1945 un număr de 1 173 de ofițeri fuseseră decorați cu acest ordin, beneficiind de avantajele materiale oferite de el [16]. Spre a asigura fondul funciar necesar satisfacerii numărului celor decorați, Direcția Proprietății și Bunurilor Statului a cerut organelor agricole județene, prin ordinul nr. 84 278, din 16 mai 1945, să rezerve în fiecare comună 5% din terenurile expropriate pentru nevoile de împroprietărire a ofițerilor cavaleri ai

[11] Vezi ASB, fond Reforma agrară din 1945, j.Tîrnava Mică, dosar 136/1949, f.1—75.

[12] Idem, j.Bihor, dosar 18/1945—1950, f.59—60.

[13] Vezi cererea din 7 ianuarie 1948, prin care Atta Constantinescu oferea 43 ha, un grajd și atelajele din comuna Răcăciuni, județul Bacău (idem, J. Bacău, dosar 46/1947—1948, f. 8).

[14] Idem, Centrala, dosarele 41/1948,f.43—44 ; 192/1949,f.84.

[15] Idem, dosar 192/1949, f. 84 ; „Monitorul oficial", nr. 23 din 21.IV.1945.

[16] ASB, fond Reforma agrară din 1945, Centrala, dosar 100/1949,f.1—52.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ordinului „Mihai Viteazul“ [17]. Împroprietărirea celor decorați a continuat și după terminarea războiului, fiind atestată documentar pînă în noiembrie 1947 [18]. Prin lege, statul își rezerva dreptul de proprietate asupra loturilor, iar ofițerii dreptul de uzufruct, neputîndu-le nici vinde, nici înstrăina. Cum terenurile atribuite erau răspîndite în întreaga țară, cavalerii aveau gratuitate pe calea ferată, iar impozitul plătit de ei fusese stabilit la cotele minime prevăzute pentru micii agricultori și pentru proprietățile statului [19].

Pe măsură ce puterea comunistă se consolida și avantajele de care se bucuraseră cavalerii ordinului „Mihai Viteazul“ se diminau. Gratuitatea pe căile ferate s-a redus la o singură călătorie pe an. Impozitele agricole și cotele de cereale au fost stabilite la plafoanele celor percepute de la moșieri și chiaburi. În toamna lui 1947, — deci într-o perioadă în care statul continua să atribuie loturi celor decorați — măsurile punitive luate de autorități, cu prilejul însămînțărilor și la încasarea impozitelor, s-au soldat cu arestări, sechestrări de bunuri și trimiterea în judecată a ofițerilor, neținîndu-se seama de faptul că deținătorii acestor bunuri nu sînt *moșieri sau mari proprietari de pămînt*, ci niște ostași împroprietăriți fără voia lor drept *recompensă națională* (subl. autorului) pentru faptele de bravură în războaiele contra nemților din 1916 și 1944/1945“ [20] — după cum subliniau într-un memoriu din 17 ianuarie 1949 trimis de generalul în rezervă Marcel Ionescu și colonelul în rezervă Aurel Pelopida primului ministru.

Măsurile de politică economică luate de guvern au condus la comprimarea rentabilității agricole a loturilor, creînd, paralel, deținătorilor lor o situație insuportabilă, deși cavalerii au făcut toate sacrificiile posibile pentru a satisface pretențiile oficialității. Ei au acoperit costul culturilor prin cheltuirea ultimului ban din pensie — singura lor sursă de existență — sau din sumele realizate în urma vînzării unor obiecte casnice. Situația era agravată de faptul că majoritatea ofițerilor nu posedau locuințe pe loturi și nici inventar agricol. Ei își lucrau pămînturile fie dîndu-le în arendă,, fie în dijmă, pe care legislația din primii ani postbelici o accepta. Or, în 1948, dijma nu a mai fost permisă, iar țăranii refuzau să ia pămînturile în arendă. Ofițerii se găseau în imposibilitate materială de a-și cumpăra inventar și de a plăti mîna de lucru, ceea ce crea dificultăți insurmontabile exploatării pe mai departe a loturilor [21]. Reacția față de aceste presiuni a fost concretizată la unii dintre ei în decizia de a renunța la pămînt.

Cei mai mulți ofițeri însă au apelat la autoritățile centrale, solicitînd restabilirea statutului lor legal. Reprezentanții cavalerilor ordinului „Mi-

[17] Idem, j.Sălaj, dosar 6/1945—1949,f.20.

[18] Idem, j.Arad, dosarele 3/1945—1947,f.7 și urm.; 13/1945—1949; 83/1946—1948,f.2.

[19] Idem, Centrala, dosar 192/1949, f.81—82. Generalului Nicolae Ciupercă i s-a atribuit, în 1946, un lot de 5 ha în comuna Boldu, județul Rîmnicu Sărat dar el solicitase terenul în județul Ialomița. Abia în toamna lui 1947 i s-a promis schimbarea lotului în județul Ialomița (idem, j.Rîmnicu Sărat, dosar 54/1946—1947,f.1—6).

[20] Idem, Centrala, dosar 192/1949, f. 84. Folosim termenul de „chiabur“ pentru a evidenția optica introdusă de comuniști în epocă, în legătură cu țăranii înstăriți.

[21] *Ibidem*, f.81—82

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

hai Viteazul" au intervenit la Președinția Consiliului de Miniștri prin memoriile din 15 septembrie, 25 octombrie, 17 și 21 decembrie, precum și prin audiența generalului Marcel Ionescu și a colonelului Aurel Pelopida la primul ministru, din 22 octombrie 1948, revendicînd respectarea drepturilor admise prin legea din 21 aprilie 1945, însă toate acțiunile lor s-au dovedit zadarnice [22]. La 5 ianuarie 1949, Marcel Ionescu și Aurel Pelopida adresează un nou memoriu primului ministru, propunînd ca, pînă la soluționarea definitivă de către guvern a problemei cavalerilor ordinului „Mihai Viteazul", să se suspende prin decizie ministerială orice acțiune de urmărire pentru însămînțări sau impozite restante contra deținătorilor acestor loturi, iar impozitele să fie egale cu cele percepute pe proprietățile agricole ale statului (Administrația Fermelor de Stat și a Stațiunilor de Mașini), întrucît loturile erau proprietate de stat, ofițerii fiind doar uzufructuari [23]. La 11 februarie 1949 generalul Marcel Ionescu revine cu un memoriu către primul ministru, propunînd, de data aceasta, ca loturile să fie trecute la stat: „...dacă nu mai putem suporta obligațiile legale astăzi, să ni se ridice asemenea sarcină, pentru a nu fi puși în situațiunea bizară ca acei care nu au la activul lor fapte de bravură răsplătite prin «recompensă națională» să se bucure de o situație mai fericită ca noi, care trăim sub amenințarea rigorilor legii sabotajului prin imposibilitatea executării la timp a planului agricol sau neplata impozitelor" [24]. La 25 martie 1949, generalul colonel în rezervă Z. Virtejanu, comunicînd Ministerului Apărării Naționale dificultățile ce le întîmpinau posesorii de loturi „Mihai Viteazul", la care se adăugase o alta de ultim moment și anume, pierderea dreptului la cartela de pîine, ca unii ce posedau peste 1,5 ha arabile, solicita intervenția acestuia la Ministerul Agriculturii și Domeniilor pentru a obține aprobarea retrocedării loturilor, căci și aici ofițerii întîmpinau obstacole, cerîndu-li-se petiții individuale de renunțare la pămînt. Or, pînă la acea dată, numai 21 de cavaleri declaraseră în scris prin petiții personale că abandonau loturile [25].

Paralel, în cursul anului 1948, și o serie de mari proprietari din diferite regiuni și mai cu seamă chiaburi din Transilvania au solicitat Ministerului Agriculturii și Domeniilor, pe motive similare, să le ia pămînturile. Pînă la 1 decembrie 1948 făcuseră oferte de „donații" 151 de proprietari pentru o suprafață agricolă de 5 283 ha. Mulți dintre ofertanți erau moșieri, care cedau cotele intangibile de 50 ha ce le rămăseseră după aplicarea legii din 23 martie 1945, alții chiar fermele model, pentru conservarea cărora făcuseră în anii 1945—1946 repetate și insistente memorii, împreună cu terenurile neexpropriabile [26]. Reprezentantul Acade-

[22] *Ibidem*, f.84.
[23] *Ibidem*, f.84—86.
[24] *Ibidem*, f.78.
[25] *Ibidem*, f.81—82 și 88.
[26] Astfel, Constantin Filipescu a donat 204 ha din comuna Bohotin, județul Fălciu, Paraschiva Negrea 109 ha de la Avereşti, acelaşi judeţ, S. Ardeleanu 140 ha din comuna Cioranca, j.Buzău, C.S.Nicolaeşcu Plopşor 50 ha din comuna Plopşor, j. Dolj, Gh. Fratotişteanu 85 ha de la Frăsineşti, j. Ilfov, Ion Radu Ştefănescu 60 ha de la Butimanu, acelaşi judeţ, Anton Roseti Rosnovani 50 ha din comuna Sculeni, j. Iaşi, Vera Miller 50 ha de la Movileni, j. Iaşi, Nicolae Rosnovani 50 ha la

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

miei de Agricultură în Comisia pentru Studierea Reformei Agrare, Manuel Kapri, care se postase constant pe o poziție potrivnică exproprierii, a contestat, în august 1945, la Comisia centrală, hotărîrea comisiei de plasă Cetatea Sucevei, care-i declara confiscată moșia Iacobești, din comuna Danila, județul Suceava, motivînd că președintele instanței, Teodor Buta, fost administrator pe proprietatea lui și concediat pentru incapacitate, acționase în mod subiectiv [27]. Manuel Kapri poseda imobilele agricole Iacobești și Șerbăuți-Calafindești, județul Suceava. În timpul războiului, construcțiile de pe moșii au fost distruse din temelii, iar inventarul dispersat în totalitate, fără nici o urmă. El a reușit să redobîndească 50 ha la Iacobești, pe care le exploata personal, îndeplinind concomitent și funcția de administrator al bunurilor Academiei Române. În ianuarie 1949 a cerut însă să „doneze" statului cele 50 ha arabile de la Iacobești, motivînd că nu mai putea acoperi cheltuielile și plăti impozitele. „Donația" era făcută împreună cu semănăturile de pe teren, cu semințele ce le avea la sediul moșiei și cu mențiunea expresă că renunță la orice venit sau beneficiu din acel pămînt [28].

Începînd din 1948 statul a preluat, pe baza unor decizii ale Ministerului Învățămîntului Public sau a unor cereri de „donații" terenurile și inventarul agricol al unor școli, ale căror proprietăți asigurau alimente pentru hrana elevilor [29]. N au fost scutite nici pămînturile și inventarul școlilor agricole, care au fost trecute, prin ordine ale Ministerului Agriculturii și Domeniilor, în folosința Administrației Fermelor de Stat și a Stațiunilor de Mașini [30]. Este necesar de menționat aici că art. 2 lit. d din legea agrară stabilea în fruntea listei instituțiilor ce trebuiau să beneficieze prin împroprietărire de rezerve de teren școlile agricole și că lit. c din același articol permitea a se atribui terenuri pentru înființarea, în apropierea orașelor, a unor grădini de zarzavat pentru aprovizionarea muncitorilor, funcționarilor și meseriașilor. În decembrie 1946, conducerea gimnaziului de băieți din Rădăuți a solicitat să fie înzestrat cu 4 ha din terenurile de la Dornești, rămase dela ungurii expatriați, însă ministerul i-a răspuns că dispozițiile legii agrare nu permiteau împroprietărirea școlilor [31]. Aceasta nu împiedicase însă departamentul de resort să aloce pămînt unor instituții care nu aveau nici un temei legal pentru a fi împroprietărite, cum a fost cazul societății „Prietenilor agricultorului evreu", căreia, la 6 aprilie 1945, i s-au repartizat 50 ha cultivabile în județul Ilfov, spre a servi de fermă tinerilor evrei ce s-ar fi dedicat ca-

---

Stînca, același județ, Elena Basch Stainmetz 120 ha la Vișeu de Sus, j. Maramureș, Mircea Traian Solacolu 49 ha din comuna Sălciile, j Prahova etc. (idem, dosar 147/1946—1947, f. 136—141). Pentru alte județe vezi idem, j. Rîmnicu Sărat, dosar 83/1948.

[27] Idem, j. Suceava, dosar 4/1945—1946, f.18.

[28] Idem, dosar 2/1945—1949,f.20

[29] Idem, j. Argeș, dosar 4/1945—1950, f.26 ; j. Romanați, dosar 17/1945—1950, f.95.

[30] Notăm proprietățile școlii de gospodărie rurală din Rovine, județul Arad (idem, j. Arad, dosar 95/1947—1950, f. 330), a școlii profesionale veterinare Suceava (idem, j. Suceava, dosar 2/1945—1949,f.7), a școlii tehnice de viticultură din Miniș, județul Arad (idem, j. Arad, dosar 95/1947—1950,f.213—214).

[31] Idem, j. Rădăuți, dosar 22/1947—1948, f.1—2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rierei agricole[32]. În fine, tot în cursul anului 1948 au început să fie preluate, prin hotărîri ale Consiliului de Miniștri, fermele Academiei Române[33].

În a doua jumătate a anului 1948, Ministerul Agriculturii și Domeniilor și-a concentrat atenția spre pregătirea proiectului de lichidare a resturilor funciare moșierești. Cu toate că la 25 ianuarie 1948 Institutul Central de Statistică organizase recensămîntul agricol al României, departamentul de resort nu a făcut apel la datele lui, ci a hotărît să stabilească situația marii proprietăți cu concursul serviciilor agricole județene, pe baza unor criterii care să-i înlesnească acțiunea de confiscare a moșiilor. La 24 iunie, Direcția Circulației Bunurilor Imobile Agricole și Deplasării Populației Rurale din acest minister — de curînd creată, care a dirijat ulterior deportările forțate ale proprietarilor — a cerut serviciilor agricole județene, prin ordinul confidențial nr. 617 384, să-i trimită, pînă la 5 iulie, tabele nominale cu toți proprietarii de terenuri agricole cu exploatări de 50 ha și mai mari de pe raza județului respectiv, cu indicarea pămînturilor pe ramuri de folosință. În ele trebuiau incluse proprietățile persoanelor fizice sau juridice, proprietățile de 50 ha sau mai mari ale instituțiilor publice sau private rămase acestora în urma aplicării legii agrare din 1945, precum și terenurile agricole de la 50 ha în sus exceptate de la expropriere în baza art. 8 al legii din 23 martie 1945 ce aparțineau mănăstirilor, mitropoliilor și așezămintelor bisericești sau spitalicești, așezămintelor de cultură, obștilor și cooperativelor sătești. Nu trebuiau introduse în tabele pășunile comunale și ale composesoratelor și nici fermele statului administrate de A.F.S.M. Întreaga lucrare urma a fi întocmită de director în mod strict confidențial[34].

Se pare că nu toate organele județene de resort au transmis situația potrivit pretențiilor ministerului, întrucît la 29 septembrie 1948 acesta revendică din nou tabelul solicitat în iunie. Datele serviciilor agricole județene au putut fi centralizate abia la începutul lunii noiembrie. Conform acestora, în România, existau 7 703 proprietăți particulare de 50 ha și mai mari, cu un total de 1 013 461 ha, din care 289 333,34 ha arabile, 107 128,44 ha fînețe, 71 509,11 ha pășuni, 5 963,66 ha vii, 8 886,34 ha livezi, 3 619,87 ha grădini, 468 621,74 ha păduri, 36 294,84 ha bălți și eleștee și 22 103,62 ha neproductive[35]. Cele mai multe mari proprietăți particulare, 351, erau în județul Ialomița, cu 29 703,01 ha în total, în Dolj erau 316, cu 18 997,12 ha, în Timiș—Torontal 111, cu 6 205 ha, timp în care în Năsăud erau cinci, cu 391,94 ha, în Tîrnava Mare trei, cu 948,77 ha, în Sibiu două, cu 114,98 ha, în Brașov una, cu 3 151,52 ha, iar în Făgăraș nu exista nici una[36]. La 12 noiembrie 1948 Ministerul Agriculturii și Domeniilor a întocmit și statistica mașinilor pentru tracțiune

[32] Idem, Centrala, dosar 71/1945,f.52. Societatea luase ființă la 2.X.1936.

[33] Idem, j. Argeș, dosar 4/1945—1950,f.18—19 (vezi decizia Consiliului de Miniștri nr. 146 din „Monitorul oficial", nr. 260 din 18.XI.1948, pentru preluarea fermei Slobozia, județul Argeș).

[34] ASB, fond Reforma Agrară, 1945, Centrala, dosar 114/1946—1950, f.109—110.

[35] Idem, dosar 61/1948, f.1—2.

[36] *Ibidem*. Între statistica de mai sus și datele recensămîntului din 25 ianuarie 1948 există diferențe foarte mari, cărora cu greu li s-ar putea găsi o explicație logică.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mecanică aflate în stăpînirea proprietarilor particulari, care era următoarea [37] :

MAȘINI	Starea mașinilor			
	Bună	Reparabile	Reformate	Total
Tractoare	4 135	1 469	779	6 353
Locomobile	2 811	1 683	404	4 298
Secerători-legătoare	3 905	398	181	4 374
Pluguri pentru tractor	3 795	924	718	3 547
Batoze treier	8 475	2 736	831	12 040
Selectoare	457	58	27	542
Batoze pentru porumb acționate cu motor	562	64	51	878

În baza statisticilor de mai sus a fost întocmit planul de confiscare a resturilor averilor moșierești la scară națională și la nivelul fiecărei proprietăți, care se va înfăptui cîteva luni mai tîrziu. În acest scop, la 2 martie 1949, prezidiul Marii Adunări Naționale a adoptat decretul nr. 83 pentru completarea unor dispoziții din Legea nr. 187 din 23 martie 1945. Iată cum era justificată măsura de către autorii ei : Pentru a împiedica acțiunea de sabotare a planului de însămînțări și a producției agricole ; pentru a asigura dezvoltarea agriculturii în R. P. Română — preciza art. 1 — se completează Legea nr. 187 din 1945 cu următoarele dispoziții :

Art. 2. Trec în proprietatea statului ca bunuri ale întregului popor :

a. Exploatările agricole moșierești care au făcut obiectul exproprierii, potrivit Legii nr. 187 din 1945 și fermele model constituite prin efectul aceleiași legi, cu întregul inventar viu și mort și clădiri aparținînd sau afectate acestor exploatări, indiferent de locul unde se află ,

b. Instalațiile agricole și semiindustriale, bunurile și materialele destinate exploatării agricole, produsele agricole destinate valorificării, oriunde s-ar găsi depozitate, aparținînd exploatării moșierești expropriate ;

c. Toate creanțele, titlurile, precum și participările și drepturile decurgînd din activitatea exploatărilor moșierești expropriate.

Art. 3. Nu intră în prevederile decretului de față obiectele de uz personal și casnic, aparținînd proprietarilor proprietăților expropriate, conform art. 1, prepușilor acestora, precum și familiilor lor, alimente din depozitele acestor exploatări necesare consumului propriu, stabilite prin instrucțiunile Ministerului Agriculturii [38].

[37] Idem, dosar 147/1946—1947, f.84.

[38] „Buletinul oficial al Republicii Populare Române", nr. 1 din 2.III.1949. Art. 4—6 prevăd sancțiuni pentru cazuri de eludare a legii, iar art. 7—9 înscriu dispoziții tranzitorii.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Între stipulațiile legii și maniera de aplicare a ei a existat o discrepență stridentă. Confiscarea acestor proprietăți poate fi lesne comparată cu un act banditesc, în pofida faptului că ea a fost apreciată de apologeții partidului ca o măsură firească și necesară. Înaintea emiterii decretului, comitetul central al partidului muncitoresc român a transmis secretarilor județeni instrucțiuni secrete asupra modalităților de aplicare, iar comisia centrală pentru desăvîrșirea reformei agrare, special constituită pe lîngă Ministerul Agriculturii, a cerut comisiilor județene pentru desăvîrșirea reformei agrare să pregătească întreaga acțiune și să o realizeze de comun acord cu secretarul județean al partidului [39]. În comunele în care existau moșii particulare au fost trimise echipe de muncitori din diferite întreprinderi industriale pe o durată de cinci zile, — în unele locuri ele au lucrat mai multe — plătiți de comitetele județene P.M.R., de M.A.D. sau de fabricile în care lucrau [40]. Iată filmul acestei operații descris într-o lucrare apărută în 1969 : În dimineața zilei de 2 martie 1949, comisii alcătuite dintr-un delegat al comitetului județean al partidului comunist, primarul comunei și viitorul administrator, însoțite de echipe de țărani și de muncitori, au trecut la inventarierea și la sigilarea conacelor, la evacuarea proprietarilor lor. Concomitent au fost luate măsuri de pază a acestor gospodării. Au fost organizate apoi adunări ale argaților de pe moșii împreună cu țăranii muncitori din satul sau din comuna aparținătoare, în care a fost prelucrată însemnătatea măsurii luate. Lichidarea resturilor moșierești a produs o mare satisfacție la sate. O dată cu aplicarea măsurii de la 2 martie 1949, proletarii agricoli care lucrau în gospodăriile și fermele moșierești au fost eliberați pentru totdeauna de exploatare [41].

Proletarizarea marilor proprietari, prezentată prin optica șabloanelor propagandei oficialității comuniste a epocii, impune cîteva observații. Operațiunea de confiscare a averilor moșierimii a început în noaptea de 1 spre 2 martie 1949 [42], înainte ca textul legii să fi ajuns la sate. Ea a fost dinainte pregătită în cel mai mare secret în birourile comitetelor județene ale partidului, iar executanții lor au fost năimiți, nu muncitori aliați ai țărănimii. Nici un document din arhive nu face vreo mențiune despre adunările țărănești din acele zile. Dacă, totuși, au avut loc pe undeva, cu siguranță că ele au fost regizate de comuniști. Măsura, departe de a produce satisfacție printre săteni, a generat mai degrabă un sentiment de teamă, care a devenit cu atît mai pronunțat cu cît aceluiași regim au fost supuși și unii dintre țăranii mai influenți ai comunităților rurale. Cît privește „eliberarea pentru totdeauna de exploatare" a proletarilor agricoli, aserțiunea nu rămîne decît o mostră specifică vocabularului comunist, lipsită de suport real.

---

[39] ASB, fond Reforma Agrară 1945, Centrala, dosar 137/1946—1947, f. 82.

[40] *Ibidem*, f.76—79, j. Bacău, dosar 67/1949—1950, f.72.

[41] *Alianța clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare în România*, București, 1969, p.457.

[42] Detalii în adresa nr. 546772 trimisă de M.A.D. la 25 august 1950 Comitetului Democrat Evreiesc (ASB, fond Reforma Agrară, 1945, j. Botoșani, dosar 58/1948—1950, f.188).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Tot cu acest prilej mai trebuie evidențiat un alt aspect : nerespectarea de către comuniști a garanțiilor anterioare. Astfel, la mai puțin de trei ani de la emiterea de către Ministerul Agriculturii și Domeniilor a Deciziei nr. 819, din 17 aprilie 1946, care îndemna pe moșieri să-și completeze inventarul mort și animalele de tracțiune necesare exploatării raționale a cotei neexpropriabile, cu asigurarea că uneltele și animalele astfel procurate nu vor mai putea face obiectul unei noi exproprieri [43], acestea au fost confiscate în totalitatea lor.

Aplicarea decretului în condițiile instituirii de către comuniști a măsurilor polițienești îndreptate împotriva moșierilor, care n-au figurat în textul lui, a făcut, practic, imposibilă orice împotrivire din partea acestora. Iată ce comunica, la 21 martie 1949, comisiei centrale organul județean Tîrnava Mică pentru desăvîrșirea reformei : „Caracterul conspirativ al întregii acțiuni a fost respectat întocmai, astfel că datorită acestei vigilențe a tov. care au fost însărcinați cu executarea operațiunii pe teren n-am avut nici un caz de sabotaj, înstrăinări, sustrageri, fugă de sub escortă etc. Cei 37 de moșieri expropriați în condițiunile acestui Decret au fost evacuați, conform instrucțiunilor primite, iar preluarea și inventarierea moșiilor a decurs în condițiuni satisfăcătoare, fără ca membrii comisiilor comunale pentru desăvîrșirea reformei agrare să se dea la abuzuri, sustrageri etc." [44].

Din tabelele trimise de către județe departamentului de resort și din explicațiile furnizate de organele agricole care le-au întocmit reiese că Decretul nr. 83/1949 nu a fost aplicat numai moșierilor. Datele centralizate la Ministerul Agriculturii asupra situației din 45 de județe care răspunseseră pînă la jumătatea acelei luni la ordinul telegrafic nr. 352/5 martie 1949, arătau că 361 de persoane care nu făcuseră obiectul exproprierii din 1945 și care nu se încadrau în decretul prezidențial nr. 83/1949 fuseseră supuse acestui regim [45]. Iată situația cîtorva dintre ei, cu justificările organelor județene care le confiscaseră averea. Constantin Vintilescu, din comuna Sălcuța, județul Dîmbovița, calificat chiabur și agricultor, poseda 18,48 ha. El nu-și executase sarcinile de colectare și de însămînțări. Nu avea datorii față de muncitorii agricoli, comună, bănci sau stat. Se ocupa personal cu exploatarea pămîntului. Terenul a trecut la stat deoarece proprietarul era reacționar notoriu, potrivnic regimului democrat, motiv pentru care a și fost arestat [46]. Familia Ungureanu, din comuna Șendriceni, județul Dorohoi, compusă din șase persoane, poseda 175 ha, cu conac și o singură administrație, revenind, deci, 29,17 ha pe proprietar. Toți funcționari de profesie, fuseseră arestați încă din vara anului 1948 pentru sabotarea colectărilor. Nu își plătiseră impozitele și salariații, care erau rău hrăniți. Terenul a intrat în proprietatea A.F.S.M. Frații Beraru, din Cristinești, județul Dorohoi, proprietari a 80 ha, din

[43] Idem, Centrala, dosar 94/1946—1954, f.25.
[44] Idem, dosar 137/1946—1947, f.82.
[45] Județele Bala, Botoșani, Brașov, Bacău, Cîmpulung, Ciuc, Dolj, Iași, Ilfov, Maramureș, Năsăud, Olt, Romanați, Tîrnava Mică și Trei Scaune nu comunicaseră situația cerută de minister (idem, dosar 17/1949, f.64—73). Ele au răspuns mai tîrziu, dar datele transmise n-au mai fost centralizate.
[46] *Ibidem*, f.10.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care 62 ha arabile, și a unui conac, fără nici un fel de inventar, erau negustori de profesie. Nu își lucrau singuri pământul, nu își plătiseră impozitele și salariații, care erau și prost hrăniți. În vara anului 1948 întreținuseră pe proprietate cu chibuț, destinat pentru emigrare în Palestina. Făcuseră deja cerere de a preda pământul, care a intrat în proprietatea A.F.S.M. [47]

Unii dintre proprietari fuseseră deposedați de avere fără a li se fi putut stabili o învinuire din gama celor prevăzute de comuniști care să justifice confiscarea. Așa de pildă, Ion Țuțuianu, din comuna Cojocaru, județul Dîmbovița, fost judecător, poseda 8 ha. Executase sarcinile de însămînțări și la colectări, își plătise salariații, neavînd datorii către comună sau banca de stat [48]. Fostul plutonier de jandarmi Toma Neștianu, din comuna Murgeni, județul Tutova, stăpînea 3,75 ha arabile în comuna Vutcani județul Fălciu. Calificat țăran mijlocaș, se ocupa personal cu agricultura, lucrîndu-și singur pământul. Își executase sarcinile de colectare și însămînțări, nefiind dat în judecată pentru sabotarea acestora. Era debitor cu suma de 300 lei, reprezentînd impozite către comună. Prin aplicarea decretului nr. 83/1949 nu a fost evacuat din localitate, dar i-au fost confiscate bunurile de către comisia comunală pe motiv că locuia la conacul moșieriței Lucreția general Iancovescu [49]. În județul Vaslui au fost confiscate unele proprietăți mijlocii, precum a lui Constantin Rusovici, la Ipatele, de 40 ha, a Elenei Ciohodaru, la Coșești, de 45 ha, pentru simplul motiv că ele erau situate între două moșii confiscate, pretextîndu-se că păstrarea lor de către proprietari ar fi făcut „să ne rămînă ca un cui" [50]. Ca și moșierii, o parte dintre aceștia au fost arestați sau trimiși cu domiciliul forțat în alte regiuni [51].

Instrucțiunile secrete asupra modalităților de aplicare a decretului nr. 83/1949 transmise de conducerea comunistă secretarilor județeni de partid nu au fost descoperite în arhiva reformei agrare din 1945. Rapoartele trimise ministerului de organele agricole județene după 2 martie 1949 oferă însă suficiente detalii pentru a ne determina să afirmăm că în programul stabilit de comitetul central a figurat și confiscarea bunurilor unor proprietari ai exploatărilor mijlocii sau chiar mici. Dovada este dată de faptul că toate comisiile județene care au procedat la confiscarea averilor unor asemenea proprietari au trimis tabele speciale cu numele lor, ce cuprindeau răspunsuri la un chestionar legat de situația proprietarului respectiv, timp în care pentru moșieri asemenea date nu au fost comunicate. O altă dovadă este oferită de faptul că foarte puține din exploatările mijlocii și mici confiscate, împreună cu locuințele, au fost retorcedate țăranilor deposedați [52].

Mulți dintre aceștia au revendicat ministerului repararea ilegalității, fără a obține cîștig de cauză. Lui Gh. Buzea, din comuna Ianca, județul

[47] *Ibidem*, f.14.
[48] *Ibidem*, f.11.
[49] *Ibidem*, f.143.
[50] *Ibidem*, f.146—147.
[51] *Ibidem*, f.64 și urm.
[52] Idem, j. Argeș, dosar 4/1945—1950, f.39—45 ; j. Bacău, dosar 67/1949—1950, f.19—20.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Brăila, i s-au confiscat cele 23 ha arabile și o casă din paiantă, neterminată încă. El a solicitat să i se retrocedeze măcar locuința, motivînd că nu se încadra în dispozițiile decretului nr. 83/1949, dar, la 4 mai 1949, ministerul a răspuns că „proprietarul este bine expropriat" [53]. Gh. Dănescu poseda 14 ha, formate din vie, pășune și livadă, în comuna Sărățeanca, județul Buzău. Cu toate că nu fusese expropriat prin legea nr 187/1945, ministrul i-a respins cererea, cu erplicația similară celei transmisă lui Gh. Buzea [54].

Nu cunoaștem întinderea totală expropriată în baza acestui decret. Costin Murgescu menționează, fără a ne indica sursa documentară, că suprafața globală confiscată în 1948 de la familia regală și în urma aplicării decretului 83/1949 a fost de 900 000 ha [55]. Această cifră rotundă a fost preluată mecanic de toți cercetătorii reformei agrare din 1945 [56]. Dacă ținem seama că proprietățile particulare de peste 50 ha însumau 1 013 461 ha și de faptul că cel puțin 500 de țărani au pierdut imobilele și bunurile agricole prin aplicarea decretului din 2 martie 1949, putem aprecia suprafața ca fiind cu cel puțin cîteva zeci de mii de ha mai mare de un milion, la aceasta trebuind adăugată întinderea de aproape 152 000 ha preluată la începutul lui 1948 de la familia regală.

Odată cu pămîntul, în patrimoniul statului au intrat 1 317 conace și un număr mult mai mare de locuințe, împreună cu inventarul lor. Au fost astfel confiscate bibliotecile, mobilierul, instrumentele muzicale, tablourile și alte lucrări de artă, covoare, bunuri de uz casnic și de altă natură [57]. De la moșia Tescani, județul Bacău, a Mariei Cantacuzino Gh. Enescu, soția marelui muzician, au fost confiscate nu numai conacul și cele 10 ha lăsate în urma aplicării legii nr. 187/1945, ci și mobilierul, pianul (marca C. Bechstein) și întreaga colecție de cărți științifice, literare și muzicale [58]. În unele sate moșierilor le-au fost ridicate și bunurile personale. În orașul Călărași, de pildă, s-au depozitat obiecte de îmbrăcăminte, pînzeturi, stofe, covoare, veselă, pe care comitetele comunale le-au confiscat de la proprietarii din județul Ialomița printr-o greșită interpretare a instrucțiunilor date de Comisia centrală din București cu ocazia punerii în aplicare a decretului nr. 83/1949, considerîndu-le obiecte de valoare [59]. Comisia centrală de expropriere a comunicat, cu circulara nr. 556619 din 21 martie 1949, direcțiilor agricole județene că bunurile confiscate greșit prin aplicarea decretului 83/1949 se restituiau proprie-

[53] Idem, j. Brăila, dosar 108/1949—1950, f.128.

[54] Idem, j. Buzău, dosar 122/1949, f.82—84. Cazuri similare în dosar.

[55] Vezi Costin Murgescu, Reforma Agrară din 1945, București, 1956, p.158

[56] Vezi Alianța... p.456 ; România contemporană, București, 1988, p.36—37.

[57] ASB, fond Reforma Agrară 1945, Centrala, dosar 19/1949, f.13 și urm.

[58] Moșia Tescani avea 1 362 ha și era stăpînită în indiviziune de Maria Gh. Enescu și Sonia Gh. Lică. Prin hotărîrea nr. 117/25.VI1945 a Comisiei centrale de reformă agrară, Soniei Lică i s-a confiscat întreaga suprafață, iar Mariei Enescu i s-au lăsat 10 ha, în completarea cotei de 50 ha recunoscută soțului ei, G. Enescu, pe moșia din județul Dorohoi (idem, j. Bacău, dosar 2/1945—1948, f.43). Conacul avea 52 camere. Bunurile confiscate au fost predate Ministerului Artelor și Informațiilor, iar o parte din clădire s-a repartizat pentru școala de 7 ani (idem, dosarele 33/1946—1950, f.4 ; 66/1949, f.33).

[59] Idem, Centrala, dosar 19/1949, f.3. Pentru detalii vezi idem, j. Alba, dosar 81/1949 ; j. Bacău, dosar 66/1949.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tarilor, prin miliţiile respective, la domiciliul fixat, prin obiecte de uz personal înţelegîndu-se îmbrăcăminte, încălţăminte, lenjerie de pat strict necesară, care au fost purtate [60].

Deşi mulţi dintre marii proprietari au cerut şi au reuşit să recupereze o parte din bunurile personale [61], majoritatea, fiind arestaţi sau trimişi cu domiciliul forţat în alte localităţi, nu au putut face uz de dreptul de a le obţine. Aceste bunuri personale dintre cele mai diverse, precum tacîmuri, tablouri, îmbrăcăminte, covoare, lenjerie de pat şi corp, obiecte de artă etc., rămase în patrimoniul statului, au fost valorificate în cursul anilor 1949 — 1951 de Direcţia Administrativă din Ministerul Agriculturii, prin intermediul magazinelor „Consignaţia" din oraşele mai mari ale ţării [62].

De pe urma aplicării decretului nr. 83/1949 au fost păgubiţi cei mai mulţi dintre sătenii care cumpăraseră loturi de la moşieri, lucrători angajaţi pe marile proprietăţi şi rude ale moşierilor ce locuiau cu ei [63]. Aproape toate pămînturile vîndute de proprietarii mari au fost predate, împreună cu părţile confiscate ale moşiilor, gospodăriilor agricole de stat, chiar şi cele înstrăinate prin tranzacţii de vînzare-cumpărare aprobate de minister [64], dintre ele numai o parte fiind retrocedate ulterior sătenilor cumpărători. Dr. Wilhelm Stephany poseda la Bod, judeţul Braşov, 47,9 ha, moştenite în 1922 de la tatăl său, pe care se afla staţiunea de selecţionare a semînţelor de sfeclă de zahăr, de cartofi şi de plante de nutreţ. Deşi suprafaţa era mai mică decît cota intangibilă, el a solicitat la 11 iunie 1945, Comisiei centrale să i se lase ferma, dar aceasta i-a respins cererea [65]. Terenul nu a intrat în dispoziţiile legii agrare, aşa că proprietarul a rămas după 1945 în posesia lui. Cum în anii precedenţi dr. Stephany lua în arendă, în mod obişnuit, între 80 şi 100 ha de la proprietarii vecini, în martie 1946 el a obţinut aprobarea ministerului de a închiria pe un singur an terenurile ce fuseseră confiscate [66]. Prin aplicarea decretului nr. 83/1949 ferma i-a fost confiscată, iar proprietarul obligat să părăsească localitatea. Odată cu această proprietate au trecut la stat şi cele 39 iugăre ale Anei Samuil Tontsch, pusă sub curatela lui W. Stephany, plus animalele, mobilierul, alimentele şi lenjeria ce se aflau la fermă, considerate, că aparţineau lui Stephany, dar intabulate în cartea funciară pe numele ei, iar proprietara a fost alungată [67].

Comitetul provizoriu judeţean Bacău raporta la 20 aprilie 1949 Comisiei centrale de expropriere că pe moşiile confiscate şi transformate în

[60] Idem, j. Argeş, dosar 44/1947—1950, f.139.
[61] Idem, Centrala, dosar 22/1949, f.19 şi urm.
[62] Idem, dosar 196/1950—1951.
[63] Astfel, Gheorghe Solomon, care nu avea pămînt, dar locuia cu socrul său în comuna Retişu, judeţul Tîrnava Mare, a fost deposedat de toate bijuteriile, deşi nu era proprietarul moşiei, ci doar colocatar (idem, j. Tîrnava Mare, dosar 78/1946—1950, f.98).
[64] Pentru detalii vezi idem, Centrala, dosarele 137/1946—1947, f.83; 41/1948, f.1; 13/1949, f.4; j. Putna, dosarele 2/1945—1950, f.82—83; 116/1949—1950,f.90,108—109; j. Someş, dosar 58/1949—1950; j. Suceava, dosar 2/1945—1949, f.10—14.
[65] Idem, j. Braşov, dosarele 2/1945—1949, f.91—92; 43/1945—1949, f.103.
[66] Idem, dosar 156/1946—1949, f.1.
[67] Idem, dosar 43/1945—1949, f.5—6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gospodării agricole de stat, odată cu inventarierea conacelor și a bunurlior mobile ale foștilor proprietari fuseseră inventariate și preluate în patrimoniul statului și bunuri mobile, în special îmbrăcăminte, ce aparținea personalului de pe moșii. Mai mult decît atît, lucrătorii angajați pe exploatare nu mai puteau locui în ferme, căci, ca și conacele în care se aflau depozitate bunurile respective, toate camerele destinate personalului rămăseseră sigilate [68]. Locuitorii care prestaseră diverse munci pe moșia lui Gh. Isăcescu, din comuna Pildești, județul Roman, fuseseră plătiți în natură. În beciurile proprietății rămăseseră depozitați 17 500 kg de cartofi, care au fost inventariați ca bunuri ale fostului proprietar, iar sătenii nu i-au mai putut recupera de la stat [69].

Cel mai degradant s-a dovedit regimul juridic impus foștilor moșieri, care au fost arestați, deportați ori întemnițați. Cei scăpați de detenție au fost obligați la domiciliu forțat, hotărît de organele miliției [70], rămînînd lipsiți de cele mai elementare posibilități de a-și asigura subzistența. Ion Greculescu, fiul moșierului Petre Greculescu, a încercat, fără succes, să obțină aprobarea Ministerului de Interne pentru a se înapoia la Ciumești, județul Muscel, spre a lucra ca tractorist pe tractorul ce fusese naționalizat, împreună cu moșia, de la tatăl său [71]. În unele cazuri, însă, departamentul internelor a aprobat cererile moșierilor de a se înapoia în comunele unde avuseseră pămînturi, pentru a locui la rudele lor [72], în alte părți să-și aleagă domiciliul pe care îl doreau [73].

Inițial, întregul inventar al exploatărilor confiscate a fost preluat de Direcțiile agricole județene. După inventariere, guvernul a admis să predea imediat gospodăriilor agricole de stat terenurile agricole intrate în patrimoniul statului prin efectul decretului din 2 martie 1949. Pădurile, confiscate și ele, împreună cu clădirile și dependințele ce serveau organelor silvice au fost predate Direcțiilor silvice județene și înregistrate în inventarul statului [74]. Celelalte categorii de bunuri, ca mobilier, instrumente muzicale, diferite aparate de valoare, tablouri, covoare, lucrări de artă etc., erau preluate de comitetul provizoriu al județului, inventariate și păstrate fie în conace sigilate, fie în capitala județului, ele trebuind repartizate potrivit indicațiilor ulterioare. Actele de orice fel, arhivele, împreună cu întreaga corespondență, trebuiau ambalate, sigilate și concentrate în capitala județului, de unde să se trimită Direcției organizatorice a comitetului central al P.M.R., prin delegați speciali [75]. La 14 mai 1949,

---

[68] Idem, j. Bacău, dosar 67/1949—1950, f.33.

[69] Idem, Centrala, dosar 22/1949, f.53. Ministerul Agriculturii recunoștea în adresa nr. 546772, din 25 august 1950, trimisă Comitetului Democrat Evreiesc, că aceste bunuri putuseră fi recuperate numai de către cei prezenți pe moșii în noaptea de 1 spre 2 martie 1949, cînd au început confiscările (idem, j. Botoșani, dosar 58/1948—1950, f.188).

[70] Idem, j. Argeș, dosar 4/1945—1950, f.39—45; j. Arad, dosar 95/1947—1950, f.320—325.

[71] Idem, Centrala, dosar 22/1949, f.12.

[72] *Ibidem*, f.25.

[73] Astfel, Constatin Rădulescu-Motru, profesor universitar, proprietarul moșiei Butoiești, județul Mehedinți, a obținut aprobarea de a-și stabili domiciliul în capitală. *Ibidem*,f.29.

[74] Idem, j. Botoșani, dosar 62/1949, f.13—14.

[75] Idem, Centrala, dosar 117/1949, f.69—70.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Comitetul consultativ de reformă agrară a comunicat, prin circulara nr. 560635, camerelor agricole să atribuie gospodăriilor agricole de stat, pe lîngă pămînturile intrate în patrimoniul statului prin efectul legii din 2 martie 1949, și bunurile care serveau scopurilor agricole, precum clădirile, cu mobilierul lor de pe exploatări, excepție făcînd conacele, în cazurile în care li s-ar fi dat destinații speciale [76].

Vreme de peste un an, multe din clădirile marilor proprietari au rămas neutilizate. La 14 august 1950, Direcția Evidenței Bunurilor din Ministerul Agriculturii comunica sfaturilor populare județene, prin ordinul nr. 546320, că delegații săi constataseră pe teren o situație anormală în modul cum fuseseră lichidate bunurile mobile provenite din aplicarea decretului nr. 83/1949 și că, pentru a-i pune capăt, stabilise a se desigila toate camerele și să se ridice de către comitetul provizoriu județean toate bunurile, rămînînd pe seama unităților gostat numai acelea care, prin natura lor, erau necesare și serveau exploatarea agricolă ; restul bunurilor trebuiau lichidate prin vînzare sau prin repartizarea lor unor instituții de profil [77].

Confiscarea pămînturilor moșierimii, din 1949, aducea o întindere de peste un milion de hectare, împreună cu inventarul moșiilor, în patrimoniul statului, timp în care împroprietărirea țăranilor rămînea la cadrul legii din 23 martie 1945. Singura dispoziție care extindea împroprietărirea individuală pe terenuri de altă proveniență decît cele confiscate prin legea nr. 187/1945 a fost decizia din 28 martie 1948 a Comitetului consultativ de reformă agrară. Aceasta permitea ca loturile ofițerilor decorați cu ordinul „Mihai Viteazul" la care beneficiarii lor renunțaseră să fie atribuite sătenilor lipsiți de pămînt. În momentul emiterii ei, foarte puțini dintre cavalerii ordinului renunțaseră prin petiții scrise la loturile deținute. Pe de altă parte, la 10 aprilie 1948, printr-o altă circulară, președintele aceluiași comitet, R.C.Stere, comunica să se păstreze terenurile respective în patrimoniul statului și suspendarea, pînă la noi ordine, a împărțirii loturilor la țărani [78], ordine care niciodată nu au mai fost transmise.

[76] Idem, dosarele 30/1945—1949, f.232—234 ; 19/1949, f.3 ; j. Bacău, dosar 67/1949—1950, f.33.
[77] Idem, j. Rădăuți, dosar 5/1945—1951, f.24.
[78] Idem, Centrala, dosar 41/1948, f.43—44.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VASILE LICA

SPECIFICUL NAȚIONAL LA G. CĂLINESCU. DIMENSIUNEA TRACO-GETICĂ

Istoriografia română modernă a Daciei preromane are destulă vechime — chiar dacă fondatorul ei ar rămîne B. P. Hașdeu *(Perit-au dacii?)* și nu D. Cantemir [1] — pentru a încerca realizarea unei istorii a ei. Istoria acestei istoriografii trebuie să cuprindă — în afara materiei propriu-zise — și ecoul „mitului dacic" în cultura română, inclusiv emanațiile degradate, agresive ale așa-zisei „revolte a fondului autohton". Cu atît mai mult intervențiile de substanță, pozitiv-constructive, conținînd nucleul altor fertile dezbateri trebuie considerate în cadrul unei asemenea întreprinderi [2].

În cele ce urmează, în discuție va fi un istoric literar — G. Călinescu — în a cărui operă există foarte interesante și pertinente considerații asupra substratului traco-geto-dac. Obiectul exegezei de față este constituit de două texte ; *Specificul național,* ultimul capitol al monumentalei *Istorii a literaturii române de la origini pînă în prezent* și paragraful *Geții* din capitolul I, *Epoca veche,* al *Istoriei române. Compendiu* [3a].

La vremea apariției acestor monumente, în cultura română se desfășura o interesantă dezbatere privind specificul național. În fapt, cam

---

[1] Dacă ilustrul cărturar a admis că dacii au fost „risipiți de romani, nu este mai puțin adevărat că istoria Daciei preromane a tratat-o remarcabil, unele ipoteze fiind valabile și azi. Cf. V. Lica, *Dacia în opera lui D. Cantemir,* comunicare prezentată la Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol" februarie 1985.

[2] Care ar fi cu totul dezirabilă. Nu e mai puțin adevărat că ea presupune investigații de o amploare și profunzime — abordînd atît domeniul intern cît și pe cel extern, integrator — puțin bănuite. Se ridică, sub un anume unghi, și problema calificării celui care și-ar asuma o asemenea responsabilitate. Istoricul culturii aduce cu sine viziunea proprie unei asemenea restituiri, iar istoricul antichității erudiția, elemente care prezintă soluția echipei drept recomandabilă.

[3] Ediția Al. Piru, București, 1982, 973-977. Mai departe se va cita : *I.*

[3a] Ediția a III-a, îngrijită de A. Rusu, București, 1968, 13-16. Mai departe se va cita : *C.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la acea vreme se încheie o importantă etapă a acestei dezbateri, cu începuturi greu de fixat în timp. *Avant la lettre,* cronicarii încercau şi ei definirea „hirii" românilor. Problema specificului naţional a căpătat corp în secolul trecut, în epoca restituţiei demnităţii naţionale, secolul prezent încercînd constituirea unei metodologii ştiinţifice de abordare a chestiunii. Aşa de pildă, C. Rădulescu-Motru, în „Noua revistă română", publica un chestionar la care va răspunde şi V. Pârvan, aflat atunci în pragul *Almei Mater*[4]. Problema specificului naţional, tentată, pasionată şi de maximă utilitate, nu a fost privită mereu cu necesara detaşare cultural-ştiinţifică şi nu a fost analizată, tot timpul, cu instrumentarul adecvat. Atitudinile au fost multiple. G. Călinescu însuşi arată, la un moment, că „protestul împotriva afirmării specificului e violent la alogeni, fiindcă aceştia îşi închipuie că teoria ar putea să ducă la o politică intolerantă"[5]. Pe de altă parte, exagerările din cealaltă direcţie s-au manifestat şi ele. Sugestivă, în acest sens, este relevarea tendinţelor manifestate în istoriografia noastră din preajma ultimului război mondial în cercetarea spiritualităţii getice. Ele, exacerbînd unele ipoteze ale lui V. Pârvan, afirmau „protocreştinismul" geţilor, sublimul spiritualism al acestora etc[6]. Împotriva unor asemenea exagerări, L. Blaga a intervenit în 1943, realizînd în cîteva pagini o admirabilă „topografie stilistică" prin care a integrat fenomenul cultural getic în contextul general indo-european, fixîndu-i coordonatele fireşti, aşa cum sînt ele relevate şi de o analiză lucidă a textelor antice[7].

În aceste circumstanţe, demersul de a sesiza coordonatele dimensiunii traco-dace în alcătuirea specificului naţional, aşa cum este el imaginat de un mare om de cultură, poate fi un scop în sine, dar şi un pretext.

*

G. Călinescu afirmă, cum s-a văzut anterior, că înţelege să cerceteze problema specificului naţional în afara oricăror prejudecăţi social-politice ori de altă natură decît cea relevată de datele istorice. Îşi interzice, în egală măsură, apelul la metode extranee demersului ştiinţific. În concepţia sa, specificul fiind un element structural nu se capătă prin conformare la o ţintă canonică. Singura condiţie pentru a fi specific e de a fi român etnic. Istoricul nu are altceva de făcut decît să urmărească aposteriori fibrele intime ale sufletului autohton. El nu va ţinti să înlăture, ci numai să clasifice. Nicăiri şi deci nici la noi nu se va putea găsi un tip etnic pur şi uniform. O rasă e un veşnic proces, ca şi limba,

[4] V. Pârvan, *Scrieri,* ed. Al. Zub, Bucureşti, 1981, 51 ; Al. Zub, *Pe urmele lui Vasile Pârvan,* Bucureşti, 1983, 33.

[5] *I.* , 974.

[6] I. I. Russu, *Religia geto-dacilor. Zei, credinţe, practici religioase,* în *AISC,* V, 1944—1948, 62, 71, 72, 74, 77, 78 etc.

[7] L. Blaga, *Getica,* în „Saeculum", I, 4, iulie-aug., 1943, 3—24 = *Vasile Pârvan. Antologie,* ed. Al. Zub, Şt. Lemny, Bucureşti, 1984, 224—242. Mai departe s va cita : *Pârvan. Antologie.* Plină de interes este şi intervenţia lui S. Cioculescu, *Un nou fenomen mistic : thracomania,* în *Pârvan. Antologie,* 220-224, prin „etiologia" pe care o propune.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care își găsește mereu noi echilibre și s-ar zice că ea este cu atît mai perfectă cu cît au intrat în pastă mai multe elemente (Franța < celți, greci, romani, franci ; Anglia < celți, romani, anglo-saxoni, normanzi). Determinarea specificului e în funcție doar de găsirea nodului de compensație. În jurul unui factor etnic stabil, legat de centrul geografic, se desfășoară în cercuri degradante cîteva zone de specificitate. Creangă e în nodul vital, dar balcanicul Caragiale nu, fără a deveni prin asta mai puțin scriitor român. Granițele unui popor nu sînt rigide și noi românii, ca autohtoni, ne găsim semenii pe o rază foarte lungă cu atît mai mult în lumea tracă. I. L. Caragiale bunăoară e un trac, care nu ne reprezintă total, ci îngroașă numai una din notele noastre meridionale. Asta e un fel de a spune că există o specificitate totală și alta parțială, și că un alogen chiar poate să ne îmbogățească sufletul, deplasînd puțin punctul de echilibru (rar nu în sensul cosmopolit, ci numai al adiacentelor geografice). Așadar, departe de orice șovinism, în scopuri curat instructive, datul primordial îl vom căuta la românii din centru, indiferent de părerile lor despre specific. (Specificiștii adesea nu sînt cei mai specifici, ascunzînd sub teorie complexul lor de inferioritate etnică)" [8]. Mai departe, ilustrul cărturar arată că „Bolintineanu, Caragiale, Macedonski etc. sînt traci. Prin ei, lumea geto-carpatină face legătura cu familia obștească traco-getică și-și reamintește de structura ei antic balcanică" [9]. Despre Caragiale, Călinescu spune că „el e de la marginea de jos a rasei noastre, el e un balcanic traco-elin" [10], iar Macedonski „e și el un trac, fără elenitate, vristat cu linii slave" [11].

Combătînd ideea că tipul rural al civilizației române ar fi un semn de tinerețe etnică, G. Călinescu afirmă că, incontestabil, aceasta este „o judecată falsă. Istoricește sîntem prin substratul nostru traco-getic, care e esențial dintre vechile popoare ale Europei. Sîntem niște adevărați autohtoni de o impresionantă vechime" [12]. Și la urmă ; „În fond sîntem geți și e mai a spune că, în felul nostru, am primit și noi succesiunea spiritului roman, pe care trebuie să-l continuăm de la longitudinea reală, fără mimetisme anacronice. Spiritul galic și brit trebuie să-i corespundă aici, prin sporire, spiritul getic. Căci să nu uităm că pe Columna lui Traian, noi, dacii, sîntem la lanțuri" [13].

Compendiul de *Istoria literaturii române* nu mai conține un capitol separat despre *Specificul național* sau, mai corect spus, cu acest titlu. Dar în trei foarte concentrate pagini sub titlul *Geții*, marile probleme abordate în capitolul Specificului național din *Istoria* „mare" sînt reluate cu apăsare evidentă asupra sensului etnogenezei românilor. Așa încît se poate spune că aici este o dezvoltare a unora dintre acele probleme abordate în capitolul citat din *Istoria* „mare".

Din nou marele învățat conexează problema substratului getic de așa-zisa „tinerețe" a poporului român, acreditată de prea multă profesare a ideii purismului latin. Spune autorul : „cea mai curentă prejudecată întreținută de noi înșine și de străini este că sîntem o națiu-

[8] I.[2], 974.
[9] *Ibidem*.
[10] *Ibidem*, 975.
[11] *Ibidem*, 976.
[12] *Ibidem*, 974.
[13] *Ibidem*, 975.
[14] *Ibidem*, 976.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ne tînără, bineînțeles în stare de un frumos viitor. Asta dă un optimism, însă nu e mai puțin prilejul unui aer protector din partea popoarelor vechi, ba chiar a unor pretenții de superioritate a cutărei națiii de foarte de curînd imigrate" [15]. Împotriva acestei atitudini, Călinescu susține că „nici datele istoriei, nici examenul etnologic nu confirmă tinerețea noastră. Noi sîntem în fond geți, și geții reprezintă unul din cele mai vechi popoare autohtone ale Europei, contemporane cu grecii, celții, cu grupurile italice anterioare imperiului roman. Acest imperiu roman găsea aici un stat vechi, se lupta cu el și-l răpunea cu greu" [16].

De la aceste date plecînd, Călinescu interpretează și etnogeneza românească : „Invazia romană, căci invazie a fost oricît am colora-o, ne-a lăsat o limbă nouă și mult sînge din acele părți ale imperiului care nu ne erau propriu-zis străine. Traian însuși era un iberic. Prin penetrația romană nu s-a născut un popor nou ci un popor foarte vechi s-a modificat prin înrîurirea altuia mai nou. Imperiul roman, formație mozaicală ca multe state cuceritoare, cu civilizație de împrumut, înfățișa pentru Dacia un fenomen politic recent" [17].

În afara dimensiunilor traco-dace și romană, fundamental-constitutive ale specificului nostru național, Călinescu adaugă și vîrste anticelene și slave și, nu mai puțin, celtice. „Celții s-au revărsat acum două milenii și ceva în aceste părți, aducînd o civilizație nu total străină" [18], afirmă undeva criticul pentru ca, în altă parte, să detalieze : „O revărsare celtică acum vreo două milenii a lăsat urme evidente în fizionomia și purtarea noastră. Cu grecii am fost totdeauna în strînse legături, fie prin mijlocirea tracilor, fie prin expansiunea statornică a insularilor spre coasta Pontului Euxin" [19].

Călinescu nu se limitează la decelarea dimensiunilor constitutive ale specificului nostru național și din care au fost relevate, aici, cele aparținînd antichității sau „mileniului obscur". El interpretează anumite trăsături ale poporului român, anumite comportamente și manifestări în planul ideilor conexîndu-le cu trăsăturile intime ale etniilor ce au intrat în pasta neamului nostru. „Indiferența vădită a țăranului român pentru popoarele imediat înconjurătoare vine din instinctul că acestea sînt mai mult sau mai puțin recente" [20]. Altundeva : „Vechimea se mai confirmă prin fatalismul nostru energetic (care nu-i deloc un aspect oriental). Popoarele mai noi sînt agitate de dorinți a căror realizare e greu să dureze, în vreme ce românii cultivă un sănătos scepticism față de orice întreprindere nefolositoare. Rasa noastră a căpătat prin marea ei vîrstă, ca una ce a văzut mărirea și decadența împărățiilor (celți, romani, barbari, turci, imperiali), o filosofie de sus : Ce e val, ca valul trece" [21]. Sau : „În fiecare român e ascuns un Vlaicu-vodă" [22]. Împotriva celor care privesc cu îngrijorare ori cu suficientă superioritate, încărcată de reavoință, aspectul țărănesc al culturii române, Călinescu arată că „tocmai ruralismul nostru constituie dovada suplimen-

[15] *C.*, 13.
[16] *Ibidem.*
[17] *Ibidem.*
[18] *I.*, 974—975.
[19] *C.*, 13.
[20] *I.*, 974.
[21] *Ibidem*, 975.
[22] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tară a marii noastre vechimi. Într-adevăr, rasele străvechi sînt conservative, regresive și defensive. Autohtonia le obligă la muncile cîmpului și primejdiile invaziei la ocupația pastorală. Europa vestică, celtică structural, foarte înrudită cu noi, are o mișcare prea înecată spre civilizația tehnică. Francezii, englezii fug bucuroși din infernul metropolelor spre tihna satelor... Țăranca română își acoperă gura cu basmaua, ca pe un organ nefolositor. Frugalitate e aceea a popoarelor agrare statornice. Dimpotrivă, imigranții sînt gălăgioși, gesticulanți, zgomotoși, carnivori, ofensivi, cu o mare aptitudine la o civilizație ce nu e decît ignorare totală a geologicului. Tabăra de corturi se preface în oraș... Alături de celții moderni, noi avem ca și chinezii o puternică expresie rituală și stereotipă. Observația milenară s-a fixat în proverbele obiective, și individul nu mai face inutile sforțări de cunoaștere“ [23].

În ce privește manifestarea în planul ideilor, ilustrul critic și istoric literar stabilește asociații și trage concluzii dintre cele mai interesante. „Examinînd pe Eminescu, Sadoveanu, Hogaș, am văzut că izbitoare la ei este regresiunea spre civilizația de mod arhaic, pasivitatea față de natură“ [24]. Sau în ce privește unda gallică : „Celtismul nostru e deopotrivă confirmat, iar în voluptatea de sălbăticie abruptă a lui Sadoveanu e mult element ossianesc“ [25]. „Creangă, Anton Pann (în măsura în care aduce documente despre poporul român) întăresc aceste caractere ale vechimii. Și ei sînt « muți », cum s-a observat a fi Sadoveanu, în sensul că n-are o expresie subiectivă a experienței lor. Comunicarea cu lumea se face în proverbe ce condensează o înțelepciune stereotipată, atît de controlată prin vechimea rasei încît contribuția individuală este neglijabilă. Creangă arată contemporaneitatea civilizației noastre cu cele mai vechi civilizații din lume, vîrsta noastră asiatică. Și e interesant că Creangă a plăcut englezilor“ [26]. Caragiale, care — ne asigură Călinescu — e un balcanic traco-elen, „aduce sensibilitatea excesivă, iubirea de aglomerare citadică, spiritul exagerat, zeflemist, preocuparea de politică, apetiția spre o culturalitate maximă, cunoașterea de oameni, mimica repede, teatralitatea, oratoria“. Și încheie cu savoare : „probabil că Mitică getic exista la Tomis“ [27].

Și Călinescu observa, ca și alții [28], că „în forma noastră de civilizație covîrșește factorul colectiv. Românul este o ființă sociabilă. De aceea subiectele cu mișcări de gloată, răscoală, războaie, răzmirițe, izbutesc mai bine (vezi Rebreanu)“ [29].

În fața acestui original tablou al specificului nostru național, care oferă lectorului o voluptate intelectuală rar întîlnită, istoricul Daciei își

---

[23] *C.*, 14—15. Cf. și L. Blaga, *Religie și spirit*, Sibiu, 1942, pentru subtilele referiri la trăsături asemănătoare ale culturilor chineză și indiană.

[24] *I.*, 974.

[25] *Ibidem*, 975.

[26] *Ibidem.*

[27] *Ibidem*, 975—976 ; cf. și E. Lovinescu, *Texte critice*, ed. I. Negoițescu, București, 1968, 355.

[28] C. Rădulescu-Motru, *Personalismul energetic și alte scrieri*, ed. Gh. Al. Cazan, Gh. Pienescu, București, 1984, 734 și urm.

[29] *I.*, 975.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pune, deocamdată, două probleme strîns legate între ele : 1) sursele lui Călinescu în continuarea viziunii sale despre dimensiunea traco-getică, mai ales, a specificului național ; 2) cît se acordă vederile sale despre problema în discuție cu informațiile antice contemporane traco-geților despre temperamentul, viața moral-sufletească și creațiile culturale ale acestora.

In ce privește prima din problemele abia amintite, nu trebuie pierdut din vedere faptul că G. Călinescu a fost unul dintre cei mai iluștri școlari ai lui V. Pârvan și între primii bursieri ai Școlii Române din Roma, al cărui stipendiu l-a fructificat din plin[30]. Dacă chiar capitolul din *Istoria* „mare“[31] nu este suficient de revelator pentru cît a însemnat Pârvan pentru Călinescu[32], atunci trebuie aduse argumente din cel două texte în discuție ale criticului, texte în care unda pârvaniană se distinge în toată limpezimea. Dealtfel, atunci, cine era istoricul Daciei cel mai vrednic de crezare[32a] ?

Cînd aflăm că geții, „înfigîdu-se în suliță, consultau divinitatea de-a dreptul în cer“ sau „n-ar fi căutat moartea cu atîta frenezie de n-ar fi socotit-o plilej de izbăvire“ ori că, după tradiție, „Decebal și toate căpeteniile sale s-au sinucis la Sarmizegetusa, exterminarea masivă care e un simplu semn de deznădejde, că o încredere nețărmurită în salvarea divină“[33], nu mai este îndoială că sursa este Pârvan[34], ca să nu citățm decît acest loc. Reconstituirea pârvaniană a istoriei Daciei a lăsat urme durabile asupra discipolului. Pârvan a întreprins, în afara unei riguroase *Quellenforschung* și analize ale materialului arheologic disponibil, o la fel de riguroasă operație de epurare a vieții morale, religioase a geților de orice impuritate, ticluind o imagine a acestei vieți mai conformă cu ideile sale decît cu textele antice[35]. Marele învățat a apăsat, în unele privinți, prea mult asupra diferenței dintre geto-daci și tracii sudici, excluzînd din domeniul getic orice manifestare de dionisiac, orgiastic, poligamie-desfrînare, beție, apucături crude, toate îngrădindu-le pe capul tracilor de la sud de Haemus[36]. Dar Călinescu receptează critic ideile pârvaniene, privind cu reticență unele accente ascetic-idealiste ale profilului moral getic conturat de către Magistru. Din citatele, *in extenso* reproduse mai sus, rezultă că

[30] Al. Zub, *op. cit.*, 84, 212-213 etc. ; *I.* , 924.

[31] *I.* , 949-951.

[32] *Ibidem*, 950 : „chiot dionisiac al muncii“, admirabila lecție pârvaniană, nu mai puțin urmată de discipol.

[32a] Tudor Arghezi, în *Pârvan. Antologie*, 115, afirmă că „Getica lui Pârvan duce rădăcina românească mult mai departe ca istoria învățată pînă la ea“. Prilejuit în 1974, la 20 de ani de la trecerea în neființă a Magistrului, acest gînd vine să experime o realitate șocantă pentru conteporanii lui Pârvan. *Getica* modifica paradigme structurale (sens mai puțin perceput azi), întrucît întîia oară „fondul autohton“ venea să fie legitimat cu tot aparatul științific necesar, aducînd, atunci, o deschidere nouă a perspectivelor.

[33] *C.* , 13-14.

[34] V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926, 150 și urm. = *Getica* , ed. R. Florescu, București, 1982, 91 și urm.

[35] I. I. Russu, *loc. cit.* ; L. Blaga, *Getica*, 224, 234 și urm.

[36] V. Pârvan, *loc. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

. Călinescu anexează întreg blocul tracic substratului poporului și limbii române, privindu-l cu toate ale sale, bune și rele.

Sigur că nu trebuie căutat Pârvan în spatele oricărei afirmații „getice" a lui G. Călinescu. Ar putea fi și un alt istoric, eventual N. Iorga [37], dar mai sigur Călinescu însuși. Dar de la V. Pârvan a preluat el documentația și viziunea asupra impactului celtic asupra Daciei, adăugînd și oarecare personală „exagerare" [38].

Problema cea mai dificilă este însă aceea a concordanței dintre *adevăratul* profil moral-sufletesc al tracilor-geților și imaginea lui Călinescu despre urmele acestui profil în pasta genetică a poporului român. Întîi de toate, trebuie luat în considerație faptul că nu există *nici o informație literară care ar fi fost redactată de vreun erudit geto-dac.* Mai ales în chestiunea de față, împrejurarea poate avea un rol capital. Se poate obiecta că *l'image de l'autre* despre tine este mai obiectivă, dar lipsește, aici, putința comparației : *imaginea geților despre ei înșiși.* Desigur, despre caracterul de popor așezat, cu cetățile sale, cu economia centrată pe agricultura propriu-zisă și păstorit, chiar pe ocupații manufacturiere, în afara relațiilor literare greco-romane vorbesc geții înșiși prin mijlocirea arheologiei [39]. Deși, indirect, se poate contura o imagine a tipului spiritual getic pe aceste temeiuri, totuși elementul esențial, *inefabilul,* nu reiese dintr-o descripție arheologică oricît de inspirată. La urma urmei, și alte popoare sînt statornice, au zidiri etc., dar nu seamănă între ele sub unghi moral-sufletesc. Prin urmare, sîntem determinați să luăm în discuție numai ceea ce s-a transmis din informațiile autorilor greco-latini. A le înșira, aici, pe toate, însoțite de comentarii filologic-istorice proprii ori ale altora, însoțite de bibliografie, ar fi fastidios. Mai potrivit este o scurtă caracterizare a lor.

În genere, informațiile literare antice despre geto-daci se caracterizează prin lacunar. Cele referitoare la aspecte pshio-morale, religioase, etnografice sînt relativ numeroase, dar au regretabile scăderi. În multe privințe, exactitatea lor este cu totul îndoielnică. Faptul se datorează mai multor factori, atît obiectivi cît și subectivi. Ar fi de amintit : ideile de cultură a popoarelor Nordului, locuitoare ale Hiperboreului, un fel de „le bon sauvage" *avant la lettre ;* apoi, tot o paradigmă, imaginea deformată a celuilalt în mintea elinului, incapabil de a admite o creație culturală de oarecare originalitate în afara domeniului grec fără a o anexa acestuia. Nu mai puțin importantă este tehnica clișeului utilizată de un număr mare de autori. Sînt foarte puțini autori care au călătorit în locurile descrise și au cunoscut direct oamenii acelor locuri. Mulți creatori din cabinet nu au avut grija nici de a căuta cele mai bune surse în redactarea operelor lor ; alții, din dorința de a impresiona, construiau fabulații dintre cele mai neauzite

[37] *I.* , 949.

[38] Cf. V. Pârvan, *Getica* , 775 = *Getica* , 445, *e. g.*

[39] V. Pârvan, *Getica ;* H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană,* Cluj, 1972 ; N. Gostar, V. Lica, *Societatea geto-dacică de la Burebista la Decebal,* Iași, 1984 etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ori se lăsau furați de livresc. Aceste caracteristici [40] au determinat, cum s-a văzut, și o foarte diversă receptare a informațiilor în cauză.

Din această informație antică rezultă că geții au fost bărbați preaviteji și îndrăzneți, iubind războiul cu patimă chiar. Valoarea lor militară, ca a tuturor tracilor în general, pe plan cultural ia forme mitice : Tracia este socotită patria zeului Ares. Antichitatea a privit cu multă uimire religia geților, deducînd de aici cele mai favorabile păreri depre spiritul lor de dreptate. În afara acestor excelente referințe, aceeași tradiție literară transmite și o altă imagine deloc favorabilă, în care se află însă exagerarea răuvoitoare sau neștiința fantezistă [41].

În urma acestei scurte priviri asupra tradiției literare greco-latine, concluzia este aproape descurajatoare. Oricum, între Herodot și alți autori din aceeași „serie" care vedeau pe geți drept cei mai viteji și mai drepți dintre traci și autorii nefavorabili se afla adevărul. Adevăr pe care l-a surprins și turnat înrt-o formulă memorabilă tot Pârvan : „geto-dacii au fost *un popor de țărani :* așezați, statornici, supuși și cu frică de Zeul lor, amărîți de vecini nesfîrșitele războaie și prădăciuni și sălbătăciți și ei de multe ori de ticăloșiile lor, totuși veseli și glumeți la vreme de pace, mînioși și cruzi numai la război, îndeobște însă cu un bun simț și mereu întorcîndu-se la străvechea lor credință optinistă în zei și în oameni" [42].

*

În încercarea de a determina greutatea dimensiunii traco-getice asupra specificului nostru național, G. Călinescu a practicat două metode. N-am putea spune în ce măsură a făcut-o voit sau nu. Dealtfel, aceeași impresie reiese și din textul pârvanian abia citat. Călinescu a plecat, o dată, de la textele vechi — fie prin Pârvan, fie singur — spre a găsi urmele traco-getice în românii de astăzi ; apoi, dinspre românii de azi — prin manifestările lor — spre a da corp unor abia sesizate trăsături traco-getice moștenite. Desigur, că aceste metode sînt unite într-un singur și producerea este dintre cele mai recomandabile [43]. Această manieră de procedare implică, evident, și inevitabile riscuri [44].

---

[40] W. Bessell, *De rebus Geticis*, Göttingen, 1854, 39 și urm. ; V. Pârvan, *Getica* , 150 = *Getica* , 91 ; I. I. Russu, *Religia, passim ;* V. Lica, *Nemurirea getică,* în *ASUI,* istorie, XVI, 1976, 123—126 ; N. Gostar, V. Lica, *op. cit.,* 69 și urm.

[41] Cf. V. Pârvan, *Getica* , 150 și urm. = *Getica* , 91 și urm., dar cu rezervele amintite ; N. Gostar, V. Lica, *op. cit.,* 87 și urm., pentru *mulierositas Getarum.*

[42] V. Pârvan, *Getica* , 173 = *Getica* , 100.

[43] Fertile sugestii în acest sens și la L. Blaga, *Getica,* 240. Cu referire strictă la Zalmoxis, M. Eliade, *De la Zalmoxis la Genghis-Han,* București, 1980, p. 81, consideră zadarnică cercetarea folclorului pentru a sesiza urmele acestui cult.

[44] Firește atunci cînd se operează cu asemenea elemnte insondabile. În apropierea acestui context, se mai poate observa că istoricul antichității — obișnuit cu ipoteza etern supusă cauțiunii — rămîne oarecum deconcentrat în fața tușelor sigure cu care G. Călinescu zugrăvește specificul național al românilor.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Peste toate, însă, se constată că demersul istoric al lui G. Călinescu are o orientare hotărît constructivă, pragmatică. Discuția asupra dimensiunii traco-getice nu are un caracter steril, dimpotrivă fiind marcată de dorința de a defini național. Este limpede că atare discuție înseamnă, implicit, și abordarea problemei etnogenezei românilor. Încă din textele călinesciene citate mai sus, a reieșit atitudinea criticului în această chestiune. În alt loc, vine o subliniere : „Noi am făcut caz de latinitatea noastră, indiscutabilă, dînd însă impresia că sîntem tineri și neglijînd substanța medulară. Noi însă sîntem romani ca și francezii gallo-romani, popor străvechi adică cu notele lui etnice neschimbătoare esențial, primind limba și cultura latină“ [45]. Asemenea viziune a etnogenezei are și Pârvan [46], dar cu mai puțină apăsare asupra elementului autohton. La Călinescu, voind a demonstra „vîrsta noastră asiatică“, se observă chiar, uneori, o ignorare a componentei romane. Într-un loc se susține că prin penetrația romană nu s-a născut un popor nou, ci un popor foarte vechi s-a modificat prin înrîurirea altuia mai nou“ [47], afirmația nu exactă în ultima ei parte. Incontestabil, însă, peste aceste elemente de detaliu, chiar dacă se integrează în „seria Pârvan“, viziunea călinesciană a etnogenezei românilor își păstrează întraga forță și originalitate. Istoricul antichității României nu are a reproșa lui Călinescu decît, eventual, în zona amănuntului. Edificiul, în toată structura și estetica sa, rămîne. Mai mult, prin caracterul constructiv, angajat, determină noi căutări.

O ultimă problemă, chiar din ordinea ultimei idei, este aceea a modelului care a stat la baza genezei culturii române moderne. Mai precis, întrebarea este : încît s-au considerat românii daci sau romani în momentul primelor manifestări ale conștiinței de sine Chestiunea e fundamentală pentru surprinderea echilibrului între elemente alcătuitoare ale specificului național. Ideea romanității lor, românii au cultivat-o în cele mai diverse moduri, străinii luînd act de ea [48]. Cronicarii noștri de la Roma se revendică, anulînd ori prea puțin considerînd elementul geto-dac ; D. Cantemir, primul istoric al Daciei preromane [49], începe istoria românilor de la Traian. Secolul XVIII este dominat de Școala Ardeleană. Cît înseamnă susținerea țăranilor transilvăneni, la 1761, că ei sînt „rămășițele vechilor daci“ ? [50].

Apare, atunci, în realitate o disjuncție între specificul nostru național, etnic dominat de substratul traco-get și cultura română centrată pe morelul latinității noastre ? Sau este pentru noi o falsă problemă, născută dintr-o eronată interpretare a lui Călinescu, de vreme ce el încheie spunînd : „În fond sîntem geți și e mai bine a spune că,

[45] I. [2], 976.
[46] *Scrieri*, ed. Al. Zub, București, 1981, 524-524, mai ales 528 și urm.
[47] *C.* , 14.
[48] Ș. Papacostea, RRH, IV, 1 (1965), 15-24 etc.
[49] *Supra*, n. 1.
[50] L. Blaga, *Gîndirea românească în Transilvania în secolul al XVIII*-lea ed. G. Ivașcu, București, 1966, 60 ; eronat, însă, Șt. Pascu, în *Desăvîrșirea unificării statului național român*, București, 1968, 23.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în felul nostru, am primit şi noi succesiunea spiritului roman, pe care trebuie să-l continuăm de la longitudinea reală, fără mimetisme anacronice“ [51]. Acelaşi Călinescu încearcă totuşi să urmărească în manifestările cele mai diverse ale românilor urmele specificului traco-getic : Dacă „substanţa medulară“ nu mai trebuie (şi nu poate fi) neglijată, problema determinării „modelului traco-getic“ în sens de paradigmă creatoare ce cultură rămîne deschisă. Cînd Haşdeu întreba *Perit-au dacii ?* avea în vedere mai curînd o aşezare a şcolii latiniste într-un cadru de rigoare ştiinţifică decît a da o formă concretă modelului de care vorbeam. „Modelul roman“ s-a impus nu numai prin profesarea lui seculară, dar şi prin existenţa unor elemente reale, coerente, în raport cu „modelul dacic“ de formă accentuat nebuloasă. Este, probabil, acesta motivul pentru care G. Călinescu, referindu-se la specificul naţional românesc, afirmă : „Determinarea lui se va face cu vremea şi nu s-ar putea azi decît indica metoda şi a arunca sugestii“ [52].

[51] *I.* , 976.
[52] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LUCIAN NASTASA

G. CĂLINESCU ȘI UNIVERSITATEA DIN IAȘI. PE MARGINEA UNEI CORESPONDENȚE

Apariția primelor două volume din *G. Călinescu și contemporanii săi* (corespondență primită), Ediție îngrijită, note și indici de Nicolae Mecu, București, Ed. „Minerva", 1984—1987, și-a primit deja elogios consacrarea din partea criticilor și istoricilor literari [1], urmînd acum finalizarea acestei întreprinderi prin publicarea celui de-al treilea tom, și ultimul.

Multe din scrisorile publicate deocamdată oferă prețioase informații asupra unor momente decisive din biografia călinesciană, biografie exemplar reconstituită încă din 1981 de Ion Bălu în *Viața lui G. Călinescu*[2], și în același timp restabilesc o sumă de adevăruri despre relațiile cu unii contemporani, adeseori răstălmăcite, „interpretate" nu tocmai în concordanță cu realitatea. Or, chiar în această direcție au fost concepute și volumele de față iar notele editorului, minuțios și temeinic întocmite, au darul de a întregi profilul celui care a elaborat monumentala *Istorie a literaturii române de la origini pînă în prezent* (1941). În această ordine de idei pot fi incluse datele relative la venirea lui Călinescu la Universitatea din Iași, concursul pentru ocuparea Conferinței de estetică și critică literară, susținerea doctoratului, definitivarea în învățămîntul superior, tipărirea Istoriei[3], raporturile cu unii din contemporanii săi, precum C. Balmuș, O. Botez, Iorgu Iordan, Claudiu Isopescu, G. Ivașcu, Al. Marcu, Ramiro Ortiz, Andrei Oțetea, G. Pascu, Al Philippide, Dinu Pilat, N. I. Popa, Orest Tafrali ș. a.

În legătură cu activitatea lui G. Călinescu la Universitatea din Iași, considerăm oportună publicarea cîtorva documente aflate la Arhivele Statului din Iași, fondul Facultății de Litere, menite să întregească biografia criticului român [4].

*

[1] Sînt de remarcat, printre altele, recenziile lui G. Istrate, în „Cronica", XX, 1985, nr. 11, p. 5 și Șerban Cioculescu, în „România literară", XX, 1987, nr. 46, p. 7 ; nr. 47, p. 7 ; nr. 48, p. 7.

[2] Vezi și I. Bălu, *Bibliografie*, București, 1975.

[3] Asupra acestui lucru vezi *Corespondența lui G. Călinescu cu Al. Rosetti (1935—1951)*, ed. A Rosetti, București, 1977 ; *Scrisori către Al. Rosetti*, ed. Al. Rosetti, București, 1979 ; *Corespondența lui Al. Rosetti cu G. Călinescu (1932—1964)*, prezentată de Liviu Călin, București, 1984.

[4] O *cronologie comentată* a vieții și operei lui G. Călinescu a început să publice în ultima vreme George Muntean, în „Revista de istorie și teorie literară",

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

I

9 martie 1938

Domnule Decan,

Am onoare a vă aduce la cunoştinţă că spre a mă conforma dispoziţiunilor în vigoare am depus jurămîntul la Liceul comercial la care am funcţionat în Bucureşti. Trimit, aici alăturat, cuvenitul proces verbal.

Totodată vă comunic că la 1 aprilie, terminîndu-se concediul acordat pînă la prevederea conferinţei mele în buget, voi începe cursul meu precum urmează :

1 Curs de poezie, o oră.

2 Curs de tehnică critică, o oră.

3 Seminar : Exercitaţiuni de tehnică critică, două ore.

Întrucît nu am încă exacta cunoştinţă a rînduielilor universitare, vă rog a da dispoziţiuni secretariatului să-mi comunice cît mai grabnic dacă sunt liber a fixa orele de curs în orice zi ori trebueşte a respecta pe cele folosite în cursul acestui an pînă la data deschiderii cursului meu, în care caz urmează a mi se nota acele zile şi ore.

Primiţi vă rog, domnule decan, încredinţarea profundului meu respect,

G. Călinescu
conf. univ.
Str. Aviator Th. Iliescu
47. Bucureşti III

Domniei sale, domnului decan al Facultăţii de Filosofie şi Litere Iaşi.
Arh. St. Iaşi, Fac. Litere-corespondenţă, 8/1938, f. 5.

XXXV, 1987, nr. 1—2 ; 3—4 ; XXXVI, 1988, nr. 1—2. Mărturii documentare din fondurile acestei arhive au mai publicat Iorgu Iordan, *G. Călinescu la Universitea din Iaşi*, în „Revista de istorie şi teorie literară", XIV, 1965, nr. 3—4, p. 501—512 ; D. Vatamaniuc, *Concursul pentru ocuparea conferinţei de Critică şi estetică literară*, în ediţia G. Călinescu, *Avatarii faraonului Tlă*, Iaşi, 1979, p. 145—170 ; D. Ivănescu, *Documente despre G. Călinescu*, în „Convorbiri literare", 1979, nr. 6, p. 13 ; I. E. Naghiu, *Raport cu privire la definitivarea drept conferenţiar şi hotărîrea consiliului profesoral al Facultăţii de litere şi filosofie Iaşi*, în „Cronica", XV, 1980, nr. 1, p. 8. Pentru activitatea lui Călinescu în cadrul Universităţii ieşene vezi : Al. Piru, *Îl revăd...*, în „Contemporanul", XX, 1965, nr. 12, p. 3 ; I. C. Chiţimia, *Profesorul*, în „Luceafărul", VIII, 1965, nr. 13, p. 4 ; I. D. Lăudat, *G. Călinescu la Iaşi*, în „Ateneu", IV, 1967, nr. 3, p. 2 ; idem, *Momente* (I—III), în „Steagul roşu", XXIII, 1968, nr. 4698, p. 3 ; nr. 4757, p. 3 ; nr. 4781, p. 3 ; G. Istrate, *George Călinescu — profesorul*, în „Cronica", V, 1970, nr. 10, p. 6—7 ; V. Alecu, *Debutul universitar al lui G. Călinescu*, în „Ramuri", VII, 1970, nr. 5 ; A. Leon, *Umbre*, I, Iaşi, 1970 ; Al. Piru, *Teza de doctorat*, în „Luceafărul", XVII, 1974, nr. 24, p. 8 ; N. Barbu, *G. Călinescu la Iaşi*, în „Cronica", X, 1975, nr. 11, p. 4 ; Iorgu Iordan, *Memorii*, II, Bucureşti, 1977 ; I. Bălu, *Viaţa lui G. Călinescu*, Bucureşti, 1981 ; V. Mangu, *De vorbă cu Iorgu Iordan*, Bucureşti, 1982 ş.a.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

II

Miercuri, 14 decembrie 1938

Domnule Decan [5],

Am onoare a vă ruga să binevoiţi a-mi motiva absenţele ce eventual voi face în zilele de 19, 20 şi 21 curent, în cazul cînd cursurile nu se vor închide în mod oficial.

În aceste zile urmează să-mi vizez, conform programului, actul militar (întîrzierea atrăgînd pedepse) şi să fac revizuirea în pagină a ediţiei critice a *Poeziilor* lui Eminescu pe care o pregătesc.

Primiţi, vă rog, domnule decan, încredinţarea deosebitei mele stime,

G. Călinescu
conferenţiar univ.

Domniei sale, domnului decan al Facultăţii de Filosofie şi Litere din Iaşi.

Arh. St. Iaşi, Fac. Litere-corespondenţă, 6/1938, f. 6.

III

9 ianuarie 1939

Domnule Decan,

Întrucît în ziua de 12 ianuarie c., conform recentelor publicaţiuni, trebuie să mă prezint la Cercul de Recrutare din Bucureşti pentru viză, vă rog să binevoiţi a-mi motiva absenţele din zilele 9—11 c.

Primiţi, vă rog, domnule decan, încredinţarea respectului meu

G. Călinescu
conferenţiar universitar

Domniei sale, domnului decan al Facultăţii de Filosofie şi Litere Iaşi.

Arh. St. Iaşi, Fac. Litere-corespondenţă, 1/1939, f. 15.

IV

Memoriu asupra activităţii mele ştiinţifice
în 1933—1938 [6]

Întrucît am fost numit în învăţămîntul superior la 1 octombrie 1937, găsesc că se cuvine să amintesc numai activitatea din anul academic trecut, care e următoarea :

[5] În dreapta sus : „Se aprobă. I. Iordan".

[6] Intrată la 25 I 1939 şi înregistrată sub nr. 469.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Curs de poezie și de tehnică critică ținut la Facultatea de litere în anul școlar 1937/38. Acest curs revăzut a format conținutul unui volum ce se află sub presă în Editura Fundației „Regele Carol II“ [7].

Viața lui Ion Creangă, Buc., Fundația „Regele Carol II“.

Viața lui Mihai Eminescu, ed. III, Buc., Fundația „Regele Carol II“.

Lucrare nouă sub aspect științific, de astă dată cu aparat critic și cu informație sporită.

Ediție critică a *Poeziilor* lui M. Eminescu, Buc., Ed. „Națională-Ciornei“.

Numeroase articole de istorie literară (adesea cu inedite) și de critică în *Revista Fundațiilor Regale*, *Viața Românească* și *Adevărul literar*.

Alte opere tipărite ca *Poezii*, *Enigma Otiliei*, roman, au numai caracter literar.

G. Călinescu
conf. de estetică și critică literară

Arh. St. Iași, Fac. Litere-corespondență, 1/1939, f. 224.

V [8]

Universitatea Mihăileană din Iași
Facultatea de Litere și Filosofie
no. 598
3 iulie [1]940

Domnul profesor G. Călinescu de la Facultatea de Litere și Filosofie din Iași [va merge, pînă la noi dispoziții la București] [9] în interes de serviciu [spre a supraveghea tipărirea Istoriei literaturii române] [10].

Arh. St. Iași, Fac. Litere-corespondență, 5/1941, f. 355.

VI

Domnule Decan [11],

Întrucît, avînd concediu pentru a supraveghea la București apariția *Istoriei literaturii române* [12], mi-ar fi greu, cu noul orar al căilor ferate, să mă deplasez la Iași numai pentru două ore de curs, cîte ar trebui

[7] G. Călinescu, *Principii de estetică*, București, 1039, 127 p.

[8] Formular tipărit.

[9] Între croșete era scris inițial „călătorește“, tăiat de Călinescu.

[10] Adăugat de G. Călinescu.

[11] Intrată la 3 I 1941 sub nr. 4; în dreapta sus: „3 I 1941, Se aprobă. Decan G. Pascu“.

[12] Prin adresa 254589/1940, înregistrată la 30 XII 1940, ministerul comunică Facultății de Litere că a aprobat lui G. Călinescu un concediu de 2 luni, cu salariul întreg pentru a putea supraveghea tipărirea *Istoriei literaturii române*. Concediul începe de la 15 ianuarie (*Arh. St. Iași, Fac. Litere-corespondență*, 1/1941, f. 152).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

să predau pînă la 14 ianuarie, vă rog să binevoiți a socoti și aceste ore ca intrînd într-un concediu suplimentar, urmînd a împlini activitatea didactică de la 15 martie 1941.

Primiți, vă rog, încredințarea deosebitei mele stime

G. Călinescu

București, 5 I 1941

Arh. St. Iași, Fac. Litere-corespondență, 1/1941, f. 2.

VII

Domnule Decan [13],

Concediul obținut pentru supravegherea tipăririi cărților mele a devenit insuficient din cauza evenimentelor care au împiedicat cîtva timp lucrul. Deși paginația s-a terminat, indicele n-ar putea fi făcut decît după tragerea celei din urmă coale pe care n-aș putea-o avea la 15 martie.

De aceea vă rog să-mi mai acordați un ultim concediu de studii cu salariul plătit de la *17 martie pînă la 9 aprilie inclusiv*, timp în care aș mai avea numai cîteva ore de curs înainte de sărbători.

Primiți, vă rog, domnule decan, încredințarea profundei mele stime,

G. Călinescu

10 II 1941

Domnului decan al Facultății de Filosofie și Litere Iași.

Arh. St. Iași, Fac. Litere-corespondență, 1/1941, f. 239

VIII

Jurnalul Literar
Director/ G. Călinescu Joi 26 iunie 1941

Stimate și iubite domnule Decan [14],

Aseară am primit ordinul de prezentare și firește m-am gîndit îndată să mă execut. În asemenea împrejurări nu încape nici o discuție. Totuși am nedumeriri. Oare Rectoratul nu interpretează excesiv legea și în loc să spună „să fiți la dispoziția Decanului" zice „să vă prezentați" ? Sau e o simplă formalitate ? Toată lumea are astfel de ordine bizuite pe legea *rechizițiilor*, chiar și femeile și copii. Sensul ordinului este următorul : în caz de mobilizare G. C[ălinescu] „este rechiziționat" în funcțiunea de conferențiar și „urmează să execute serviciile menționate mai sus", adică aceea didactică. Cu alte cuvinte rămîne la catedră,

[13] În dreapta sus : „Întrucît cererea de concediu trebuia înaintată rectorului (concediu pînă la trei luni), se va înainta în copie spre a se aproba. Decan I. M. Marinescu" ; „Înaintată în copie la Rectorat cu no. 184/1941".

[14] În dreapta sus : „S-a luat act. Decan I. M. Marinescu".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

putînd însă primi însărcinarea de a suplini pe mobilizaţi. Însă acum nu sînt cursuri. Mecanismul instituţiei nu prevede funcţionarea didactică vara şi ordinul are caracter de formular. Nimic nu m-ar împiedica principial să fiu la Iaşi, dimpotrivă. Am venit aici p[entru] blestemata de carte care trenează din cauza evenimentelor. Mai sunt trei coale de tras, indicele şi errata şi tocmai asta ar fi cerut ca măcar cîteva zile pînă se termină să fiu aici. Altfel stă aşa luni întregi. Ar fi uşor să intervin să stau aici (la Minister) dar mi se pare nedemn. Am deci această *insistentă* rugăminte : dacă Facultatea înţelege a folosi pe profesori pentru anume scopuri urgente şi ordinul nu e o simplă circulară mai mult formală să-mi scrie secretariatul urgent ca să vin imediat. Dacă, cum îmi închipui, nu e prea grav şi totul are înţelesul normal de a sta la dispoziţia instituţiei mai lasă-mi te rog un răgaz să termin lucrul aici şi pune te rog tot atît de urgent să mi se facă ordin ca anul trecut, cînd la fel se mobilizase (v. modelul alăturat [15]), care este complet în atribuţiile d-tale şi în marginile îndatoririlor mele prevăzute de legea rechiziţiei pe loc.

Deci, te supăr din nou, aştept un răspuns sau altul, ca să plec şi nădăjduiesc că dacă se poate face ordinul îl vei face, de vreme ce venirea fără folos mă costă bani, mă împiedică de la o muncă utilă.

Cu cele mai bune sentimente de deferenţă şi afecţiune

G. Călinescu
Calea Dorobanţilor 182
la drogheria Merizanu

Arh. St. Iaşi, Fac. Litere-corespondenţă, 5/1941, f. 354.

IX

Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă
Nr. 1304

Bucureşti, III, 27 iun. 1941
39, B-dul Lascăr Catargi
Telefon 240—70 şi 206—40

Domnule Decan [16],

Am onoarea a vă aduce la cunoştinţă că Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă publicînd lucrarea d-lui prof. G. Călinescu, *Istoria literaturii române,* care acum este în curs de tipărire, prezenţa autorului este absolut necesară în capitală pentru corecturi urgente, alcătuirea indicelui şi întreaga supraveghere tehnică.

În împrejurările de astăzi operaţiunile acestea nu pot fi făcute de la Iaşi. De aceea vă rog să binevoiţi a admite ca dl. prof. G. Călinescu

[15] Vezi doc. IV.

[16] Intrată la 7 VII 1941 şi înregistrată sub nr. 1120. În dreapta sus, sub dată: „Se ia act. S-a motivat absenţa. Decan I. M. Marinescu".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de la Facultatea de Litere să revină în capitală pînă la terminarea lucrărilor sale.

Primiţi, vă rog, domnule decan, asigurarea deosebitei mele consideraţiuni.

Director,
prof. D. Caracostea

D-sale, domnului decan al Facultăţii de Litere din Iaşi.

Arh. St. Iaşi, Fac. Litere-corespondenţă, 5/1941, f. 358

X

Domnule Decan [17],

Subsemnatul, conferenţiar provizoriu la Facultatea de Litere şi Filosofie din Iaşi la conferinţa de Estetică şi critică literară, numit pe bază de concurs pe data de 1 oct. 1937 prin decizia no. 136264 din 30 sept. 1937,

Cu onoare vă rog să binevoiţi a dispune îndeplinirea formelor pentru numirea mea cu titlul definitiv la conferinţa pe care o ocup, deoarece îndeplinesc întru totul condiţiile cerute de art. 45 din legea învăţămîntului universitar din 1932 şi art. 85 din regulamentul ei general de aplicare, şi anume :

1 Funcţionez neîntrerupt de la data de 1 1oct. 1937, avînd deci o vechime de 4 ani şi două luni ;

2 În tot acest timp mi-am îndeplinit în mod conştiincios îndatoririle mele didactice şi am desfăşurat activitate ştiinţifică prin publicaţiile indicate în memoriul de titluri şi lucrări.

Primiţi, vă rog, domnule decan, asigurarea deosebitei mele consideraţiuni.

G. Călinescu

24 nov. 1941
D-sale, domnului decan al Facultăţii de Filosofie şi litere din Iaşi.

Arh. St. Iaşi, Fac. Litere-corespondenţă, 11/1941, f. 105.

XI

Domnule Decan,

Subsemnatul, G. Călinescu, conferenţiar definitiv de Estetică şi critică literară la Facultatea de Litere din Iaşi, cu onoare vă rog să binevoiţi a convoca consiliul profesoral spre a lua în discuţie încadrarea mea

[17] În dreapta sus : „Se va convoca consiliul în şedinţă specială pentru desemnarea raportului şi apoi în şedinţă specială pentru a decide asupra definitivării. Decan I. M. Marinescu".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la catedra vacantă de *Istoria literaturii române vechi*, în temeiul titlurilor din alăturatul memoriu [18].

Primiţi, vă rog, domnule decan, încredinţarea respectului meu

G. Călinescu

Domniei sale, domnului decan al Facultăţii de Litere Iaşi

Arh. St. Iaşi, Fac. Litere-corespondenţă, 11/1941, f. 176.

[18] Prin adresa 304261/1941, ministerul numise pe Dan Simonescu la suplinirea catedrei de Istoria literaturii române vechi (11 decembrie); cf. *Arh. St. Iaşi, Fac. Litere-corespondenţă*, 11/1941, f. 181.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ALEXANDRU V. DIȚA

DESPRE O FICȚIUNE ISTORIOGRAFICĂ

Deși în ultimul timp mai justa cunoaștere și interpretare a izvoarelor documentare a făcut posibilă reconstituirea istorică exactă pentru unele din momentele esențiale ale domniei lui Mircea cel Mare, aceasta se mai află încă îngropată sub un adevărat munte de ficțiuni istoriografice. Ficțiuni care, la o privire atentă, se dovedesc a avea „firești" date de naștere și cauze ce, mai totdeauna, au ca fundament cunoașterea deficitară a bibliografiei și a surselor — desigur edite, căci cele inedite nu pot fi invocate și nici imputate. O dată enunțată, ficțiunea capătă treptat valoarea unui „adevăr" față de care dubiile se estompează tot mai mult pe măsura trecerii timpului, iar credibilitatea acordată de cercetători funcționează fără restricții, căci treptat se instaurează convingerea existenței unei demonstrații *ab antiquo*, la care însă nimeni nu mai are curiozitatea să meargă, și cu atît mai puțin s-o verifice. Din acest moment se trece la o nouă fază, cînd „bunul istoriografic dobîndit" este însușit și citat ca atare de unii istorici, ori luat — de alții — ca bază pentru elaborarea de noi și noi ficțiuni istoriografice, care și acestea scapă curînd controlului, proliferînd neadevăruri după neadevăruri, întrucît realitatea devine practic de neaflat, ascunsă fiind sub acest noian de fanteziste „dovezi științifice" care par savant „argumentate" și „armonizate".

Istoriografia domniei lui Mircea cel Mare cunoaște un număr însemnat de astfel de cazuri : „Prizonieratul la Brusa" ; fuga din țară după bătălia de la Rovine și restaurarea pe tron în urma a nu mai puțin de „patru expediții recuperatoare", întreprinse de și din ordinul regelui Sigismund de Luxemburg ; „Mircea tributarul" ; „Mircea închinătorul de țară" ; campania sultanală la nord de Dunăre în anul 1397 ; căsătoria dintre sultanul Musa și o fiică a domnului român sînt numai cîteva exemple. Un altul, tot atît de elocvent în sensul celor de mai sus, îl constituie data morții Mariei, regina Ungariei, fiica lui Ludovic cel Mare și soția lui Sigismund de Luxemburg. Pentru istoria românilor această dată este importantă deoarece *pînă acum a fost legată de către absolut toți istoricii problemei de răstimpul în care regele Sigismund a întreprins campania sa în țara românească de la sud de Carpați în anul 1395.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pînă în anul 1907 nici un istoric nu s-a îndoit că data este cea consemnată extrem de precis în analele timpului [1] și intrată foarte devreme în circuitul istoriografiei moderne prin preluarea ei de către istoricul Jan Dlugosz în a sa *Historiae Polonicae* unde, sub anul 1395, citim: „În ziua de luni, a 17 zi a lunii mai, Maria regina Ungariei, soția lui Sigismund și sora bună a reginei Hedviga a Poloniei, a murit la Buda" [2].

Informația este cu totul exactă — *prin calcul rezultă că 17 mai 1395 a căzut într-o zi de luni* —, dar ea a fost pusă la îndoială și chiar „eliminată" în anul 1907 cînd a văzut lumina tiparului studiul de mică întindere semnat de János Karácsonyi, intitulat: *Ziua morții reginei Maria* [3]. Deși la prima vedere argumentația sa pare strînsă și plauzibilă, demonstrația în sine, privită atent, contravine logicii cercetării prin faptul că aduce în discuție elemente fără legătură strictă cu subiectul tratat, dar legate între ele prin simple supoziții și deducții subiective, care-l „conduc" pe cititor spre un punct dinainte ales și dorit de istoricul maghiar: data exactă nu este 17 mai 1395, ci 27 iunie 1395.

Deși nu cunoștea vreun document care să infirme data de 17 mai 1395, ca dată a morții reginei Maria, Karácsonyi, pornind de la convingerea că Dlugosz „nu numai că îi părtinește pe polonezi, uneori chiar în detrimentul adevărului, dar face și gafe" proclamă că „este recomandabil să-i verificăm datele" [4]. Drept care, după ce atrage atenția, în mod îndreptățit, că documentul în care regina este menționată ca „cea de o pioasă amintire" nu este din 10 iunie 1395, cum crezuseră Pray, Katona și Fejér, ci din 1 iunie 1396 așa cum l-a datat corect Ortvai Tivadar [5], invocă în favoarea datării propuse de el diploma din 8 decembrie 1397 acordată de Sigismund fraților Kanizsa.

Referitor la această diplomă istoricul maghiar afirmă: „Se cunoaște de mult actul emis de regele Sigismund în 1397 pentru familia Kanizsa. *Cancelaria lui Sigismund relatează amănunțit,* la doi ani după deces, *împrejurările morții reginei.* Dintre acestea notoriu este că *Sigismund nu s-a aflat lîngă Maria în ziua morții sale,* ci pornise împotriva turcilor care ocupaseră Țara Românească și a românilor care țineau cu ei. Cît timp el asedia Nicopole [Nicopolul Mic, adică cetatea Turnu — *n.ns.*] *Maria fusese înmormîntată de arhiepiscopul Ioan de Kanizsa, care, apoi, s-a grăbit spre Cașovia împotriva regelui polon Vladislav Iagello pentru*

---

[1] *Anonimi archi-diaconi Gneznensis brevior chronica Cracoviae,* în Friedr. Wilh. de Sommersberg, *Silesicarum rerum scriptores aliquot adhuc inediti,* tom II, Lipsiae, 1730 p. 154 unde citim: „Item Anno Domini MCCCXCV die lune XVII mensis May Maria Regina Ungariae uxor Sigismundi Regis obiit in Ungaria". Vezi și *Monumenta Poloniae Historica,* tom II, Lwòw, 1872, p. 922; *ibidem,* series nova, tom VI, Warszawa, 1962, p. 98. Pentru problema în discuție, aceste izvoare au fost semnalate istoriografiei românești în articolul nostru intitulat *Din nou despre bătălia de la Rovine,* în „Luceafărul", nr. 37/1987, p. 6.

[2] „Die Lunae decima septima mensis Maii, Maria Hungariae Regina, Sigismundi consors, et germana soror Hedvigis Poloniae Reginae, Budae moritur" (Ioannis Dlugossi, *Historiae Polonicae libri XII* etc., tom I/2, Lipsiae, 1711, col. 147).

[3] Karácsonyi János, *Mária királyné halála napja,* în „Századok", XLI (1907), p. 461—463 (vezi traducerea în limba română a acestui articol în anexa studiului de față).

[4] *Ibidem,* p. 461.

[5] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a-l împiedica să năvălească în țară“ [6]. Dar diploma din 8 decembrie 1397 nici nu „relatează amănunțit“ despre „împrejurările morții reginei“, nici nu afirmă că „Sigismund nu s-a aflat lîngă Maria în ziua morții sale“, ci doar că : „În sfîrșit, *la jumătatea timpului,* și pe cînd acestea se petreceau și se desfășurau [campaniile din Moldova și Muntenia din ianuarie—august 1395 — *n.ns.*] [7], strălucita principesă doamna Maria, regina de fericită amintire, fosta noastră soție, din porunca stăpînului ceresc a fost iertată de cele omenești și a fost încredințată sînului pămîntului cu cea mai mare cinste la Oradea. *Domnul Ioan arhiepiscopul, fiind prezent acolo, a fost desemnat de către noi pentru apărarea regatului nostru în lipsa noastră. Și după ce a îndeplinit și organizat în mod strălucit toate cele referitoare la funeraliile regale, sfîrșindu-le pe acestea, s-a îndreptat spre Cașovia,* la hotarele regatului nostru, pe unde Vladislav regele Poloniei se străduia să pătrundă cu gîndul de a ocupa regatul nostru. Același domn Ioan arhiepiscopul împreună cu unii dintre credincioșii noștri care i se alăturaseră precum și cu mulți ostași înarmați a ieșit în întîmpinarea însuși a regelui Vladislav care înainta, închizînd și oprind înaintarea lui și a ostașilor lui mai departe“ [8].

„Informația“ potrivit căreia moartea reginei Maria ar fi survenit în timp ce Sigismund lipsea din Buda, aflîndu-se în campania din Muntenia, apare pentru prima oară în cronica lui Thuróczy, care însă nu are nici o cunoștință despre însărcinarea arhiepiscopului Ioan de Kanizsa cu organizarea funeraliilor în absența regelui. El afirmă : „Totuși încă nu se înapoiase [din campania munteană — *n.ns.*] cînd regina Maria, cuprinsă de o boală grea, a părăsit și domnia și viața. Iar această moarte nu i-a provocat regelui Sigismund puțină grijă, căci Vladislav, regele polonilor, avea în legătură de căsătorie pe sora uterină a defunctei regine, numită Hedviga. Sfătuind-o deci pe soția lui să pună mîna pe sceptrul surorii sale moarte, a pornit cu o armată numeroasă împotriva regelui Sigismund. Și dacă prea respectabilul părinte, domnul Ioan de Kanizsa, arhiepiscopul de Strigoniu, nu ar fi întărit hotarele regatului

---

[6] *Ibidem,* p. 461—462 (sublinierile ne aparțin).

[7] Mályusz Elemér, *Királyi kancellária és krónikairás a középkori Magyarországon,* Budapest, 1973, p. 82.

[8] „Denique medio tempore et interim, dum hec fierent et agerentur, inclita princeps domina Maria regina felicis reminiscente condam conthoralis nostra precara domino celi imperante rebus est exemta humanis Varadinique telluris gremio summo cum decore extitit commendata, annotato domino Iohanne archiepiscopo pro tuitione regni nostri per nos in nostri absentia protunc deputato ibidem adherente et cuncta exequiis incumbentia regalibus insignite moderante et peragente ac his expeditis versus Cassoviam ad confinia regni nostri, per que Wladizlaus rex Polonie regnum nostrum ocupaturus moliebatur subintrare, idem dominus Iohannes archiepiscopus cum nonnullis aliis fidelibus subditis nostris sibi associatis cum plerisque suis armigeris gentibus obviam ipsius Wladizlai regis protinus progrediens et viam ingrediendi sibi et suorum armatorum cetui prorsus precludens“ (Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor,* vol. I/2, *1198—1459,* București, 1890, p. 384). Pentru alte ediții ale acestui document vezi Mályusz Elemér, *Zsigmondkori oklevéltár,* vol. I *(1387—1399),* Budapest, 1951, p. 565, nr. 5 101.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu o puternică ceată de ostași, ambițiosul principe, în absența regelui Sigismund, ar fi putut să-i tulbure puternic stăpînirea [9]".

După cum a demonstrat Elemér Mályusz, „informația" despre moartea reginei în absența lui Sigismund a apărut în cronica lui Thuróczy datorită faptului că el a folosit ca izvor una dintre diplomele acordate familiei Kanizsa, înțelegînd însă greșit la ce moment anume se referă cuvintele „media tempore". Thuróczy a crezut că „la jumătatea timpului" indică mijlocul intervalului în care Sigismund de Luxemburg s-a aflat la sud de Carpați, cînd în realitate aceste cuvinte apar în contextul unei reveniri în planul narativ referitoare la întregul răstimp în care s-au resfășurat ambele campanii regale din 1395, cea din Moldova și cea din Muntenia, *adică intervalul ianuarie-august 1395* [10]. Drept urmare, Mályusz afirmă: „La reconstituirea evenimentelor, istoriografia științifică ungară, necunoscînd dependența cronicii [lui Thuróczy — *n.ns.*] de diplomă [Mályusz utilizează diploma din 17 februarie 1401, care reproduce în mod identic pasajul citat de noi mai sus al diplomei din 8 decembrie 1397 — *n.ns.*] [11], a văzut între cele două o relație de complementare și întărire reciprocă [...]. Narațiunea lui Thuróczy este mai inexactă și dă ocazia la mai multe răstălmăciri decît izvorul său. A dorit să se diferențieze de sursă doar pentru a-și face relatarea mai fluentă, însă și atunci cînd a circumscris data sau moartea reginei, în ambele cazuri a greșit în legătură cu realitatea. Deci în mod involuntar turnarea în formă literară s-a făcut în detrimentul autenticității [12]".

Eroarea lui Thuróczy a făcut însă o carieră extraordinară în istoriografie, devenind un loc comun atît pentru istoricii unguri, cît și pentru cei români, care, fără excepție — pînă la intervenția lui Mályusz —, au legat moartea reginei Maria de răstimpul în care Sigismund s-a aflat în campania din Muntenia. S-au adăugat între timp alte două afirmații cu același caracter de ficțiune. Una, pe care am văzut-o deja la Karácsonyi, conform căreia regele ar fi însărcinat pe arhiepiscopul Ioan de Kanizsa, și avînd din nou originea în lectura fantezistă a aceleiași diplome

---

[9] „Nondum tamen redierat, cum regina Maria gravi preventa egritudine regnum pariter et vitam liquit. Nec illius obitus regi Sigismundo parum cure peperit. Nam rex Polonorum Ladislaus defuncte regine sororem uterinam Aduigam denominatam matrimonialis federis grato in contubernio habebat. Ipsam igitur coniugem suam sceptro mortue sororis potiri ratus contra regem Sigismundum exercitum copiosum movit. Et, nisi pater reverendissimus dominus Iohannes de Kanisa archiepiscopus Strigoniensis multo armatorum cetu regni confinia munivisset, ambitiosus princeps absente rege Sigismundo regimen eius non minus turbare potuisset" (Johannes de Thurocz, *Chronica Hungarorum*, I. Textus, ed. Elisabeth Galántai și Juliul Kristó, Budapest, 1985, p. 211).

[10] Mályusz Elemér, *Királyi kancellária és krónikaírás a középkori Magyarországon*, p. 79—83.

[11] *Ibidem*, p. 79—80. Pentru textul întreg al diplomei din 17 februarie 1401 vezi Ferdo Šišić, *Nekoliko isprava iz početka XV st.*, în „Starine. Na sviet izdaje Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti", XXXIX (1938), doc. 7, p. 145-154 (fragmentul în discuție este la p. 148).

[12] Mályusz Elemér, *op. cit.*, p. 81—82.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru frații de Kanizsa [13], a doua, brodată ad hoc de istoricii moderni, care au inventat o „întoarcere grăbită" a lui Sigismund de Luxemburg din campania de la sud de Carpați în momentul în care îi parvine vestea despre moartea soției sale. Ambele pot fi întîlnite, spre exemplu, în paginile volumului al III-lea din *Istoria națiunii ungare*, sinteză colectivă apărută în anul 1895 sub redacția lui Szilágyi Sándor, în care citim: „În timp ce armata ungară asedia Nicopolul Mic, a sosit pe neașteptate de la Buda o veste de doliu, regina Maria, abia la o săptămînă după plecarea lui Sigismund, călătorind în munții Budei, a căzut de pe cal, fiind victima unei nașteri premature. Sigismund n-a putut părăsi cîmpul de luptă înainte de terminarea războiului; deci l-a trimis înapoi în țară pe arhiepiscopul Ioan de Kanizsa pentru a se îngriji de înmormîntarea reginei și a apăra interesele regelui de eventualele tulburări. Înmormîntarea Mariei s-a desfășurat cu un fast și pompă națională. Ultimul Anjou ungar al cărui cap a purtat coroana ungară și-a găsit locul de odihnă veșnică la Oradea, la picioarele Sfîntului Vladislav. În timpul acesta armiile ungare au cucerit Nicopolul Mic; asediul a costat mult sînge, dintre ai noștri au fost răniți și Ștefan de Kanizsa și Ioan de Maroth. Astfel, drepturile domnești ale lui Mircea și relațiile de suzeranitate ale provinciei păreau a fi asigurate. Sigismund a pornit spre casă fără nici o întîrziere [...] Regele trebuia să se grăbească spre țară, deoarece la vestea morții Mariei, Hedviga s-a declarat moștenitoare de drept a Ungariei și Vladislav se pregătea în fruntea unei mari armate să intre în Ungaria pentru a impune pretențiile la tron ale consoartei sale [14]".

Prin urmare, în 1907 Karácsonyi nu inventa atunci cînd, împotriva textului diplomei, susținea misiunea fictivă a lui Ioan de Kanizsa, și cu atît mai puțin cînd urma părerea generală — izvorîtă, am văzut, din cronica lui Thuróczy — că Maria a murit în timp ce regele se afla în Muntenia. „Contribuția" sa se limitează, deci, doar la deplasarea în timp, cu mai bine de o lună, a datei cînd a survenit decesul reginei. Ce valoare are ea? Niciuna! Căci un fapt este sigur: data reală a fost — și va rămîne ca atare — data de 17 mai 1395, așa cum dovedesc două izvoare care ar fi putut fi folosite în problema de față *încă din 1887* (deci și de către Karácsonyi). Ele vin să confirme din plin valabilitatea știrii consemnată în analele polone. Este vorba de documentele păstrate în arhivele orașului Raguza (Dubrovnik), strict contemporane evenimen-

[13] Cel dintîi care a înțeles exact și în această privință textul diplomei acordată fraților de Kanizsa este tot Elemér Mályusz în lucrarea căruia se află expusă, în deplin consens cu documentul analizat, reconstituirea corectă a evenimentelor: „După lămurirea datei, elementele narațiunii din diplomă pot fi legate unele de altele fără nici o contradicție: Sigismund conduce corpul neînsuflețit al reginei la Oradea, acolo ceremonia este condusă de arhiepiscop, apoi regele îl numește pe acesta locțiitor al său iar el însuși își continuă drumul spre Brașov pentru a începe campania proiectată. Toate acestea se petreceau între cele două războaie *(medio tempore)*. În timpul evenimentelor din Țara Românească, mai exact a lipsei lui Sigismund între iulie—august. Kanizsa liniștește conflictul cu propriile sale forțe așa cum ne-am putea imagina pe baza elogiilor unilaterale din diploma emisă pentru el" (*op. cit.*, p. 82); vezi și idem, *Zsigmond király uralma Magyarországon, 1387—1437*, Budapest, 1984, p. 46.

[14] *A magyar nemzet története*, vol. III, Budapest, 1895, p. 423—424.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

telor, și, tocmai de aceasta, imposibil de contestat din punct de vedere cronologic. Nepublicate integral nici pînă astăzi, conținutul lor ne-a fost făcut accesibil prin intermediul regestelor efectuate de istoricii Jósef Gelcich și Lajos Thallóczy, care consemnează :

I

Consilium rogatorum

22 mai 1395

„Expunerea și efectuarea celor de cuviință referitoare la cadavrul stăpînei noastre regina Ungariei (...) [15],

II

Consilium minus

7 iunie 1395

„Ser Matheus de Giorgio, ser Marinus de Gondula și ser Michael de Luchaz au fost trimiși ca persoane oficiale [care să participe — *n.ns.*] la desfășurarea funerariilor cadavrului stăpînei noastre regina Ungariei etc [16]".

Din moment ce la 22 mai 1395 la Raguza se aflase deja de moartea reginei, iar pe 7 iunie același an erau menționați cei desemnați să participe la funeralii deja plecați în misiune, nu numai că data de 27 iunie 1395 apare superfluă, dar capătă confirmarea deplină adevărata dată a morții reginei Maria : *17 mai 1395*.

Corelația dintre aceste documente și știrea consemnată de Dlugosz a fost observată de altfel încă din 1936 de către istoricul polon Jósef Skrzypek, în lucrarea căruia citim : „Cronicele ungurești, inclusiv a lui Thuroczy, dau o dată falsă, scriind că moartea a intervenit în anul 1392. Dabrowski, în ultimii douăzeci de ani, dă ca dată a morții reginei Maria în jurul lui 27 iunie 1395, luîndu-se după Karácsonyi, care a stabilit această dată. Cu toate acestea, data oferită de Dlugosz este singura și am putea-o numai deplasa cu o zi sau două, pentru că ziua de 22 mai este cunoscută ca zi a morții Mariei din protocolul ședințelor consilierilor orașului Raguza. Vezi *Diplom. Rayusanum*, 713 [17].

---

[15] „De ponendo et faciendo exequias cadaveris domine nostre regine Ungarie" (Gelcich József și Thallóczy Lajos, *Ragusa és Magyarország összeköttetéseinek oklevéltára*, Budapest, 1887, p. 713).

[16] „Ser Matheus de Giorgio, ser Marinus de Gondula et ser Michael de Luchaz facti fuerunt officiales ad faciendum fieri exequias cadaveris domine nostre domine regine Ungarie etc" (*Ibidem*, p. 712).

[17] Jósef Skrzypek, *Poludniowo-wschodnia polityka Polski od koronacji Jagielly do śmierci Jadwigi i bitwy nad Worskla (1386—1399)*, Lwow, 1936, p. 88, nota 3. Observăm că autorul polonez a înțeles greșit textul documentului invocat, căci 22 mai, am văzut deja, nu indică data morții reginei, ci momentul în care la Raguza s-a aflat despre această moarte.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Din păcate, această observație esențială a istoricului polon deși aflată într-o carte ce a aparținut lui P. P. Pannatescu [18] (carte bogat adnotată și citată frecvent în cunoscuta sa monografie dedicată lui Mircea cel Mare) [19] a rămas nefolosită pînă acum în istoriografia noastră, Panaitescu însuși continuînd să-l crediteze pe Karácsonyi : „Știrea lui Dlugosz, *Chronica Polonorum,* I/2, p. 147, că regina Maria a murit la 17 mai 1395 și al lui Thurócz, *l.c.*, că vestea a primit-o regele în timpul expediției din Țara Românească a făcut pe cei mai mulți istorici români să creadă că această expediție a fost în mai și nu în iulie-august, cum a fost în realitate. Dar Karácsonyi, *Maria királyné halála napja* în *Századok*, 1907 (și Motogna, *op. cit.*, p. 37) a dovedit că Dlugosz a greșit data și regina *a murit în realitate în ultimile zile ale lui iunie sau la începutul* lui iulie [20].

Observăm că P. P. Panaitescu extinde în mod gratuit intevalul cînd s-ar fi produs evenimentul, „în ultimile zile ale lui iulie sau la începutul lui iulie", trimițînd în plus și la V. Motogna, care nu are în această privință nici un fel de contribuție, ci doar pe aceea de a fi introdus în circuitul istoriografiei românești articolul lui Karácsonyi. În micromonografia sa dedicată politicii externe al lui Mircea cel Mare citim următoarele : „Ajungînd sub zidurile Nicopolei [Sigismund — *n.ns.*], luă cetatea subt asediu. Aici primi știrea că soția sa a murit în urma unui accident. Regele însă nu mai putea părăsi oștirea, ca să meargă la înmormîntare. *Trimise deci pe Ioan Kanizsai, arhiepiscopul, ca să îngrijească de onorurile cele din urmă ale soției sale și să apere interesele craiului,* dacă s-ar fi ivit complicațiuni după moartea adevăratei moștenitoare a lui Ludovic cel Mare". Apoi în notă : „Aici e locul să rectificăm o eroare, care se menține încă în istoriografia noastră și care încurcă cronologia evenimentelor din 1395 (Cf. Onciul, *Mircea cel Bătrîn,* nota 19). Toți istoricii noștri au primit ca exactă știrea cronicarului polon Dlugosz că Maria, regina lui Sigismund, a murit la 17 maiu 1395. Dl. I. Karácsonyi însă o dovedit, în *Századok,* 1907 (p. 462), că Dlugosz a greșit data. E constatat că Sigismund n-a fost la înmormîtarea soției sale, fiindcă atunci era la Nicopolea. *În locul său a trimis pe Ioan Kanizsai mitropolitul.* Dacă Maria ar fi murit în 17 maiu, Sigismund ar fi fost de față, căci în 8 și 31 maiu petrecea tot în Buda, cum arată diplomele lui (Fejér, *Cod. Dipl.*, X, 2, p. 393-384). Cum văzurăm, numai în 21 iunie era la Brașov, coborînd spre cîmpul de luptă «în descensu campestri». Astfel ajunge la concluzia că regina n-a murit înainte de 27 iunie 1395" [21].

Trebuie să remarcăm faptul că în 1926 Ilie Minea a avertizat asupra lipsei de temei a datării propuse de Karácsonyi [22], iar Nicolae

[18] Astăzi păstrată în Biblioteca Facultății de istorie-filosofie din București sub cota III 9084.

[19] P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn,* București, 1944, p. 21, 22, 28, 230, 232, 234, 248, 249, 272.

[20] *Ibidem,* p. 257 (sublinierile ne aparțin).

[21] Victor Motogna, *Politica externă a lui Mircea cel Bătrîn,* Gherla, 1924, p. 12, 37 (sublinierile ne aparțin).

[22] I. Minea, *Informațiile românești ale cronicii lui Ian Dlugosz,* Iași, 1926, p. 16, nota 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Iorga, deși urmează „scenariul" devenit tradițional, și în ciuda faptului că în 1925 V. Motogna publicase în *Revista istorică* un articol ce relua opiniile din micromonografia citată[23], nu-i acordă istoricului maghiar nici o atenție. Astfel, în 1935, în volumul al II-lea din *La place des Roumains dans l'histoire universelle* scrie următoarele : „El [Sigismund — *n.ns.*] făcu mai degrabă o plimbare militară, ce-i permitea să primească și omagiul unui vasal atît de important ca învingătorul sultanului cel temut. Obișnuit cu aceste demonstrații, din care este în mare parte alcătuită cariera sa, el înaintă pînă la Nicopolea cea Mică, dar aflînd de moartea soției sale, moștenitoarea Ungariei, a socotit că ceea ce se impune este o întoarcere în pripă, pentru a pune în ordine treburile regatului pe care și-l cîștigase într-un fel numai prin căsătoria sa și care putea să revină concurentului său napolitan, regele Ladislau"[24]. Iar peste doi ani în volumul III al monumetalei sale sinteze *Istoria românilor* : „Peste puțin [după 6 iulie 1395 — *n.ns.*] Nicopoia Mică, ocupată de trupele sultanului, era reluată. Planul acestei cruciate de recuperare putea să fie sau un atac la Nicopolul turcesc sau trecerea spre Răsărit pentru a lovi pe Vlad, dibaciu ascuns subt munte, pe la Argeș. La 17 maiu murise însă regina Maria, ceia ce putea să zdruncine situația prințului-consort, amenințat să rămîie iarăși simplu marchis în Brandenburgul moștenirii sale. Deci, și aici, cu lucrurile neisprăvite, oastea trebui să se retragă"[25].

De altfel, în același an în care V. Motogna acredita în istoriografia românească opiniile formulate în 1907 de Karácsonyi, acesta din urmă publică un nou articol, intitulat *A doua luptă comună ungaro-română împotriva turcilor*, în care, părăsind teoria despre trimiterea lui Ioan de Kanizsa, o adopta pe aceea a „întoarcerii grăbite" a lui Sigismund : „Cît de periculos a fost drumul pe care Ștefan de Losonch înaintase în grabă o demonstrează și întoarcerea lui Sigismund acasă. Regele, după ce l-a așezat pe Mircea în scaunul voievodal (sic !) și a ocupat Nicopolul cel Mic, dorea să se întoarcă în Ungaria, oricum pe drumul cel mai scurt, deoarece soția sa murise la 27 iunie. La 24 august se afla deja la Orșova"[26].

Aserțiunea istoricului maghiar, care urmîndu-l pe Sigismund doar pînă la Orșova n-a mai avut ocazia să observe că regele Ungariei era atît de grăbit încît a zăbovit îndelung în Transilvania, apărînd la Buda abia în decursul lunii noiembrie 1395[27], dovedește o da-

[23] V. Motogna, *Luptele lui Sigismund și Mircea cel Bătrîn cu turcii (un document inedit)*, în „Revista istorică", nr. 10—12/1925, p. 282—283.

[24] N. Iorga, *Locul românilor în istoria universală*, ed. Radu Constantinescu, București, 1985, p. 194—195.

[25] Idem, *Istoria românilor*, vol. III, *Ctitorii*, București, 1937, p. 302.

[26] Dr. Karácsonyi János, *A magyarok és románok második közös harca a törökök ellen*, în „Cultura", nr. 1/1924, p. 16.

[27] Itinerariul urmat de Sigismund de Luxemburg după retragerea din Muntenia poate fi restabilit în funcție de datele la care a emis documente în localitățile : Caransebeș (25 august—2 septembrie) — Sibiu (13 septembrie—21 septembrie) — Mediaș (26 septembrie—2 octombrie) — Oradea (11 octombrie) — Tur (14 octombrie) — Vișegrad (6 noiembrie—12 noiembrie) — Buda (începînd cu 25 noiembrie) ; vezi Mályusz Elemér, *Zsigmondkori oklevéltár*, vol. I, p. 447—456.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tă mai mult puterea clișeelor preluate fără critică. E drept, nu lui Karácsonyi, și cu atît mai puțin lui Motogna, îi datorăm introducerea acestor clișee — a căror origine străină am văzut-o —, căci teoria „grăbitei întoarceri" provocate chipurile de moartea reginei Maria fusese preluată în istoriografia românească încă de la sfîrșitul secolului trecut și a continuat să circule pînă în momentul de față. Ea a fost introdusă de Nicolae Iorga în 1899 [28] și marele istoric i-a rămas fidel, cum am arătat, pînă în ultima sa sinteză de istoria românilor, fără a observa vreodată contradicția ce apăruse tocmai în urma importantei sale contribuții din 1901, cînd a demonstrat că : „Se admitea, pe baza unui izvor narativ autentic, că această campanie s-a făcut în primăvară, deoarece regele a fost rechemat prin moartea, întîmplată în maiu, a soției sale. Nu, *expediția a avut loc numai în vară*. În 21 iunie, prin două acte, regele întărește privilegii Feldioarei, aflîndu-se în Brașov. La 6 iulie, el e la Cîmpulung : «campestri nostro in descensu prope villam Hozymenzen vocatur». La 14 septembrie Sigismund e acum la Sibiu întors" [29].

Este limpede (sau ar fi trebuit să fie) că dacă expediția a avut loc „în vară", regele Sigismund aflîndu-se la 21 iunie pe drum și abia ajuns în Cîmpulung la 6 iulie, evenimentul morții reginei Maria se petrecuse cu peste o lună în urmă, ceea ce — chiar dacă presupunem prin absurd că lui Sigismund i-a trebuit o lună de zile să parcurgă drumul de la Buda la Brașov [30] — ar fi făcut imposibil ca o veste atît de importantă să nu-l ajungă din urmă decît în Muntenia, sub zidurile Nicopolului Mic, adică în iulie-august 1395. De fapt încă din 1907 Karácsonyi știa că Sigismund s-a aflat la Buda în mod indiscutabil *în decursul întregii luni mai* (după cum o dovedesc diplomele sale emise aici în acest răstimp) [31]. Dar făcea tocmai din aceasta principalul argument pentru a susține — sub obsesia clișeului Thuróczy — că moartea reginei n-a putut interveni în luna mai deoarece cronicarul afirmase că ea a avut loc în absența regelui, iar regele s-a aflat în luna mai la Buda. Normal este, de bună seamă, să răsturnăm acest raționamente și să tragem concluzia logică din cele două premize clare (1. prezența lui Sigismund la Buda în luna mai 1395 și 2. data morții reginei Maria : 17 mai 1395) că *nu există nici o coincidență temporală între funeraliile regale din capitala statului ungar și evenimentele militare petrecute la sud de Carpați în vara anului 1395*.

Toate acestea par acum, firește, foarte simple și coerente, dar situația se prezintă cu totul altfel cînd parcurgem bibliografia româ-

---

[28] N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899, p. 66 („Nicopolea-Mică fu cucerită pentru Mircea (sic !), fără să se poată ajunge la un resultat decisiv, căci, murind regina Maria, 17 mai, Sigismund fu chemat în grabă în statele sale").

[29] Idem, *Contribuțiuni mărunte*, în „Convorbiri literare", XXXV (1901), p. 1055 (sublinierile ne aparțin).

[30] Traseul său a fost următorul : Buda (31 mai) — Strigoniu (1 iunie) — Episcopia Bihorului (5 iunie) — Brașov (21 iunie) — Zărnești (3 iulie) — Cîmpulung (6 iulie) ; vezi Mályusz Elemér, *op. cit.*, vol. I, p. 439—443.

[31] *Ibidem*, p. 433—438 ; vezi și anexa studiului de față.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

neascâ a problemei, din ultimele cinci decenii, de cînd, prin P.P. Panaitescu, articolul istoricului maghiar despre moartea reginei Maria se instaurează definitiv în istoriografia noastră, în mod ciudat tocmai în momentul în care ieșea din alte istoriografii interesate de subiect (ca urmare a infirmării categorice din lucrarea lui Skrzypek). „Fapt este că Turnul era luat — scrie istoricul român — și o garnizoană ungurească fu lăsată acolo cu castelani ai regelui Sigismund. Dar regele se grăbi să se întoarcă în țară, aflînd că regina Maria murise la Buda, în urma unei nașteri premature provocate de o cădere de pe cal“ [32]. După care urmează nota prezentată de noi mai sus.

Gheorghe T. Ionescu, urmîndu-l întocmai pe Panaitescu — și nu numai în această privință — este cel dintîi care-i preia și adausul, devenit de acum „bun istoriografic dobîndit“ : „După lupte grele asediul reușește, Turnul e luat și o garnizoană ungurească e lăsată în el. Nu fusese vreme să se facă mai mult fiindcă *la sfîrșitul lui iunie, începutul lui iulie 1395*, regina Maria a Ungariei muri în urma unui accident, care-i provoacă o naștere înainte de vreme, ceea ce-l făcu pe Sigismund *să lase lucrurile baltă și să se grăbească spre casă*“ [33].

Lucrurile devenind atît de „limpezi“ era „inevitabil“ ca o întrebare să nu fie pusă : ce ar fi făcut regele Sigismund dacă în timpul campaniei din 1395 nu i-ar fi murit soția ? După două decenii de la comunicarea lui Gh. T. Ionescu, Tahsin Gemil încearcă un răspuns : „Fortăreața [Turnu — *n.ns.*] nu a fost ocupată de către unguri decît în iulie 1395, ca urmare a intervenției personale a regelui, cu importante forțe armate. Dar Sigismund de Luxemburg a trebuit să se întoarcă fără întîrziere la Buda, căci între timp soția sa, Maria, murise, ceea ce punea problema gravă a însăși legitimității domniei sale în Ungaria. *Noi presupunem că fără moartea reginei, Sigismund de Luxemburg și-ar fi continuat campania la sud de Dunăre*“ [34].

În același an — 1986 — istoricul Nicolae Stoicescu făcea următoarea precizare în monografia sa dedicată marii victorii românești de la Rovine : „Legat de datarea acestei campanii în mai se află pretinsa dată, 17 mai 1395, a morții reginei Maria, soția lui Sigismund de Luxemburg. Întrucît data morții reginei Ungariei are o deosebită importanță pentru datarea expediției regale în Țara Românească, va trebui să arătăm că istoricii din trecut (inclusiv D. Onciul) au luat de bună data indicată de I. Dlugosz : 17 mai 1395. I. Karácsonyi, *Mária királyné halála napja* (Századok, 1907, p. 462), a dovedit însă că învățatul

---

[32] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 257.

[33] Gheorghe Ionescu, *Contribuțiuni la cronologia domniei lui Mircea cel Bătrîn și a lui Vlad voevod în Țara Românească*, în *Materiale ale Sesiunii științifice a Institutului Pedagogic București pe anul 1956*, București, 1957, p. 277 (sublinierile ne aparțin). Cam în același timp Barbu Câmpina scria despre moartea reginei survenită „în iulie 1395“ fără a lega însă în vreun fel retragerea lui Sigismund din Muntenia de acest eveniment (Barbu Câmpina, *Scrieri istorice*, ed. Damaschin Mioc și Eugen Stănescu, vol. I, București, 1973, p. 269, nota 69).

[34] Tahsin Gemil, *Mircea l'Ancien face à la politique impériale de Bayezid Ier*, în „Revue Roumaine d'Histoire“, nr. 1—2/1986, p. 14—15 ; vezi și idem, *Raporturile româno-otomane în vremea lui Mircea cel Mare*, în vol. *Marele Mircea Voievod*, București, 1987, p. 346.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

polon a greșit data. Dacă Maria ar fi încetat din viață la 17 mai, Sigismund ar fi participat la înmormîntarea soției sale, deoarece între 8 și 31 mai se afla la Buda. Știrea morții a primit-o în timpul expediției din Țara Românească, în iulie 1395, interpretată de unii istorici ca principala cauză a plecării sale precipitate din țara românească de la sud de Carpați" [35].

Fără să se complice cu astfel de detalii și utilizînd o blibliografie minimală, lui Octavian Iliescu faptele îi par deosebit de clare: „Dar ofensiva antiotomană se opri bruse după luarea Turnului, căci Sigismund trebui să se întoarcă fără întîrziere la Buda, unde regina Maria, soția sa, decedase *încă de la sfîrșitul lui iunie sau începutul lui iulie 1395*. Cum ea era moștenitoarea coroanei Ungariei, în calitate de fiică a regelui Ludovic I d'Anjou, grave probleme de succesiune dinastică reclamau în mod imperios prezența lui Sigismund în capitala regatului Ungariei. Din acest motiv, Sigismund și armata sa părăsiră repede teatrul de operații lăsînd în spate, pentru a-l ajuta pe Mircea împotriva lui Vlad, a partizanilor săi și a otomanilor, o simplă garnizoană în fortăreața recucerită. Pentru acest motiv, regele *apucă drumul de întoarcere cel mai scurt*, care ducea direct către est, traversînd Oltenia" [36].

Aceștia sînt — cel puțin după cunoștința noastră — istoricii români care s-au lăsat seduși de afirmațiile lui Karácsonyi [37]. Însuși autorul paginilor de față a optat o clipă pentru data de 27 iunie 1395 avansată de istoricul maghiar [38].

---

[35] Dr. Nicolae Stoicescu, *Bătălia de la Rovine (17 mai 1395)*, București, 1986, p. 81. Vezi și Niculae Șerbănescu și Nicolae Stoicescu, *Mircea cel Mare (1386—1418). 600 de ani de la urcarea pe tronul Țării Românești*, București, 1987, p. 309.

[36] Octavian Iliescu, *Vlad I, voïvode de Valachie : le règne, le sceau, et les monnaies*, în „Revue Roumaine d'Histoire", nr. 1—2/1988, p. 78.

[37] Nu l-am inclus aici pe Nicolae Constantinescu, care în 1981 mai vorbea încă de campania efectuată în Muntenia de Sigismund de Luxemburg *în luna mai 1395*: „Documentele vremii (sic !) mai amintesc că regele în persoană a participat apoi la o luptă desfășurată probabil lîngă Craiova (mai 1395); Sigismund reușind să cucerească pe seama sa cetatea Turnu (Nicopolul Mic), regele a lăsat acolo o garnizoană, moartea reginei silindu-l să se înapoieze în mare grabă la Buda" (Nicolae Constantinescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1981, p. 114). Avînd în vedere această carență, inițial am fost tentați să credem că ea se datorează — ca și multe altele — faptului că bibliografia consultată de autor n-a depășit începutul acestui secol. Dar faptul că la pagina 12 d-sa vorbește despre documentul emis de Sigismund la 2 februarie 1400, cînd în realitate izvorul în cauză este din 3 iulie 1400, ne-a dovedit cu claritate că i-a fost cunoscută și monografia dedicată marelui domn în 1944 de P. P. Panaitescu. Căci lui i se datorează această datare greșită (P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 351—352), datare pe care, cel puțin după publicarea studiului intitulat *Ceva despre relațiile Țării Românești cu Ungaria la sfîrșitul veacului al XIV-lea (SMIM*, II, 1957, p. 425—426) de Iosif Pataki — unde, tacit, se pun lucrurile la punct — nici un alt istoric n-a mai preluat-o. Vezi, în privința datei corecte a documentului, și Mályusz Elemér, *op. cit.*, vol. II/1, p. 46, nr. 370.

[38] În articolul nostru *Cel dintîi ecou internațional al victoriei românești de la Rovine din 17 mai 1395* apărut în volumul *Românii în istoria universală*, vol. III/1, Iași, 1988, p. 460 i-am reproșat istoricului iugoslav Mihailo Dinić că în 1937 mai vorbea despre moartea reginei Maria la 17 mai 1395 „deși eroarea fusese observată de trei decenii" și trimiteam la articolul lui Karácsonyi; vezi și *Istoria militară a poporului român*, vol. II *Epoca de glorie a oastei celei mari. A doua jumătate a secolului al XIV-lea — prima jumătate a secolului al XVI-lea*, București, 1986, p. 172.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Acela însă care a reușit să-l depășească pe Karácsonyi cu mult în coeficientul de imaginație pus la contribuție în procesul cercetării istorice este însă fără îndoială Sergiu Iosipescu în articolul său intitulat *De la bătălia de la „rovine" la Istoria polonă a lui Jan Dlugosz*[39]. Dacă pentru Karácsonyi, Dlugosz doar „făcea gafe", pentru Sergiu Iosipescu — bazat la rîndu-i pe „atenția critică a canonicului János Karácsonyi" — el ne apare ca un savant distrat care-și încurcă însemnările, dintr-o asemenea încurcătură rezultînd folosirea notiței care consemna data bătăliei de la Rovine pentru datarea morții reginei Maria[40]. Un foarte complicat demers (în care intră paradoxal pînă și asocierea hramului mănăstirii cracoviene doar pe baza unei coincidențe onomastice) a fost astfel determinat de o simplă identitate de date — nu singura în istoria universală — între moartea reginei Maria și marea victorie românească, ambele avînd loc la 17 mai 1395.

Sergiu Iosipescu, ignorînd bibliografia problemei — ca și Karácsony — (nici măcar versiunea franceză a studiului lui Mályusz[41] nu-i este cunoscută) trece, în realitate, cu prea mare ușurință chiar peste textul cronicii invocate neobservînd că Dlugosz nu pomenește nimic despre confruntarea ramâno-otomană de la Rovine. Or, logica elementară ne obligă să presupunem că dacă ar fi existat acea știre

---

[39] Apărut în *AIIAI*, 2/XXIII, 1986, p. 707—712.

[40] Sergiu Iosipescu afirmă următoarele : *„Un ecou, dificil de reperat, al bătăliei de la 17 mai 1395* se află în binecunoscuta *Istorie polonă* a lui Jan Dlugosz. Sub anul 1395 — unde se înfățișează luptele de la Dunăre ale regelui Sigismund de Luxemburg, inclusiv cruciada de la Nicopole — se consemnează și moartea reginei Maria a Ungariei („Maria Regina Hungariae moritur et Sigismundus Rex de Regno Hungariae periclitatur") : „Die Lunae decima septima mensis Maii, Maria Hungariae Regina, Sigismundi consors, et germana soror Hedvigis Poloniae Reginae, Budae moritur. Qua absumpta, Hungarorum primates, ad sufficiendum sibi novum regem, quasi Sigismundus, coniuge mortua, Rex eorum esse desierit, animos intenderant". Acceptată de istoriografia maghiară și română, data morții reginei Maria d'Anjou consemnată de Dlugosz *a făcut obiectul atentei critici* a canonicului János Karácsonyi care a demonstrat că evenimentul s-a produs la Buda *la finele lunii iunie sau începutul lui iulie 1395*. Dovada peremptorie este prezența documentată la Buda între 8 și 31 mai 1395 a lui Sigismund de Luxemburg, ceea ce nu se potrivește în nici un chip cu mențiunea cronicii lui Ioan de Thurocz — *confirmată de mai multe diplome* — după care regele Ungariei a primit știrea morții soției sale în timpul campaniei în Țara Românească. Astfel că data morții reginei Maria a Ungariei, înregistrată de istoria lui Dlugosz se referă, de fapt la altceva. Celebru prin compulsarea atîtor surse pentru elaborarea operei sale, *Jan Dlugosz a inclus aici data unui alt eveniment, cu probabilitate a unei știri sosite tot de la Curtea Ungariei și care nu poate fi alta decît a marii bătălii a românilor cu forțele Porții, desfășurată la 17 mai 1395*. Tehnicile cronisticii medievale ca și spiritul de asociere al istoriografului explică eroarea cronologică. Anterior pasajului despre sfîrștul reginei Maria la Buda, Dlugosz descrisese ctitorirea mănăstirii carmelite Vizita Fecioarei Maria de lîngă Cracovia — „Monasterium extra muros Cracovienses in Arena fundatur". Hramul mănăstirii, comemorat la 2 iulie, nu este desigur străin de evenimentele anului 1395. Ctitoria perechii Jagellonice are valoarea unei simbolice pomeniri a morții reginei Maria a Ungariei, sora Hedvigei, suverana Poloniei. Alături de tipiconul de la Hilandar, *data istoriei lui Jan Dlugosz confirmă desfășurarea la 17 mai 1395 a unei mari bătălii în Țara Românească, știrea ei fiind fără preget transmisă Curții polone de regele Sigismund de Luxemburg"* (*op. cit.*, p. 711 ; sublinierile ne aparțin).

[41] Elemér Mályusz, *La chancellerie royale et la rédaction des chroniques dans la Hongrie médiévale*, în „Le Moyen Âge", 75 (1969), p. 51—86, 219—254.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„sosită tot de la Curtea Ungariei și care nu poate fi alta decît a marii bătălii a românilor cu forțele Porții, desfășurată la 17 mai 1395" era imposibil ca nici un ecou despre ea să nu răzbată din paginile *Istoriei polone* a lui Dlugosz, chiar dacă transferase (cum presupune, de altfel fără temei, Sergiu Iosipescu) data bătăliei asupra evenimentului morții reginei. Cum știm însă că ambele evenimente s-au petrecut la aceeași dată și că izvoare anterioare lui Dlugosz, chiar contemporane evenimentului, cum este cazul cronicii arhidiaconului de Gniezno, consemnează data morții reginei Maria la 17 mai 1395 [42], discuția devine inutilă.

Prin urmare, cronica lui Dlugosz nu poate fi invocată în nici un fel de legătură cu bătălia de la Rovine și orice alăturare a ei cu izvoarele reale folosite pentru datarea acestui eveniment este cu desăvîrșire gratuită. Oricum, ipoteza lu Sergiu Iosipescu deține un loc aparte în șirul atît de bogat al ficțiunilor istoriografice analizate în acest stadiu.

ANEXĂ

Karácsonyi János, *Ziua morții reginei Maria*, în „Századok", XLI (1907), p. 461—463 (traducere din limba maghiară de Ana Maria Coman).

Multă vreme istoricii unguri l-au crezut orbește pe celebrul istoric al polonezilor, Dlugosz, cu toate că acesta nu numai că îi părtinește pe polonezi, uneori chiar în detrimentul adevărului, dar face și gafe, deci este recomandabil să-i verificăm datele.

Astfel. pînă acum l-am crezut orbește în privința datei morții reginei Maria, 17 mai 1395 ; mai mult, Pray György a descoperit întîmplător un document care confirma aparent categoric informația lui Dlugosz. Acesta publică un document al lui Știbor voievodul Transilvaniei în același timp comite suprem de Poznan, datat în ziua Domnului, deci 10 iunie 1395, la Semnte, care o pomenește pe regina Maria deja ca pe cea de o pioasă memorie *(pie recordationis)*. Katona și Fejér [1] preiau apoi de la el cu fidelitate această dată care părea a fi epocală. Și Márki Sándor acceptă 17 mai ca dată a morții Mariei. [2]

În primul rînd trebuie să eliminăm documentul voievodului Știbor care ne încurcă. Acest document n-a fost datat în realitate în 1395, ci la 1 iunie 1396. Acest lucru rezultă categoric din faptul că la 14 septembrie 1395 voievod al Transilvaniei era încă Szécsényi Frank[3] ; Ortvay Tivadar publică mai pe larg documentul în *Istoria orașului Poznan*, însă nu cu data de 1395, ci cu cea de 1396[4]. Însuși Fejér îl publică în întregime sub această dată și încă după original[5]. Deci nu există nici o îndoială că documentul datează din 1396 și, prin urmare, nu poate avea nici un rol în stabilirea zilei decesului Mariei.

[42] V. Supra, n. 1. Menționăm că ediția lui Friedrich Wilhelm von Sommersberg a fost folosită în această privință încă din 1885 de către Márki Sándor, autorul celei mai detaliate monografii dedicate personalității reginei Maria (Márki Sándor, *Mária magyarország királynéja. 1370—1395*, Budapest, 1885 p. 148).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În schimb, se cunoaște de mult actul emis de regele Sigismund în 1397 penrtru familia Kanizsai. Cancelaria lui Sigismund relatează amănunțit, la doi ani după deces, împrejurările morții reginei[6]. Dintre acestea notoriu este că Sigismund nu s-a aflat lîngă Maria în ziua morții sale, ci pornise împotriva turcilor care ocupaseră Țara Românească și a românilor care țineau cu ei. Cît timp el asedia Nicopole, regina Maria fusese înmormîntată de arhiepiscopul Kanizsai János, care, apoi, s-a grăbit spre Cașovia împotriva regelui polon Vladislav Iagello pentru a-l împiedica să năvălească în țară.

Această împrejurare atît de importantă din punctul de vedere al cronologiei răstoarnă imediat afirmația lui Dlugosz. Sigismund se afla la Buda nu numai la 8 mai 1395, dar și la 31 mai 1395. La 5 iunie poposește într-un sat cu numele de Püspöki (Com. Tisa ? Bihor ?) și doar la 21 iunie apare în tabăra de la Brașov. În sfîrșit, la 1 iulie, se odihnea după oboseala trecerii peste munți la Cîmpulung, în limba maghiară Hoszúmező, în Țara Românească [7].

De aici rezultă cu claritate că Sigismund a pornit spre tabăra de la Brașov doar la începutul lunii iunie 1395. Dacă decesul Mariei ar fi survenit la 17 mai 1395 atunci Sigismund ar fi fost încă lîngă ea, ar fi fost prezent la înmormîntare și ar fi împiedicat personal pretențiile la tron ale lui Vladislav, respectiv, ale Hedvigăi. Însă, întrucît toate acestea s-au petrecut în lipsa lui, nu putem fixa ca dată a morții reginei Maria nici 17 iunie 1395. Și atunci vestea doliului s-ar fi putut transmite la Brașov prin călăreți rapizi în cinci zile.

Brașovul se află la o distanța de 644 km de Buda, în direcția Arad. Vîntul de Jos, Sibiu, Făgăraș, iar un călăreț bun, schimbînd caii, într-o zi (în luna iunie sînt zilele cele mai lungi) poate parcurge 130 km.

Deci moartea reginei Maria trebuie s-o fixăm în jurul datei de 27 iunie. Atunci degeaba ar fi fost trimis la drum vreun curier rapid, ar fi fost dificil să-l găsească pe Sigismund la Brașov ; dacă întîmplător l-ar fi găsit acolo, nu s-ar mai fi putut întoarce fiind atît de implicat în periculoasa traversare montană.

Însă campania din Țara Românească a durat toată luna iulie, astfel încît am putea fixa ziua morții reginei Maria chiar la 17 iunie. Motivul pentru care trebuie s-o situăm totuși la 27 iunie ni-l oferă un document legat de un mic împrumut. Potrivit acestuia, la 12 iulie, guvernatorul Jolsvai Leustách își avea tabăra deja lîngă Eperjes, dovedind acolo că Ugocs Mihály din Konzar a luat cu împrumut pentru o lună 14 florini de la Kenéz Mátyás [8].

Faptul că guvernatorul își avea tabăra la 12 iulie 1395 lîngă Eperjes și că nobilii de lîngă el făceau mici împrumuturi pe termen scurt, nu are alt sens decît că după moartea reginei Maria guvernatorul s-a grăbit spre graniță pentru a stăvili năvălirea în țară a Hedvigăi, respectiv, a soțului ei. În vremea aceea adunarea unei oștiri și înaintarea pînă la Eperjes dura două săptămîni și, astfel, scăzînd din 12 iulie două săptămîni, ajungem la 27 iunie.

Importanța acestui act datat din tabăra de la Eperjes a fost recunoscută deja de Schönherr Gyula, dar n-a putut trage concluziile corecte, deoarece, fie dintr-o neînțelegere, fie dintr-o scăpare a dezlegat greșit

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ziua datării sale. A fixat-o la 12 iunie (nu iulie) și astfel n-a putut observa cît de mult se contrazice documentul aflat în discuție cu informația lui Dlugosz.

Din această dată rezultă că un mare rol în preîntîmpinarea războiului dintre Ungaria și Polonia, după moartea reginei Maria, l-a avut nu numai arhiepiscopul Kanizsai János, dar și guvernatorul Jolsvai Leustách. Actul emis în favoarea familiei Kanizsai nici nu neagă acest lucru, dar dorește să eternizeze meritele neamului Kanizsai, și, astfel, păstrează tăcerea în legătură cu meritele altora.

Tocmai faptul că la moartea reginei Maria, Sigismund era plecat într-o campanie atît de periculoasă, dorind să recucerească țara la care rîvnea și regele polonez, a fost cauza care a determinat ca moartea reginei Maria să nu provoace nici o modificare a domniei. Hedviga și soțul ei, prin luarea Rusiei Roșii (Ucraina ?) de la Ungaria, prin sprijinirea domnilor din Moldova și Țara Românească împotriva Ungariei și atragerea lor au pierdut dragostea demnitarilor unguri și nu s-a găsit nimeni care în mod serios să le fi ținut partea. În schimb, pe Sigismund, tînărul rege întors plin de glorie din campania din Țara Românească, l-au primit cu bucurie.

În acest fel, o delimitare mai exactă a unei zile îndoliate, cea a morții reginei, clarifică mult mai bine evenimentele de importanță națională.

---

[1] Pray, *Dissert. de S. Ladislao*, 31 ; Katona, *Hist. Crit.*, XI, 384 ; Fejér, *Cod. Dipl.*, X, 2, 340.

[2] *Maria királyne*, 148 (M. Tört. Eletrajzok, I. evg.).

[3] *Urk. zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, III, 157—158.

[4] *Pozsony város tört.*, III, 145.

[5] Fejér, *op. cit.*, X, 2, 393—394.

[6] Idem, p. 445—446.

[7] Fejér, op. cit., X, 8, 393 ; Kukuljević, *Jura Croatiae*, I, 164 ; Thallóczy, *Mantovai követjárás*, 34 ; *Urk. zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, III, 151 ; U Magyar Múzeum, 259.

[8] Zichy, *Okmt.*, IV, 318.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ADRIAN ANDREI RUSU

ÎNTREGIRI ŞI INTERPRETĂRI PRIVITOARE LA INTINERARIILE LUI IANCU DE HUNEDOARA

În urmă cu cinci ani, cercetătorul maghiar Engel Pál publica itinerariile lui Iancu de Hunedoara din răstimpul cît a deţinut funcţia de guvernator al regatului Ungariei. Totodată, cu acelaşi prilej, domnia sa descoperea şi nota originile preocupării pentru itinerarii în istoriografia germană, actualitatea ei în istoriografia contemporană, scopurile ca şi metodologia elaborării acestui gen de restituire istorică [1]. Revenirea la acesta, după aproape un veac şi jumătate[2], are justificări multiple. Investigarea izvoarelor a permis corecţii substanţiale. Itinerariul echivalează cu o cronică politică de o autenticitate fără cusur, în care evenimentele se succed şi se înlănţuie cu ajutorul deplasărilor autorităţii supreme implicate în decizie. Cercetarea modernă trece însă peste această barieră de utilitate fructificată de către pozitivism. Se descoperă astfel şi mecanisme ale guvernării, necunoscute din cercetări tradiţionale. Nu în ultimul rînd, itinerariul dezvăluie modalităţi de existenţă, sprijină sau neagă probleme istorice neaşteptate, căci tot ceea ce presupune cronologie îşi găseşte prin el posibilitatea confruntării.

Interesul nostru pentru vremurile lui Iancu de Hunedoara ne-a făcut să ne interferăm cu preocupările istoricului maghiar. Istoria itinerariilor voievozilor Transilvaniei nu se poate scrie mai devreme de mijlocul veacului XV aşa încît Iancu de Hunedoara a reprezentat un început şi un model. Apoi, cum vom avea prilejul să arătăm în continuare, şi acest tip de reconstituire istorică rămîne o întreprindere oricînd perfectibilă ; este adevărat, nu esenţial, ci doar în amănunt. Dincolo de corectarea ori refacerea propriu zisă a itinerariilor, rămîn de arătat

---

N.B. În afara abrevierilor curente, consemnate la sfîrşitul revistei, s-au mai folosit următoarele :

Arh. Naţ. Magh. Dl. = Arhiva Naţională Maghiară Diplomatarium (ante 1526).
HTRTÉ=*A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat évkönyve Deva.*
TT=Történelmi tár. Budapesta.

[1] Engel Pál, *Hunyadi János kormányzó itinerariuma (1446—1452)*, în *Századok*, nr. 5, 1984, p. 974—976.

[2] *Ibidem*, p. 975.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

o seamă de concluzii, de împlinit o serie de raportări şi interpretări noi. În acest fel se doresc privite observaţiile şi întregirile din aceste pagini.

Alegerea fragmentului 1446—1452 din cadrul carierei lui Iancu de Hunedoara fusese făcută de către Engel Pál în scopul luminării vieţii politice interne a regatului maghiar în timpul *interregnum*-ului şi nu în mod special a personalităţii politice, româneşti de origine, care ne interesa pe noi. Poate şi din acest motiv, traseele campaniilor militare externe regatului nu au fost urmărite decît superficial. Sîntem de părere că ar fi greşit să despărţim drumurile interne de celelalte. Între ele există o derivare logică care se cere a fi păstrată. De la prima observaţie critică ajungem îndată la alta, care priveşte confruntarea izvorului cronicăresc, atît cît s-a păstrat, cu cel documentar. Este suficient să ne amintim cronologia foarte exactă a *Cronicii* lui Walerand de Wavrin, pentru a recunoaşte şansa completărilor. Mai rămîn de urmărit documentele care nu au fost emise de către Iancu dar cuprind referiri la deplasările sale[3], apoi referinţe bibliografice mai vechi, bazate pe acte astăzi pierdute, cu informaţii care concordă cu schema rezultată din analiza documentelor emise de către personajul nostru şi păstrate încă în depozite arhivale ş.a.

Deja Francisc Pall remarcase utilitatea itinerariului pentru înţelegerea corectă a unor evenimente politice imprecise în redare cronicărească. Argumentarea sa a stabilit momentele cronologice reale ale intervenţiilor lui Iancu în Ţara Românească şi Moldova[4]. Engel Pál a redatat, pe baza itinerariilor, o campanie slovacă desfăşurată în anul 1452 şi nu în 1451, cum se crezuse pînă atunci[5], Tot astfel, la rîndul nostru, trebuie să facem remarca că la începutul lui februarie 1444 Iancu nu a luat parte la sărbătoarea triumfului organizată la Buda după Campania cea lungă, iar în mai-iunie 1445, dacă au fost lupte cu turcii pe linia Dunării şi în Serbia, implicarea directă a lui Iancu[6] a fost fie foarte scurtă, fie nulă. De asemenea, itinerariul, coroborat cu alte date care nu îşi au locul în aceste rînduri, contrazice o poziţie secundară ori periferică a lui Iancu după revenirea la tronul Ungariei a regelui copil Ladislau V Postumul[7]. Dacă pentru anii 1453 şi 1455 mişcările sale au rămas în parametrii din vremea guvernării, în schimb, în 1454, lucrurile au stat altfel. A fost unul dintre foarte puţinii ani în care nu a văzut Transilvania. În 1454, cel puţin după informaţia *Cronicii parietale* din

---

[3] Vom aminti două grupe de documente: al ambasadorilor italieni din Ungaria şi al scrisorilor lui Ioan de Capistrano.

[4] Fr. Pall, *Intervenţia lui Iancu de Hunedoara în Ţara Românească şi Moldova în anii 1447—1448*, în „Studii", 16, nr. 5, 1963, p. 1049—1069; idem, *De nouveau sur l'action de Iancu de Hunedoara en Valachie pendant l'année 1447*, în *RRH*, 15, nr. 3, 1976, p. 447—463.

[5] Engel Pál, *op. cit.*, p. 978.

[6] „Voievodul Transilvaniei le ieşi [turcilor] înainte, pe malul opus al rîului Sava. Aprinzînd focuri de tabără, oastea sa... etc." Camil Mureşan, *Iancu de Hunedoara*, ed. a 2-a, Bucureşti, 1968, p. 117.

[7] Vezi Camil Mureşan, *op. cit.*, p. 179 şi urm. Idee acreditată, rezistentă şi reafirmată ultima oară la Const. A. Stoide, *A doua domnie a lui Vlad Ţepeş. Luptele pentru ocuparea tronului şi consolidarea în domnie (1456—1458)*, în *AIIAI*, 23/1, 1986, p. 112.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Brașov, Transilvania era confruntată cu ciuma[8]. Dar nu molima l-a îndepărtat de provincie. Locurile de ședere din anul menționat (Slovacia, Buda și Serbia) îi trădează — ca și în alte perioade de altfel, — preocupările și rolul politic. Peste toate însă, nici o singură clipă nu se poate nega realitatea potrivit căreia în anii 1453—1456 Iancu a rămas forța politică decizională cea mai importantă în perimetrul Transilvaniei, pe frontul sudic antiotoman și în vecinătăți. Ca urmare, tot ceea ce s-a petrecut în țările românești extracarpatice trebuie obligatoriu raportat la personajul nostru și abia după aceea la regele Ladislau V.

Pentru a stabili cîteva repere cît mai precise ale coordonatelor politice în care s-au desfășurat cei mai bine de 15 ani în care Iancu a fost factor de primă importanță pe scena istoriei, am operat cîteva calcule. Rezultă din ele că din totalul de 185 de luni cîte s-au scurs între numirea sa ca voievod și moarte, și-a petrecut în campanii militare 44 de luni (23,89% din timp), iar în Transilvania și Banat 59 de luni (31,89 %). Desigur, defalcate pe cele trei mari etape ale carierei sale, calculele dau alte indicii. Între martie 1441—iunie 1446 (64 de luni), 24 de luni (42,1%) s-au desfășurat în campanii aproape exclusiv antiotomane, iar timpul petrecut în Transilvania totalizează 30 de luni (46,87%). Între anii 1446—1452 (78 de luni), campaniile au ocupat doar 12 luni (15,3%), iar șederile transilvane 16 luni (20,5 %). Ultima perioadă, din ianuarie 1453 pînă în august 1456 (43 de luni), campaniile au durat opt luni (18,6 %), iar drumurile transilvano-bănățene s-au parcurs în 13 luni (30,23 %). Vremurile marilor lupte antiotomane au fost neîndoios acelea din timpul voievodatului. După aceea ponderea lor a scăzut simțitor. În calculul duratei campaniilor din perioada a doua și a treia se socotesc și luptele cu Ferdinand de Habsburg, slovacii și cehii husiți ai lui Jan Giskra, dar și campaniile împotriva unor domnitori „rebeli" din Moldova și Țara Românească. Timpul războaielor s-a limitat din momentul în care puterea politică a fost dobîndită și se cerea menținută. Militarul, înzestrat de către dietă cu dreptul de a duce război nelimitat împotriva răzvrătiților, de a porunci oricînd ridicarea la oaste și de a folosi bunurile regale în aceleași scopuri, s-a lăsat temperat de considerente politice superioare. A fost politic succesul aceluia care a reușit să construiască un sistem de maximă eficiență militară, defensiv-ofensiv, sprijinindu-se pe o realitate socio-economică adecvată, subordonată și elaborată în cea mai mare parte tot atunci. Efigia militarului prin execelență se substituie în mod necesar cu o alta, a personalității politice, care și-a construit solid propria putere, și-a menținut-o pînă la moarte și a transmis-o familiei sale.

Ierarhia locurilor de ședere, tabelată de către Engel Pál[9], se modifică prin adaosul intervalelor 1441—1446 și 1453—1456. Dacă Buda continuă să rămînă pe primul loc, nici poziția a doua a Timișoarei nu se pierde. Dar atestările de la Timișoara se apropie sensibil de cele din capitală (24 la 26). Observația este de natură să așeze localitatea bănă-

[8] *Breve Chronicon Daciae*, în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, Vol. IV, Brașov, 1903, p. 3.

[9] Engel Pál, *op. cit.*, p. 995.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

țeană în situația de loc favorit și principală rezidență personală a lui Iancu de Hunedoara. Dacă, pentru început, situația derivase din funcția de comite de Timiș, uneori și ban de Severin, ulterior Iancu a păstrat localitatea ca bază permanentă de operații pe frontul antiotoman. Desigur, aceste îndelungi șederi timișorene ar trebui conexate cu un program de construcții ale cărui urme neconcludente par a fi astăzi înglobate în așa-numitul „castel Huniade" [10]. După locul al treilea, din scara popasurilor stabilită de către Engel, localitățile transilvane dobîndesc poziții de favoare : Turda (10), Hunedoara (9), Cenad (7), Lipova (6), Brașov (6), ca să li se adauge altele, neînregistrate în amintitul tabel : Cluj (4), Stremț (2), Mediaș (2), Cetatea de Baltă (2) etc.

Apoi, traseele relevă și cîteva popasuri pe care le-am putea numi subiective. Aceasta deoarece localitățile respective fie nu au vreo importanță politică evidentă, fie sînt în afara arterelor de circulație obișnuite, fie se repetă fără să cunoaștem cauza etc. Printre acestea se numără, de pildă, acelea de la Mănăștiur (mănăstirea Zakany, în secolul XV în comitatul Timiș), care, cel puțin deocamdată, nu au o explicație [11]. Alt popas subiectiv a fost la Densuș (7 iunie 1443), știut fiind că localitatea nu era pe traseul obișnuit de circulație. Aici este de înțeles numai o vizită făcută feudalilor de acolo. În schimb, opririle de la Sarmizegetusa (Grădiște. Varhel) (26 august 1448 și 9 mai 1451) ar trăda intenția de a vizita rudele prin alianță și moșiile aflate acolo [12]. Seria acestei categorii de zăboviri ar fi mai lungă.

Cînd nu a participat la campanii militare, drumurile lui Iancu au fost presărate cu popasuri mai ales în orașe, tîrguri și cetăți. Cu excepția satelor din preajma Budei, popasurile rurale depășesc rar durata a patru zile. Pare că se dezvăluie astfel o nesesizată apetență pentru aglomerarea umană, dacă nu pentru mediul citadin.

Un alt indicator pentru stilul guvernării este furnizat de întinderea popasurilor. Constatăm astfel că răstimpul cel mai îndelungat petrecut în preajma vreunei localități a fost de trei luni. Aceasta se întîmplă însă o singură dată în cei 15 ani, în februarie-aprilie 1447, la Buda. Urmează apoi, în ordine inversă, două șederi de peste două luni, în 1454 (ianuarie-martie, Buda și aprilie-iunie, Trnava), una de circa două luni (iunie-august 1450, Buda), alte două care depășesc o lună (ianuarie-martie 1450, Buda și ianuarie-februarie 1452, Buda), iar popasurile de cîte o lună nu sînt mai multe de patru. Pe cînd era voievod al Transilvaniei, Iancu nu a zăbovit nicăieri o lună încheiată. Datele indică o mobilitate extraor-

[10] Despre el, vezi Pesty Fr., *A Hunyadi-vár Temesvárott*, în *Magyarország és a Nagy Világ*, Pesta, 13, nr. 9, 1876, p. 135—137 ; Adrian Suciu, *Castelul Huniade*, în „Banatul", Timișoara, 2, nr. 7—8, 1927, p. 46—48 ; V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, Vol. I, București, 1959, p. 267—268. Cercetări de istoria arhitecturii de ultimă oră, vezi la Mihai Opriș, *Timișoara*, București, 1987, p. 14—17.

[11] Nerelevante rămîn, deocamdată, și cercetările arheologice de la Mănăștiur, din punctul „La mănăstire", unde s-au descoperit ruinele bisericii și ale unei construcții neidentificate. Vezi Al. Rădulescu, *Cercetările de la Mănăștiur (jud. Timiș)*, în *Materiale și cercetări arheologice*, Vol. XIV, Tulcea, 1980, p. 579—589.

[12] Vezi Adrian A. Rusu, *Un proces de moștenire din anul 1429, pentru stăpîniri la Grădiște (Sarmizegetusa) și implicațiile lui în Hunedoara și Zarand* în „Ziridava", 1989, în curs de apariție.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dinară, o stare cronică de mișcare. Practic nu a existat vreun drum transilvan pe care Iancu să nu-l fi parcurs, vreun oraș, tîrg ori cetate prin care să nu fi stat ori trecut. Cunoștea personal întreaga geografie politico-administrativă a provinciei. În fluența mișcărilor au fost sacrificate în bună măsură și sărbătorile religioase, timp tradițional consacrat odihnei. Urmărind numai Paștile și Crăciunul din șirul de ani, constatăm că unele se consumă în campanii, altele pe drumuri între diverse puncte, în așezări incomode [13], în sfîrșit, în altele în care emisiunile cancelariei sale nu contenesc. El perfecta în fapt sistemul administrației în mișcare. Nu mai este vorba de plimbarea de tip medieval arhaic, pentru consumul local al produselor domeniilor împrăștiate pe suprafața statului. Este călătoria de informare și rezolvare a pricinilor, realizată cu operativitate și eficiență superlativă, proprie prototipului de om politic născut în forja Renașterii [14].

Demnitățile pe care le-a ocupat presupuneau toate dreptul de judecată. După ocuparea funcției de guvernator i s-a atribuit un consiliu format din șase persoane care urma să-l însoțească în permanență [15]. Sarcina aceluia nu a fost ușoară, și, pe cîte se pare, nu a fost deloc continuă. Să ne aducem aminte de o afirmație a lui Bonfinius, potrivit căreia Iancu a împărțit dreptatea șezînd, stînd ori călărind [16]. În lumina itinerariilor, lucrurile trebuie să fi stat într-adevăr așa. Dieta ca și cutuma, cereau slujbelor de felul celor avute de Iancu să prezideze scaune de judecată ordinare, cu prilejul așa-numitelor octave judiciare. În intervalul cronologic analizat, prezențele lui Iancu la octavele Bobotezei, ale sfinților Iacob și Mihail au fost aproape întîmplătoare, ceea ce presupune fie transferul competențelor sale judiciare, fie chiar eludarea parțială a lor.

Cancelaria lui Iancu s-a adaptat și ea rigorilor impuse de numeroasele deplasări, lipsa unor popasuri îndelungi și a unor rezidențe stabile. După analizele operate, avem de-a face cu o translație între cancelaria personală din vremea voievodatului și cea de guvernator, apoi continuarea ei pînă la 1456. Avem posibilitatea de a ne imagina funcționalitatea și utilitatea sistemului de informații, practicarea intensă a corespondenței și curierilor, numărul și calitatea personalului notarial. Asupra valorii individuale a slujbașilor vorbesc suficient de bine transferările lor din cancelaria regală în aceea a lui Iancu și invers [17]. La fel de adevărat este și faptul că oamenii condeiului erau dublați de oameni de acțiune, capabili să împlinească și alte sarcini. Este relevant, de exemplu, felul în ca-

[13] Iată, spre exemplu, din cele 16 sărbători ale Paștilor, trei au fost consumate în călătorie, două în campanii militare, patru sînt neștiute. Crăciunurile: trei pe drum, trei în campanii, patru necunoscute.

[14] Subiectul l-am schițat în *Personalitatea lui Iancu de Hunedoara*, în „Vatra", Tg. Mureș, 18, nr. 6 (207), 1988, p. C, cu intenția de a reveni pe larg asupra lui.

[15] Gábor Gyula, *A kormányizoi méltóság a magyar alkotmányjogban*, Budapesta, f.a., p. 52.

[16] A. Bonfinius, *Decades*, III/7, Ediția Lipsiae, 1936, p. 158.

[17] Komjáthy Miklos, *Hunyadi kormányzoi kancelláriájáról, în Levéltári közlemények*, Budapesta, 27, 1956, p. 45—46.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

re Iancu i-a folosit pe dieci la conducerea cetăților [18]. Tot astfel, notarii săi erau adesea răsplătiți și pentru fapte de arme [19]. Rămîne deschisă problema depozitelor arhivale. Nu s-au păstrat nici urme substanțiale ale arhivei de familie a Hunedoreștilor din timpul vieții lui Iancu [20].

Prin prisma intinerariului este de rejudecat statutul unor așezări. În virtutea hotărîrilor dietei din anul 1446, trebuia să i se acorde găzduire legală și nelimitată în toate posesiunile regale. Mai sus discutasem situația Timișoarei. Ne gîndim apoi la regimul de stăpînire al altor așezări, cît și la potențialul economic necesar susținerii vizitei lui Iancu și a suitei sale. Să ne oprim numai la exemplul Stremțului. Cu toate că la mijlocul veacului XV pare să fie o simplă *possessio*, în care avea interese și capitlul din Alba Iulia, datele itinerariului se întregesc perfect cu altele astăzi pierdute, furnizate de istoriografia secolului XIX[21], potrivit cărora localitatea a revenit lui Iancu în primii ani ai deceniului cinci. El a dispus probabil refacerea ori înălțarea unei cetăți sau curți. În a doua jumătate a secolului XV, voievozii Transilvaniei vor uza de ea frecvent, ca de o rezidență favorită.

Surprinzătoare sînt popasurile din Hunedoara ale lui Iancu. Devine suficient de limpede că locul său de baștină nu l-a servit decît sporadic și pentru intervale scurte de timp. Opririle sale acolo nu au depășit niciodată zece zile. Dacă este să judecăm lucrurile prin prisma cercetărilor de arhitectură militară, în intervalul 1441—1456, cetatea Hunedoarei a fost într-o continuă refacere menită să-i dea, în final, aspect de castel[22]. Raportîndu-ne la itinerarii, această opinie se răstoarnă, în sensul existenței unui program de investiții arhitectonice ceva mai simple și transferarea unor faze constructive pînă acum puse pe seama lui Iancu, în vremurile văduviei Elisabetei Szilágy și a guvernării fiului lor regesc, Matia Corvinul.

Vom mai zăbovi încă în sfera arhitecturii. În modul cel mai firesc, ctttoriile sale sigure de la Teiuș (jud. Alba) și Șumuleu (azi înglobat în Miercurea Ciuc, jud. Harghita,) vor trebui integrate itinerariilor sale. Mănăstirea paulinilor de la Teiuș a fost terminată în anul 1449. Conform itinerariului, am putea bănui că sfințirea s-a produs în intervalul 13—25 mai. Cît privește mănăstirea franciscană din

---

[18] Elekes Lajos, *Hunyadi*. Budapesta, 1952, p. 307.

[19] Bónis Gy., *A jogtudó értelmiség a Mohács elötti Magyarországon*. Budapesta, 1971, p. 165—166.

[20] Vezi Borsa Iván, *A Hunyadi család levéltárának története*, în *Leveltári közlémenyek*, 35, nr. 1, 1964, p. 21 și urm.

[21] Köváry László, *Erdély régiségei*. Pest, 1852, p. 211. Vezi și Gh. Anghel, *Fortificații medievale de piatră din secolele XIII—XVI*. Cluj-Napoca, 1986, p. 170—171.

[22] V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 269—271. Gh. Anghel (*op. cit.*, p. 129—133) exacerbează îndeosebi rolul constructiv al lui Iancu de Hunedoara(între 1446—1456, înlăturînd toate observațiile de istoria arhitecturii mai vechi, de pînă(la el. Singurul său temei sînt doar analogiile cu cetățile construite în Prusia orientală de către teutoni. Pe lîngă că acelea nu constituie repere cronologice certe pentru Hunedoara, relația lui Iancu de Hunedoara cu teutonii nu se întemeiază pe absolut nici un izvor istoric.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Şumuleu, despre care se bănuie că a fost zidită în 1445 sau 1448 [23], itinerariul pledează pentru ianuarie 1448.

Dată fiind extrema mobilitate a personajului, ca şi dispersia multiplelor sale proprietăţi, se cuvine apreciată investiţia sa constructivă generală. S-au presupus o serie de edificii care se dovedesc acum ca fiind cu rosturi minore ori de neînţeles. Parte din acele contrucţii s-au ridicat numai cu voia sau sub autoritatea sa, fără să fi fost cu adevărat ale lui. S-a vorbit de asemenea despre aducerea meşterilor arhitecţi italieni pentru fortificaţii [24]. Or, nici un document direct nu-i atestă, lucrările lor nu sînt detectabile în limitele cronologice care ne interesează. Întregul program de construcţii militare permanente a lăsat urme extrem de sărace. În schimb, precum se ştie, armata de cîmp s-a bucurat de întreaga atenţie. Întotdeauna acea armată s-a împotmolit în faţa fortificaţiilor din Slovacia şi Austria, iar la Belgrad victoria a fost repurtată în mişcare, în jurul cetăţii şi a oraşului. Urmează să cumpănim în ce măsură optica şi practica militară în discuţie, fundamental activă şi mobilă, era dispusă să investească în puncte fixe, respectiv pentru modernizarea cetăţilor vechi. Prezenţa diecilor în slujbe de castelani pledează mai curînd pentru intenţia valorificării superioare a domeniilor cetăţilor, decît pentru aceea a întăriturilor propriu-zise. Cît s-a edificat la mijlocul secolului XV trebuie socotit întîi de toate suma unor iniţiative locale şi nu urmarea unor proiecte de stat.

O ultimă utilitate a itinerariilor, pe care ne-am propus să o amintim aici este aceea a posibilităţii pe care o oferă pentru depistarea falsurilor ori a datărilor incorecte ale unor documente. S-au transmis pînă la noi două documente emise de către Iancu de Hunedoara, cu data 9 mai 1451 : unul dat la Grădişte (Sarmizegetusa) [25], altul la Sebeş [26]. Ediţiile au invocat în ambele cazuri originale care astăzi nu mai sînt decît în parte controlabile. Este exclusă o greşeală la an căci în nici un altul, din timpul guvernatoriatului, localităţile indicate nu se suprapun pe alt itinerar din prima jumătate a lunii mai. Descoperim însă că în 1451, între 28 aprilie şi 2 mai, Iancu a fost la Sebeş. De acolo a pornit către Hunedoara, apoi spre Banat. Atestările sînt mult prea strînse ca să îngăduie presupunerea unei întoarceri de la Hunedoara la Sebeş, după 8 mai. Este de admis că drumul său a coborît spre sud, în Haţeg, de la 8 la 9 mai. Analiza conduce la concluzia că emisiunea de la Sebeş, datată 9 mai 1451, are cronologia greşită, fiind de fapt post datată.

Documente revizuite mai sînt următoarele : 8 ianuarie 1442, Cenad [27], se decalează cu un an mai tîrziu ; 26 iulie 1443, Cluj [28], ar pu-

[23] V. Vătăşianu, *op. cit.*, p. 251.
[24] Balogh Jolán, *Az erdélyi renaissance*. Vol. I, Cluj, 1943, p. 30—31.
[25] Hurmuzaki, *Documente*, II/2, p. 8—9.
[26] *Ukb*, V, p. 317, nr. 2736.
[27] Arh. Naţ. Magh. Dl. 55.242.
[28] *Ibidem*, Dl. 28.239.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tea fi, eventual, 26 iulie 1441, Cluj ; 25 mai 1441, Turda [29], trebuie citit 25 mai 1444, Turda ; semne de întrebare ridică data unei scrisori din 22 ianuarie 1444 Sibiu [30] ; 25 iulie 1446, Cucerdea, este corect, raportat la o emisiune localizată la Timișoara [31] ; 22 iunie 1447, Pesta, în opoziție cu Széged [32] ; cronologia unui important document de danie acordat Cîndeștilor din Rîu de Mori, publicat sub data de 5 august 1447, Timișoara [33], se redatează 5 august 1446, Timișoara ; 26 august 1448, Caransebeș, devine post 30 septembrie, Caransebeș [34] ; în loc de 30 martie 1450, Timișoara [35], se va citi 19 aprilie 1451, Timișoara ; în sfîrșit, o piesă publicată în dreptul datei de 27 decembrie 1454, Cluj [36], pentru a fi în concordanță cu itinerariul, se corectează la 27 decembrie 1455.

Iată și trei exemple care devin suspecte : 22 ianuarie 1448, Odorhei [37], sfîrșitul lui iunie-începutul lui iulie 1453, Cetatea de Baltă [38], 13 august 1453, Buda [39].

Cronologia altor piese a fost corectată cu prilejul unor reluări editoriale, uneori fără semnalarea erorilor care veneau în contradicție cu itinerariul [40]. Se mai ivește și posibilitatea de a stabili și locul de emisiune al unor documente lacunar semnalate de cercetările mai vechi [41].

Cît privește itinerariile întocmite de Engel Pál, pentru iunie 1446 — decembrie 1452 [42], vom face cîteva adaosuri :

---

[29] J. Kemény, *Notitia historico-diplomatica*. Sibiu, 1836, p. 170.

[30] Arh. Naț. Magh. Dl. 55.269. Ea se interpune în timpul campaniei de la sudul Dunării. Vezi itinerariul din *anexă*.

[31] *Ibidem*, Dl. 93.030. Localizarea corectă este dată după Engel Pál, *op. cit.*, p. 982.

[32] Cum pretinde Dl. 62.999.

[33] *IITRTE*, 4, p. 89—92.

[34] Document pentru cnezii români din Cinciș (*Hurmuzaki*, I/2, p. 751) considerat fals de Engel Pál, *op. cit.*, p. 980. Discuția asupra autenticității și datei posibile la Adrian A. Rusu, *Miscellanea Hatzegiana* (II), în *ActaMN*, în curs de apariție.

[35] Ioan Mihalyi, *Diplome maramureșene din secolul XIV și XV*. Sighet, 1900, p. 344—345.

[36] *Ukb*, V, p. 475, nr. 2949.

[37] *Székely okleveltár*. Vol. I, Cluj, 1872, p. 157—158. A se confrunta cu itinerariul dat de Engel Pál.

[38] J. Kemény, *Diplomatari Transilvanici*, Vol. III, p. 199—200 (ms. Bibl. Acad. Filiala Cluj-Napoca).

[39] Cum pretinde Dl. 14.672. La sfîrșitul lui iulie, Iancu se găsea în Cluj, iar în 15 august la Dej.

[40] Vezi exemple din Hurmuzaki, *Documente*, XV/1 : 20 iulie 1444, Luduș (p. 31) = 13 iulie 1444, Luduș (*Ukb*, V, p. 144, nr. 2503), 19 noiembrie 1454, Brașov (p. 40—41) = 19 noiembrie 1455, Brașov (*Ukb*, V, p. 511—512, nr. 2995).

[41] De pildă, patru documente semnalate de J. Kemény, *Notitia...*, p. 172—175, se întregesc : 17 ianuarie 1453, [Viena], 10 august 1454, [Cevino] (=*Ukb*, V, p. 460, nr. 2929), 12 iunie 1456, [Széged] (=*Ukb*, V. p. 534—535, nr. 3025), 3 iulie 1456, [Cuvin] (=*Ukb*, V, p. 536—537, nr. 3029).

[42] Engel Pál, *op. cit.*, p. 980—995.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

— ședereа de la Szentfalva (com. Pest), stabilită pentru 11—18 aprilie 1447, se întrerupe după 13, pentru că în 15 era la Buda [43]. În iulie același an, se adaugă un popas la Szécsény (com. Nógrád), în jurul zilei de 13 [44]. În 15 octombrie mai zăbovea la Timișoara [45], la 21 era la *Ferwen* ori *Feirtw* (loc. dispărută în com. bănățene) [46], iar în 2 noiembrie, la Cucerdea [47];

— în 1448, popasul din data de 4 februarie nu s-a făcut la Coldău (jud. Bistrița-Năsăud) (= Kudu), ci într-o altă localitate transilvană scrisă *Kwla*. Pentru același an se cunoaște o importantă scrisoare diplomatică care îl atestă la Mediaș [48]. Se antedatează de asemenea ședereа de la Szégéd, din decembrie, cel puțin din 22 [49];

— în anul următor, putem întregi ședereа de la începutul lui octombrie din Kenezno (?) până la data de 3 [50], tot așa cum cea de la Kecskemet se antedatează din 21 decembrie [51];

— În dreptul anului 1451, zăbovirea timișoreană din luna aprilie se prelungește din 12 la 19 [52]. Apoi, o informație inedită permite fixarea unui popas în data de 26 aprilie, la Orăștie [53].

În anexă, publicăm itinerariile lui Iancu de Hunedoara pentru vremurile voievodatului (martie 1441-iunie 1446) și cele în care a deținut slujbele de căpitan suprem și comandant al frontului sudic (ianuarie 1453-august 1456) [54].

Din sfera politicului pe care îl serveau primordial și căruia păreau să-i aparțină în exclusivitate, itinerariile validează efortul reconstituirii prin ceea ce oferă suplimentar, ca bază de referință și interpretare. Cu ele investigăm, așa cum am văzut, administrația, economicul ,viața religioasă, istoria locală, aceea a arhitecturii, mentalitățile și, desigur, multe altele.

---

[43] *TT*, 1907, p. 93.

[44] *Ukb*, V, p. 205, nr. 2593.

[45] Arh. Nat. Magh. Dl. 62.839.

[46] *Ibidem*, Dl. 55.357.

[47] B.C.U. Cluj-Napoca, Arh. fam. Bánfi, nr. 235.

[48] A. Sokolowski, J. Szujski, *Codex epistolaris saeculi XV*. Tom. I, Cracovia, 1876, p. 40—41.

[49] *Ukb*, V, p. 267—269, nr. 2666.

[50] J. Kemény, *Appendix Diplomatari*, V, f. 271 (ms. Bibl. Acad. Filiala Cluj-Napoca).

[51] Arh. Nat, Magh. Dl. 29.489.

[52] Mihalyi, *op. cit.*, p. 344—345, redatat conform itinerariului, vezi mai sus, nota 35.

[53] Arh. Stat Cluj-Napoca copie în Urbariul domeniului cetății Hunedoara din anul 1681.

[54] Reconstituirea noastră nu beneficiază de colecția de copii microfoto a Arh. Nat. Magh. (=Df-uri).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANEXA

Itinerariile voievodale

1441

(martie — numit voievod)
aprilie 8, Cluj-Mănăștur [1]
aprilie 10—13, Cluj [2]
mai 5, Archita [3]
mai 14, Bogata [4]
mai 22, Cetatea de Baltă [5]
iunie 9, Timișoara [6]
iulie 24, Turda [7]
(înainte de octombrie 8, Serbia)
octombrie 16, în tabăra de lîngă Unip [8]
noiembrie 1, Peterreve [9]
noiembrie 17, Recaș [10]

1442

ianuarie 3—10, Turda [11]
ianuarie 11, Sighișoara [12]
(luptele de lîngă Alba Iulia și Sibiu, Țara Românească) [13]
mai 25, Brașov [14]
mai 28, Hărman [15]
iunie 15, Beia [16]
iulie 15, Curciu [17]
iulie 23, Sînpaul [18]
(august-decembrie — Țara Românească, Bulgaria, Serbia) [19]

1443

ianuarie 3—9, Cenad [20]
ianuarie 18 — martie 2, Szeged [21]
martie 19, Mediaș [22]
martie 27 — aprilie 15, Buda [23]
aprilie 25, *Apatfalva* [24]
mai 5, Oradea [25]
mai 16, Turda [26]

---

[1] Makkai L., *Kiadatlan oklevelek Kolozsvár történetéhez.* Cluj, 1947 p. 22—23.
[2] Arh. Naț. Magh. Dl. 62. 821 ; Beke A., *A kolozsmonostori konvént levéltára,* Budapesta, 1898, p. 55, nr. 154.
[3] *Ukb,* V, p. 82, nr. 2415
[4] Arh. Naț. Magh. Dl. 37.600.
[5] *Ibidem,* Dl. 30.817.
[6] *Ibidem,* Dl. 55.237.
[7] Beke A., *op. cit.,* p.55, nr. 155.
[8] *DRH, D.* I, p. 366—368.
[9] Arh. Naț. Magh. Dl. 55.240.
[10] *Ibidem,* Dl. 55.241.
[11] *Ibidem,* Dl. 26.393 ; Beke A., *Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárt.* Budapesta, 1889, p. 66, nr. 278.
[12] Beke A., *A kolozsmonostori...,* p. 56, nr. 158.
[13] Informație cronicărească.
[14] Arh. Naț. Magh. Dl. 50.343.
[15] *Ukb,* V, p. 97—98, nr. 2436.
[16] *Ibidem,* p. 98, nr. 2437.
[17] Arh. Naț. Magh. Dl. 55.262.
[18] Barabás S., *A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára.* Vol. II. Budapesta, 1895, p. 9.
[19] Informație cronicărească.
[20] *Ukb,* V, p. 106, nr. 2446 ; Arh. Naț. Magh. Dl. 55.243.
[21] Arh. Naț. Magh. Dl. 44.340, 55.244, 55.245 ; *DRH,* D. I, p. 369—371.
[22] *Ukb,* V, p. 110—111, nr. 2451.
[23] Arh. Naț. Magh. Dl. 13.715, 30. 807.
[24] Teleki J., *Hunyadiag kora Magyarországon.* Vol. X. Pesta, 1853, p. 124.
[25] Arh. Naț. Magh. Dl. 55. 257.
[26] *Ibidem,* Dl. 74.078.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mai 22—23, Cetatea de Baltă[27]
iunie 6, Hunedoara[28]
iunie 7, Densuș[29]
iunie 23, Mediaș[30]
iulie 23, Bran[31]
(sf. lui iulie-august, Cuvin
septembrie — trecerea Dunării
noiembrie 3, Niš[32]
noiembrie 8, în tabăra de la Scarona, lîngă cetatea distrusă Balvan[33]
noiembrie 22, Pirot[34])
decembrie 3, între Sofia și Adrianopol[35]
(decembrie 12—23, lîngă Zlatița
decembrie 24, lîngă Melstița[36])

1444

ianuarie 2, lîngă Kunovița[37]
ianuarie 6, Prokoplje[38]
ianuarie 25, Belgrad[39]
februarie 14, Timișoara[40]
martie 7, Cenad[41]
aprilie 18—24, Pesta[42]
aprilie 26, *Inalch*[43]
mai 15, Timișoara[44]
mai 25—26, Turda[45]
iunie 21, lîngă tîrgul Somogyvár[46]
iunie 22—28, Cîrța[47]
iulie 2—3, Brașov[48]
iulie 6, Șeica Mare[49]
iulie 13, Luduș[50]
iulie 15, Sebeș[51]
august 10—11, Timișoara[52]
august 28, Sebeș[53]

---

[27] *Ukb*, V, p. 113—115, nr. 2457, 2458.
[28] *Ibidem*, p. 116, nr. 2460.
[29] Arh. Naț. Magh. Dl. 55.260.
[30] St. Katona, *Historia critica regum Hungariae*. Tom. VI. Buda, 1782, p. 246 ; *Ukb*, V, p. 116—117, nr. 2461.
[31] *Ukb*, V, p. 118, nr. 2463.
[32] Informație cronicărească. Un doc. din 7 septembrie 1443, emis la Széged (Arh. Naț. Magh. Dl. 13 745), deși îl numește emitent, împreună cu Nicolae Ujlaki, nu-i reclamă obligatoriu prezența.
[33] *Hurmuzaki*, I/2, p. 687—688.
[34] Informație cronicărească.
[35] *Ukb*, V, p. 122—123, nr. 2469.
[36] Informație cronicărească.
[37] *Ibidem*.
[38] *Ukb*, V, p. 123—125, nr. 2472.
[39] Informație cronicărească.
[40] Arh. Naț. Magh. Dl. 65 058.
[41] *A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára*. Vol. II Budapesta, 1889, p. 361—362.
[42] Arh. Naț. Magh. Dl. 80 801.
[43] *Ukb*., V, p. 130, nr. 2483.
[44] Arh. Naț. Magh. Dl. 59 745.
[45] *Ukb*, V, p. 136, 138, nr. 2492, 2494.
[46] Arh. Naț. Magh. Dl. 103 601. Nu am avut posibilitatea de a verifica acest document, al cărui loc de emitere este în evidentă contradicție cu desfășurarea următoare a itinerariului.
[47] Teleki J., *op. cit.*, Vol. I, 1853, p. 365 nota 1 ; Arh. Naț. Magh. Dl. 55 274 (=St. Katona, *op. cit.*, p. 295—299).
[48] *Ukb*, V, p. 140—142, nr. 2498—2500.
[49] *Ibidem*, p. 142—143, nr. 2501.
[50] *Ibidem*, p. 144, nr. 2502.
[51] *Ibidem*, p. 144—145, nr. 2504.
[52] Fejer G., *Genus, incunabula et virtus Ioannis Corvini de Hunyad, gubernatoris*. Buda, 1844, p. 63—65 ; Teleki J., *op. cit.*, Vol. I, p. 385, nota 1.
[53] *Ukb*, V, p. 146, nr. 2506.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

septembrie 15, Temeşel [54]
septembrie 20, Orşova [55]
(octombrie 3, vadul Dunării
octombrie 9, de la Vidin spre Rahova
octombrie 24, rîul Kamesik
noiembrie 9—11, Varna
noiembrie 13, vadul Dunării spre Ţara Românească) [56]
noiembrie 25, Braşov [57]
decembrie 9, Şoarş [58]

1445

ianuarie 25, Hódmezövásárhely (com. Cenad) [59]
februarie 6, Székesfehervár [60]
aprilie 4, lîngă cetatea Thokay [61]
aprilie 12, Nagyfalu [62]
aprilie 14, Böszörmeny [63]
mai 7, Buda [64]
mai 9—11, Pesta [65]
(sf. lui mai — Belgrad, rîul Sava) [66]
iunie 8—15, Arad [67]
iulie 17—20, Hunedoara [68]
iulie 29, Şura Mare [69]
(august, Ţara Românească
septembrie 14, Turnu
septembrie 28, gura Jiului, Rahova
octombrie, Ţara Românească) [70]
noiembrie 9, Hunedoara [71]
(decembrie, Transilvania) [72]

1446

ianuarie 3—7, Satu Mare [73]
ianuarie 15, Baia Mare [74]
februarie 9, tîrgul Vari [75]
februarie 20, Debreczen [76]
martie 15, Székesfehervár [77]
(aprilie, campanie în Austria) [78]
mai 1—26, Timişoara [79]

---

[54] Arh. Naţ. Magh. Dl. 13 800.
[55] *DRH*, D. I, p. 384—385.
[56] Informaţie cronicărească.
[57] *Ukb*, V, p. 155, nr. 2513.
[58] Arh. Naţ. Magh. Dl. 27 025.
[59] Veress E., *Gyula város oklevéltára*. Gyula, 1938, p. 14, nr. 21.
[60] Sebestyén B., *A magyar királyok tartozkodási helyei*. Budapesta, f.a., p. 80.
[61] Arh. Naţ. Magh. Dl. 38 605.
[62] *Ibidem*, Dl. 39 563.
[63] Ráth K., *A magyar királyok hadjáratai, utazásai és tartózkodási helyei*, Győr, 1861, p. 178.
[64] Sebestyén B., *op. cit.* p. 80.
[65] Fraknoi V., *Oklevéltár a magyar királyi kegyuri jog történetéhez* Budapesta, 1899, p. IV—V ; Hurmuzaki, Documente, I/2, p. 715—716 ; Iványi B., *Bártfa szabad királyi város leveltára*. Vol. I. Budapesta, 1910, p. 75, nr. 426.
[66] Informaţie cronicărească.
[67] *Sztáray*, p. 366—367 ; Pesty Fr., *A szörényi bánság és Szörény vármegye története*. Vol. III. Budapesta, 1878, p. 47.
[68] *Hurmuzaki*, I/2, p. 721—722 ; Arh. Naţ. Magh. Dl. 29 480.
[69] *Ukb*, V, p. 158, nr. 2519.
[70] Informaţie cronicărească.
[71] Arh. Naţ. Magh. Dl. 93 001.
[72] I. G. Schwantner, *Scriptores rerum Hungaricarum*. Vol. II. Vindobonae, 1746, p. 28, nr. 11. Scrisoare fără loc de emitere.
[73] Arh. Naţ. Magh. Dl. 13 901, 39 566.
[74] Hurmuzaki, *Documente*, 1/2, p. 725.
[75] *Századok*, Budapesta, 1875, p. 199—201.
[76] Teleki J., *op. cit.*, Vol. I, p.501.
[77] Arh. Stat. Braşov, Priv. 102.
[78] Informaţie cronicărească.
[79] J. Kemény, *Appendix...*, V, f. 237—238 ; Hurmuzaki, *Documente*, I/2, p. 727—728.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(sf. lui mai, pe rîul Drava) [80]

iunie 6, Pesta [81]

Itinerariile din timpul căpitănatului

1453

(decembrie 1452—) ianuarie 24, Viena [82]
ianuarie 30 — februarie 8, Bratislava [83]
februarie 24, Viena [84]
martie 6—19, Bratislava [85]
martie 30, Győr [86]
aprilie 7—23, Buda [87]
aprilie 24, Dunaföldvár [88]
aprilie 24, insula Csepel, Buda [89]
mai 8, Lipova [90]
mai 17—22, Timișoara [91]
mai 27—29, Caransebeș [92]
mai 31 — iunie 1, Hațeg [93]
iunie 8, Hunedoara [94]
iunie 13, Vinț [95]
iunie 16, Stremț [96]
iunie 23, Turda [97]
iunie 28 — iulie 2, Cluj [98]
iulie 12—22, Bistrița [99]
iulie 25—30, Cluj [100]
august 15, Dej [101]
august 20—31, Bistrița [102]
septembrie 12—14, Stremț [103]
septembrie 24, Lipova [104]
noiembrie 19 — (înainte de decembrie 6), Praga [105]

---

[80] Informație cronicărească. Vezi comentariul din text.
[81] Hurmuzaki, *Documente*, I/2, p. 725—726.
[82] Arh. Naț. Magh. Dl. 81 085.
[83] Teleki J., *op. cit.*, Vol. X, p. 347.
[84] *A zichi és vásonkeöi gróf Zichy-család idösb ágának okmanytára*. Vol. IX, Budapesta, 1899, p. 352—353.
[85] Arh. Naț. Magh. Dl. 14.648, 102.529, 55.531, 14.656.
[86] Teleki J., *op. cit.*, Vol. X, p. 379—381.
[87] Arh. Naț. Magh. Dl. 14.662, 14.663, 14.672 ; Fr. Pall, *Relazioni di Giovanni di Hunedoara con Italia negli anni 1452—1453* (II), *în* RESEE, 13, nr. 2, 1975, p. 564.
[88] Arh. Stat. București. Colecția microfilme, R. S. Cehslovacă, rola 134, cadr. 363.
[89] *Ibidem*, cadr. 365, 367.
[90] Arh. Naț. Magh. Dl. 14.683.
[91] *Ibidem*, Dl. 85.897, 31.646.
[92] *Ukb*, V, p. 395, nr. 2844 ; *Hurmuzaki*, I/2, p. 39—40.
[93] I. Mihalyi, *op. cit.*, p. 365—369.
[94] Arh. Stat. București. Col. microfilme, R.S.C., rola 134, cadr. 149.
[95] *Ukb*, V, p. 402—403, nr 2853.
[96] Iványi B., *op. cit.*, I, p. 114, nr. 197.
[97] *Ukb*, V, p. 403—404, nr. 2854—2856.
[98] *Ibidem*, p. 404, nr. 2857 ; Mihalyi, *op. cit.*, p. 369—370 ; *Ukb*, V, p. 405—406, nr. 2858—2859 ; Arh. Naț. Magh. Dl. 62.857, 62.859 ; Kemény J., *Appendix*.., VI, f. 44,
[99] Mihalyi, *op. cit.*, p. 370—371 ; *Ukb*, V, p. 408—409, nr. 2863, p. 411—412, nr. 2866—2867.
[100] *Ukb*, V, p. 414, nr. 2868 ; Arh. Naț. Magh. Dl. 62.858, 28.258.
[101] *Ukb*, V, p. 417, nr. 2872.
[102] *Ibidem*, p. 417—418, nr. 2873.
p. 81—82.
[103] *HTRTE*, 11, 1900, p. 143, nota 2 ; *Székelyi oklevéltár*. Vol VIII, Cluj, 1934,
[104] *DRH*, D. I, p. 436—437.
[105] Arh. Stat. București. Colecția microfilme, R.S. Cehoslovacă, rola 134, cadr. 373 ; *Zichy*. Vol. XII, 1931, p. 231—232.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1454

ianuarie 1 — martie 12, Buda [106]
martie 20, Trnava [107]
martie 24—25, Győr [108]
martie 28, satul *Nagpoly* [109]
aprilie 1—5, lîngă satul *Gwar* [110]
aprilie 12, asediul cetății Chepreg [111]
aprilie 19 — iunie 26, Trnava [112]
iulie 22, Széged [113]
august 5, *Bechy* [114]
august 10, Cuvin [115]
august 28 — septembrie 9, Belgrad [116]
septembrie 29, trecerea Dunării lîngă Smederevo
octombrie, Krusevac, Pirot, Vidin, Melkovac, Drinovac, Belgrad [117]
noiembrie 28, Köszeg [118]
decembrie 19, Petrovaradin [119]
decembrie 27—28, Belgrad [120]

1455

ianuarie 16, Timișoara [121]
ianuarie 28, Bistrița [122]
februarie 15, Buda [123]
(februarie, Neustadt
sf. martie, lîngă Köpcseny
sf. aprilie, din Győr la Fischamend) [124]
mai 14 — iunie 8, Buda [125]
iunie 11, *Zewn* [126]
iunie 12—29, Győr [127]
iulie 1—21, Buda [128]
august 20, Bistrița [129]
septembrie 7, Marginea [130]

[106] Wenzel G., *Magyarország bányászatának kritikai története.* Budapesta, 1880, p. 401—402 ; Teleki J., *op. cit.*, Vol. X, p. 27—28 ; Arh. Stat. București. Colecția microfilme, R.S. Cehoslovacă, rola 134, cadr. 375, 377 ; Arh. Naț Magh. Dl. 44.719, 44.720, 90.008, 13.760.

[107] Arh. Stat. București. Colecția microfilme R.S. Cehoslovacă, rola 134, cadr. 381.

[108] Arh. Naț. Magh. Dl. 44.724 ; Arh. Stat București. Colecția microfilme, R.S.C., rola 134, cadr. 385.

[109] Barabás S., *A római szent birodalmi gróf szeki Teleki család oklevéltár.* Vol. II. Budapesta, 1895, p. 54—55.

[110] Arh. Stat. București. Colecția microfilme, R.S.C., rola 134, cadr. 387 ; Iványi B., *A körmendi levéltár memorabiliai.* Körmend, 1942, p. 22—23.

[111] Arh. Naț. Magh. Dl. 14. 815.

[112] *Ibidem*, Dl. 107.557, 59.454, 81.166, 14.846, 44.734, 70.244 ; *DRH*, D. I, p. 439—440 etc.

[113] Arh. Naț. Magh. Dl. 90.013.

[114] *Ibidem*, Dl. 93.254.

[115] *Ukb*, V, p. 460, nr. 2929.

[116] Arh Naț. Magh. Dl 61.662, 81. 178.

[117] Informație cronicărească.

[118] *Ukb*, V, 472. nr. 2943.

[119] Ráth, *op. cit.*, p. 199.

[120] *Ukb*, V, p. 475—476, nr. 2949.

[121] Arh. Naț. Magh. Dl. 14.916.

[122] *Ibidem*, Dl. 24.959.

[123] *Ibidem*, Dl. 69. 010.

[124] Sebestyén, *op. cit.*, p. 83.

[125] Arh. Naț. Magh. Dl. 70.247 ; *TT*, 1901, p. 175 ; Teleki J., *op. cit.*, Vol. X, p. 449—450 ; Arh. Naț. Magh. Dl. 83.721.

[126] Iványi, *Bartfa*, I, p. 129, nr. 790.

[127] Sebestyén, *op. cit.*, p. 83.

[128] *Ukb*, V, p. 500—501, nr. 2980.

[129] Teleki J., *op. cit.*, Vol. X, p. 476—477.

[130] Pesta Fr., *Krassó vármegye története. Oklevéltár.* Vol. III. Budapesta, 1883, p. 400—401.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

septembrie 8, Dobra[131]
septembrie 14, Hunedoara[132]
septembrie 25, satul *Weressmarth*[133]
octombrie 20, Lunga[134]
noiembrie 1, Cluj[135]
noiembrie 8—19, Braşov[136]
decembrie 16, Tg. Mureş[137]
decembrie 18, Reghin[138]
decembrie 21—23, Bistriţa[139]
decembrie 28, Cluj[140]

1456

ianuarie 1, Teiuş[141]
ianuarie 18 — (înainte de februarie 6), Timişoara[142]
februarie 6—7, Lipova[143]
aprilie 7, Buda[144]
(înainte de mai 24) — iunie 12, Széged[145]
iunie 18, *Hollos*[146]
iunie 22, Timişoara[147]
iunie 26 — iulie 3, Cuvin[148]
iulie 13, Szlankemen[149]
iulie 14—24, Belgrad[150]
august 11, Zemun (†)

[131] Ráth, *op. cit.*, p. 203.
[132] *DRH*, D. I, p. 446—447.
[133] *Ukb*, V, 506, nr. 2988.
[134] Arh. Naţ. Magh. Dl. 107.291.
[135] Jakab É.,*Oklevéltár Kolozsvár története elsö kötetékez.* Buda, 1870, p.
[136] *Ukb*, V, p. 509, nr. 2992 ; *DRH*, D. I, p. 447—448 ; *Ukb*, V, p. 509—511, nr. 2993—2995.
[137] *Ukb*, V, p. 512—513, nr. 2997.
[138] *Székely oklevéltár.* Vol. I, p. 169.
[139] Wenczel G., *op.cit.*, p. 424—425 ; *Ukb*, V, p. 513—514, nr. 2998.
[140] *Ukb*, V, p. 514, nr. 2999.
[141] *Ibidem*, p. 511—515, nr. 3000.
[142] *TT*, 1901, p. 188—189, 191 ; Arh. Naţ. Magh. Dl. 93.264.
[143] *TT*, 1901, p. 192—193.
[144] *Ukb*, V, p. 520, nr. 3005.
[145] *TT*, 1901, p. 211 ; *Ukb*, V, p. 534—535, nr. 3025.
[146] *A Magyarország és Szérbia közti összeköttetések oklevéltára.* Budapesta, 1907, p. 464.
[147] *Ukb*, V, p. 535, nr. 3026.
[148] *DRH*, D. I, p. 455 ; *Ukb*, V, p. 533—534, nr. 3029.
[149] *A Magyarország és Szérbia...*, p. 205.
[150] Sebestyén, *op. cit.*, p. 34.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GHEORGHE I. FLORESCU

DUILIU ZAMFIRESCU : PUBLICIST ŞI MEMORIALIST*

În acţiunea nobilă, dar delicată, de restituire integrală a creaţiei lui Duiliu Zamfirescu, un loc important îl ocupă editarea publicisticii şi a memorialisticii romancierului diplomat. După ce în 1982 a apărut primul volum din publicistica celui care şi-a scris opera cu speranţa „de a deştepta în conştiinţa românilor ideea reintegrării în Dacia traiană", cum singur recunoştea, cinci ani mai tîrziu apărea încă un volum, în paginile căruia au fost reunite publicitica din anii 1909—1921 şi memorialistica de după 1914. Desigur, indiferent de perioada în care a fost gîndită, gazetăria zamfirescianâ îşi are semnificaţia ei, întrucît ea reprezintă un capitol distinct al scrisului uneia dintre personalităţile marcante ale literaturii române de la confluenţa secolelor XIX şi XX. Aşadar, atunci cînd judecăm publicistica romancierului care a realizat o operă unică pînă la el, ca dimensiune şi sinteză naţională, ne vom referi la fiecare articol de revistă sau de ziar ca la o etapă a unui travaliu continuu, ce nu poate fi discifrat decît abordîndu-l ca pe un tot indivizibil. Fără a intenţiona însă o pretinsă disociere valorică, se impune, credem, învederat faptul că publicistica inserată în cel de al şaselea volum de *Opere* se deosebeşte din anumite puncte de vedere de aceea profesată între 1881 şi 1908 şi inclusă în volumul cinci al aceleiaşi ediţii critice. Discursul rostit de Duiliu Zamfirescu la 29 mai 1909, intrînd în rîndul nemuritorilor, a marcat un moment *sui-generis* al evoluţiei activităţii sale ulterioare. Ruptura definitivă de Titu Maiorescu, survenită în 1913, acuzaţia de antipatriotism, atitudinea faţă de exigeţa şi modalitatea (ne)implicării României în primul război mondial, izolarea pe care şi-a impus-o un timp, funcţionînd totuşi ca delegat al României în Comisia Europeană a Dunării şi în Comisia Mixtă a Prutului, conferirea unor demnităţi academice şi scriitoreşti — Preşedinte al Societăţii Sriitorilor Români (1916) şi Vicepreşedinte al Academiei Române (1918) —, înregimen-

* Duiliu Zamfirescu, *Opere*, VI, Partea I, *Publicistică (1909—1916)*, Partea a II-a, *Publicistică şi memorialistică (1917—1921)*, Ediţie îngrijită de Ioan Adam şi Georgeta Adam. Note şi comentarii, indice şi glosar de Ioan Adam, Bucureşti, Ed. „Minerva", 1987, 380 şi 396 p.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tarea în Liga Poporului (3 aprilie 1918), accederea către un fotoliu senatorial (13 februarie 1920) și apoi către cel ministerial (13 martie 1920), dobîndirea mandatului de deputat (23 iunie 1920) și învestitura cu prepotența de președinte al Camerei (30 iunie 1920), cu care va mai fi onorat de două ori, s-au constituit, toate, în tot atîtea repere probante ale ultimilor 13 ani ai existenței aceluia căruia i se conferise într-un timp atît de scurt, ca o compensație parcă a unei tacit-blamabile renegări circumstanțiale, o „avalanșă" impresionantă de recunoașteri publice. Așadar, într-un interval relativ scurt, biografia lui Duiliu Zamfirescu a traversat o etapă foarte densă și complexă, de la intense trăiri personale, generate de însingurare și consecințele unor acte recriminatorii, pînă la implicarea plenară în consolidarea României noi. Or, confruntat cu o asemenea stare de fapt, era și normal ca publicistica pe care a semnat-o cu începere din 1909, cînd și vîrsta romancierului era alta, să difere, nu numai ca tematică, de cea anterioară. Motivațiile de ordin personal, determinante, uneori, în „arhitectura" publicisticii la care ne referim, nu pot fi întru totul explicate și deci justificate fără a avea în vedere mutațiile suportate de înaintarea generală a României după 1909 și mai ales după 1913-1914. Deci, volumul în discuție este unul definitoriu nu numai pentru gazetăria autorului *Vieții la țară*, ci și pentru activitatea desfășurată de el în domeniu vieții publice.

Cei doi editori, Ioan Adam și Georgeta Adam, s-au angajat la o muncă adeseori ingrată și plină de varii răspunderi, după o prealabilă apropiere — care se confundă de fapt cu o autentică cunoaștere — de viața și opera lui Duiliu Zamfirescu. Astfel, Ioan Adam, pe lîngă studiile publicate de-a lungul anilor, studii ale căror subiecte priveau biografia sau scrisul cronicarului Comănești enilor, a semnat în 1979 o apreciată carte intitulată *Introducere în opera lui Duiliu Zamfirescu*, după ce cu trei ani mai înainte definitivase o antologie *(Duiliu Zamfirescu interpretat de...)*, iar în 1980 îngrijise împreună cu Georgeta Adam monografia *Duiliu Zamfirescu*, de G.C. Nicolescu. Apariția primului volum al publicisticii zamfiresciene *(Opere*, V, 1982) i-o datorăm tot lui Ioan Adam, care a preluat de la Mihai Gafița tipărirea ediției critice a operelor celui născut într-o localitate vrînceană, localitate care ne amintește însă de Alexandru Suvorov. Prin urmare, Ioan Adam este — alături de N. Petrașcu și L. Predescu, ori de Mihai Gafița, Al. Săndulescu și G. C. Nicolescu, dar nu numai de aceștia — unul dintre exegeții consacrați ai celui căruia i-a editat nu demult publicistica și memorialistica.

În momentul în care cei doi cercetători își asumau responsabilitatea îngrijirii unei ediții critice a publicisticii și memorialisticii zamfiresciene, ei erau deja edificați asupra locului pe care îl ocupau acestea în economia de ansamblu a operei aceluia despre care Ioan Adam preciza, semnînd obișnuitul *Argument*, că anunța, „spiritul modern" (V, p. XIV) al literaturii române. Înainte de toate, însă, intenția majoră era aceea de a se restitui „circuitului critic și lecturii cititorului neprofesionalizat fața neștiută a unui clasic" (p. VIII), temă ce a suscitat, mai ales în ultimul timp, investigații diverse, dar care nu au ajuns să conveargă către un punct de vedere măcar conciliant, dacă nu identic. Chiar și în această situație,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ori tocmai de aceea, o opinie avizată, comportată de studierea întregii publicistici zamfiresciene, raportate la ansamblul unei opere recunoscute ca un cardinal punct de plecare, se impunea a fi avansată. Compulsînd întreaga publicistică a unuia dintre puţinele spirite europene ale literaturii române dintr-o epocă plină de contradicţii, Ioan Adam emendează sau nuanţează vechi aserţiuni, conchizînd că în cazul lui Duiliu Zamfirescu, „funciar ancorat în cotidian, articolul de jurnal ajunge literatură curată, «adevăr concentrat»“ (p. XII). Dar nu numai textele ce învederau o accentuată şi inevitabilă tentă ziaristică interesează, atît timp cît „captivantă stilistic şi incitantă ideatic este şi publicistica literară propriu-zisă“ (p. XIII).

Publicistica lui Duiliu Zamfirescu, adică materia volumelor V şi VI din *Opere*, reprezintă, aşa cum observă Ioan Adam în *Nota* ce precede primul articol de revistă, „sectorul cel mai puţin cunoscut al creaţiei scriitorului. Cu rarisime excepţii [...], precizează el, textele ce apar aici nu au mai fost editate niciodată, rămînînd pînă azi în paginile periodicelor unde au fost publicate prima oară“. Explicînd apoi criteriile editării, tot el notează că „am împărţit materia în două volume, cel din urmă fiind preponderent destinat comunicărilor academice. Am socotit necesară şi includerea unor eseuri de ordin istoric, politic, sociologic“, renunţînd totuşi la „un număr de texte de interes minor, nerelevante pentru posibilităţile scriitorului“ (V, p. XXV). Sumarul a fost alcătuit respectîndu-se principiul cronologic, oferindu-ni-se astfel o imagine temporal-caleidoscopică a evoluţiei publicistico-memoralistice a lui Duiliu Zamfirescu în ultimele două decenii ale existenţei sale. Să ne amintim că primul text antologat în volumul V era o cronică a unui spectacol de operă — *Hughenoţii*, de compozitorul german Giacomo Meyerbeer, în care soprana italiană Maria Mantilla interpreta unul dintre rolurile principale, cronică intitulată *Hughenoţii şi Mantilla* şi apărută în „România liberă“ din 22 ianuarie 1881. Cele 478 de pagini ale volumului se încheiau cu un articol aniversar — *Leon Tolstoi* („Convorbiri literare“, nr. 8, August 1908, pp. 113—115) —, ce-şi propunea să consemneze împlinirea a opt decenii de viaţă a marelui scriitor rus, revenind de fapt asupra unui subiect care îl captivase cîndva. Cel de-al doilea volum de publicistică se deschide cu *Poporanismul în literatură*, discursul de recepţie rostit de scriitor la 29 mai 1909, cu prilejul intrării sale în cel mai înalt forum de cultură al ţării, şi se încheie cu articolul *D-l Matei Cantacuzino*, un portret care poate oricînd sta alături de cele creionate de N. Iorga în *Oameni cari au fost*. Discursul a apărut în broşură, în septembrie 1909, iar articolul a fost publicat în „Îndreptarea“, la 16 februarie 1921.

Volumul VI a fost împărţit aşadar în două părţi, totalizînd 776 de pagini, deci cu aproape 300 mai multe decît cele rezervate publicisticii anilor 1881—1908. În prima parte au fost publicate 32 de texte, ce însumează 229 de pagini, texte care reprezintă şase comunicări academice (1909, 1911—1912, 1914—1916), discursul ţinut sub cupola Academiei Române cu ocazia alegerii ca membru activ a lui G. Coşbuc (1916), trei expuneri rostite în acelaşi cadru, prilejuite de învestitura ca membrii corespondenţi ai prestigiosului forum a lui I.A. Bassarabescu (1909), a lui

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pompiliu Eliade (1912) și a lui Al. Tzigara-Samurcaș (1915). În sumarul acestei părți mai sînt incluse 11 rapoarte care luau în discuție mai multe volume ce concurau la obținerea a diferite primii academice, volume semnate de Șt. O. Iosif și Dimitrie Anghel (1909), Gh. Becescu-Silvan (1909), C. A. Léautey (1911), Radu D. Rosetti (1911), Panait Cerna (1912), Cincinat Pavelescu (1912), George Murnu (1913), George Pavelescu (1914), Ion Al. George (1914), P. Dulfu (1914), Olimpia Teodoru și V. Teodoru-Doru (1914), Ioan Dragoslav (1915) și I. C. Vissarion (1916). Pe lîngă toate, mai întîlnim un raport (1910) ce recomanda prezentarea studiului *Scrierile muzicale ale lui Dimitrie Cantemir, domnul Moldovei*, aparținînd lui T. T. Burada, într-o ședință publică a Academiei și includerea acelui studiu în „Analele Academiei Române", un text aniversativ — *Eminescu* —, prilejuit de comemorarea unui sfert de veac de la trecerea în nemurire a geniului poeziei românești (1914) și nouă articole — cele mai multe cu caracter polemic — apărute în diverse reviste și ziare ale epocii în 1909, 1911—1912 si 1915—1916. În cealaltă parte au fost antologate 47 de texte, reprezentînd 163 de pagini. De această dată tabla de materii este mai puțin diversă, ea rezumîndu-se la un discurs academic, pronunțat la 23 octombrie 1918, în momentul intrării în Academie, ca membru activ, a lui Al. I. Brătescu-Voinești, la un raport (1919) prin care propunea volumul *Munții*, al lui Demostene Botez, pentru Premiul Adamachi, la un reportaj parlamentar (1920) și la 44 de articole de ziar, apărute în 1918 (23), 1919 (14), 1920 (5) și 1921 (2). Textele la care ne-am referit au fost publicate în revistele „Convorbiri literare", „Minerva" și „Flacăra", în ziarele „Românul", „Renașterea română" și îndeosebi în „Îndreptarea", precum și în „Analele Academiei Române".

O secțiune a părții a doua (pp. 167—231), intitulată *Din manuscrise*, este rezervată memorialisticii, publicată mai înainte doar fragmentar. Editorii au inclus aici zece texte, dintre care primele șase au fost preluate din acel faimos, de un timp, caiet secret care se păstrează la Biblioteca Națională. Celelalte patru, provenite din fondurile aceleiași biblioteci, au fost scrise în ocazii diferite, pe foi volante sau într-un alt caiet.

Notațiile memorialistice ale diligentului diplomat, a căror existență o divulga chiar el în 1919, au început a fi redactate în 1914, fiind destinate, după caracterul lor secret, posterității, cum de altfel recunoștea și autorul lor atunci cînd preciza că „ele sunt menite să nu vadă lumina decît după moartea mea, deoarece sunt hotărît să spun lucrurile limpede, fără cruțare, pentru timpul și oamenii de azi" (p. 174). Precauția scriitorului era explicabilă atîta vreme cît observațiile sale vizau pe unii dintre înalții demnitari politici ai vremii. Nu a fost singurul care nu a rezistat tentației de a scrie o *historia arcana* a unei perioade deosebite. Nici nu e nevoie, numaidecît, să ne întoarcem la Procopius din Caesarea ori Saint-Simon pentru a găsi un corespondent predispoziției zamfiresciene către istoria secretă. În epocă, chiar, Octavian Goga — și nu numai el —, „tiranizat" de același impuls, a procedat la fel, schițînd vitriolantele *Fărămituri dintr-o prăbușire*, atît de asemănătoare cu notațiile viitorului său conmiliton politic. Fiecare pagină a acestor consemnări memorialistice își are importanța sa documentară. Mai interesante, însă, ni se par

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cele în care au fost conturate *portretele,* începute la București, în august 1914, cum singur preciza, continuate în refugiu, la Odessa, și încheiate în țară, în 1920—1921. Printre cei ale căror „efigii tainice" au fost schițate de un Duiliu Zamfirescu aflat față în față numai cu sine se numărau D. A. Sturdza, P.P. Carp, Al. Marghiloman, Ioan C. Grădișteanu, Vintilă Brătianu și Ion I. C. Brătianu. Justificîndu-și gestul, care altă dată și l-ar fi reprimat, el își prefața *portretele* cu o explicație verosimilă deși conjuncturală : „Împrejurările tragice prin care trece Europa, în urma războiului universal, mă îndeamnă să scriu aceste note, din punct de vedere românesc" (sic !) (p. 174). Și cum toate întreprinderile de acest gen nu pot eluda subiectivismul, transformîndu-se pe alocuri în pledoarii *pro domo,* adresate posterității, cu intenții bine definite, nici însemnările secrete ale fostului magistrat nu au putut ocoli o asemenea tentație. Paginile în care sînt relatate peripețiile refugiului (1916—1918) și mai ales tonul apologetic al unui excurs întru totul plauzibil de altfel — *Pentru ce am fost contra războiului* — vin să demonstreze o asemenea afirmație.

Astăzi, cînd „judecata imparțială a istoriei", pentru care publicistul avea un respect nedezmințit, s-a pronunțat asupra activității sale jurnalistice, putem conchide că unele dintre textele editate în cel de al șaselea volum de *Opere* au o semnificație literară deosebită, dublată, bineînțeles, de o plurală valoare informațional-istorică. *Poporanismul în literatură,* cu toată „odiseea" pe care a declanșat-o, *Metafizica cuvintelor și estetica literară, Sufletul războaielor în trecut și în prezent, Bosforul și Dardanelele față de interesele românești, Cîteva cuvinte critice, Poeții și politica* etc., precum și ziaristica practicată la „Îndreptarea", oficiosul Ligii Poporului și al Partidului Poporului, ni-l relevă pe Duiliu Zamfirescu așa cum a fost el, atunci cînd, bunăoară, dialogînd cu propriu-i suflet, recunoștea că „tu ești o harfă eoliană, care cu fiecare vînt cînți pe o altă notă și cu fiecare vibrare tremuri în alt fel, iar eu palpit cu tine atît de dureros, încît inima își închide valvulele, să nu se rupă" (II, p. 144). Ca diplomat, adică în cele aproape două decenii cît s-a aflat departe de patrie, fostul colaborator al „Literatorului" se considera unul dintre cei ce și-au „petrecut o viață printre străini, luptînd să apărăm drepturile și prestigiul țării" (I, p. 118). Fire independentă și veșnic circumspectă, conștient de valoarea scrisului său, el nu s-a eschivat de la a recunoaște (1909) că „epoca noastră trăiește sub înrîurirea romantică a farmecului eminescian" (I. p. 53), pentru ca în 1914 să observe că „cu cît trece vremea, cu atît Eminescu se înalță" (p. 136), fapt unanim relevat astăzi, uneori ca o „concluzie" de ultimă oră. În sfîrșit, nimeni n-a descifrat esența adevărată a ipostazei sale de politician așa cum singur a reușit în multe dintre excursurile sale jurnalistice. „Pînă astăzi — se confensa el în „Îndreptarea", la 28 aprilie 1918 — nu am făcut politică, dar în toate manifestările mele intelectuale, în însăși viața mea *trăită,* am rămas credincios doctrinei himerilor" (II, p. 13).

Despre cele 89 de texte, ale căror dimensiuni variază între una și 35 de pagini, publicate în *Opere,* VI, se pot spune multe lucruri. *Argumentul* semnat de Ioan Adam, ca preambul al publicisticii zamfiresciene,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

probează cum nu se poate mai bine acest fapt, complinind, chiar dacă o prefațează, o întreprindere realizată exemplar de cei doi editori. Depistarea textelor, transcrierea, selecționarea, ordonarea, colaționarea lor etc. sînt doar cîteva dintre operațiunile, în ultimul rînd de rutină, ale unui demers științific ce se consumă într-un anonimat solemn și demn, ca singura mulțumire a unui efort ce nu va putea fi niciodată apreciat exact, cu atit mai mult atunci cînd el a fost însușit ca un sacerdoțiu.

În *Nota* de care am amintit sîntem avertizați că „în cadrul aparatului critic am încercat să sintetizăm — în ordinea esențialului — toate informațiile de care dispunem referitoare la personaje, personalități, situații literare, istorice, politice, diplomatice, semnalînd, cînd a fost nevoie, evoluția părerilor lui Duiliu Zamfirescu față de ele. Totodată, am urmărit ecoul în epocă și în posteritate al eseurilor importante" (V, p. XXVI). O asemenea declarație nu a rămas un enunț asertoric. *Notele și comentariile* semnate de Ioan Adam impresionează prin acribie, claritate, probitate, prin detașarea ironică ori implicarea afectivă cu care au fost formulate, prin gustul pentru integral și investigarea tuturor „dedesubturilor" situaționale, a complicațiilor și a circumstanțelor rămase încă nedescifrate în detaliu. Atunci cînd se impune, comentariile sale se transformă într-o adevărată arheologie documentaristă, permițîndu-i să demonteze și să explice cele mai ascunse tîlcuri ale textelor pe care le discută. Notațiile prilejuite de aceste virtuale incursiuni „detectiviste" nu redeschid doar un „dosar", ci elucidează „cazul", aducîndu-l cu informația la zi. Cînd împrejurările au reclamat ca un comentariu să fie întregit de anumite note, toate acestea sînt la obiect, concise și incitante.

Pentru a nu rămîne la stadiul aprecierilor de ordin general, pasibile a fi considerate drept depoziții de complezență, să încercăm a prezenta cîteva exemple. *Poporanismul în literatură*, bunăoară, discursul de recepție rostit de Duiliu Zamfirescu la intrarea în Academie, are, publicat în acest volum, 35 de pagini. Comentariile și notele rezervate acestui text însumează aproape 46 de pagini, dar tipărite cu litere mici. Nu greșim cu nimic considerînd demersul lui Ioan Adam un studiu autentic, în care informația doctă, dobîndită după cercetări realmente deconcertante, precum și pertinența interpretării i-au permis să clarifice un „caz" care a făcut epocă și ale cărui ecouri mai pot fi auzite și azi. Un alt exemplu, la fel de relevant, este și acela oferit de scrisoarea adresată de scriitor la 4 noiembrie 1920, în calitate de președinte al Camerei, directorului ziarului „Îndreptarea", scrisoare intitulată *Campania contra „Reșiței"*, publicată pe 7 noiembrie 1920. Textul scrisorii are mai puțin de două pagini. Comentariul lui Ioan Adam are peste 14 pagini, în care este reconstituit, ireproșabil, dosarul „afacerii Reșița". Și toate comentariile sînt la fel, de vreme ce textele propriu-zise, publicate în acest volum, însumează 452 de pagini iar notele și comentariile care le însoțesc ajung pînă la 277 de pagini.

Adnotînd publicistica zamfiresciană, întrucît altfel editarea ei se reducea la un act de calchiere diletantistă, Ioan Adam s-a afirmat din nou nu numai ca un excelent cunoscător al vieții și al operei lui Duiliu Zamfirescu, dar și ca un exeget de marcă al fenomenului zamfirescian, cît este

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

el cuprins în publicistica romancierului, dar nu numai atît. În plus şi chiar înainte de toate, Ioan Adam ni se înfăţişează ca un fin cunoscător, uneori pînă la amănuntul ce scapă chiar şi specialistului, al realităţilor politice ale epocii la care se referă, precum şi al cadrului diplomatic sau al raporturilor internaţionale caracteristice ultimelor două decenii ale secolului al XIX-lea şi al primelor două ale secolului nostru. Demersul său nu era posibil, bineînţeles, fără a cunoaşte evoluţia vieţii literare naţionale dintr-un interval definitoriu pentru viitorul romanului şi al poeziei româneşti moderne.

Atent şi competent, Ioan Adam adaugă notelor şi comentariilor sale şi un *Glosar pentru volumele V şi VI* (pp. 367—396), în care explică sensul a 57 de cuvinte ieşite azi din uz sau a căror circulaţie a devenit mai restrînsă. În sfîrşit, editorii îşi încheie demersul cu un *Indice de nume* (pp. 371—394), nu numai complet, dar şi absolut necesar.

Editarea publicisticii şi a memorialisticii zamfiresciene răspunde unui imperativ al culturii şi al vremurilor noastre, deopotrivă. Aşa cum remarca Ioan Adam în *Argumentul său,* „critica a insistat pînă acum asupra laturii «estete», «distinse» a personalităţii sale. Însă sosia insului ce se voia mereu guvernat de un «sentiment pudic de estetică imanentă» este *gazetarul politic,* pamfletarul sarcastic şi inventiv, comparabil în unele pagini cu Eminescu şi Vinea" (V, p.XI). Cunoscîndu-i publicistica şi însemnările secrete descoperim încă o dimensiune a unei individualităţi complexe, ce a ilustrat atîtea domenii ale spiritualităţii româneşti dintr-o epocă nu lipsită de evenimente şi fenomene fundamentale, intrate în istoria neamului.

Publicistica şi memorialistica lui Duiliu Zamfirescu ne dezvăluie o lume seducătoare, unică, dar adeseori uitată. Însă mai fascinant decît toţi şi toate ni se relevă Duiliu Zamfirescu, acela care, către sfîrşitul vieţii, după ce cunoscuse lumea şi crease o alta în romanele şi poeziile lui, după ce se confruntase cu tribulaţiile dar şi cu onorurile de a fi fost diplomat, academician, parlamentar, ministru etc., recunoştea că „a cînta pururea, a rămînea singur şi a fi nefericit este partea celor buni" (II, p. 16).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PAUL MIHAIL

VECHI TIPĂRITURI ROMÂNEȘTI (1831—1871) (III) *

45. *Tedeum de mulțumire,* Bolgrad, 1863, lb. română.

Rugăciunea care se cetește la Tedeum de mulțămire.

Început : După ecfonisul (vozglasul) ecteniei îndoite... Arhiereul ori preotul cu capul descoperit cetește cu toată umilința :

Doamne Iisus Hristoase... aducem mulțemire... pentru binefacerile ce ai dăruit binecredinciosului nostru Domnu ALEKSANDRU IOAN și soției sale binecredincioasei Doamna ELENA...

În folio, 35,5×21 cm. Hîrtie albă subțire. Textul are 35 rînduri cu literă mare. Nu are menționat anul și locul tipăririi. Din corespondența necatalogată a Episcopului Melchisedec al Ismailului, către Ion Mandinescu, directorul Cancelariei, de la Biblioteca Centrală Universitară din Iași, aflăm că Episcopul dădea următoarele dispoziții :

„Caută să se aducă foile cu *Tadeumul de mulțemire* de la Tipografia Schoalei Centrale de la Bolgrad și trimite-le pe la proestoși spre a fi împărțite pe la biserici". București, aprilie 3, 1863.

Transcriere în Arhivele Statului Iași, Fondul Paul Mihail, după exemplarul văzut la preotul A. Berov, la Cotu Chitaiului, jud. Ismail, în 1932. *(Fig 16).*

46. *Slujba preacuvioșilor Chiril și Metodiu,* Chișinău, 1865, lb. română.

La cele cunoscute [1] se adaugă :

Următoarele fețe bisericești și blagocini și protoierei au cumpărat și distribuit cartea pe la biserici, în 1865 :

	ruble	cop.
1. Luca Lașcov (nr. 430/26 oct.) pentru 31 exemplare	8	68
2. Arhim. Serafim (nr. 250/27 oct.) pentru 4 exemplare	1	12

* Primele două părți s-au tipărit în *AIIAI,* XXV/2, 1988, p. 483—500 și XXVI/1, 1989, p. 551—573.

[1] Paul Mihail, *Tipărituri românești în Basarabia de la 1812 pînă la 1918,* București, 1941, p. 129.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

РУГЪЧІУНЕА

КАРЕА СЕ ЧЕТЕЩЕ ЛА ТЕДЕЪМ DЕ МЪЛЦЕМІРЕ.

Dупъ Екфонісъл (Возгласъл) Ектеніеі ꙟndoitе, ꙟнчепънd гоці. Dіаконъл зіче: Dомнълъі съ не ругъм. Хоръл: Dоамне міловеще. Іаръ Архіереъл орі преотъл, къ капъл dескоперіт четеще ку тоатъ ъмілінца:

Dоамне Іісусе Хрістоасе Dъмнезеъл ностру. Dъмнезеъл ꙟнdъръріlор шi а тоатъ мілостівіреа, а къруia мілъ есте немъсуратъ, шi іубіреа de оамені adънк не ажунс. кътръ а Та мілостівіре къзънd, ку фрікъ шi ку кутремур, ка ніще шербі невреdнічі, ку смереніе акум adучем мулцуміре кашеі мілостівіреі Тале пентру біне-фачеріле че аі dъруіт біне крединчіосулуі ностру Dомнъ АЛЕКСАНDРЪ ІОАН шi соціеі сале біне крединчіоасеі Dоамна ЕЛЕНА. шi ноъ тутурор шербілор Тъі; шi ка пре Dомнул шi стъпънул шi біне-фъкъторіул Те слъвім, Те лъуdъм, ꙟці мулцумім шi Те пърім шi ꙟнкінъм Та кълzіd, іаръші мулцумім, ругънd ка аміlоацъ се мъсурата шi несп[illegible] Та мілостівіре, ка пречум аі біне-воіт акум а прімі ругъчіуніле шербілор Тъі, шi ꙟі ꙟмпреdнічіт ку мілостівіре а ле каdеа ꙟнтъмпла; аша шi de акум ꙟнаінте ꙟмпреdнічеще не тоці крединчіоші Тъі а спорі ꙟн dрагостеа кътръ Тіне шi ꙟнтре тоцt оамені чеі біне, шi а къщіга de ла Тале біне-фачері. Соборніческ Біcepiка Та, Царъ ачаста, ꙟнтръ кареа се преслъвеще нумеле Тъъ. Четатеа (орі сатул) ачаста, шi пе біне крединчіосул ностру Dомнъ АЛЕКСАНDРЪ ІОАН ꙟмпреънъ ку соціе Са біне крединчіоаса Dоамна ЕЛЕНА шi пре тоці чеі че съ аdунат спре слава шi мулцуміреа Прошіеі Тале чеі сфінте, іскъвещеі de тоатъ релеі ꙟнтъмплъре, дъруінdъле пачe шi лінішке, шi ꙟмпреdнічеще тот деауна мулцуміре а аdуче, чеlе преа вніне кругі шi а къпта Цie ка чел фъръ de ꙟнчепут аl Тъъ Пърінте, шi ку преа сфънтул шi бунул шi de віацъ фъкъторіул Тъъ Dухъ: Dумнезеълуі челуі слъвіт ꙟнтръ о фіінцъ. (шi ꙟндатъ ку глас маі ꙟналт.)

Славъ Ціе Dумнезеълуі ностру, dътъторіулуі de біне, ꙟн вечіі вечілор.

Fig. 16

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

3.	Ioan Malenețchi (nr. 468/2 noiem.) pentru 32 exemplare	8	96
4.	Spoială (nr. 350/6 noiem.) pentru 34 exemplare	9	52
5.	Ghepețchi (nr. 232/15 noiem.) pentru 25 exemplare	7	
6.	Margina (nr. 189/22 noiem.) pentru 29 exemplare	8	12
7.	Arhim. Varlaam (nr. 160/23 noiem.) pentru 4 exemplare	1	12
8.	Neaga (nr. 638/14 noiem.) pentru 30 exemplare	8	40
9.	Sudachevici (nr. 258/1 dec.) pentru 23 exemplare	6	44
10.	Teodor Podgurschi (525/12 dec.) pentru 26 exemplare	7	28
11.	Nemțan (nr. 547/19 dec.) pentru 19 exemplare	5	32
12.	Ioan Chirilov (nr. 613/20 dec.) pentru 31 exemplare	8	68
13.	Vasilie Baidan (nr. 129/21 dec.) pentru 30 exempare	8	40
14.	Grigoriev (nr. 184/31 mai 1866) pentru 47 exemplare	13	16
15.	Irineu (nr. 110/11 mai 1867) pentru 23 exemplare	6	52

Transcriere în Arhivele Statului Iași, Fondul Paul Mihail, după dosarul nr. 563/1867, f. 53, Casa Arhierească din Chișinău.

47. *Ceaslov*, Chișinău, 1867, lb. română.

La cele cunoscute[2], se adaugă că prin ucazul nr. 4372 din 19 mai 1867 Consistorul Duhovnicesc din Chișinău poruncește Conducerii economice a Casei Arhierești să tipărească *Ceaslov* în format mic în limba moldovenească, necesar pentru școalele primare.

Transcriere în Arhivele Statului Iași, Fondul Paul Mihail, după dosarul nr. 43/1867, f. 19, Casa Arhierească din Chișinău.

48. *Vedomostele Eparhiei Chișinăului*, revistă, Chișinău, 1867—1868, lb. rusă și română.

La cele cunoscute[3], se adaugă cuprinsul :

Început : 1 iulie (nr. 1) anul 1867.

I. Hotărîrile Ocîrmuirei. Ucazul Prea Sfîntului Îndreptătoriului Sinod Înalt Preosfințitul Antonie Arhiepiscopului Chișinăului în limba rusească cu tălmăcire pe limba cea de loc, moldovenească (p. 1—6).

II. Hotărîrile stăpînirei de Eparhie (p. 6—10). Programa Vedomostiilor Eparhiei Chișinăului (p. 11—16) (p. 15 nr. 7). Alcătuiri din partea istoriei vechimilor și a statisticei Eparhiei Chișinăului, care lămuresc istoria bisericii ei și a ocîrmuirei ei, istoria așezărilor ei și a zidirilor, precum anume : a mănăstirilor, soboarălor, școlilor, umblărilor cu procesia bisericească.

15 iulie (nr. 2) anul 1867. I. Hotărîrile Ocîrmuirei. Pentru trimitere în vremea sa la Împărăteasca Academie de învățături din S. Peterburg cîte un eczemplar de Vedomostii Eparhialnice, care se tipăresc și de alte tipărituri ale tagmei duhovnicești (p. 17—19).

II. Hotărîrile stăpînirei de Eparhie (p.19—24).

---

[3] *Ibidem*, p. 139—141.

[2] Paul Mihail, *op. cit.*, p. 137.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1 august (nr. 3) anul 1867. I. Alexandru al doilea, Împăratul. Manifest : „În 10 zile a lunii curgătoare Prea iubitul fiul Nostru, marele cneaz Vladimir Alexandrovici au ajuns vîrsta cea hotărîtă de zacoanele temelnice a Împărăției pentru împlinirea anilor... S-au dat în S. Peterburg, la 17 zile aprilie, în anul de la nașterea lui Hristos 1867, iar al împărăției al 13-lea (p. 25—26).

Hotărîrile ocîrmuirei... Pentru înfățoșarea înștiințărilor de predmetul așezării pe la Seminarii a Școalei de duminică (p. 27—29).

II. Hotărîrile stăpînirei de Eparhie. Dările de știre... de la ghenarie anul 1867, cu nr. 5 pe predmetul așezării Școalelor de duminică la Seminariu Chișinăului (p.29—37).

15 august (nr. 4) anul 1867. I. Alexandru al doilea Împăratul. Manifest : „Prea iubita nepoata Noastră mare cnejnă Olga Constantinova... se cunună cu Măria Sa Gheorghii Craiul ellinilor... iar astăzi 26 iunie am logodit prea această iubita noastră păreche (p. 37—42).

II. Hotărîrile stăpîniei de Eparhie (p. 42—44).

1 septemvrie (nr. 5) anul 1867. I. Ucazuri de la Îndreptătorul Sinod (p. 44—49).

2. Hotărîrile stăpînirei de Eparhie (p. 49—51). Înștiințare (p. 52).

15 septembrie (nr. 6) anul 1867. I. Punirile la cale a Prea Sfîntului Sinod... 1. Prefacerea duhovnicești lor Seminarii și școli după ustavurile și staturile cele nou, să se înceapă în curgătoriul an 1867 (p. 53—62).

II. Punerile la cale a stăpînirei de Eparhie (p. 62—66). Ucaz : „Să se facă cunoscut căutătorilor după școlile de prin sate... că bucoavne rusești și moldovenești și ceasloave în formă mică pe limba moldovenească sînt de vînzare în dugheana cărților a Casei Arhierești din Chișinău...“ (p. 66).

1 octombrie (nr. 7) anul 1867. I. Punerile la cale a Prea Sfîntului Sinod... Așezarea pentru Comitetul de învățătură la Prea Sfîntul Sinod (p. 67—76).

II. Punerile la cale a stăpînirei de Eparhie (p. 77—78).

15 octombrie (nr. 8) anul 1867. I. Hotărîrile Prea Sfîntului Sinod (p. 79—81).

II. Punerile la cale a stăpînirei de Eparhie (p. 81—86) Punerea la cale a pravleniei Seminariei din Chișinău (p. 84—86).

1 noiembrie (nr. 9) anul 1867. I. Alexandru al doilea, Împăratul, Manifest din 15 octombrie a. c. despre cununia în biserica sobornicească a Curții de iarnă, a marei cnejne Olga Constantinova cu Craiul ellinilor Gheorghie I-iu (p. 87—88).

II. Hotărîrile Prea Sfîntului Sinod, prin care s-au dat blagoslovenie pentru daniile făcute în folosul bisericilor : văduvei de negustor Anei Durduf, pentru zidirea bisericii în satul Beștemac, ținutul Bender pentru suma de 17000 ruble, poporănilor din satul răzășesc Cornești, ținutul Iași, pentru suma de 8572 ruble, etc. (p. 89—96.) De la cancelaria Oberprocurorului a Prea Sfîntului Sinod (p. 96—97). Punerile la cale a stăpînirii de Eparhie (p. 98—100).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

15 noiembrie (nr. 10) anul 1867. I. Hotărîrea Prea Sfîntului Sinod. Pentru așezarea ucenicilor Duhovnicești Academii... pe la locuri de învățători în Seminarii (p. 101—105).

II. Punerile la cale a stăpînirii de Eparhie (p. 105—109).

1 decembrie (nr. 11) anul 1867. I. Hotărîre de stăpînire (p. 112—119) privitoare la iarmaroacele ținute duminica.

II. Punerile la cale a stăpînirii de Eparhie (p. 120—125).

15 decembrie (nr. 12) anul 1867. I. Hotărîre de stăpînire (p. 126—134) privitor la schimbarea ținerii iarmaroacelor de duminică.

II. Pentru însemnarea pensiei oarecărora fețe din tagma duhovnicească (p. 135—136).

III. Punerile la cale a stăpînirii de eparhie (p. 137—139).

1 ianuarie (nr. 13) anul 1868. I. Punerile la cale a stăpînirii. Ucazul Preasfîntului Îndreptătoriului Sinod. Pentru rînduiala predstavlesirii feților duhovnicești din Eparhie către ajutoriu (p. 140—144).

II. Punerile la cale a stăpînirii de eparhie (p. 145—149).

15 ianuarie (nr. 14) anul 1868. I. De la Preasfîntul Sinod, Preasfințitului Antonie... Pentru ca să se dea voe călugăriților Capitolinei și Zinoviei de a face adunare jărtvilor în folosul mănăstirii femeești din Kazanlîc (Bulgaria) (p. 150—152).

II. Punerile la cale a stăpînirii de eparhie (p. 152—155).

III. Înștiințare. Pentru podreaduri (p. 155—157).

1 februarie (nr. 15) anul 1868. I. Punerile la cale a stăpînirii. Supt nr. 52 după Preaînalt întărita socotință a Sfatului Împărătesc, pentru de a se da fețelor tagmei duhovnicești dreptate de a primi ordenul Sfintei Annei a 3-lea rînd, după așezare, pentru trudele cu învățătura norodului (prostimei) (p. 158—161).

II. Pentru însămnarea fețelor din tagma duhovnicească ajutoriu de o vreme (p. 161—164).

III. Punerile la cale a stăpînirii de eparhie (p.165—168).

IV. Înștiințare. În zioa de 27 octomvrie anului trecut 1867, Împărătească Sa Mărire Doamna Împărăteasa Maria Alexandrovna, la vremea pornirii din Chișinău, au binevoit a face dar surnumerarului învățătoriu (fiind că s-au precurmat învățarea limbei moldovenești în Ghimnazia din Chișinău) acestei Ghemnazie consilierului de collegie I.P. Doncev cu inel cu diamanturi și smaragd pentru închinarea Măriei Sale elementarele (cărți de învățat) de limba română, compuse de dînsul (p. 168—170).

V. În Chișinău, la librăria lui Lion, drept casa lui Nicopolschi, au intrat de vînzare : Elementare (Valaho-moldave) rumânești : Cursul primitiv de limba română și Abeceda rumână, compuse de I.P. Doncev (p. 170—171).

VI. Sfatul Școalei fecioarelor tagmei duhovnicești din Chișinău aduce deplina recunoștință și mulțămire fețelor care au făcut jertviri în folosul școalei în curgerea anului 1867 : Dna epitropeasa școalei Ana Katacazi — 100 ruble,... d. pomeșcec Ilie Botezat — 110 ruble, preotul din satul Cioresti Constantin Treiboi — 100 ruble, preotul din satul Frăsinești Ioan Vedrașco — 100 ruble, etc. (p. 172—173).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

15 februarie (nr. 16) anul 1868. I. Punerea la cale a Preasfîntului Sinod (p. 174—177).

II. Ucazurile Duhovniceştii Consistorie a Chişinăului (p. 177—179).

III. Punerile la cale a stăpînirii de Eparhie (p. 180—185).

1 martie (nr. 17) anul 1868. I. Arătarea Prea Înaltei mulţămiri (p. 186—187).

II. Punerile la cale a stăpînirii... Spre a da feţelor tagmei duhovniceşti dreptate se priimească ordinul sfintei Annei treptei al treilea, după statutul pentru osteneli la învăţătura norodului (p. 187—189).

III. Pentru copiei (sic) preoţilor şi a diaconilor, ce au intrat în slujba ostăşească, după învolnire din tagma duhovnicească. (p. 190—191). 191).

IV. Punerile la cale a stăpînirei de Eparhie (p. 192—196).

15 martie (nr. 18) anul 1868. I. Punerile la cale a Preasfîntului Sinod... pentru facerea bibliotecilor pe la biserici şi izvodul cărţilor duhovniceşti care se cunosc de trebuinţă pentru aceste biblioteci... (p. 199—205).

II. Punerile la cale a stăpînirei de Eparhie (p. 206—214).

1 aprilie (nr. 19) anul 1868. I. Punerile la cale a Preasfîntului Sinod... referitor la închiderea schitului sfinţitului mucenic Terapont ce se află pe Dunăre (p. 215—218).

II. Ucazul Preasfîntului Sinod de la 28 dechemvrie anului 1867, cu nr. 57, pentru metodul învăţăturii tablelor în seminariile şi şcolile duhovniceşti (p. 218—222).

III. Punerile la cale a stăpînirii de Eparhie (p. 222—226).

15 aprilie (nr. 20) anul 1868. I. Prea Înalt ucaz. Pentru schimbarea bileturilor (bumaşcelor) crezătoare pe asemine şi a modelelor (formelor) celor noue (p. 226—231).

II. Punerile la cale a Preasfîntului Sinod... că toate jalobile... pentru însemnarea locurilor preoţeşti sau dăscăleşti după copiii sau după rudenii vor fi lăsate fără de căutare... (p. 231—232).

III. Punerile la cale a stăpînirii de Eparhie (p. 232—235).

1 mai (nr. 21) anul 1868. I. Prea Înaltă Gramotă. Preasfinţitului Antonie, Arhiepiscopului Chişinăului şi Hotinului (p. 236—237).

II. Punerile la cale a Preasfîntului Sinod... că čilenii priciturilor bisericeşti, împotriva zaconului, numărînd pămîntul bisericesc ca cum ar fi a lor de moştenire, îl dau în năimală la alte feţe... (p. 237—239).

III. Punerile la cale a stăpînirei de Eparhie (p. 239—244).

15 mai (nr. 22) anul 1868. I. Ocîrmuitoarele puneri la cale... Atîrnat de darea supt zălogire şi ajutorinţilor pe o vreme la întîmplare de arderi de focuri (p. 245—250).

II. Atîrnat de dreptăţile şi protiilor starostilor bisericeşti din sătenii (robii) cei pe o vreme-îndatoriţi. (p. 251—256).

III. Scoatere din dèla pentru însemnarea de leafă blagocinului Grigorii Nemţan de duhovniceştii cii din olatul lui (p. 256—258).

IV. Punerile la cale a stăpînirei de Eparhie (p. 259—261).

1 iunie (nr. 23) anul 1868. Alexandru al II-lea Împăratul. Manifest : „La 6 zile Mai, Iubita noastră noră... s-au slobozit de însarcena-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rei cu nașterea Nouo nepot... numit Nicolai" (p. 262—263). Forma de Ectenia cea mare (p. 264—269).

II. Ucazul Prea Sfîntului Sinod din 17 aprilie anul 1868 pentru slobozirea cilenurilor celor de la Pravleniile Seminariilor și a școlilor.. a cerceta în ceasurile de învățătură classurile în seminarii și în școli (p. 269—271). Punerile la cale a stăpînirii de eparhie (p. 271—275).

15 iunie (nr. 24) anul 1868. I. Ucazurile Prea Sfîntului Sinod.., ca înștiințările pentru școlile de popoară-bisericești... să se trimită... către însemnata vreme... (p. 276—277).

II. Pentru orînduiala înfățoșării de a primi pensiile... pentru slujba lor în ocîrmuirea duhovnicească (p. 278—284). Punerile la cale a stăpînirii de Eparhie (p. 285—290).

Volum legat, în 23 × 16,5 cm. Textul în lb. română în dreapta, în stînga cel în limba rusă, caractere ruse civile, numai la p. 264—269 cu caractere chirilice.

Transcriere în Arhivele Statului Iași, Fondul Paul Mihail, după originalul care se păstra la preotul Constantin Popovici din Chișinău.

49. *Pravile pentru vînzarea lumînărilor,* Chișinău, 1868, lb. rusă și română.

La cele cunoscute[4] se adaugă că prin adresa din 6 februarie 1869, cu nr. 68, Cancelaria Sf. Sinod cere un exemplar din *Pravile pentru vînzarea lumînărilor,* întrebînd Conducerea economică a Casei Arhierești din Chișinău motivul retipărirei.

Cu raportul din 13 februarie 1869, se înaintează un exemplar din *Pravile* tipărite, raportînd că amintitele *Pravile* s-au tipărit în 1868, fără nici o schimbare sau adaos în l. rusă și română, de pe originalul aprobat de Sf. Sinod a *Pravilelor vînzării lumînărilor* în bisericile eblastiei Basarabiei, introduse în biserici din 1840. De fapt pravilele erau tipărite în 1838.

Transcriere în Arhivele Statului Iași, Fondul Paul Mihail, după dosarul nr. 73/1869, p. 3, Casa Arhierească Chișinău.

50. *Registru de pomeniri,* Chișinău, 1869, lb. română.

Început : *Izvodul A.*

De pomenirile cele ce se săvîrșesc în fiește carele an la feliuri de luni și de zile, pentru Marii Domni și Împărați și Împărătese, pentru Țari și Țarițe și pentru Înalta lor familie, cu arătare, în care anume zile pentru cine se cade să se săvîrșească pomenire după orînduiala bisericească, pre lîngă cealaltă sfîntă slujbă bisericească (f. 1).

Lunile și zilele. Pentru cine anume, (f. 1v. — 2, 3, 4, 5, 6, 7).

5-le. Iar de se vor întîmpla pomenirile pentru careva din acele persoane să fie între sîmbăta lui Lazar și între lunea săptămînii Tomei, în duminica stîlpărilor și în săptămînile patimilor și ceii lumi-

[4] Paul Mihail, *op. cit.*, p. 141—142.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nate, apoi pentru toate acele să se săvîrşească pomenire marţi în săptămîna Tomei (f. 7).

Izvodul B.

După carele să pomenească pre Marii Domni, Împăraţi şi Împărătese, Ţari şi Ţarițe şi Înalta Lor Familie, slujitorii de cele sfinte de prin slobozii şi de prin sate (f. 7—9v.).

Izvodul C.

Cum să se săvîrşească pomenire pentru toate cele mai sus însemnate Preînaltele Persoane la panahizile cele de obşte.

Al Preablagocestivilor Marilor Domni Împăraţi.

Sfîrşit : Cu blagoslovenia Presfinţitului Îndreptătoriului Sinod s-au tipărit în Tipografia Sinodului din Moscova prin a şaisprezecea tipărire, anul 1868.

De pe limba rusească pe moldovinească s-au tălmăcit de protoierei Feodor Baltaga (f. 10v).

Manuscrisul in folio are 10 foi de culoare gri, scrise de protoierul Feodor Baltaga. Numerotarea originală în 5 caiete.

Consistoriul Duhovnicesc din Chişinău, cu hotărîrea nr. 9152 din 29 decembrie 1869 porunceşte ca cele 849 exemplare ale Registrului de pomenire a Marilor Domni, Împăraţi şi Împărătese şi a familiilor lor, tipărite în Duhovnicească Tipografie în 1869, să fie împărţite pe la biserici cerîndu-se cîte 8 copeice pentru un exemplar. Banii urmau să fie trimişi direct Conducerii economice a Casei Arhiereşti.

Registrul de pomenire s-a tipărit cu hotărîrea Consistorului sub nr. 3202 din 13 iunie 1869 şi a fost prezentat Consistorului cu raportul nr. 454 din 13 noiembrie 1869 de Conducerea Casei Arhiereşti.

Transcriere în Arhivele Statului Iaşi, Fondul Paul Mihail, după dosarul nr. 735 din 1869, f. 1—10, a Casei Arhiereşti din Chişinău. *(Fig 17—19).*

51. *Chestionar de serviciu,* Chişinău, 1870, lb. română.

Vedomostie pentru biserică şi pricit.

Numerul bisăricii, numele şi porecla preoţilor şi slujitorilor bisăriceşti.

Cîte casă ucaznice se află în popor
Cîte desetini pămînt bisericesc
Cîtă leafă pentru pricit [cler]
În care limbă să săvîrşaşte slujirea
Anii preoţiior şi a slujitorilor bisăriceşti
Cum sînt purtările
Au fost supt judecată şi străfuit
Cîtă dobîndă din vînzarea lumînărilor.

Foaie 50×45 cm, hîrtie gri. Tipărit în 800 exemplare. Exemplarul se vindea cîte 2 copeice.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

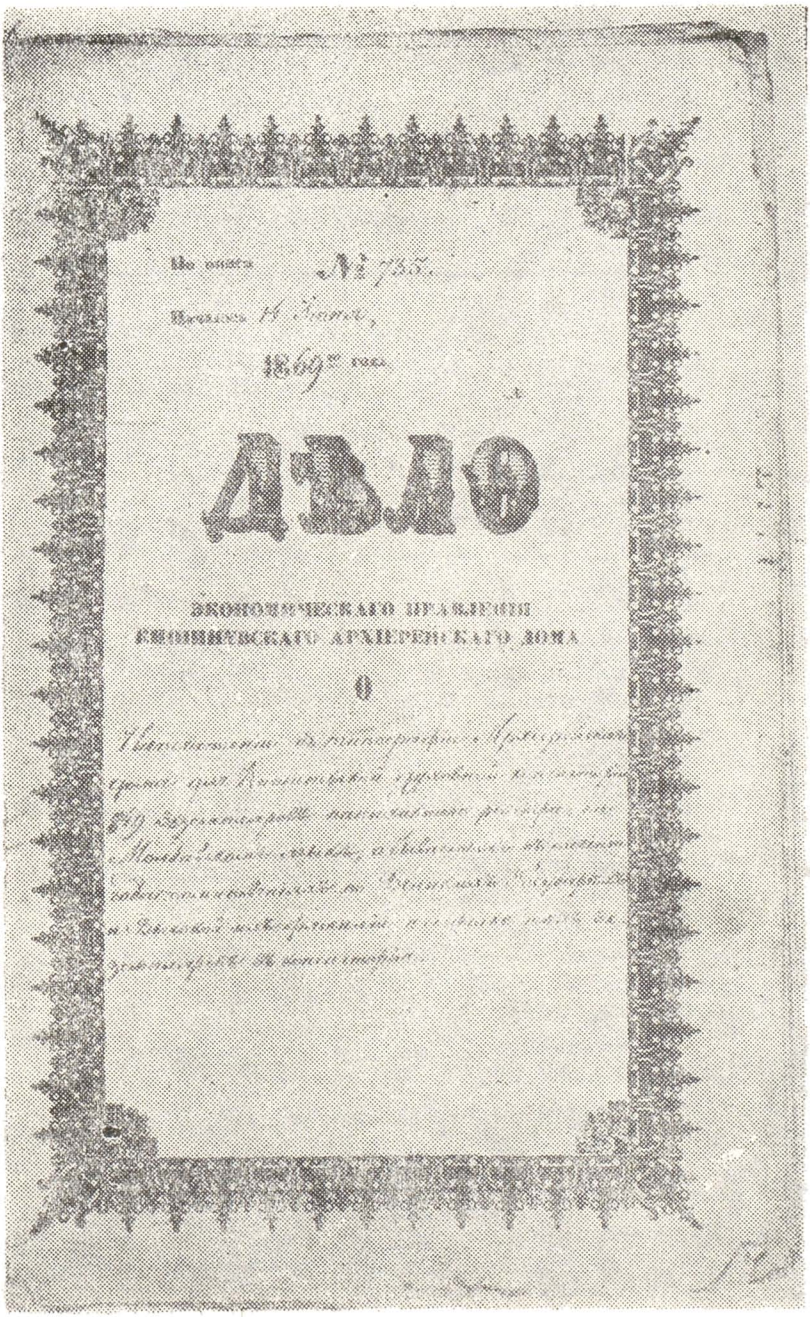

Fig. 17

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

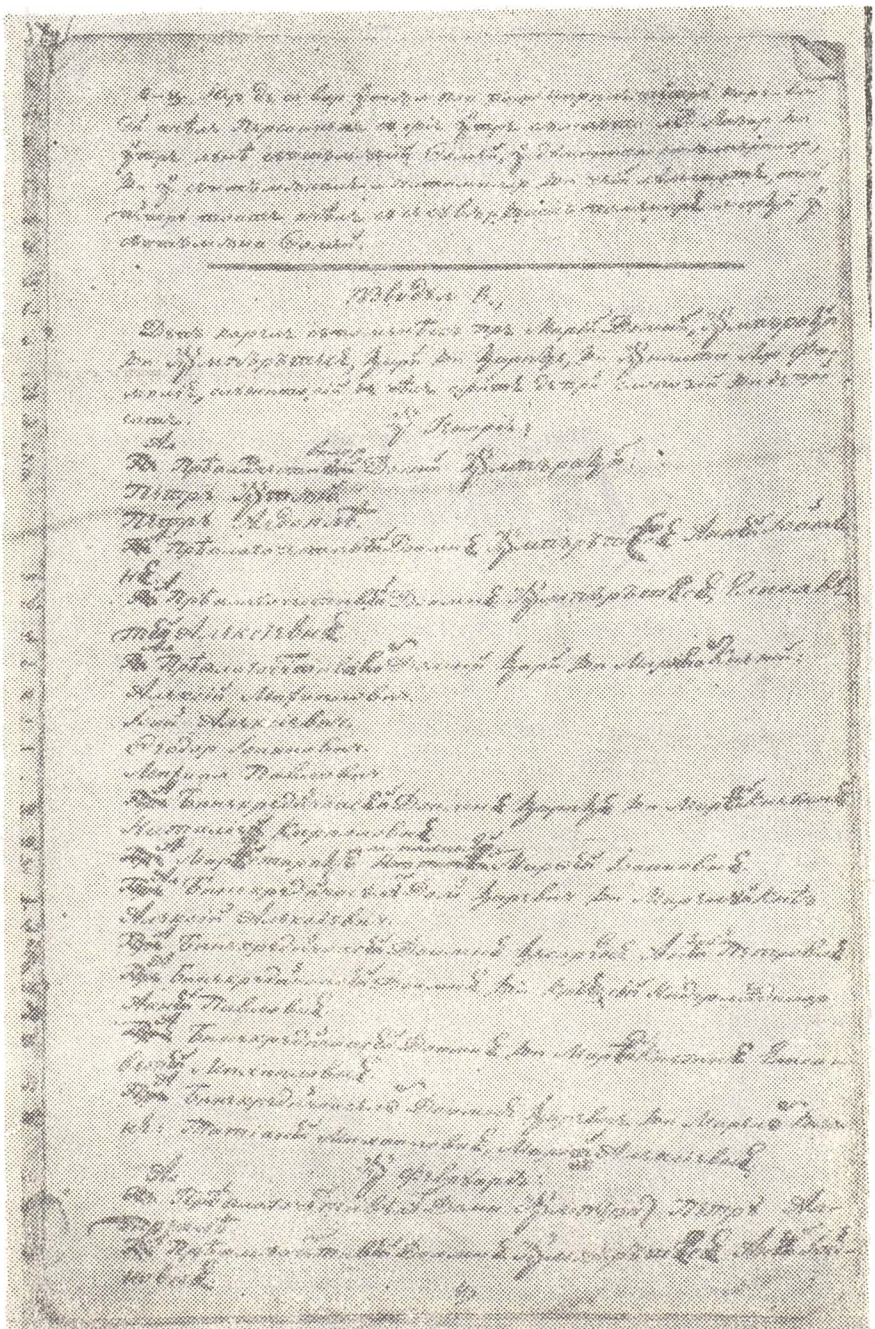

Fig. 18

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

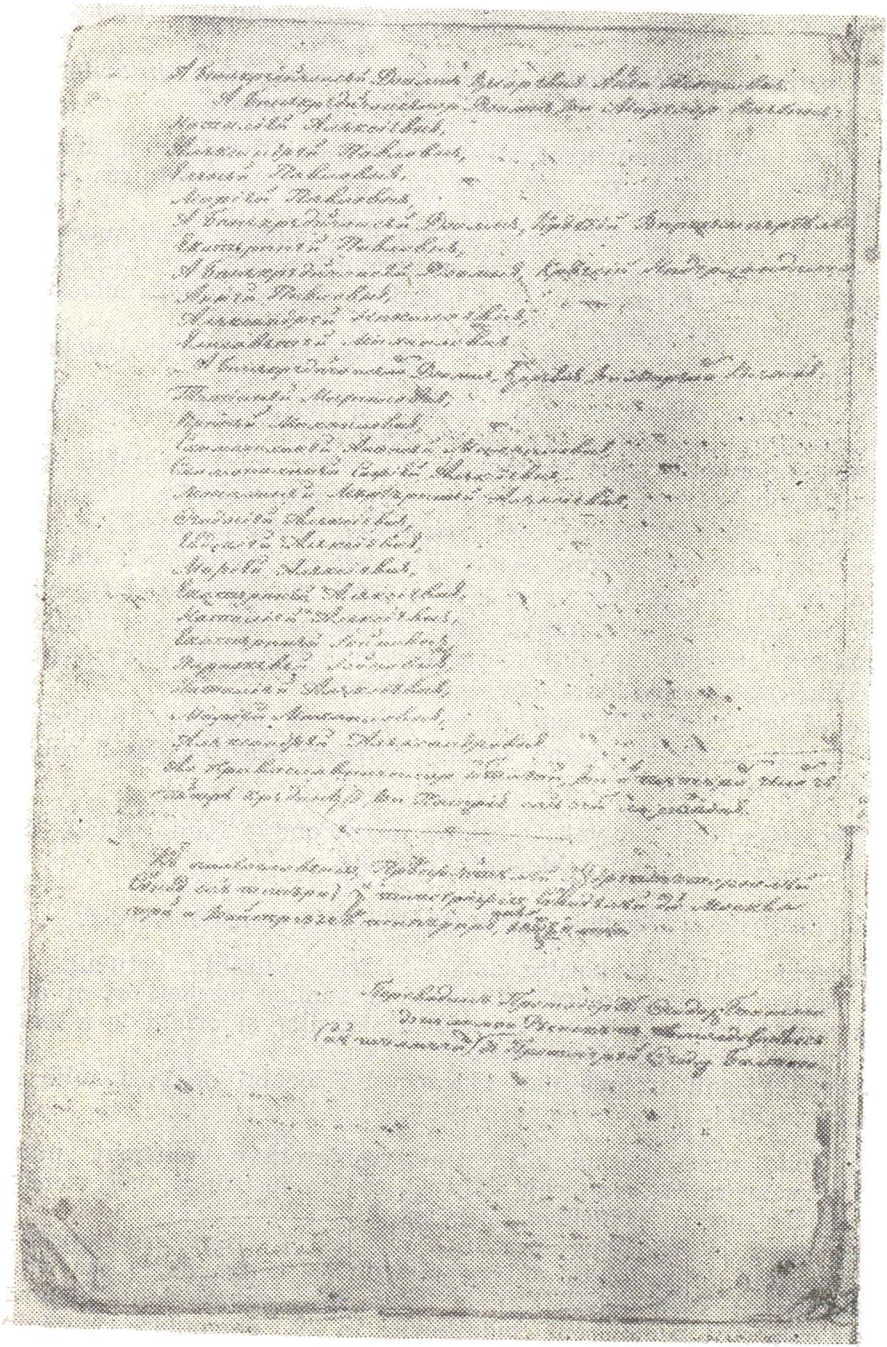

Fig. 19

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Transcriere în Arhivele Statului Iaşi, Fondul Paul Mihail, după originalul care se afla la Casa Arhierească din Chişinău. (*Fig. 20).*

52. *Instrucţiuni referitoare la pricinile judecate de „Mijlocitorii de pace" şi la contestaţii,* Chişinău, 1871, lb. română.

Început : Legile lămuritoare atît pricinelor, hotărîrea cărora atîrnă de la mijlocitorii de pace, precum şi a orînduielii despre jeluirea asupra hotărîrilor puse de dînşii.

Art. 24. Din pricinile, iscate de neuniri, jalobe şi nedumeriri, atîrnă de la cercetarea şi hotărîrea mijlocitorilor de Pace. Cuprinde 4 paragrafe. Urmează : art. 73, 74, 75 şi 130. Urmează : Din adaosul la art. 130 în prelungirea anului 1868 (p. 1v).

Din adaosul la art. 132 a Regulamentului Gubernial şi Judeţean a Instituţiilor pentru probleme ţărăneşti. (p.3).

Din regulile despre ordinea aducerii la îndeplinire a Aşezămîntului pentru ţărani (p. 32 şi verso), are art. 53 şi 77.

Ocîrmuirea gubernială în problema ţăranilor din Basarabia roagă, la 9 februarie 1871, cu nr 105, Conducerea Tipografiei Casei Arhiereşti din Chişinău de a tipări în 1000 exemplare : *Legile lămuritoare despre ordinea reclamaţiilor asupra hotărîrilor puse de Mijlocitorii de Pace.* La dosarul 10 din 19 februarie 1871 a Casei Arhiereşti se află exemplarul cules avînd corectura pe trei pagini, cu însemnarea făcută cu creionul : [în traducere] (sînt foarte necesare 1000 exemplare. Trimisă de la Tipografie pentru îndreptarea greşelilor).

La 23 februarie 1871, sub nr. 69, Tipografia înaintează 1000 exemplare tipărite pe două coloane, cerîndu-se plata pentru culeş 5 ruble şi pentru tipar 10 ruble.

Transcriere în Arhivele Statului Iaşi, Fondul Paul Mihail, după dosarul din Arhiva Casei Arhiereşti, Chişinău.

53. *Listă de subscripţie,* Chişinău, 1871, lb. română şi rusă.

Început : Listă de poftire dată... bisăricii satului... ocrugul... uezdul... pentru scrierea dreaptă şi curată a banilor adunaţi ca şi acelor ce va scoate pentru product în folosul săracilor şi orfanilor a zvaniei Duhovniceşti a Eparhiei Chişinăului.

Sfîrşit : Banii trebuie daţi blagocinului locului de la 1 iulie la 1 dechemvrie 1871.

In folio, are 4 pagini albe, deasupra cărora e imprimat „numele binefăcătorilor/rubli, cop[eice]". Textul rusesc în stînga, cel românesc cu caractere ruseşti şi chirilice, în dreapta.

În darea de seamă pe anul 1871 a Tipografiei Casei Arhiereşti din Chişinău, la § 19 se arată că liste de poftire pentru danii s-au tipărit de protoiereul Teodor Laşcu în 70 exemplare, protoiereul Chirilov în 35 exemplare şi protoiereul Sudachevici în 22 exemplare, toate în l. română.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

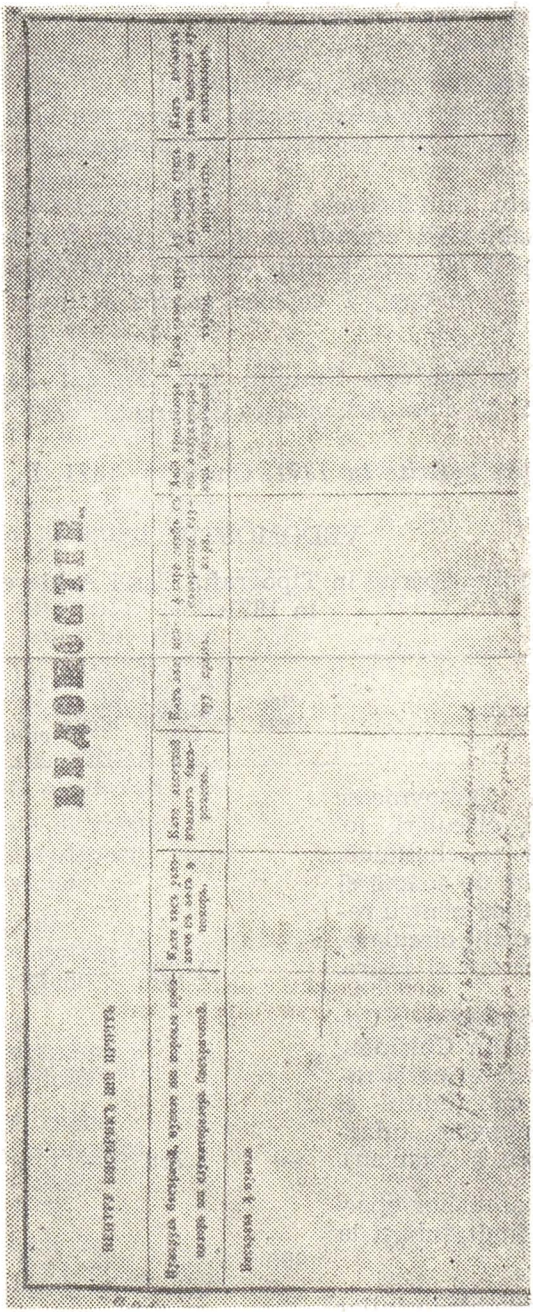

Fig. 20

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Transcriere în Arhivele Statului Iaşi, Fondul Paul Mihail, după originale de la biserica Popeştii de Sus, jud. Soroca şi biserica din Vălcineţ, jud. Lăpuşna.

Blagocinul Teodor Laşcu de la Cercul 3 al jud. Orhei a tipărit 70 foi în limba moldovenească pentru subscrierea banilor adunaţi pentru orfanii şi săracii din tagma duhovnicească de la bisericile subordonate.

Cu nr. 74 din 25 februarie 1871 Conducerea Casei Arhiereşti din Chişinău i le înaintează, cerîndu-se a i se plăti 3 ruble costul tiparului, anume 1 rublă 60 cop. pentru cules, 1 copeică pentru imprimare pe ambele feţe — 70 cop., 1 copeică pentru hîrtie — 70 cop., total 3 ruble.

Transcriere în Arhivele Statului Iaşi, Fondul Paul Mihail, după dosarul pe 1871, f. 33, Casa Arhierească Chişinău.

54. *Cărţi şi foi tipărite în 1871,* Chişinău, 1871, lb. română şi rusă.

VEDOMOSTIE

pentru cărţile şi foile tipărite în Tipografia Casei Arhiereşti din Chişinău, în 1871.

Cui s-a tipărit	nr. cărţi	exemplare foi	pt. hîrtie	pentru cules	pentru tipar	Suma totală rbl.	cop.
1. Consistorului Duhovnicesc din Chişinău, circulări, foi pentru venit şi cheltuieli, foi pentru dări de seamă şi informaţii, titluri pentru referate şi dispoziţii circulare, foi pentru intrare şi ieşire.	—	11 732	—	—	3	351	96
2. Conducerii economice a Casei Arhiereşti din Chişinău, titluri pentru referate şi raporturi, foi de venitul şi cheltuielile sumelor, informaţii statistice şi blancuri.	—	1 719	—	1	1	34	39
3. Aşezămîntul şcoalelor eparhiale de fete Înalt, întărit la 20 sept. 1868.	900	—	—	2	8	90	—
4. Despre alegerea blagocinilor şi altor feţe.	900	—	—	2	8	90	—

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cui s-a tipărit	nr. cărți	exemplare foi	pt. hîrtie	pentru cules	pentru tipar	Suma totală rbl.	cop.
5. Inventarul bisericilor Chișinăului și a județului Chișinău.	145	—	—	2	7	13	3
6. Inventarul bisericilor Sorocei și a județului Soroca.	146	—	—	2	7	11	68
7. Inventarul bisericilor Bălțului și a județului Iași.	131	—	—	2	6	10	48
8. Inventarul bisericilor Achermanului și a județului Acherman.	121	—	—	1	7	9	68
9. Inventarul bisericilor Benderului și a județului Bender.	125	—	—	2	5	8	75
10. Inventarul bisericilor Hotinului și a județului Hotin.	156	—	—	1	8	14	4
11. Inventarul bisericilor Orheiului și a județului Orhei.	185	—	—	2	8	18	50
12. Dugheana de cărți a tipografiei Casei arhierești.							
Foi metricale de naștere							
— începătoare		1 700	—	1	2	51	
— mijlocii		16 600	—	1	2	498	
Foi de cununii							
— începătoare		1 700	—	1	2	51	
— mijlocii		5 200	—	1	2	156	
Foi de morți							
— începătoare		3 000	1	—	2	90	
— mijlocii		10 040	1	—	2	301	20
Foi de mărturisire							
— începătoare		1 503	1	—	2	45	09
— mijlocii		2 212	1	—	2	66	36
— sfîrșit		8 200	1	—	2	246	
Extracte metricale		1 700	1/2	—	1/2	17	
Foi de venitul lumînărilor		250	1/2	—	1/2	2	50
Vedomoste anuale		250	1/2	—	1/2	2	50
Despre sumele cununițelor		1 250	1/2	—	1/2	12	50

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cui s-a tipărit	nr. cărți	exemplare foi	pt. hîrtie	pentru cules tipar	Suma totală rbl. cop.
Foi de venitul și cheltuiala sumelor bisericești, lb. moldov.		1 125	1/2	— 1/2	11 25
13. Tribunalului regional din Chișinău : Titluri pentru adrese, citații, hotărîri, orarul dosarelor penale, tabloul judecătorilor, foi pentru cărțile de venit și cheltuieli, dosare etc.		8 326 1/4	—	— —	48 86 1/4
14. Direcțiunii Seminarului Teologic din Chișinău : Titluri pentru adrese și foi pentru liste formulare.		500	—	— 2	10
Pravile pentru primirea elevilor în Seminar.	50		—	— 6	3
15. Administrației Financiare Guberniale din Chișinău : Blancuri pentru adrese și foi pentru diferite dări de seamă.		4 068	—	— —	32 53
16. Upravei Zemstvei oblastiei Basarabiei.		1 800			
Proiect pentru schimbarea impozitului pe suflet cu impozitul mobil și agricol.	56		—	— 36	20 16
Pravile pentru asigurarea reciprocă zemstvuală în oblastia Basarabiei.	500		—	— 6 1/2	32 50
17. Uprava orașului Chișinău, Registru pentru masă. Titluri pentru adrese și înștiințări.		4 541			22 65
18. Revista : Vedomostile eparhii Chișinăului în lb. moldovenească și rusească.		17 520, în total		51 830	471 79 1/2
19. Avocatului Marcovici, învoieli pentru lucrători.		150			6 50

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

	Cui s-a tipărit	nr. cărți	exemplare foi	pt. hîrtie	pentru culestipar	Suma totală rbl.	cop.
	Protoiereului Sudachevici invitații de danii în moldovenește.	22			1	44	
	Protoiereului T. Lașcu invitații de danii în moldovenește.	70			4		
	Protoiereului Chirilov invitații de danii în limba moldovenească.	35			2	80	
	Judecătorului de pace din Orhei, blancuri.	120			2		
	Plășii Lunga, foi pentru cărțile de impozit.	58			5	30	
	Primarului satului Coșnița cărțile de impozit.	70			6	30	
	Lui G. Doncev, signaturi pentru vînzarea pădurii.	2 000			5	57	
	Diverselor fețe s-a tipărit pungi și hîrtie de învelit.				393	8½	
	Extrase din Vedomostele eparh. Chișinăului. broșuri	50			4		
20.	Contorei poștei din Tighina: foi pentru dări de seamă, înștiințări, foi de drum, chitanțe etc.	730			16		
21.	Primăriilor satelor: Ulmu, Frumușica Nouă, Cârlani și Horodiștea.	514			11	16	
	Totalul sumei încasate				3 321,	87½	

Econom Arhimandrit Venedict, duhovnic arhim. Ghedeon. Conducătorul tipografiei ierom. Leonid.

Transcriere în Arhivele Statului Iași, Fondul Paul Mihail, după dosarul 81/1871, f. 183, Arhiva Casei Arhierești din Chișinău. Total 1 009 biserici. *(Fig. 21—22).*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

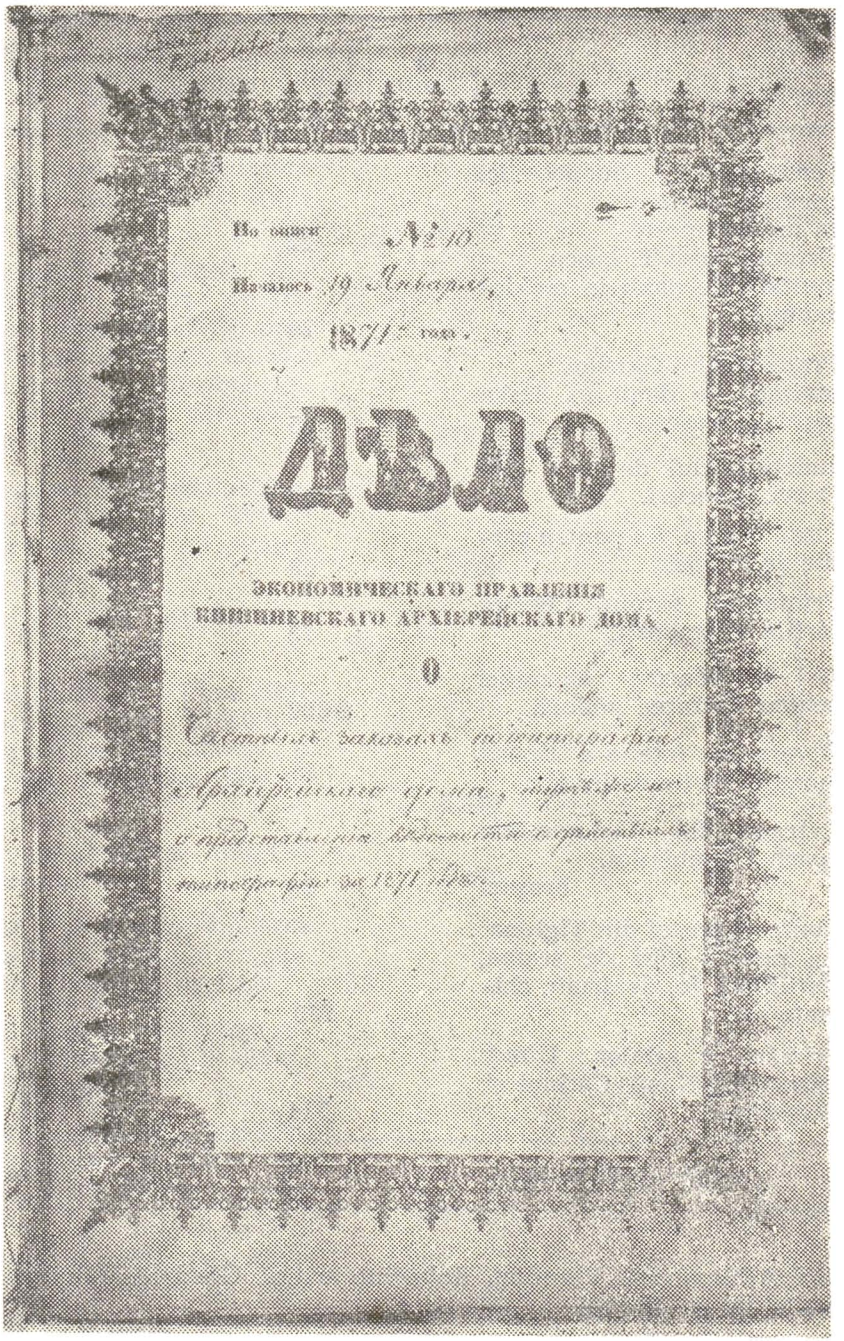

Fig. 21

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

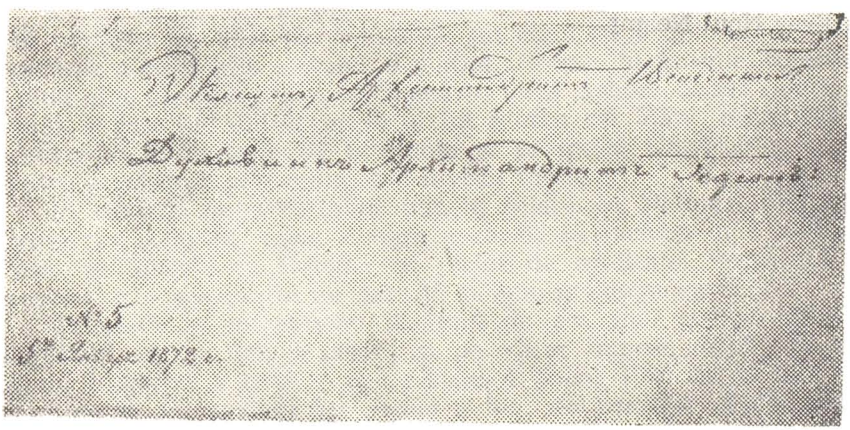

Fig. 22

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

•

În tipografiile din orașul Chișinău se tipăreau și cărți cu clișee litografiate la București. Astfel, ultima dintre multele ediții ale *Istoriei lui Alexandru cel Mare* din secolul XIX, cea apărută la București în 1897 se multiplica într-o tipografie mică particulară din Chișinău de către mocani transilvăneni care treceau spre Bugeac și le răspîndeau la iubitorii de citire, preoți și săteni. Protoiereul Constantin Popovici (1860—1943), cenzorul tipăriturilor românești sub stăpînire străină (1901—1918) ne-a informat că *Istoria lui Alexandru cel Mare*, București, Tipo-litografia și fonderia de litere Dor. P. Cucu, 1897, 208 p., al cărei exemplar îl păstra, (18×13 cm, cu multe greșeli) era, de fapt, un tiraj apărut la Chișinău, pe care i-l dăduse la 15 iunie 1903 un mocan psalt, care venea de la mănăstirea Noul Neamț.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ALEXANDRU V. BOLDUR

PRIVIRE GENERALĂ ASUPRA DOMNIEI LUI ȘTEFĂNIȚĂ, FIUL LUI BOGDAN *

La moartea lui Bogdan III, în aprilie 1517, scaunul Moldovei a fost moștenit de fiul său Ștefăniță, un copil de 9 ani. În perioada care a urmat, conducerea statului s-a aflat, firește, în mîinile boierilor mari și mai ales ale portarului de Suceava, Luca Arbore. Acest boier, care, în trecut, a fost un sfetnic intim al lui Ștefan cel Mare, consideră că este necesar să se asigure de prietenia și protecția Ungariei și a Poloniei pentru a înfrunta primejdia unei invazii turcești.

În dorința de a restabili bunele relații cu Polonia, deteriorate în timpul lui Bogdan, Luca Arbore a reușit să încheie la 4 mai 1518 un tratat de alianță cu Polonia pe picior de egalitate. Peste doi ani s-a încheiat și o convenție de graniță polono-moldovenească [1].

Totodată se întreținea legături de cea mai strînsă prietenie cu Ungaria [2], iar pentru a păstra și pe viitor bunele relații cu Moldova, regele Ungariei a hotărît să-i plătească anual 1000 de florini. Desigur, acest semn al bunăvoinței regale a fost un rezultat al diplomației lui Luca Arbore.

În jurul datei de 1 ianuarie 1523, Ștefăniță a împlinit 15 ani, devenind major și s-a considerat capabil să guverneze singur, tocmai în perioada cînd primejdia turcească s-a arătat în întreaga ei amploare. Prima măsură a tînărului domn a fost o răfuială cu cei mai de seamă sfetnici ai săi. În martie 1523 l-a demis pe Luca Arbore din postul de portar al Sucevei, iar în aprilie 1523 l-a decapitat la Hîrlău. La Roman au fost decapitați boierii mari Costea pîrcălabul de Neamț, Maxim vistiernicul și Ivașcu logofătul. Au fost executați și feciorii lui Arbore, Toader și Nichita. Cozma Șarpe la 20 martie 1523 s-a refugiat în Polonia. S-a produs o adevărată catastrofă în cercurile conducătoare ale statului.

Postul de portar al Sucevei avea o mare însemnătate în viața statului moldovenesc. El a apărut de două ori în mod provizoriu (1479 — 1481 și 1486—1487), dar s-a statornicit de la 1498, după războiul polono-moldovenesc din 1497. Acest post a fost ocupat atunci de Luca Arbore (Copaciu).

---

* Acest articol, redactat de profesorul Alexandru V. Boldur în 1965, a fost încredințat redacției *Anuarului*, pentru publicare, de către fiica autorului, Nina Boldur.

[1] N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV, București, 1937, p. 299—300.

[2] A. Veress, *Fontes rerum Transylvanicarum*, IV, p. 113 și urm. și Victor Motogna, *Cetatea Ciceului sub stăpînirea Moldovei*, Dej, 1927, p. 24.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

De la această dată funcția de portar devine permanentă, menținîndu-se pînă la moartea lui Ștefan cel Mare (1504) și în continuare, sub urmașii lui, Bogdan și Ștefăniță, ca un post de mare răspundere, asemănător postului de marszalok din Polonia și Lituania, a cărui menire era supravegherea nobilimii.

Prin urmare, Luca Arbore a ocupat această funcție timp de 25 de ani neîntrerupt de la 1498 și pînă la tragicul său sfîrșit din 1523. Acest boier a fost *o mare personalitate istorică* din trecutul Moldovei, care nu și-a găsit încă o apreciere justă în istoriografia română. Cronicarul polon Wapowski îl denumește „Copacius, vir fortis et magni apud suos hominis". Toate bănuielile la adresa sa cum că ar fi dorit să devină domn al Moldovei sau să așeze un alt domnitor în locul lui Ștefăniță nu au la baza lor nici un temei [3]. În timpul minoratului lui Ștefăniță el ar fi putut realiza ușor o asemenea dorință, dacă ar fi vrut-o, dar se pare că avantajele domniei nu l-au ispitit.

Din nefericire, pînă în prezent istoricii noștri nu au ajuns încă la un punct de vedere comun cu privire la conflictul grav dintre Ștefăniță și boierime. Interpretările care se dau acestui conflict diferă de la un istoric la altul.

A. D. Xenopol scoate în evidență cauzele care, după părerea sa, au provocat mînia lui Ștefăniță și anume: 1) refuzul regelui polonez Sigismund de a-i da în căsătorie fiica sa naturală și 2) solia lui Cîrje la curtea poloneză, trimisă fără știrea lui [4].

N. Iorga crede că Ștefăniță avea două motive de răfuială: faptul că Arbore și toți boierii care făceau parte din Sfatul domnesc susțineau la domnie pe fratele său Petru, și dorința boierilor bătrîni de a cruța Moldova de riscul „oricărei provocări față de păgînul (turc) în așa repede înaintare". După părerea autorului, Ștefăniță ar fi făcut parte „din tinerii cavaleri", care ar fi dorit să reînvie trecutul glorios al Moldovei [5].

C. C. Giurescu invocă motivul jignirii provocate de refuzul regelui polonez de a-i da în căsătorie o fiică a sa [6].

Ilie Minea își exprimă dezaprobarea față de atitudinea lui Ștefăniță [7].

Horia Ursu presupune existența unei lupte acerbe între diferite curente la curtea din Suceava, în cadrul căreia partidul bătrînilor, în frunte cu Arbore, Trotușan, Șarpe, arăta simpatie pentru Polonia și recomanda o atitudine prudentă față de turci. Autorul îl preamărește pe Ștefăniță, crezînd că a fost un principe „turnat parcă după un model al renașterii" și, în culmea exagerării, afirmă că „ar fi putut fi un al doilea Ștefan cel Mare" [8].

Ca să ne formăm o idee cît mai apropiată de adevăr, trebuie, în primul rînd, să avem în vedere că Ștefăniță, fiind încă un tînăr lipsit

[3] I. Nistor într-o scurtă evocare a personalității lui Luca Arbore afirmă, pe bună dreptate, că „învinovățirea de trădare n-a putut fi dovedită niciodată" (I. Nistor, *Luca Arbore hatmanul*, 1924, p. 10).

[4] A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, ed. III, vol. IV, 1927, p. 219–223.

[5] N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV, p. 318—319.

[6] Const. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, partea I, ed. IV-a, p. 142.

[7] Ilie Minea, *Complotul boieresc în contra lui Ștefăniță Vodă*, în „Cercetări istorice", an. IV., II, 1928, p. 188 și urm.

[8] Horia Ursu, *Domnia lui Ștefăniță Voievod*, Cluj, 1940, p. 65, 70, 108, 109.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de experiență și neavînd concepții formate în conducerea diplomației moldovenești, nu putea să aprecieze la justa lor valoare evenimentele istorice din timpul său. Fiind complet neinițiat în politica externă, el nu-și dădea seama de însemnătatea pe care o avea cucerirea Belgradului de către turci în 1521. Turcii stăteau la Dunăre în fața Ungariei constituind cea mai reală amenințare, iar peste cinci ani, după lupta de la Mohaci din 28 august 1526, Ungaria a căzut sub dominația turcilor. Ștefăniță, care în acest timp conducea țara singur, fiind ajutat de cîțiva boieri mai tineri, s-a compromis cu totul depunînd în fața solilor lui Ludovic omagiul său de credință la 8 septembrie 1526, adică cu 11 zile după căderea Ungariei [9].

În schimb, nutrea sentimente dușmănoase față de Polonia, singurul stat care putea ajuta Moldova.

După răfuiala cruntă a domnului cu boierii mari, ceilalți boieri se așteptau la extinderea răfuielii sîngeroase și asupra lor [10]; ca urmare s-au revoltat împotriva domnului la 7 septembrie 1523. „Cu toții — scrie Gr. Ureche — s-au întristat de vrăjmășia lui Ștefan Vodă, socotind că ei vor lua acea plată, care au luat și Arbore, cu toții s-au ridicat asupra lui". După cum ne relatează același cronicar, lui Ștefan Vodă „i-au venit țara întru ajutoriu" [11], cu alte cuvinte curtenii săi și elemente din boierimea mică, care li s-au alăturat.

Gr. Ureche nu știe precis dacă Luca Arbore a fost viclean sau nu, dar adaugă: „Numai atîta putem cunoaște că norocul fie unde are zavistie, ales un om ca acela, ce au crescut Ștefan Vodă pre palmile lui, avînd atîta credință și în tinerețile lui Ștefan Vodă toată țara otcîrmuia, unde mulți vrăjmași i s-au aflatu, cu multe cuvinte rele l-au îmbucat în urechile domnu-său. Ci pururea tinerii se pleacă și cred cuvintele cele rele. Și acea plată au luat de la dînsul, în loc de dulceață amar, pentru nevoința lui cea mare, că nici judecatu, nici dovedit au pierit" [12].

Care ar putea fi cauza acestei înăspriri extreme a raporturilor dintre Luca Arbore și alți sfetnici ai domniei de o parte și Ștefăniță de altă parte? Această cauză trebuie să fie căutată în evenimentele din preajma demiterii lui Luca Arbore și un asemenea eveniment era solia lui Luca Cîrje la regele Poloniei în decembrie 1522, cînd solul moldovean a ținut în fața regelui un discurs strălucit, chemînd toate țările la unire în fața pericolului turcesc. Probabil că această solie a fost trimisă fără știrea lui Ștefăniță [13] și a provocat pe lîngă nemulțumire adîncă și dorința de răzbunare tăinuită pînă la atingerea majoratului.

---

[9] Const. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 143.

[10] Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 145.

[11] *Ibidem*, p. 146.

[12] *Ibidem*, p. 145.

[13] Argumentul lui Horia Ursu că ulterior la 26 august 1524 Ștefăniță a numit pe Cîrje pîrcălab de Neamț, ceea ce ar denota aprobarea sa pentru solia lui în Polonia, nu este valabil deoarece Fl. D. Stănculescu în recenzia sa asupra lucrării autorului a arătat că acest Cîrje nu este identic cu cel trimis în Polonia, adică este Coste Cîrje și nu Luca. („Revista Istorică Română", anul X, 1940, p. 402).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Regele s-a declarat de acord cu pledoaria lui Cîrje în favoarea unirii și l-a trimis pe Krupski la Ștefăniță, dar acesta, contrar uzanțelor internaționale, l-a arestat [14]. Este clar că Ștefăniță se supărase.

Regele polon, într-o scrisoare adresată regelui Ungariei, îi comunică că domnul moldovean a primit solia poloneză „rău și obraznic" și adaugă că Ștefăniță amenință să se ridice împotriva Poloniei împreună cu turcii [15]. În societatea poloneză, Ștefăniță era socotit ca un „tînăr nebun [16].

Este firesc să ne punem întrebarea, dacă schimbarea bruscă efectuată în conducerea țării înseamnă oare că în 1523 tînărul domn și-a schimbat baza socială, sprijinindu-se pe alte elemente sociale decît pe boierimea mare și devenind în felul acesta un reformator ?

Documente rămase de la Ștefăniță nu confirmă această presupunere. Datele comparative cu privire la danii și întăriri de danii anterioare, efectuate pe vremea lui Bogdan și Ștefăniță, în ambele perioade de domnie a acestuia din urmă demonstrează că Ștefăniță, devenind major, nu și-a schimbat baza socială [17].

Iată tabloul de comparație [18]

		Domnia lui Bogdan			Domnia lui Ștefăniță					
					1517—1 iulie 1522			1 iulie 1522—1527		
		Boierilor cu funcții	Boierilor fără funcții	În total	Boierilor cu funcții	Boierilor fără funcții	În total	Boierilor cu funcții	Boierilor fără funcții	În total
Danii	Părți de sat și locuri în pustie	—	4	4	2	2	4	1	1	2
	1 sat	1	1	2	1	—	1	1	—	1
	2 sate	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Întăriri de posesiuni	Părți de sat și locuri în pustie	2	14	16	8	13	21	5	4	9
	1 sat	8	11	19	3	12	15	1	4	5
	2 sate	6*	6	12	4	10	14	—	1	1

Notă * În această cifră este inclus și un caz cu 5 sate, pentru a nu crea o rubrică aparte.

[14] I. Nistor, *op. cit.*, p. 10.

[15] Hurmuzaki, *Documente*, II, 3, p. 439.

[16] *Ibidem*, p. 438.

[17] *Documente privind istoria României*, A. Moldova, Sec. XVI, vol. 1, nr. 106, 113, 131, 146, 157, 159, 162, 165, 167, 172.

[18] Pentru a delimita cele două perioade ale domniei lui Ștefăniță, am folosit data convențională de 1 iulie 1522, considerînd că neînțelegerile cu Luca Arbore au început cu vreo jumătate de an înainte de majoratul domnitorului.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Din datele de mai sus am exclus cazurile de întărire a împărțelilor de sate și moșii, deoarece întărirea lor nu este concludentă pentru politica socială a domnului. Menționăm că în timpul domniei lui Bogdan nu avem nici un caz de împărțeală. Probabil, în perioada care a urmat după domnia lui Ștefan cel Mare, fărămițarea proprietății funciare nu s-a extins simțitor. În prima perioadă a domniei lui Ștefăniță s-au efectuat 10 împărțeli [19]. În a doua perioadă împărțelile lipsesc. Absența lor o putem explica prin teama persoanelor interesate de a veni la cancelaria domnească pentru notificarea împărțelii.

Din datele prezentate mai sus putem constata existența unor cazuri de danii de cîte un sat cel mult, pe cînd danii de două sate lipsesc cu desăvîrșire. În toate cele trei perioade *predomină danii foarte mici:* de părți de sat, de locuri în pustie, de iezere, iezercane, gîrle, prisaci, mori. La 10 aprilie 1524 Ștefăniță îi dăruiește noului său logofăt Toader țigani, pe care i-a pierdut Ivanco logofătul în hiclenie.

Din cifra donațiilor *de un sat* se poate constata cu certitudine că nu s-a produs nici o schimbare : unui caz din prima perioadă a domniei lui Ștefăniță îi corespunde tot un singur caz din a doua perioadă (după atingerea majoratului).

Dacă baza socială a domniei s-ar fi schimbat, numărul daniilor *de părți de sat și de locuri în pustie ar fi trebuit să crească.* În realitate, constatăm că ele s-au redus : în loc de 4 cazuri din prima perioadă a domniei lui Ștefăniță, numai două cazuri în cea de a doua.

În ceea ce privește întărirea de danii anterioare, ele se mențin aproximativ la același nivel în timpul domniei lui Bogdan Voievod și în prima perioadă a domniei lui Ștefăniță. Dacă numărul întăririlor părților de sat și locurilor în pustie din prima jumătate a domniei lui Ștefăniță depășește întrucîtva cifra acestor întăriri din timpul domniei lui Bogdan (21 în loc de 16), această diferență se compensează prin reducerea cifrei întăririlor de un sat (15 în loc de 19). Observăm că între prima jumătate a domniei lui Ștefăniță și cea de a doua există o mare deosebire : toate cifrele arată o reducere simțitoare.

Este izbitoare mai ales reducerea numărului întăririlor de danii de 2 sate (abia un caz în comparație cu 14 cazuri din prima jumătate a domniei). Credem că explicația acestui fenomen trebuie căutată, ca și în cazul împărțelilor de sate și moșii, în starea de spirit a boierilor, mai ales a celor cu avuție mai mare, care nu vroiau să-și asume riscul de a veni la cancelaria domnească pentru a cere întărirea daniilor anterioare. Întărirea de danie nu este un lucru urgent, care n-ar putea fi amînat. De aceea, pentru a evita o eventuală surpriză neplăcută, boierii preferau să aștepte ca timpurile să se mai liniștească.

Nu trebuie să ne mire faptul că Ștefăniță i-a biruit pe boierii răsculați. Oastea boierească a decăzut încă din timpul lui Ștefan cel Mare [20].

---

[19] *Documente privind istoria României*, cit., nr. 106, 113, 131, 146, 157, 159, 159, 162, 165, 167, 172.

[20] A. Boldur, *Ștefan cel Mare, voievod al Moldovei. Studiu de istorie socială și politică*, Madrid, 1970, cap. 7 și 8, p. 107—141.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Principala forță militară se recruta atunci mai ales din curteni și din boierimea mică.

Ceea ce a realizat Ștefan cel Mare din punct de vedere militar a rămas neschimbat și în timpul domniilor fiului și nepotului său. Avînd la dispoziția lor așa-zisa „curte" lărgită cu elemente chemate la arme din nobilimea mică (răzeși), domnii români erau stăpîni pe situație și puteau birui nu numai dușmanii lor din interiorul țării (pe boieri cu oastea lor) ci în multe cazuri și pe cei din afară.

Pe baza celor expuse mai sus, tragem concluzia că Ștefăniță era departe de a fi un reformator. Decapitarea boierilor de orientare propolonezâ s-a datorat mîniei provocate de refuzul regelui polonez Sigismund de a-i da în căsătorie fiica. După cum se știe, și tatăl său, Bogdan III a reacționat violent cînd regele polonez Alexandru a refuzat să-i dea sora în căsătorie.

Dovada o avem și în acțiunile ulterioare ale lui Ștefăniță. Se supărase că nu i s-a dat de soție cea mai mică și cea mai frumoasă fiică a lui Neagoe Basarab, Ruxanda, care a devenit soția lui Radu de la Afumați, și *din această cauză* a întreprins în 1526 o incursiune dușmănoasă în Țara Românească pînă la Tîrgșor. La rîndul său, Radu i-a răspuns cu o intervenție și ca urmare Ștefăniță a intrat pentru a doua oară în Țara Românească.

S-a emis o părere potrivit căreia, prin incursiunile sale în Țara Românească, Ștefăniță urmărea prinderea unor fugari (A. D. Xenopol). În realitate, principalii adversari ai domnului se aflau în Polonia și Ungaria, iar în Țara Românească s-au refugiat elemente de mîna a doua și pentru prinderea lor nu era necesar să se întreprindă o incursiune războinică care comporta și un oarecare risc.

În cele din urmă, Ștefăniță a trebuit să se resemneze, căsătorindu-se cu fata mai mare a lui Neagoe Basarab, Stana. Peste mai puțin de un an, la 14 ianuarie 1527, el moare. Cronicarul ne-a lăsat știrea că a fost otrăvit de soția sa[21], ceea ce pare a fi verosimil. Stana se călugărește sub numele de Sofronia la mănăstirea din Argeș.

Ștefăniță moare la vîrsta de 19 sau 20 de ani, cînd concepțiile despre viață și lume ale unui om abia încep să se formeze. Deci, el nu poate fi denumit nici „cavaler", nici „om al renașterii".

Executarea boierilor de frunte ai țării nu reprezintă în sine o acțiune îndrăzneață a unui reformator. Fiind un tînăr impulsiv și crunt, nu este exclus ca în evenimentele sîngeroase din 1523 să fi jucat un oarecare rol și jignirea provocată de nesocotirea părerilor sale de către boierimea care își dădea mai bine seama de adevăratele interese ale țării și dorea să înlăture posibilitatea unei invazii turcești.

[21] Kr. Ureche, *op. cit.*, p. 147.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Arhiva Genealogică

II 1990 1—2

CUPRINSUL : Simpozion „Genealogie și Istorie" ; *Ștefan S. Gorovei, Mihai Sorin Rădulescu,* Constantin Basarab Brâncoveanu. Strămoșii, înrudirile și calea spre tron ; *Paul Păltănea,* Știri inedite despre familia domnitorului Antioh Cantemir (II) ; *Vlad Zirra,* Medici din Moldova veacului trecut : Dimitrie Samurcaș și descendența sa (II).

SIMPOZION „GENEALOGIE ȘI ISTORIE"

Sesiunea anuală de comunicări organizată de Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol" — *Zilele Institutului* — a cuprins, în 1989, ca o secție separată, *primul simpozion românesc de studii genealogice.* Un număr de opt comunicări au fost reunite în cadrul acestui simpozion, menit să încerce a repune în drepturile sale cercetarea genealogică, lăsată, în ultimele decenii, la periferia strădaniilor istoriografice.

Din punct de vedere tematic, întregul spațiu românesc a fost acoperit de comunicările prezentate de specialiști din București, Cluj, Galați și Iași. Unele contribuții s-au referit la vechii noștri principi, la genealogia, înrudirile și descendența lor. Astfel, asupra *înrîuririlor balcanice ale lui Mircea cel Bătrîn* Daniel Barbu (București) a formulat *o ipoteză genealogică,* încercînd să descifreze chipul în care Mircea a putut fi nepot al cneazului sîrb Lazăr. În ale sale *Contribuții la istoria și genealogia Drăgoșeștilor,* Sergiu Iosipescu (București) a adunat o sumă de observații și amănunte mai puțin cunoscute, de cel mai mare interes rămînînd constatarea autorului că neamul lui Dragoș Descălecătorul și-a avut rădăcinile în cnezatul Cîmpulungului din Maramureș. În fine, Paul Păltănea (Galați) a înfățișat *Știri inedite despre familia domnitorului Antioh Cantemir,* avînd în vedere și urmașii pe linie feminină ai acestui principe [1].

Trei comunicări — toate aparținînd unor istorici din Cluj — au pus în lumină, cu deosebită pregnanță, importanța și interesul pe care cercetarea genealogică le poate prezenta pentru istoria Transilvaniei. Adrian Andrei Rusu — *Preocupări genealogice la comunități rurale de mici nobili români din Transilvania (secolele XV—XVIII)* — a arătat, pe baza materialelor de arhivă, grija cu care românii ardeleni și-au fău-

[1] Studiul întreg, fragmentat în trei părți, se publică în chiar această revistă — cf. *ArhGenAIIAI,* I, 1989, 1 și *ArhGenAIIX,* II, 1990, 1—2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rit şi s-au străduit să păstreze vie *memoria genealogică ;* constatările autorului au implicaţii adînci pentru istoria ideii naţionale în Transilvania şi, pe un plan mai larg, pentru o istorie a mentalităţilor. Studii de caz au prezentat Ioan Drăgan — *Un model de ascensiune socială în Transilvania la sfîrşitul secolului XV şi începutul secolului XVI : Ciulanii (Ţara Haţegului)* — şi Ioan Aurel Pop — *O familie boierească din Ţara Făgăraşului în secolele XV—XVII* (neamul boierilor Judele).

Ascendenţa şi înrudirile marelui diplomat român N. Titulescu au fost studiate de Mihai Sorin Rădulescu (Bucureşti). Ultima comunicare a înfăţişat viaţa şi activitatea lui Sever Zotta, cu prilejul împlinirii a 115 ani de la naşterea acestui ilustru precursor [2].

Participanţii la discuţii, apreciind folosul pe care aceste cercetări îl au, fără putinţă de tăgadă, pentru istoria noastră, au propus organizarea unor astfel de simpozioane şi în anii următori, succesiv în cele trei centre universitare şi academice ale ţării.

Buna primire a iniţiativei de a organiza Simpozionul „Genealogie şi istorie" m-a îndemnat să încerc realizarea practică a unui mai vechi vis al meu, reînviind în paginile *Anuarului Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol"* — ca o rubrică permanentă — „Arhiva Genealogică", ctitoria din 1912—1913 a lui Sever Zotta. În împrejurările noi, se naşte şi speranţa că „Arhiva Genealogică" va putea fi, într-o zi, o publicaţie de sine stătoare, pentru care nu materialele (studii, articole, note, documente) ne lipsesc ! Pînă atunci, ea va fi găzduită în continuare de *Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol"* [3].

Ştefan S. Gorovei

[2] S-a tipărit în prima fasciculă a „Arhivei Genealogice" — Ştefan S. Gorovei, *Un precursor : Sever Zotta.*

[3] În funcţie de această nouă denumire a publicaţiei Institutului, se modifică şi sigla rubricii : *ArhGenAIIX.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ȘTEFAN S. GOROVEI
MIHAI SORIN RĂDULESCU

CONSTANTIN BASARAB BRÂNCOVEANU.
Strămoșii, înrudirile și calea spre tron.

Sînt 75 de ani de cînd N. Iorga, evocînd figura lui Constantin vodă Brâncoveanu la împlinirea a două secole de la tragicul sfîrșit al strălucitului principe muntean, își încheia monografia subliniind apăsat (pasajul final e cules în aldine!) însemnătatea domniei aceluia care, timp de un sfert de veac, a reprezentat, *„din București, în pașnica și trainica formă a culturii, unitatea indisolubilă a organismului național românesc“* [1]. Domn pămîntean în pragul unui veac fanariot — îndelung pregătit de desfășurările dinlăuntrul și dinafara Țărilor Române — strălucitoare manifestări artistice și culturale, cu o puternică, victorioasă, definitivă afirmare a spiritului și a limbii române, dar cu un sfîrșit de un înălțător tragism — acestea ar constitui liniile esențiale pentru a defini în scurt domnia aceluia care s-a considerat — *și poate fi considerat* — ultimul din spița vechilor principi ai țării, Basarabii. Și e, din acest punct de vedere, mai mult decît o simplă potrivire simbolică faptul că ultimul dintre domnitorii munteni care și-a zis (și căruia i s-a zis) „Basarab“ și-a căsătorit cea mai mare dintre copile, domnița Stanca (1675—1714), cu ultimul reprezentant al celeilalte dinastii „naționale“ românești, Mușatinii Moldovei, anume Radu beizadea Iliaș (1671—1705). Unind, prin căsătorie, vlăstare ale celor două străvechi neamuri de „descălecători de țară, dătători de legi și datini“, vodă Brâncoveanu îndeplinea, desigur, un punct dintr-un amplu program politic, cu origini și linii directoare la a căror deslușire poate contribui și cercetarea strămoșilor și a înrudirilor sale.

O asemenea cercetare e și necesară. Cele cîteva monografii [2] dedicate „Altîn-bey“-ului român de la răscrucea veacurilor XVII și XVIII au prezentat doar fugar aceste chestiuni. Un șir de studii publicate în

[1] N. Iorga, *Viața și domnia lui Constantin vodă Brâncoveanu*, București, 1914, p. 213.

[2] N. Iorga, *op.cit.*; Ștefan Ionescu, Panait I. Panait, *Constantin vodă Brâncoveanu. Viața. Domnia. Epoca*, București, 1969; Constantin Șerban, *Constantin Brâncoveanu*, București, 1969.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

deceniul al patrulea al veacului nostru nu au mai fost, totuşi, asamblate în studiul final proiectat de autor [3]. Ne va interesa, prin urmare, în paginile de faţă, nu atît neamul propriu-zis al Brâncovenilor (spiţa lor genealogică, pe linie exclusiv masculină), ci strămoşii lui Constantin vodă pînă la a patra generaţie ascendentă, adică cele 16 cartiere prezentate după metoda Sosa-Stradonitz; cîteva alte tabele genealogice [4] înfăţişează, deasemeni, rudeniile lui Constantin vodă pînă la verii de al treilea grad (ultimul grad la care înrudirile mai erau socotite ca atare). Opţiunea noastră — exprimată în titlul contribuţiei de faţă — pentru numele *Constantin Basarab Brâncoveanu* îşi va vădi, sperăm, temeiurile în rîndurile care urmează. Ar fi suficientă, dealtminteri, şi numai constatarea că *aceasta e forma folosită de principele însuşi* (dar şi de urmaşii săi) şi dacă în alte cazuri respectăm numele cu care voievozii înşişi s-au prezentat în documente şi inscripţii [5], nu vedem nici un motiv pentru a proceda altfel în privinţa lui Brâncoveanu. Tăria cu care el şi-a afirmat descendenţa din vechii domni ai ţării şi strălucirea cu care a acoperit finalul stirpei sale dinastice ne îndrituiesc să-i redăm şi să-i păstrăm numele în forma de care el a fost aşa de mîndru : *Constantin Basarab Brâncoveanu.*

*

Asupra strămoşilor lui Constantin vodă, s-a îndreptat, încă din veacul XVIII, dar din interese total diferite, atenţia a doi cărturari români : Dimitrie Cantemir (1673—1723) — fost principe al Moldovei (1710—1711), contemporan, adversar şi... văr primar prin alianţă al lui Constantin vodă (prin soţia sa Casandra, fiica lui Şerban vodă Cantacuzino) — şi Mihai Cantacuzino banul (1723—c. 1793), strănepot colateral al lui Brâncoveanu.

Cu maliţie, Dimitrie Cantemir va scrie în *Istoria Imperiului otoman* (1716) [6] : „Acest principe era cunoscut în Europa sub trei numiri : Cantacuzino, Brâncoveanu şi Basarab, despre care pretindea că toate acestea se ţin de familia sa. Dar pentru a înţelege aceasta mai bine, e necesar a cerceta mai adînc originea şi ordinea de succesiune a acestei familii. Ştiu eu prea bine că este o carte întreagă şi foarte voluminoasă, în care se cuprinde viaţa şi genealogia sa, scrisă la ordinul său de în-

[3] Ilie Chiriţă, *Originea Brâncovenilor*, în „Arhivele Olteniei", XIII, 1934, nr. 74—76, p. 343—346 ; *Boierii Brâncoveni*, în aceeaşi revistă, XII, 1933, nr. 69—70, p. 370—374 ; XIII, 1934, nr. 71—73, p. 49—57 ; XIV, 1935, nr. 77—78, p. 46—59 ; *Preda Brâncoveanu*, ibidem, XI, 1932, nr. 59—60, p. 37—46 ; *Papa postelnicul Brâncoveanu*, ibidem, nr. 61—62, p. 176—190 ; *Urmaşii lui Brâncoveanu vodă*, ibidem, nr. 63—64, p. 303—318 ; *Ultimii boieri Brâncoveni*, ibidem, XII, 1933, nr. 65—66, p. 53—64 ; *Grigorie Brâncoveanu*, ibidem, nr. 67—68, p. 195—205 ; *Boierii Brâncoveni* (Adaosuri), ibidem, XV, 1936, nr. 86—88, p. 353—358 ; XVI, 1937, nr. 89—91, p. 69—76 şi nr. 92—94, p. 290—305. V. şi observaţiile lui I. C. Filitti, în aceeaşi revistă, XIII, 1934, nr. 74—76, p. 488—492.

[4] Realizate de Mihai Sorin Rădulescu.

[5] Lupul vornicul devenit *Vasile* Lupu ; Şerban paharnicul devenit *Radu* Şerban ; Ghica vornicul devenit *Gheorghe* Ghica ; Cantemir serdarul devenit *Constantin* Cantemir.

[6] Citîm după ediţia Iosif Hodoş, Bucureşti, 1878, p. 624—627, cu unele atenuări ale formelor de exprimare.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vățați pe care-i ținea în soldă cu mari cheltuieli. Dar nu știu dacă această carte se mai păstrează undeva sau au prădat-o barbarii dimpreună cu celelalte lucruri ale sale". Nu putem decît să regretăm că tocmai această a doua posibilitate avută în vedere de cărturarul principe mazil al Moldovei s-a transformat în realitate : voluminoasa carte cu istoria și genealogia Brâncovenilor, în care probabil se povesteau faptele și sfîrșiturile tragice ale tatălui și bunicului lui Constantin vodă, s-a pierdut. Rămînem, deci, la ceea ce Cantemir a scris în istoria sa despre originea Brâncovenilor și strămoșii lui Constantin vodă. „Cunoștințele ce le avem despre înaintașii săi nu ajung mai departe decît pînă la strămoșul său David. Acest David nu a moștenit de la părintele său moșii mari (principalul și aproape unicul semn de noblețe la români), nici nu a strălucit prin virtuți eminente, nici la curte nu a avut vreun post considerabil. Cu toate acestea, principele Matei află de bine a intra cu el în legătură de sînge și-și mărită pe nepoata sa de soră [7] după Preda, fiul lui David, dînd miresei o zestre considerabilă și făcînd pe Preda mare vornic, unul dintre cele cinci posturi principale în Valahia. După moartea lui Matei, Preda a fost ucis pe nedrept ; unii zic că principele Mihnea l-ar fi spînzurat din cauză că nu a voit a ține cu el în revolta sa contra turcilor. După Preda, a rămas un fiu, Matei, supranumit Papa. Acesta nu avea nici un post la curte, dar totuși era foarte respectat pentru memoria părintelui său, pentru marea sa avuție și mai ales pentru că luase de soție pe Elena, fiica marelui postelnic Constantin Cantacuzino. Cu aceasta a avut, încă pe cînd se ținea în curtea boierului Șerban Cantacuzino, un fiu cu numele Constantin, supranumit Brâncoveanu de la satul Brâncoveni, care-l căpătase încă moșul său Preda de la principele Matei ca o parte de zestre cu nevasta sa. Și acest supranume îl adăugea totdeauna în semnăturile sale după prenumele său. Știu eu că sînt unii adulatori care derivă această numire din altă sorginte și zic că Brâncovenii își trag originea din vechea familie bulgară Brancovici".

În esență, filiația Brâncovenilor, așa cum o prezintă Dimitrie Cantemir (David — Preda — Papa — Constantin) e corectă ; însă amănuntele cu care o îmbracă sînt eronate, fie pentru că autorul le știa doar din auzite, fie că efectiv dorea să „scadă" din strălucirea fostului său adversar. În primul rînd, căsătoria despre care Cantemir afirmă că ar fi stat la originea ascensiunii înaintașilor lui Brâncoveanu a fost nu cea a marelui vornic Preda, ci a tatălui acestuia, David postelnicul, și nu cu o nepoată, ci cu unica vară primară a lui Matei vodă. Această căsătorie s-a făcut — judecînd și după succesiunea generațiilor — pe la sfîrșitul secolului XVI, oricum înainte de 1596 [8], nefiind, așadar, un act dictat de presupuse rațiuni politice : la vremea aceea, Matei era încă un copil. În al doilea rînd, Cantemir „uită" să precizeze că atît tatăl cît și bunicul lui Constantin vodă și-au sfîrșit zilele în chip tra-

[7] De fapt, David postelnicul s-a căsătorit cu o vară primară a lui Matei Basarab ; confuzia (?!) se regăsește și la banul Mihai Cantacuzino, dar și în documentele vremii.

[8] V. Ilie Chiriță, *Boierii Brâncoveni*, în „Arhivele Olteniei", XIV, 1935, nr. 77—78, p. 57—58.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gic, bătrînul vornic Preda (august 1658) *după* fiul său Papa, ucis (17 martie 1655) de seimeni cînd avea abia vreo 30 de ani. Iar cît despre „sorgintea" din familia bulgară (?!) a Brancovicilor — despre care se știe că au fost un neam de dinaști sirbi — aceasta e o fantezie pe care, dealtminteri, o respinge și Cantemir însuși.

Pentru a explica prezența numelui „Basarab" în titlul domnesc al lui Constantin vodă, Cantemir încearcă o schiță genealogică a Basarabilor, „familie foarte veche și nobilă în Valahia, dar a cărei linie bărbătească se stinsese demult". Filiația propusă de el e, pînă la un punct, cu totul fantezistă, făcînd din Radu vodă Șerban (1602—1611) un fiu al lui... Neagoe Basarab! De la Radu Șerban, filiația e corectă; fiul nelegitim al acestuia, Constantin Șerban, e socotit ultimul Basarab; sora acestuia, Elina, măritată cu postelnicul Constantin Cantacuzino, a transmis urmașilor săi „memoria acestei familii". Vodă Brâncoveanu — numit *Constantin* după bunicul său matern — ar fi luat, astfel, numele *Basarab* prin uzurpare, ca și unchiul său Matei vodă (precizează Cantemir,), căci nu mai era nimeni care să-i ceară socoteală pentru „această spoliațiune" și mai ales în virtutea înrudirii cu Matei Basarab.

Șapte decenii după Cantemir, banul Mihai Cantacuzino redacta celebra sa *Ghenealoghia familiei Cantacuzinilor* (1787), acordînd spațiu și pentru un mic capitol dedicat Brâncovenilor. „Familia aceasta — scrie banul genealogist — se trage din craii Bulgariei. Brâncovenii ce astăzi trăiesc în Valahia se trag din Vîlcu Brancovici, ce era ginere lui cneaz Lazăr, asupra căruia sculîndu-se cu oaste turcii, în vremia cînd împărăția sultan Murat, în anul [1389], întru acel război a pierit cneazul Lazăr și doi gineri ai lui, ce erau voievozi peste oștiri: unul Vîlcu Brancovici (din care se trag Brâncovenii) și Miloș Toplici (din care se trag cei de la Valahia Topliceni). Numitul cneaz Lazăr mai avea o fată, măritată după Neagoe Basarab voievod, domnul Valahiei, de la anul 1513. Atunci, fiul lui Brancovici și al lui Toplici au venit la Doamna lui Neagoe voievod, ce li era mătușă, și, lăcuindu-se în Valahia, s-au însurat și dintr-înșii se prelungesc la Valahia aceste două neamuri pînă astăzi; dar nu se știe siraua lor din tată la fiu și tîrziu începe în analele Țării Românești a se pomeni de Brâncoveni, cum în jos se vede:

David Brâncoveanu, ce trăia pînă la anul 1640[9];

Preda Brâncoveanu, fiul lui David, era mare dvornic la Constantin Basarab voievod, în anul 1654; a trăit pînă la anul 1658, în vremea Mihnei vodă; atunci, numitul domn, pîrînd pe boieri la Chinan-pașa vizirul, care venise cu oaste asupra lui Racoți, a trimis și, prinzînd cîțiva dintre boieri, între cari era și Preda Brâncoveanu, le-au tăiat capetele la mănăstirea Șoplii și le-au dus la Ordie. Acest Preda Brâncoveanu a fost însurat cu o nepoată de soră a lui Matei Basarab voievod[10] și printr-această însurare au luat și Brâncovenii nume de Basarabi, cu toate că neamul lor este mai vechi și pot zice și mai mare decît al Basarabilor.

[9] De fapt, David a murit vreo trei decenii mai înainte!

[10] Cf. *supra*, n. 7. Pentru acest voievod, v. Nicolae Stoicescu, *Matei Basarab*, București, 1988.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Papa Brâncoveanu, fiul Predei, s-a însurat cu fata postelnicului Costandin Cantacuzino, ce trăia la anul 1660. Se zice că l-ar fi omorît la o revoluție dorobanții“ [11].

Nu merită a stărui asupra presupusei descendențe din Brancovicii sîrbi — fantezie genealogică întemeiată pe simpla asemănare (parțială) de nume ; subliniem numai chipul în care banul Mihai Cantacuzino înțelege să prezinte, justificînd-o, asumarea numelui de *Basarab* de către Constantin vodă. Rămîne neîntemeiată una din acuzațiile aduse de Dimitrie Cantemir, căci *Cantacuzin*, Brâncoveanu nu pare să-și fi spus, cel puțin în titulatura folosită în documente sau inscripții [12].

Numele *Basarab* a fost folosit, după urcarea pe tron, ca un titlu de noblețe pentru un neam care, prin ascendența masculină proprie, nu mergea prea departe în vechime. Nici cercetările din zilele noastre nu au putut adăuga la genealogia Brâncovenilor mai mult decît numele tatălui lui David postelnicul, care a fost un anume *Stanciul postelnicul din Căzănești* [13] ; mama, Ilca, fiica Mariei din Izvorul de Sus, era cunoscută mai demult [14].

O privire asupra tablei celor 16 strămoși ai lui Constantin Brâncoveanu *(anexa 1)* arată repede prin ce filieră avea strămoșii care-i puteau măguli în gradul cel mai înalt orgoliul și care-i aduceau și îndreptățirea la scaunul domnesc al țării : străbunica Maria din Brâncoveni (soția lui David postelnicul), vara primară a lui Matei vodă Basarab. Alegerea însăși a marelui logofăt Constantin Brâncoveanu ca domn al Țării Românești a fost motivată prin apartenența sa la vechiul neam domnesc, fiind socotit „din odraslă domnească“ [15] ; „domniia au luat — va scrie și logofătul cronicar Radu Greceanu — apucînd strămoșescul scaun, de vréme ce strănepot bătrînului Matei vodă Băsărab să trage“ [15].

Dar și dinspre partea mamei sale Brâncoveanu cobora din același clan al Craioveștilor ; mai multe verigi feminine leagă pe Radu vodă Șerban de Radu postelnicul Craiovescul (m. 1507) ; pe de altă parte, soția acestuia din urmă, Elina din Mărgineni, era strănepoata lui Radu de la Afumați, principe al Țării Românești în 1522—1529. Totuși, nu această descendență din adevăratii, vechii Basarabi putea fi invocată întru susținerea drepturilor la tron, pentru că, atunci, din aceleași

[11] Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, București, 1902, p. 406—408.

[12] O stampă îl înfățișează, totuși, pe Constantin Brâncoveanu ca „Fürst des H. Röm. Reich.“ (deci după 1695) și dîndu-i numele „Joannes Constantinus Bassarabas Cantacusenus de Branckovan“ (Al. A. C. Stourdza, *L'Europe orientale et le rôle historique des Maurocordato 1660—1830*, Paris, 1913, fig. 2 — după p. 32).

[13] După comunicarea prezentată de regretatul Em. Hagi—Mosco la 6 februarie 1973 în Comisia de Heraldică, Genealogie și Sigilografie de pe lîngă Institutul de Istorie „N. Iorga“ din București (coroborată cu manuscrisul din arhiva Hagi—Mosco). Precizăm că principalele informații despre personajele aduse în discuție și despre înrudirile lor le datorăm excelentului instrument de lucru realizat de Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova*, București, 1971.

[14] Ilie Chiriță, *op. cit.*, p. 58—59.

[15] Îl „rădicară să le fie domn, că-l știia că iaste înțelept și să trăgea din odraslă domnească“ *(Letopisețul cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu și Dan Simonescu, București, 1960, p. 190).

[16] Radu Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu voievod (1688—1714)*, ed. Aurora Ilieș, București, 1970, p. 54.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

spiţe s-ar fi ivit nenumăraţi pretendenţi de coroană. Vodă Brâncoveanu s-a prevalat în primul rînd de înrudirea foarte apropiată cu Matei Basarab şi de descendenţa din Craioveştii vechi, *susţinută şi de transmisiunea unor proprietăţi din patrimoniul funciar al acestora.* Şi, la vremea aceea, în conştiinţa generală Craioveştii erau, practic, asimilaţi Basarabilor.

Mai mult decît o familie, Craioveştii constituiseră un adevărat clan, cu o puternică bază economică, guvernînd în ţinutul lor ca nişte principi independenţi. Prin Neagoe vodă Basarab (1512—1521)[17], Craioveştii au atins apogeul puterii şi influenţei lor în conducerea destinelor principatului român dintre Carpaţi şi Dunăre. Curînd, însă, smulgerea marii bănii din mîinile acestei familii — dintre ai cărei membri se alegeau marii bani ai Craiovei (sau de Jiu) — a antrenat decăderea acestui clan[18]. Înlăturarea lui Şerban banul în 1539 — apoi moartea sa la Istanbul, în 1543[19] — a însemnat sfîrşitul puterii, dar nu şi al influenţei Craioveştilor, perpetuaţi prin femei, păstrînd prin urmaşi amintirea puterii străbunilor. Din fraţii Pîrvu vornicul (m. 1512) şi Radu postelnicul (n. 1507), o posteritate însemnată *(anexa 2)* va aduce din nou sîngele craiovesc la coroana Ţării Româneşti : prima linie, prin Matei vodă Basarab, răs-strănepotul lui Pîrvu ; cea de-a doua linie, prin Radu vodă Şerban, strănepotul marelui ban Şerban şi răs-strănepotul lui Radu postelnicul. Spre mijlocul veacului XVII, aceste două linii — desprinse din bătrînul trunchi craiovesc cu mai bine de un secol şi jumătate în urmă — au fuzionat, prin căsătoriile ultimilor urmaşi : *Ilinca,* fiica lui Nicolae Pătraşcu (fiul lui Mihai Viteazul) şi a Ancuţei (fiica lui Radu Şerban), s-a căsătorit cu îndepărtata sa rudă, marele logofăt Eustratie Leurdeanu[20] ; vărul ei primar, *Şerban Cantacuzino* (unul din numeroşii copii ai Elinei, altă fiică a lui Radu vodă Şerban, şi ai postelnicului Constantin Cantacuzino), a luat de soţie pe sora lui Eustratie, Maria din Goleşti (o altă Marie va fi, însă, soţia sa ca domn al Ţării Româneşti) ; una din surorile lui Şerban, *Stanca,* a devenit, prin 1650/1651, soţia lui Papa postelnicul Brâncoveanu. Ea e mama viitorului Constantin vodă Brâncoveanu. Se vede, astfel, că aceasta din urmă era unul din acei puţini în vinele cărora curgea sîngele ambelor linii de descendenţi ai vechilor Craioveşti.

Născut la 15 august 1654[21], Constantin Brâncoveanu avea un an cînd şi-a pierdut tatăl (Papa postelnicul) şi patru ani cînd şi-a pierdut bunicul (Preda vornicul) — el va fi a treia generaţie iar fiii săi vor fi a patra

[17] Cf. Dan Pleşia, *Neagoe Basarab. Originea, familia şi o scurtă privire asupra politicii Ţării Româneşti la începutul veacului al XVI-lea,* în „Valachica", Tîrgovişte, 1969, p. 45—60 şi „Studia Valachica", Tîrgovişte, 1970, p. 113—141. V. şi monografia lui Manole Neagoe, *Neagoe Basarab,* Bucureşti, 1971.

[18] Pentru toate aceste probleme — Ştefan Ştefănescu, *Bănia în Ţara Românească,* Bucureşti, 1965.

[19] *Ibidem,* p. 215, 217—218.

[20] Pentru urmaşii lui Mihai Viteazul, v. şi Damian Todiţa, *Pătraşcu cel Tînăr, fiul lui Mihai Viteazul,* Bucureşti, 1982.

[21] Anton-Maria Del Chiaro spune că domnul a fost decapitat în ziua în care împlinea 60 de ani *(Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia,* ed. N. Iorga, Bucureşti, 1914, p. 166 ; *Revoluţiile Valahiei,* trad. S. Cris-Cristian, Iaşi, 1929, p. 112.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

generație a aceleiași familii sfîrșind cu moarte violentă în decurs de șase decenii. Crescut „cantacuzinește“[22] de mama sa, postelniceasa Stanca (1637—1699)[23], e de înțeles atașamentul pe care l-a nutrit pentru puternicul, numerosul clan *(anexele 3 și 4)* căruia îi aparținea după mama sa, pe care cronicarul Radu Greceanu o numește Stanca Brâncoveanu-Cantacuzino[24]. În lumina acestor realități se cuvine a privi atît maliționasele afirmații ale lui Dimitrie Cantemir, cît și titulatura princiară a lui Constantin Brâncoveanu, expresie a conștiinței că reunește neamuri vechi, cu însemnătate în istorie.

Cu privire la numele său ca domnitor, N. Iorga a scris, cîndva, că inițial Brâncoveanu și-a zis doar *Constantin voievod*, «înainte de a ajunge la „Constantin B[asarab] Brâncoveanu“ și la forma de încă mai tîrzie afirmare dinastică : „Constantin Băsărabă“»[25]. Avem, însă, impresia că lucrurile ar putea fi privite mai degrabă invers, în sensul că formula de „afirmare dinastică“ nu e *cea mai tîrzie*, ci tocmai această afirmare dinastică ar trebui plasată *la începutul* domniei.

Curînd după luarea tronului, Brâncoveanu și-a comandat la Brașov un sigiliu inelar, cu anul 7197/1688, a cărui legendă în limba slavă îi dă titulatura întreagă de domn : *Io Constantin Basarab Brâncoveanul voievod*[26]. În alt sigiliu inelar, legenda — de data aceasta în limba latină — dă numele lui *Constantinus Basaraba Branc[ovanus], D[ei] G[ratia] electus vaivoda et pr[ince]ps Vala[chiae]*[27]. La numai cîteva luni după luarea domniei, în aprilie 1689, el semna *Io Constandin B[asarab] voevoda*[28]. La fel se intitula în 1690 : *Io Constandin Băsărabă*[29]. Și în 1695, el semna tot *Io Constantin Basarab voievod*[30]. Încorporarea numelui *Basarab* în titulatura princiară a fost și dintru-nceput, și definitivă ; acesta e și numele pus pe medalia aniversativă din 1714 : *Constantinus Bassaraba Brancovan, D[ei] G[ratia] voevoda et princeps Valachiae Transalpinae*[31] ; așa îi spune și florentinul Del Chiaro, în cunoscuta-i scriere : *Constantino Brancovani di Bessaraba*, numindu-l și pe micul său nepot (pe atunci în vîrstă de 10 ani) *Constantino Bassaraba de Brancovani*[32]. Ajuns în vîrstă matură, acest unic nepot prin care s-a continuat neamul își va spune *Costandin Basarab Brâncoveanul*, arătînd că era „fecioru Mării Sale Costandin beizedea, nepotu luminatului și prea înnălțatului întru fe-

[22] N. Iorga, *Istoria românilor*, VI. *Monarhii*, București, 1938, p. 391.
[23] Radu Greceanu, *op. cit.*, p. 127 — a murit la 10 februarie 1699, la 62 de ani.
[24] *Ibidem*.
[25] N. Iorga, *op. cit.*, p. 392—393.
[26] Emil Vîrtosu, *Din sigilografia Moldovei și a Țării Românești*, în *Documente privind istoria României*, Introducere, II, București, 1956, p. 384.
[27] *Ibidem*.
[28] *Ibidem* ; N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, X, București, 1905, p. 97 ; I. C. Filitti, *Arhiva Ghcorghe Grigore Cantacuzino*, București, 1919, p. 231 (document din iunie 1689).
[29] Document publicat de Ion Ionașcu în „Arhivele Olteniei“, XIV, 1935, nr. 79—82, p. 509 ; v. și Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XIV, 1, nr. CCCXLII, p. 272—274.
[30] Hurmuzaki-Iorga, *cit.*, p. 299.
[31] Anton-Maria Del Chiaro, *op. cit.*, ed. 1914, p. 115 ; ed. 1929, p. 110.
[32] *Ibidem*, p. 116 (73).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ricită pomenire răpăosatului Mării Sale Io Costandin Basarab Brâncoveanu voevod"[33]. Şi fiul acestuia, Manolache Brâncoveanu (1748—1811), are pe piatra sa funerară de la Braşov numele întreg în forma „*Basarab Emanuel, princeps de Brancovan altus*/Manolache Basarab, mare principe din Brâncoveni"[34].

Numele *Basarab* devenise de multă vreme un simbol al descendenţei din vechii principi ai ţării, vlăstare ale dinastiei „naţionale" — şi, prin aceasta, un simbol al autohtoniei, al originii *pământene*. În veacul XVII, raportarea la cîte un nedefinit (şi indefinibil !) „Basarab voievod" — presupus tată, unchi, bunic sau străbunic — era ca o justificare pentru accesul la tron. „Nepot lui Io Basarab voievod" şi-au spus şi Radu vodă Şerban, şi Matei vodă Basarab. Ba chiar şi efemerul domn de stirpe muşatină, Alexandru Iliaş — bunicul viitorului ginere al lui Brâncoveanu — şi-a afirmat, ca domn al Ţării Româneşti, o descendenţă din Neagoe Basarab şi din Doamna Despina, pe care i-a prezentat drept... străbunicii săi. Un pretendent nenorocos, de la începutul domniei lui Matei, era şi el „fiu al răposatului Basarab voievod"[35].

Însuşi predecesorul lui Brâncoveanu, Şerban vodă Cantacuzino, a ţinut să-şi afirme, în documente, înrudirea cu vechea dinastie a ţării, nu numai arătîndu-se — cum şi era, dealtminteri — nepot (de fiică/de soră) al lui *Io* (Radu/Constantin) *Şerban voievod*, dar proclamîndu-se şi urmaş, prin mama sa (fiica lui Radu Şerban), al lui... Neagoe Basarab[36] ! Cărţile tipărite în domnia sa au constituit şi ele un prilej pentru a propaga una din componentele ideologice ale programului său politic, „îndreptăţirea sa la scaunul muntean, apartenenţa pământeană a acestui aristocrat grec"[37] — şi nu întîmplător Teodosie Veştemeanul, întîiul ierarh al ţării şi un cărturar ale cărui dimensiuni se dezvăluie abia în zilele noastre[38], atrăgea atenţia, în prefaţa *Liturghierului* din 1680 că Şerban vodă era „prin naştere şi creştere al pământului nostru" precizînd : „şi *astăzi* adevărat pământean"[39]. Ca şi cum ar fi vrut să spună : *făcut*, iar nu *născut*. Originea străină, grecească — fie ea şi împărătească, la o îndepărtată verigă

---

[33] N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, V, Bucureşti, 1903, p. 196 (document din 1743 ; altul, din 1742, la p. 195—196).

[34] Ilie Chiriţă, *Ultimii boieri Brâncoveni*, în „Arhivele Olteniei", XII, 1933, nr. 65—66, p. 58.

[35] I. C. Filitti, *Despre doi candidaţi la domnie*, în „Arhivele Olteniei", XIV, 1935, nr. 79—82, p. 198 (ar fi fost, după părerea autorului, alt fiu nelegitim al lui Radu vodă Şerban, care însă avusese şi un fiu legitim numit *Basarab*).

[36] Al. T. Dumitrescu, *Mărturii documentare despre mănăstirea Argeşului*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", an. VII, 1914, p. 142 ; 1682, august 23 („strămoşul domniei méle Io Neagoe voevod Basarab") şi 25 („Neagoe voevod Băsărab, cel despre mumă strămoşul domniei méle").

[37] Virgil Cândea, *Semnificaţia politică a unui act de cultură feudală*, în „Studii", 3/XVI, 1963, p. 657.

[38] Cf. N. A. Ursu, *Teodosie Veştemeanul, adevăratul autor al Istoriei Ţării Româneşti, atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino*, în „Cronica", an. XVII, nr. 32 (852) din 6.VIII.1982, p. 5 şi 8 şi nr. 33 (853) din 13.VIII.1982, p. 5 şi 8.

[39] I. Bianu, N. Hodoş, *Bibliografia românească veche (=BRV)*, I, Bucureşti, 1903, p. 234.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

genealogică[40] — nu era uitată, de aceea domnul a poruncit ca în toate tipăriturile sale să se aducă aminte cititorilor că el era „adevăratul nepot prea bunului bătrîn Șerban Basarab voievod" și, de aici, și numele de afirmare dinastică din aceleași tipărituri : *Io Șerban Cantacuzino Basarab voievod*[41]. În prefața unei cărți tipărite la 1683, această descendență e arătată răspicat : „urmînd strămoșilor noștri despre Tată, marilor Cantacuzinești [...], despre Mumă celor ce mari și vechi să pomenesc Băsărăbești"[42].

Același tip de formulă îl folosește, exact în aceiași vreme, ca într-o adevărată replică la titlul asumat de unchiul său de pe tron, și Brâncoveanu : într-o inscripție pusă la ctitoria înaintașilor săi de la Bistrița în septembrie al aceluiași an 1683, Constantin Brâncoveanu, pe atunci doar spătar, arăta descendența sa „dăspre tată [...] din vechea dungă a Craioveștilor care și Băsărăbești să chiamă și dăspre mumă și mai din bătrîna și împărătească casă a Cantacuzenilor"[43]. Descendența sa din Craiovești îi era recunoscută, de altfel, în chip unanim și un document emis de Șerban vodă în 1679 pentru a-i întări Băileștii din Dolj spune că acest sat „fost-au de moșie al Danciului vornicul Brâncoveanul [tatăl lui Matei vodă — *n. ns.*] despre strămoșii lui, Craiovești [...], încă mai dinainte vréme, den descălecata țărăi"[44]. Documentul acesta dă și filiația *per masculos* a viitorului principe : David postelnicul — Preda Brâncoveanul mare vornic — Papa postelnicul — Constantin Brâncoveanu mare agă[45]. Importantă e precizarea că străbunicul, David postelnicul și Matei aga din Brâncoveni (viitorul Matei vodă Basarab) au stăpînit împreună, „tot den doao", nu numai satul în cauză, „ci și toate satele și moșiile ce au avut despre neamul lor, Craioveștii"[46]. În felul acesta, spița lui Matei vodă fiind stinsă, aga Constantin Brâncoveanu era recunoscut, implicit, ca *unic moștenitor al Craioveștilor* — „fiindu-i de moșie den descălicata țărăi, despre neamul lui, Craioveștii"[47] — poziție în adevăr unică în cadrul boierimii muntene a acelor ani. A fost, dealtminteri, și argumentul care a cîntărit cel mai greu la alegerea sa, în 1688.

Mîndria pentru sîngele care-i curgea în vine, pentru strămoșii Basarabi-Craiovești și Cantacuzini, era atît de adîncă, încît la cîțiva ani după urcarea sa pe tronul Țării Românești va porunci să se picteze chipurile acestor strămoși în ctitoria sa de la Hurezi : „mai vrut-au între altele ca și dunga cea mai bătrînă și blagorodnă a rodului și neamului său, atît dăspre tată cît și dăspre mamă, să se zugrăvească"[48]. Așa se face că avem

[40] Legătura Cantacuzinilor cu împărații bizantini din secolul XIV a fost multă vreme controversată. Interpretări foarte recente par să tranșeze în chip pozitiv această veche controversă.

[41] *BRV*, I, p. 231 (*Liturghierul* din 1680) ; p. 246 (*Evangheliarul* din 1683) ; p. 260—261 (*Apostolul* din 1683) ; și în *Biblia* de la 1688.

[42] *Ibidem*, p. 261.

[43] N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, I, București, 1905, p. 194—195.

[44] Idem, *Studii și documente...*, V, p. 305.

[45] *Ibidem*, p. 304—305.

[46] *Ibidem*, p. 306.

[47] *Ibidem*, p. 307. E curioasă precizarea că Preda vornicul Brâncoveanu era „nepot de nepoată de soră răposatului Matei vodă" (p. 306) ; v. și *supra*, n. 7.

[48] N. Iorga, *Inscripții...*, p. 185—186.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

azi, acolo, la Hurezi, o adevărată galerie de strămoşi şi rude — o alta fusese pictată, la Potlogi[49] — ilustrînd concepţia dinastică a domnului.

Urmaş de vechi dinastii, Constantin vodă Brâncoveanu s-a simţit, nu mai puţin, şi întemeietor de dinastie : la tot ce moştenise de la înaintaşi, s-a străduit să adauge, pentru ca întregul patrimoniu — averi şi înrudiri — să sporească şi să se consolideze. Mai mult decît în cazul lui Şerban vodă Cantacuzino, concepţia dinastică pare să fi fost o componentă de bază a ideologiei princiare din programul politic al lui Brâncoveanu ; textele citate pînă aici îndreptăţesc, poate, concluzia că aga — mai apoi spătarul şi marele logofăt — Constantin Brâncoveanu se considera, încă înainte de 1688, mai potrivit să ocupe tronul Ţării Româneşti decît unchiul său matern — la care descendenţa băsărăbească trecea, inevitabil, în planul al doilea — şi, oricum, decît fiul acestuia, născut din căsătoria cu o burgheză, fiică de negustor. Pe cîtă vreme el însuşi, Brâncoveanu, îşi luase ca nevastă (1674) pe urmaşa altui domn al ţării : doamna Marica, fiică a postelnicului Neagu şi nepoată a lui Antonie vodă din Popeşti (1669—1672). Băieţilor născuţi din această căsătorie le-a pus nume cu rezonanţe voievodale, nume dinastice — Constantin, Ştefan, Radu şi Matei — şi tuturor copiilor săi le-a căutat înrudiri dacă nu domneşti, cel puţin cu familii mari sau influente. Ca să se poată desprinde mai exact în ce chip Brâncoveanu a înţeles să folosească (după modele ilustre, de altfel) alianţele matrimoniale în politica sa generală, vom înfăţişa căsătoriile contractate (din iniţiativa sa, firească) de copiii săi.

Pe domniţa *Stanca* (1675—1714) a măritat-o (1692) cu beizadea Radu Iliaş (1671—1704), ultimul urmaş cunoscut al Muşatinilor Moldovei, cu care, dealtminteri, se înrudea, mama acestuia fiind o Cantacuzină[50].

Pe domniţa *Maria* (1677—1697) a măritat-o (1693) cu Constantin Duca, domn al Moldovei, fiul lui Gheorghe vodă Duca (domn în ambele principate) şi al Anastasiei Buhuş. Dar, pe de altă parte, Constantin Duca era, datorită mamei sale, văr primar cu soţia lui Constantin Cantacuzino stolnicul, unchiul lui Brâncoveanu ! Diferenţele de vîrstă (obişnuite în căsătoriile de raţiuni politice) au făcut, astfel, ca fiica lui vodă Brâncoveanu să devină vară primară prin alianţă cu fratele propriei sale bunici ! Cu Buhuşeştii, mai exista o înrudire, prin Cantacuzinii moldoveni : Safta Iordache Cantacuzino, vară primară a stolnicului şi Stancăi Cantacuzino-Brâncoveanu, se căsătorise cu marele spătar Lupaşco Buhuş (m. 1678)[51], unchiul matern al lui Constantin vodă Duca *(anexa 5)*.

A treia fiică, *Ilinca* (n. 1682), a fost căsătorită (1698) cu Scarlat Mavrocordat (1678—1699), fiul lui Alexandru Mavrocordat Exaporitul, unul din artizanii păcii de la Karlowitz, om politic cu mare influenţă la curtea

[49] Informaţia provine din comunicarea prezentată de Răzvan Theodorescu la Institutul de Istorie „N. Iorga" la 5 mai 1988.

[50] Se numea *Domna Cantacuzino* dar legătura ei cu ceilalţi Cantacuzini din aceeaşi vreme nu a putut fi stabilită (cf. Ştefan S. Gorovei, *Muşatinii*, Bucureşti, 1976, p. 161).

[51] V. Ştefan Meteş, *Contribuţii nouă privitoare la familia boierească Buhuş din Moldova*, în „Academia Română. *Memoriile Secţunii Istorice*", seria III, tom. VII, 1927.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din Istanbul[52]. Soția acestuia, Sultana Hrisoscoleu, era însă vară primară a lui Radu Iliaș *(anexa 6)*, astfel încît și prin această căsătorie se întăreau alianțele brâncovenești. Scarlat Mavrocordat murind în anul următor căsătoriei, Ilinca Brâncoveanu a devenit, în 1704, soția lui Șerban Greceanu, fiul marelui logofăt Șerban Greceanu care, împreună cu fratele său Radu Greceanu (viitorul cronicar oficial al lui Brâncoveanu), trudise pentru tipăriturile lui Șerban vodă Cantacuzino[53]. Logofătul Șerban Greceanu se căsătorise cu o vară de gradul al doilea a lui Brâncoveanu, Ilinca Greceanu, astfel încît mirii din 1704 erau veri de gradul al treilea *(anexa 7)*. Dar nu numai atît. Un frate al ginerelui lui Brâncoveanu, Barbu Greceanu, a fost însurat cu Păuna Cantacuzino[54] (vară de gradul al doilea a Ilincăi Brâncoveanu-Greceanu) iar o soră, Păuna Greceanu *(anexa 8)*, a fost soția lui Ștefan vodă Cantacuzino[55] (vărul primar al lui vodă Brâncoveanu și, se pare, finul său de cununie).

Întîiul fiu, beizadea *Constantin* (1683—1714) a fost căsătorit în 1706 cu Anița Balș, fiica unui boier moldovean dintr-un neam bogat și puternic (Ionașco Balș). Rațiuni politice nu se întrevăd în această căsătorie, din care a rezultat un singur copil, Constantin (n. 1707), prin care s-a perpetuat spița Brâncovenilor.

Celui de-al doilea fiu, *Ștefan* (1685—1714), i s-a ales ca soție (1709) o vară de a sa de gradul al treilea, Bălașa Cantacuzino (m. 1711), din ramura moldoveană a Cantacuzinilor ; mama ei, Maria, era fiica cronicarului Miron Costin (1633—1691), soră a celuilalt cronicar, Nicolae Costin (m. 1712), a cărui soție *(anexa 9)* era domnița Ileana Duca, sora ginerelui lui Brâncoveanu !

Și domnița *Safta* (1686—1747) a fost măritată în 1700 cu o rudă : Iordache Crețulescu. Acesta era, pe de o parte, văr de gradul al treilea al lui Constantin vodă, pe de altă parte, prin bunica sa — Maria Cantacuzino, soră cu Șerban vodă și cu Stanca Brâncoveanu — el era și văr de gradul al doilea al domniței Safta. Și aici, deci, aceeași dublare a înrudirilor *(anexa 10)*.

Pentru beizadea *Radu* (1690—1714) se proiecta, după cum se știe, căsătoria cu o fiică a lui Antioh vodă Cantemir (fratele lui Dimitrie vodă) chiar în anul căderii Brâncovenilor.

Domnița *Ancuța* (1691—1730) a fost măritată în 1705 cu Nicolae Ruset, unul din fiii bogatului și influentului boier moldovean Iordache Ruset. Trei ani mai tîrziu, domnița *Bălașa* (1693—1752) a fost dată de soție boierului grec Manolache Rangabé (Lambrino), un nepot de fiică al lui Antonie vodă Ruset, domn al Moldovei în 1675—1678. În ambele cazuri s-a căutat întărirea unor înrudiri mai vechi : Cupărești — cum mai erau

---

[52] Cf. Al. A. C. Stourdza, *op. cit.* ; N. Camariano, *Alexandre Mavrocordato, le grand dragoman. Son activité diplomatique (1673—1709)*, Thessaloniki, 1970.

[53] V., despre ei, I. C. Filiti, *Cine erau frații cărturari Radu și Șerban Greceanu*, în „Revista Istorică Română", IV, 1934, p. 65—70.

[54] O fiică a lor, Smaranda, s-a căsătorit (în 1729) cu Ianache, fratele Doamnei lui Nicolae vodă Mavrocordat (N. Iorga, *Studii și documente...*, V, p. 694 ; Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, cit., p. 113).

[55] Mihai Cantacuzino, *op. cit.*, p. 112, 313, 318, 405.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

numiți pe atunci Ruseteștii — descindeau din Bela Cantacuzino, sora lui Andronic, strămoșul Cantacuzinilor din Țările Române[56] *(anexa 11)*.

În fine, pentru ultima domniță, *Smaranda* (1696—1712), nu a mai fost urmată, se pare această politică : soțul ei a fost Constantin Băleanu (al cărui tată, marele logofăt Grigore Băleanu, fusese soțul Smarandei Șerban Cantacuzino, cu care, însă, nu a avut urmași).

Analiza aceasta pune suficient în evidență, credem, programul urmărit de vodă Brâncoveanu. Nu a fost, desigur, o întîmplare că între ginerii săi se află doi fii de domni ai Moldovei, amîndoi putînd oricînd pretinde scaunul părintesc (unul, Constantin Duca, l-a și ocupat, și încă de două ori), precum și vlăstare ale unor neamuri însemnate, din Țara Românească sau Moldova, autohtone (Greceanu, Balș, Crețulescu, Băleanu), grecești (Mavrocordat, Rangabé) sau de greci împămînteniți deja (Cantacuzino, Ruset). A urmărit cu insistență să-i lege pe toți în jurul tronului său prin înrudiri multiple și suprapuse — ceea ce, totuși, în final, nu i-a putut asigura nici menținerea la cîrma țării, nici supraviețuirea. Din contra, intrigile care i-au urzit căderea tot din cercurile acestor rude au pornit. Și împotriva acestor intrigi nu i-a mai fost de folos nici mai vechea hotărîre a Porții prin care fusese recunoscut domn *pe viață* al Țării Românești[57]. În legătură cu această recunoaștere din 1699 — succedînd încheierii păcii de la Karlowitz — trebuie să se pună întrebarea dacă Brâncoveanu nu a privit-o ca pe un pas spre instaurarea familiei sale ca dinastie a Țării Românești, spre o domnie ereditară așa cum o gîndise și Șerban vodă Cantacuzino cu sprijin imperial[58] și cum o va proiecta, un moment, și Dimitrie vodă Cantemir, la 1711, cu sprijinul lui Petru cel Mare. Tot ceea ce am înfățișat pînă aici ar putea susține această idee, după cum susține, credem, și pe aceea că încă din boierie Constantin Brâncoveanu se socotea mai îndreptățit la tronul țării decît unchiul său matern. Pisania de la Bistrița, cel puțin, are incontestabil aspectul unei proclamații și însuși faptul că ea a urmat, ca model, formula folosită de Șerban vodă, *dar i-a inversat termenii,* punînd pe primul plan pe „Craioveștii care și Băsărăbești să chiamă", îi dă o înfățișare de adevărat text programatic, de program politic. Căsătoria sa cu o nepoată de domn — domn de țară, pămîntean — și prenumele date copiilor nu sînt, atunci, decît o urmare logică. Răspunsul mîndru — că el e domn în casa lui — dat de marele logofăt chemat la domnie de obștea întreagă consună în același registru. Adoptarea numelui de afirmare dinastică — Basarab — odată cu urcarea pe tron o confirmă. Căsătoriile plănuite pentru fiii și fiicele sale dovedesc, și ele — de la înălțimea scaunului domnesc — scopurile înalte pe care le urmărea Brâncoveanu în planul afirmărilor dinastice. Cercetarea genealogică aduce confirmarea acestor realități.

[56] I. C. Filitti, *Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino,* p. XXIV și 290 ; General Radu Rosetti, *Familia Rosetti,* I, București, 1938. V. și Andrei Pippidi, *Originea familiei Rosetti și confirmarea unei mărturii a lui Neculce,* în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol", XX, Iași, 1983, p. 275—280.

[57] Radu Greceanu, *op. cit.,* p. 126.

[58] Mihai Cantacuzino, *op. cit.,* p. 219.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Avem, însă, impresia că nu a fost Constantin Brâncoveanu cel dintîi din spița sa care să fi gîndit așa. Reamintim că viitorul domn a rămas fără tată la vîrsta de un an, și-a pierdut bunicul patern cînd avea patru ani și a fost crescut de mama sa, în clanul rudelor cantacuzinești. Cu toate acestea, se poate afirma că linia pe care a urmat-o Constantin Brâncoveanu fusese deja inaugurată de înaintașii săi : atitudinea quasi-princiară a bunicului său, vornicul Preda Brâncoveanu, ni se pare dovada cea mai bună. Să ne reamintim, mai întîi, portretul pe care i l-a făcut, puțin timp înaintea tragicei sale morți, Paul de Alep : „marele vornic Preda, rudă a răposatului Matei voievod [...] este primul dintre boierii din această țară datorită moștenirii ⟨primite⟩ de la strămoșii săi și moșiile sale sînt imense...". „Acest boier este foarte bogat și fără pereche atît în această ⟨țară⟩, cît și în orice altă țară. Se spune că are pe moșiile sale douăsprezece mii de iepe de prăsilă și în fiecare din cele două sute de sate care îi aparțin se află cîte o herghelie. El are treizeci de mii de capete de oi,dintre care se spune că au murit cinci mii anul acesta de molimă iar unsprezece mii i s-au furat de niște tîlhari împreună cu 70 de funzi de grîu, în timpul tulburărilor care au avut loc în rîndul trupelor la urcarea în scaun a lui Constantin voievod. El are patru mii de capete de boi, o mie de bivoli, patru mii de porci și trei sute de șiruri de stupi, cu roiuri ⟨de albine⟩, fiecare șir aducînd mai mult de un butoi mare de ceară și vreo sută de vedre de miere ; fiecare vadră valorează un piastru și această ⟨ceară⟩ este cumpărată și transportată de negustori în țara Turcului. În fiecare an, acest boier trimite cîte o mie de capete de boi la Istanbul cu slujitorii săi, spre a fi vîndută cu zece mii de piaștri.

El are o mie cinci sute de familii de țigani robi și se spune că nimeni nu are avuții ca el, afară de mănăstirea Cozia care are o mie de țigani. Ni s-a spus că ia de la fiecare familie, la sărbătoarea Sf. Gheorghe, cîte 6 dinari și la sărbătoarea Sf. Dumitru încă pe atîta, ca haraci. Cei mai mulți din acești țigani sînt meseriași și se spune că această sumă de douăzeci de mii de dinari se varsă în toți anii în vistieria sa. Și cu toate acestea, traiul său este foarte simplu, mai ales în ceea ce privește masa la care nu obișnuiește să bea altceva decît apă.

Dar este foarte milostiv cu călugării și cu săracii și e bucuros să clădească biserici și mănăstiri și să contribuie la întreținerea clerului. Lui îi place să construiască biserici, făcîndu-le cele mai bogate danii în boi, oi, cai, albine, gospodării, mori și robi ; pe altele le-a moștenit de la strămoșii săi, dintre care cea dintîi este mănăstirea Bistrița, o veche ctitorie a lor : celelalte sînt : mănăstirea de maici Dintr-un Lemn, mănăstirea Arnota, Strehaia, Sadova, Gura Motrului și mănăstirea de la Brâncoveni.

El clădește acum o mănăstire în Ungaria [probabil la Simbăta, în Făgăraș — *n. ns.*], căci craiul [Gheorghe Rákóczy II] îl iubește mult și îl numește *tată* și se crede că stăpînește multe moșii în această țară. El a luat pe seama lui toate mănăstirile care au fost clădite de răposatul Matei voievod fiind — după cum am spus — ruda domnului cea mai de aproape și acum el le administrează. Nimeni altul nu se amestecă în treburile călugărilor sau în posesiunile lor. Și el este acela care depune pe

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

egumenii lor cînd se abat din drumul lor şi ridică pe alţii şi în aceasta el nu întîmpină nici cea mai mică împotrivire din partea domnului".

„Eram într-o zi — povesteşte tot Paul de Alep — în casa marelui vornic al acestor ţinuturi [Preda Brâncoveanu], care era un iubitor înfocat al istoriei ; el m-a întrebat despre ţara noastră". Şi arhidiaconul i-a explicat cîte ceva despre ţara sa şi despre castelele ei. La care Preda Brâncoveanu i-a dat răspunsul devenit celebru : „noi [...] nu avem castele în ţara noastră. În loc de castele şi de cetăţi, avem aceşti munţi şi ⟨aceste⟩ păduri, împotriva cărora nici un duşman nu poate birui. Dacă ar fi fost altfel şi dacă am fi avut castele pe pămîntul nostru, turcii de mult ne-ar fi gonit din ele". „Şi vornicul avea fără îndoială dreptate în ceea ce spunea", conchide eruditul călător [59].

Imaginea aceasta, de mare senior, cu bogăţii nenumărate, cu venituri imense, conducîndu-şi întinsele domenii ca un prinţ peste autoritatea căruia nu se mai suprapune nici o altă autoritate, nici chiar cea domnească, ctitorind ca un prinţ, patronînd opere de artă şi interesîndu-se profund de trecutul ţării sale, imaginea aceasta ne-o aminteşte îndeaproape pe aceea a nepotului său, voievodul. Dar mai este ceva, care corespunde de minune acestei imagini de senior care-şi cîrmuieşte domeniul ca pe un stat în stat ; este un detaliu, aproape uitat, din domeniul manifestărilor artistice, arătîndu-ni-l pe Preda Brâncoveanu cu familia sa, pe foile unei cărţi, *asemeni familiei voievodale,* după modelul perechii princiare, căreia-i succede. Dintr-un manuscris executat de miniaturistul Radu Sîrbu la 1653/1654 la mănăstirea Brâncoveni „cu truda şi stăruinţa jupaniţei Pauna, marea vorniceasă, soţia lui Preda mare vornic din Brâncoveni", două foi au ajuns în Biblioteca Academiei din Belgrad : pe una din ele, *Preda vel vornic,* bogat înveşmîntat, cu toiagul dregătoriei sale, are alături pe *Pauna vorniceasa* (între ei, *Raducan,* nepot după fiica Ancuţa Pîrşcoveanu) ; pe fila cealaltă, un boier tînăr, fără barbă, fără toiag, *Papa postelnicul,* cu soţia, *jupaniţa Stanca* şi copiii, *Matei* şi *Barbul.* Miniaturile acestea, oglindind „ceva din zelul puternicei familii brâncoveneşti de a urma strălucirea rudelor voievodale", constituie *„cea mai veche încercare de a se zugrăvi portrete boiereşti pe foi de manuscrise"* [60]. Pe alte foi, s-au pictat, din porunca aceleiaşi jupînişe Păuna Brâncoveanu, portretele lui Matei voievod şi Doamnei Elina. Cele două foi cu chipurile Brâncovenilor din trei generaţii pot fi socotite, credem, o mărturie elocventă pentru ceea ce s-ar putea privi drept programul politic brâncovenesc înainte de Constantin vodă. Perechea princiară — Matei voievod şi Elina Doamna — are, imediat după ea, pe rudele cele mai apropiate dintre care se cuvenea să se aleagă succesorii. Numele date copiilor sînt şi ele sugestive : *Matei* — poate amîndoi (după Cantemir, acesta era şi numele

[59] *Călători străini despre Ţările Române,* VI, Bucureşti, 1976, p. 215—216, 256.

[60] Emil Turdeanu, *Din vechile schimburi culturale dintre români şi iugoslavi,* în „Cercetări literare", III, Bucureşti, 1939, p. 219. Manuscrisul se află la Biblioteca Academiei Române (ms. slav 651) iar cele două foi la Biblioteca Academiei din Belgrad (ms. 115/8). Portretele Brâncovenilor au fost reproduse în culori de G. Popescu-Vîlcea, *Miniatura românească,* Bucureşti, 1981, fig. 132—133 şi de Gheorghe Buluţă şi Sultana Craia, *Manuscrise miniate şi ornate din epoca lui Matei Basarab,* Bucureşti, 1984, fig. XXXII şi XXXIII.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lui Papa) botezați de domnitor — *Radu, Barbu* (amintind pe marele ban craiovesc din veacul XVI). Calea spre tron era pregătită cu mult înaintea de toamna anului 1688 : numai împrejurările dramatice din 1655 și 1658 au întîrziat împlinirea. Singurul asupra căruia istoria a adunat toți sorții de izbîndă a fost Constantin Brâncoveanu. *Tronul ale cărui trepte le-a urcat în acel sfîrșit de octombrie 1688 era darul, moștenirea sacră transmisă de strămunii săi.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PAUL PĂLTĂNEA

ȘTIRI INEDITE DESPRE FAMILIA DOMNITORULUI ANTIOH CANTEMIR (II)*

Cel de-al doilea fiu al lui Antioh vodă Cantemir a fost beizadea Constantin ; „Cronica Ghiculeștilor" îl numește pe cel de al treilea fiu, Dumitrașcu, „Cantemir cel mic" [121]. La 4 mai 1728, Constantin beizadea era la Iași și se judeca pentru partea ce i s-ar fi cuvenit mamei lui din averea fratelui ei, Vasile Ștefan-Ceaurul. La averea acestuia mai aveau pretenții Ioan Balș vornic, fostul socru al lui Vasile Ștefan-Ceaurul, și Iordache Rosetti spătar. Pricina nu s-a putut rezolva, pentru că lipseau documentele lămuritoare lăsate de Vasile Ștefan-Ceaurul la Brașov, unde s-a retras după înfrîngerea trupelor austriece, conduse de căpitanul François Ernaut, cu care colaborase [122].

Constantin beizadea era, împreună cu fratele lui, Dumitrașcu, la Iași, la 12 ianuarie 1733, cînd semnează un zapis prin care dau surorii lor, Anița, satul Urlați, ținutul Fălciu, parte din moșia Țigani, moștenite de la mama lor, și cîțiva țigani [123]. La o dată pe care nu o cunoaștem, Constantin a împrumutat de la negustorul turc Mahmut, din Iași, 798 de lei, pentru a răscumpăra satul Valea Seacă, amanetat de tatăl lui, după mazilirea din domnie, pentru a achita o datorie a lui Alexandru Ștefan-Ceaurul cumnatul lui. Constantin beizadea s-a mai

---

* Prima parte a acestui studiu s-a tipărit în *AIIAI*, XXVI/1, 1989, p. 705—717 (*ArhGenAIIAI*, I, 1989, 1) ; numerotarea notelor urmează în continuare.

[121] *Cronica Ghiculeștilor*, p. 465. T. S. Bayer susține că s-a născut la Constantinopol în anul 1700 (*op. cit.*, p. 359). Afirmația este valabilă doar dacă s-a născut după 14/25 septembrie, cînd Antioh Cantemir, fiind mazilit, pleacă la Constantinopol. Anul 1700 este folosit și de D. P. Bogdan, *Un dialog cu împărăția morților dintre hatmanul Bogdan Hmielnicki și românul Dumitru Băncescul*, în *RIR*, X, 1940, p. 359—360. Presupunem că este greșită informația din condica lui Gheorgachi logofătul (1762), după care Constantin este „cel mai mic" dintre fiii lui Antioh Cantemir (D. Simonescu, *op. cit.*, p. 268).

[122] ASB, *Doc. ist.*, CCCLII/14. Vezi și *IN*, VII, p. 205.

[123] Gh. Ghibănescu, *Cuzeștii*, p. XXVII ; S. Zotta, *Despre neamul Cantemireștilor*, p. 21—22.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

îndatorat cu 500 de lei la Epitropia Sfîntului Mormînt, bani nerestituiți nici în decembrie 1742 [124].

La 29 aprilie 1733, Constantin Cantemir comis (a obținut acest rang, probabil, în prima domnie a lui Grigore II Ghica, 26 septembrie 1726 — aprilie 1733 [125]) era plecat în Țara Românească. Fratele Dumitrașcu se obligă să-i plătească o datorie rămasă din vremea cînd Constantin avusese în arendă deseatina ținutului Neamț [126].

Constantin Cantemir era la București la 30 august 1734, cînd făcea parte din divanul domnitorului Grigore II Ghica și semnează, ca mare stolnic, actul prin care se făcea o danie Arhiepiscopiei de la Pogoniani [127]. Acest fapt ar îndritui ipoteza că a venit în capitala Țării Românești odată cu strămutarea lui Grigore II Ghica, pentru a-l înlocui pe Constantin Mavrocordat, numit domn în Moldova. (Ghica a plecat din Iași la 24 aprilie 1733). Mai apare în divanul domnitorului muntean, cu același rang, la 14 noiembrie 1734, la 14 februarie, 20 iulie și 23 octombrie 1735 [128]. Constantin beizadea mai era în București și la 25 iunie 1737, cînd dăruiește doi țigani egumenului mănăstirii Vălenii [129].

Îndemnat, poate, și de cumnatul lui, marele logofăt Constantin Dudescu, soțul Mariei, fruntaș al partidei antiotomane, Constantin Cantemir a plecat în Rusia spre sfîrșitul anului 1737 sau în primele luni ale lui 1738, căci în aprilie era la Kiev [130], ca să susțină, alături de Constantin Cantacuzino, fiul fostului domnitor Ștefan Cantacuzino, drepturile familiilor Cantacuzino și Cantemir la tronul Țărilor Române. Un argument în sprijinul acestei opinii este faptul că, la puțină vreme după plecarea lui, Constantin beizadea primește, prin Preda Drugănescu, scrisori de la cumnatul lui, ca să acționeze „prin persoane de folos și apropiate de prea luminata împărătească" Ana Ivanovna [131]

---

[124] Arhivele Statului Galați, *Fond Biblioteca „V. A. Urechia"*, IV/11 ; N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 292—293.

[125] D. Simonescu, *op. cit.*, p. 268.

[126] ASI, *Doc.*, 425/71 ; 435/4 ; *TC*, V, p. 34.

[127] George Potra, *Documente privitoare la istoria orașului București*, I, București, 1961, p. 337—338. Theodora Rădulescu (*Sfatul domnesc și alți mari dregători ai Țării Românești din secolul al XVIII-lea* (II), în *RA*, XLIX, 1972, vol. XXXIV, 2, p. 316) nu a cunoscut această participare la divanul domnesc.

[128] ASB, *Doc. ist.*, MCDXLIII/23, 24, 33 ; Hurmuzaki, *Documente*, XIV, 2, p. 1088, MXLII.

[129] ASB, *M-rea Cotroceni*, LII/17, 18 ; N. Iorga, *Documente privitoare la familia Cantacuzino*, București, 1902, p. 252.

[130] E. Șulman, *Russko-moldavskoe boevoe sodrujestvo (1735—1739)*, Chișinău, 1962, p. 15. Autorul susține că „sigur" în 1735 C. Cantemir nu a ajuns în Rusia. Folosit prin bunăvoința părintelui Igor Jechiu, Galați. De aceea însemnarea lui Christoph Manstein : „Ce prince Cantemir en quittant la Valachie vers la fin de 1736, pour se rendre en Russie" (*Mémoires historiques, politiques et militaires sur la Russie*, II, Lyon, 1772, p. 11) nu se referă la C. Cantemir. Șt. Ciobanu dă crezare versiunii lui Manstein (*op. cit.*, p. 454). T. S. Bayer indică tot anul 1736 (*op. cit.*, p. 359—360) dată preluată de Grigore Nandriș, *Romanian exiles in 18 th Century Russia*, în *RER*, 1, 1953, p. 49.

[131] E. Șulman, *Missia valașscogo vornica P. Dragunescu v Rossiu*, în *Pekovaia Drujba*, Chișinău, 1961, p. 217 ; Al. Vianu, *Din acțiunea diplomatică a Țării Românești în Rusia în anii 1736—1738*, în *Rsl*, VIII, 1963, p. 21 ; Andrei Pippidi,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Despre cel de al treilea fiu al lui Antioh Cantemir, Dumitraşcu, ştim că era în Moldova la 1 septembrie 1731, cînd semnează un zapis pentru un negustor turc, Mahmut, căruia avea să-i dea 120 vedre de miere [132]. Tot de la Mahmut a mai împrumutat, la o dată pe care nu o cunoaştem, 619 lei [133]. La 1 septembrie 1735 se împrumută de la acelaşi turc cu 678 lei, pentru şapte luni de zile. În aceeaşi zi mai semnează un zapis prin care se obligă să-i dea lui Mahmut aga 220 vedre cu miere. Peste o lună de zile îşi încheie socotelile cu un alt negustor turc, Husein Celebi, căruia mai avea să-i dea 200 de lei [134]. La 14 octombrie se pregătea, după cum am văzut, pentru o călătorie la Constantinopol.

Se reîntorsese în Moldova la 11 aprilie 1736, dar după această dată pleacă în Rusia. La 22 martie 1737 Mahmut aga capătă învoirea domnitorului Grigore II Ghica să vîndă satul Valea Seacă, pentru datoriile neachitate de Dumitraşcu Cantemir. Satul a fost cumpărat de egumenul mănăstirii Trei Ierarhi, Ezechil, răzeş din Valea Seacă, şi răscumpărat de Toader Palade la 28 decembrie 1739 [135]. De Dumitraşcu este vorba într-o scrisoare a feldmareşalului Münnich, din 9 februarie 1737, cînd anunţă că a sosit, în tabăra lui, „prinţul Cantemir cu românii, oameni încercaţi" [136].

Presupunem că Dumitraşcu Cantemir a plecat din Moldova în urma unui conflict pe care l-a avut cu domnitorul Grigore II Ghica. „Cronica Ghiculeştilor" precizează : „Cantemireştii erau turbaţi împotriva domnului şi mai ales cel mai tînăr, Dumitraşcu" şi de aceea domnitorul, „după fuga lui", avînd „trecere în Ţara leşească", a izbutit „ca acesta să fie oprit multă vreme acolo" [137]. A fost arestat, după informaţiile lui Manstein, de contele Potocki care era dispus să-l predea turcilor [138]. A fost eliberat la 27 octombrie 1736 la insistenţele generalului Keith, comandantul oraşului Kiev, la care se vor fi adăugat, poate, cele ale lui Constantin Cantacuzino, care fusese informat de Preda Drugănescu despre arestarea lui Dumitraşcu [139].

Hommes et idées du Sud-Est européen à l'aube de l'âge moderne, Bucarest, 1980, p. 276. Un exemplar din *Biblia* lui Şerban Cantacuzino, care a aparţinut lui Constantin Cantemir, a fost semnalat de Maria Chiper (*O călătorie de studii în URSS*, în *RdI*, 39, 1986, 10, p. 1015).

[132] ASG, *Fond Biblicteca „V. A. Urechia"*, IV/11.

[133] ASI, *Doc.*, 425/74, 75 ; *TC*, V, p. 34.

[134] ASI, *Doc.*, 412/115 ; 436/4 ; *TC*, V, p. 53.

[135] ASI, *Doc.*, 436/6 ; ASG, *Fond Biblioteca „V. A. Urechia"*, IV/11 ; ASB, *AN*, MMCMV/6, nr. 4.

[136] Al.Kociubinski, *Graf Andrei Ivanovici Osterman i razdelă Turţii iz istorii vostocinago voprosa*, Odessa, 1899, p. 186 ; E. Şulman, *Russko-moldavskoe boevoe*, p. 18—19.

[137] *Cronica Ghiculeştilor*, p. 495. Vezi şi Pseudo-Enache Kogălniceanu, *Letopiseţul*, p. 9 ; T. S. Bayer, *op. cit.*, p. 361 ; E. Şulman, *Missia*, p. 220 ; Idem, *Russko-moldavskoe boevoe*, p. 17.

[138] C. Manstein, *Mémoires*, p. 11—12 ; E. Şulman, *Russko-moldavskoe boevoe*, p. 17.

[139] E. Şulman, *op. cit.*, p. 18.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

După campania victorioasă din anii 1735—1736, cînd cucereşte Azovul şi Crimeea[140], Rusia îşi continuă pregătirile pentru organizarea unui război împotriva Imperiului Otoman. Intenţionînd să-şi extindă operaţiunile militare şi pe teritoriul Ţărilor Române, feldmareşalul Münnich s-a preocupat de constituirea unui corp de ostaşi români, pe care l-a pus sub comanda prinţului Constantin Cantemir. Acestuia i-a acordat, la 27 aprilie 1738, gradul de brigadier, iar lui beizadea Dumitraşcu pe acela de maior[141].

Cu o lună de zile înainte de cucerirea cetăţii Hotin, 19 august 1739, feldmareşalul Münnich era hotărît, notează C. Dapontes, să trimită, în Moldova, un corp de ostaşi sub comanda prinţului „răzvrătit" Dumitraşcu Cantemir (7 iulie)[142]. La 26 iulie, domnitorul Grigore II Ghica, aflînd că „un corp de cazaci şi de ostaşi" conduşi de C. Cantemir intenţionează să cucerească Iaşii, a părăsit tabăra de la Botoşani, retrăgîndu-se „pe cîmpia de la Galata", în marginea Iaşilor[143]. În jurnalul armatei ruse este notat că în zilele de 26 şi 27 iulie unităţile pe care le comanda C. Cantemir au trecut Prutul şi Ceremuşul şi au înaintat cale de „200 de verste" (213 km), întîrcîndu-se în tabără „cu cîteva mii de cai şi vite"[144].

De la Hotin, feldmareşalul Münnich a coborît pe malul Prutului pînă la satul Isnovăţ, cu toate că era conştient că ocuparea Moldovei nu va fi de prea lungă durată din cauza succeselor pe care turcii le repurtau împotriva austriecilor[145]. De la Isnovăţ, feldmareşalul i-a trimis, din nou, pe cei doi fraţi Cantemir să strîngă „privantu şi bucate turceşti". Dumitraşcu „au luat pre suptu munte" spre Suceava şi apoi în „gios muntele a prăda pîn(ă) la Bacău" şi s-au întors „cu du-

---

[140] Amănunte la L'Abbé Laugier, *Histoire des négociations pour la paix conclue à Belgrade*, I, Paris, 1767.

[141] A. Baiov, *Russkaja armija v ţarstvovanie imperatriţăi Anny Ivannovny*, II, Sankt Petersburg, 1906, p. 88—89, folosită cu bunăvoinţa colegei Anca Trandaf; T. S. Bayer, *op. cit.*, p. 360; *Cronica Ghiculeştilor*, p. 449; C. Şerban, *Relaţiile politice româno-ruse în timpul războiului ruso-turc din 1737—1739*, în *ARS*, Istorie, X, 1956, 4, p. 125; G. Bezviconi, *Contribuţii la istoria relaţiilor româno-ruse*, Bucureşti, 1962, p. 143. La începutul campaniei, „corpul" lui Cantemir număra 324 de ostaşi. În primăvara lui 1739 erau 800 de voluntari (E. Şulman, *op. cit.*, p. 11, 14). Este greşită afirmaţia lui Dionisie Fotino că beizadea Constantin este fiul lui „Dumitraşcu vodă Cantemir" (*Istoria generală a Daciei*, III, p. 101).

[142] Constantin Dapontes, *Éphémérides daces ou Chronique de la guerre de quatre ans (1736—1739)*, publiée par Emile Legrand, Paris, 1881, p. 288. Pentru cucerirea cetăţii Hotin, vezi I. C. Filitti, *Lettres et extraits concernant les relations des Principautés Danubiennes avec la France*, Bucarest, 1915, p. 257—258; Hurmuzaki, *Documente*, XVI, p. 448—449, MXVI.

[143] C. Dapontes, *op. cit.*, p. 258; *Cronica Ghiculeştilor*, p. 449.

[144] Hurmuzaki, *Documente*, XVI, p. 435, MV; A. Kociubinski, *op. cit.*, p. 474. După datele publicate de *Annali di Europa... per l'anno MDCCXXXIX*, Londra, principele Cantemir a ajuns la Prut la 5 septembrie. Comanda 200 de grenadieri călări, 1 000 de dragoni şi 500 de husari (p. 503). Manstein afirmă că prinţul Cantemir ar fi devastat, înainte de a intra în Moldova, domeniile contelui Potocki, ca să se răzbune pentru nedreptatea pe care i-o făcuse cu doi ani mai înainte (*Mémoires*, p. 12).

[145] *Cronica Ghiculeştilor*, p. 449; N. Iorga, *Histoire des Roumains*, VII, p. 141.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ium" la Iași. Constantin „au luat de la Isnovăț Jijie în gios și pe la Botășeni și-au răpezit ca doă mii oaste să prindă pe Gligorie Vodă" [146].

După ce beizadea Constantin a ajuns la satul Șipote, a dat poruncă unui polcovnic „cu o mie de oameni să treacă Bahluiul la Căcărezeni și să meargă prin Cîrligătura împotriva lui Grigorie vodă". Porunca a rămas fără de urmări, căci polcovnicul nu a putut trece de satul Scînteia [147].

La 29 august, domnitorul Grigore II Ghica era încă la Galata, așteptînd ajutoare turcești, cînd a aflat că beizadea Constantin se îndreaptă spre Iași. Neavînd suficientă armată, ca să-i poate rezista, a numit caimacami și s-a retras spre sudul țării [148]. După două zile, beizadea Constantin era la „două leghe" (8—10 km) de Iași. Înainte de a intra în oraș, 2 septembrie, i-a chemat pe caimacami și le-a poruncit „să iasă cu alai întru întîmpinarea lui cu toate breslele". A fost primit, după cum poruncise, la Copou, de „mitropolit și cu caimacamii și cu alți boieri care se mai tîmplasă, și călugări și neguțători de latura tîrgului despre Muntenime, și i-au închinat cheile țării și steagurile slujitorilor". A tras la Frumoasa, palatul lui Grigore vodă, iar oastea, 3000 de husari, dragoni și români, și-a așezat tabăra prin împrejurimi. A capturat 30 de steaguri, tunuri, orz, biscuiți, făină și vinuri bune [149].

Feldmareșalul Münnich a intrat în Iași la 3 septembrie, cu vreo 10000 de ostași, fiind întîmpinat de mitropolit , împreună cu caimacamii și alți boieri „care să tîmplasă, făcîndu-i mare cinste, păn(ă) l-au dus în curțile domnești". A păstrat căimăcămia lăsată de domnitorul Ghica — Sandu Sturdza mare logofăt și Iordache Cantacuzino Deleanu mare vornic — și a întocmit 12 „ponturi", care au fost citite boierilor de beizadea Constantin Cantemir în casa cumnatului său, Toader Palade [150], unde s-a mutat după sosirea lui Münnich la Iași. Boie-

[146] I. Neculce, *Letopisețul*, p. 823 ; *Cronica Ghiculeștilor*, p. 449. C. Cantemir a trecut Prutul, fără a întîmpina nici o rezistență, la 25 august (Francis Ley, *Le maréchal de Münnich et la Russie au XVIII-e siècle*, Paris, 1959, p. 294 ; A. Kociubinski, *op. cit.*, p. 482).

[147] *Cronica Ghiculeștilor*, p. 451. Neculce spune că de la Căcărezeni „au trecut Bahluiul ș-au luat pre la Șanta de au trecut codrul la Vaslui". De aici s-au întors înapoi „că se teme(a) de tătari" (*Letopisețul*, p. 824).

[148] C. Dapontes, *op. cit.*, p. 290—291 ; *Cronica Ghiculeștilor*, p. 449 ; A. Baiov, *op. cit.*, p. 242—243.

[149] Hurmuzaki, *Documente*, p. 454, MXXII ; *Cronica Ghiculeștilor*, p. 451 ; I. Neculce, *Letopisețul*, p. 824 ; Manstein, *Mémoires*, II, p. 29 ; Francesco Becattini, *Stòria ragionata dei Turchi*, V, Venezia, 1788, p. 197 ; V. Mihordea, *Contribuție la istoria păcii de la Belgrad*, p. 33—34 ; N. Iorga, *Histoire des Roumains*, VII, p. 143 ; Fr. Ley, *Le maréchal Münnich*, p. 295 ; A. Baiov, *op. cit.*, p. 246. Pseudo-Enache Kogălniceanu notează că feldmareșalul Münnich, la îndemnul lui Cantemir, „au răsipit curțile domnești de la Frumoasa și casele agăi Enache" (*Letopisețul*, p. 9). Aici informația greșită că Dimitrie și Constantin erau fiii lui Dimitrie Cantemir. A fost preluată de Const. C. Giurescu, *Istoria românilor*, III, 1, p. 236). Vezi și Alexandru Marcu, *Romanticii italieni și români*, în *ARMSL*, s. III, t. II, 1925, p. 57. După *Annali di Europa* prințul Cantemir a intrat în Iași la 12 septembrie (p. 504) ; /I. C. Filitti/, *Cărți vechi*, în *RI*, X, 1924, p. 113—114.

[150] Cumnatul său plecase din Iași însoțindu-l pe domnitorul Grigore Ghica în retragerea sa (I. Neculce, *Letopisețul*, p. 833—835).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rii prezenți s-au trudit să arate „că este cu neputință să ducă la bun sfîrșit aceste cereri", dar pînă la urmă „i-au făcut cu di-a sila di-au iscălit", căci Münnich îi amenințase că „de n-or priimi, a da foc tîrgului" [151].

După știri din presa franceză („Journal historique du Verdun"), Münnich a convocat „Statele" (Adunarea) Moldovei pentru a le propune să aleagă un nou domn. Se credea că alegerea „ar putea să cadă asupra prințului Cantemir, fratele prințului cu același nume, ambasadorul Rusiei la curtea Franței" [152]. Dogele Veneției era informat, la 27 septembrie 1739, că domnitorul Moldovei a fost înlocuit cu Cantemir [153]. Dapontes afirmă însă „că cei doi fii ai domnitorului Dumitrașcu și fiul lui Duculeț [154], care erau în conflict, își disputau tronurile Moldovei și Țării Românești" [155]. Nu se știe dacă țarina Ana Ivanovna intenționa să ratifice alegerea lui C. Cantemir, care mai spera, chiar și după încheierea păcii de la Belgrad (18 septembrie 1739) în realizarea planului său [156]. Cardinalul Fleury, participant la tratativele de pace pe care le media Franța, îi scrie din Iași, la 4 octombrie, lui Andrei Ivanovici Ostermann, ministrul de externe al Rusiei, că „prințul Cantemir, a cărui probitate și bună credință nu prea pot să o laud, mi s-a părut foarte mulțumit și aceasta îmi ajunge ca să mă bucur și eu" [157]. Iluzii care s-au risipit odată cu retragerea lui Münnich din Iași. Este curios că nici Neculce, care se înrudea cu Cantemireștii [158], și nici autorul cronicii Ghiculeștilor, contemporani cu evenimentele, nu consemnează un asemenea proiect.

Cînd a plecat din Iași, Münnich a luat cu el „pe mitropolitul Antonie și pe boierii caimacami, pe care i-a dus la cortul său din tabăra cea mare". Pe boierii caimacami i-a făcut „senatori", iar pe Constantin Cantemir, prin mijlocirea lor, l-a numit „protosenator" [159]. Titulatură care, în nici un caz, nu putea echivala cu aceea de domn.

Din tabăra de peste Prut, de la Zagarancea, Münnich l-a trimis pe Dumitrașcu Cantemir „cu cazaci și cu catani și cu moscali" să-l prindă pe Grigore Ghica, despre care aflase că este la Șerbănești, pe Bîrlad, în ținutul Tecuci. Domnitorul Ghica, aflînd că este urmărit, a trecut Siretul și a fugit la Brăila. Dumitrașcu Cantemir nu a îndrăz-

---

[151] I. Neculce, *Letopisețul*, p. 825—828 ; *Cronica Ghiculeștilor*, p. 453 ; I. C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 257—258 ; N. Iorga, *op. cit.*, VII, p. 144 ; V. Mihordea, *Contribuție...*, p. 34.

[152] V. Mihordea, *Contribuție...*, p. 13—14, 36. Este greșită informația că beizadea C. Cantemir este frate cu Antioh Cantemir, fiul lui Dimitrie Cantemir.

[153] Hurmuzaki, *Documente*, IX, 1, p. 671, DCCLXXXIV.

[154] Ar putea să fie vorba de fiul din cea de a doua căsătorie, cu Eufrosina, despre care Neculce spune că „s-au dus la muscali" (*Letopisețul*, p. 446). Și Dapontes face aceeași greșeală ca și autorul notei din „Journal historique".

[155] C. Dapontes, *Éphémerides*, p. 360.

[156] V. Mihordea, *Note cu privire la Antioh Cantemir*, București, 1946, p. 19.

[157] *Sbornik*, vol. 86, 1893, p. 115.

[158] Maria, soția cronicarului, era fiica Ruxandrei Cantemir, sora domnitorilor Antioh și Dimitrie Cantemir, și a lui Lupu Bogdan. Vezi și Dumitru Velciu, *Ion Neculce*, București, 1968, p. 186, 197.

[159] *Cronica Ghiculeștilor*, p. 455.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nit să-l urmărească și „s-au întorsu înapoi și au lovit și cei de iasta parte și cei de ceia parte, de i-au prădat, de au rămas oamenii cu peili goale, numai cu sufletele". Nu a fost cruțată nici mănăstirea Mera, ctitoria Cantemireștilor. Dapontes notează că această acțiune, la care a participat și Constantin Cantemir, a avut loc la 22 septembrie [160].

La întoarcerea în tabără, Constantin beizadea a primit ordin să plece la Huși „ca să stea în preajma tătarilor". Pentru acesta a adunat „mulți moldoveni, pe unii de bună voie, din prostia lor, pe alții cu sila, a plecat cu polcul său și cu aceștia, ca la vreo mie de oameni, a mers de-a lungul Prutului, strîngînd din sate, cu sila, oameni neînarmați, care țineau ciomege în mînă, ca să se creadă că are oaste numeroasă". După ce o parte din ostașii săi au fost risipiți de tătari, Constantin beizadea a plecat din părțile Hușilor și s-a întors la Iași, silindu-i pe caimacami să plătească „banii ploconului și a mesii lui Menih feldmareșal". Văzînd că aceștia nu pregătesc banii ceruți, de acord cu generalul Piotr Mihailovici Șipov, care era tot în Iași, i-a pus sub pază mare pe boierii caimacami. Cînd a primit poruncă de la Münnich să părăsească Iașii, sîmbătă 13/24 octombrie, „au purces a căuta în toate mănăstirili bani sau odoară și n-au găsit, iar haine n-au luatu în Eși. Iar grecești, turcești au luatu tot ce-au găsitu, și a unora ce iera sluge lui Gligorie vodă. Mai multu Constantin beizadea le lua cu el" [161].

Din cauza acestor prădăciuni, Constantin Cantemir și-a pierdut, după cum observa N. Iorga, „pentru totdeauna prestigiul său de domn eliberator" [162], pe care-l avusese, cît de cît, la intrarea în Iași Nici chiar cei care au fost suspectați de simpatie pentru Cantemirești și ruși, cum a fost cronicarul Ion Neculce, care a fost închis „la basbulubaș cîteva dzile" pentru că ar fi fost „amestecat la niscaiva fapte" [163], nu s-a ferit să scrie, în cronica lui, despre toate relele făptuite.

Nu știm dacă beizadea Constantin a mai zăbovit în Moldova sau a plecat, pe dată, în Rusia, unde își continuă activitatea militară. În 1741 participă la războiul împotriva Finlandei, comandînd un regiment de husari moldoveni. Peste trei ani, în 1744, este înaintat la gradul de general-maior iar în 1765 este trimis, cu regimentul său, în Ucraina, pentru paza cetăților. A fost înaintat apoi la gradul de general-locotenent și la 16 martie 1765 a fost pus în retragere [164].

---

[160] I. Neculce, *Letopisețul*, p. 829 ; *Cronica Ghiculeștilor*, p. 457 ; C. Dapontes, *Éphémerides*, p. 364—367 ; C. Erbiceanu, *Cronicarii greci*, p. 148 ; A. Baiov, *op. cit.*, p. 251 ; D. P. Bogdan, *Legăturile serdarului Lupu Anastasă (1721—1751)*, în *SMIM*, II, 1957, p. 356—357.

[161] I. Neculce, *Letopisețul*, p. 832—833 ; *Cronica Ghiculeștilor*, p. 457. Pseudo-Enache Kogălniceanu mai precizează că „la octomvrie 13 zile (stil vechi, n.n.) au lovit tătarii despre Tătărași și turcii despre iaz. Și de grabă au eșit Cantemir cu cîte polcuri au putut strînge" (*Letopisețul*, p. 10). C. Dapontes, *Éphémerides*, p. 381 ; S. Zotta, *Mănăstirea Golia*, p. 10 ; N. Iorga, *Studii și documente*, XXIV, p. 87. Vezi și C. A. Stoide, *Tîrgul lui Barnovschi vodă*, în *AM*, I, p. 10 ; V. A. Urechia, *Inscripțiuni după manuscrise*, în *ARMSI*, s. II, t. IX, 1887, p. 49, 60.

[162] N. Iorga, *Histoire des Roumains*, VII, p. 147.

[163] I. Neculce, *Letopisețul*, p. 841.

[164] T. S. Bayer, *op. cit.*, p. 360 ; D. P. Bogdan, *Un dialog*, p. 359—360.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Șt. Ciobanu a afirmat că a înnebunit, crezîndu-se domnitor al Țărilor Române[165], dar la 30 mai 1772 Constantin Cantemir era în plenitudinea facultăților mintale, căci scrie, din Rogani, „fratelui Nicolae Iordachevici" că fiul său, „prințul Dimitrie", vine în Moldova și-l va căuta ca să se sfătuiască „în privința averii răposatului meu frate, prințul Ioniță", ajunsă, cu „mare viclenie", în stăpînirea nepotului Constantin Palade[166]. Intervenția aceasta a rămas fără de rezultat și de aceea, peste cîteva luni, în septembrie, avînd de la tatăl lui „vechilec ca să caut și să scot toată această clironomicească avere", „prințul Dimitrie" se adresează mareșalului Petru Alexandrovici Rumeanțev cu rugămintea ca să ia de la Constantin Palade și de la cumantul lui, Arghir Bostangioglu toată averea ce „să cădea să le ia numai unul, tatăl meu" și să i le dea lui[167].

Nu cunoaștem rezoluția lui Rumeanțev, dar la 3 noiembrie 1772 acesta îi acordă lui Constantin Cantemir, general-porucic, o „carte" prin care locuitorii de pe moșia lui, Duscenii, ținutul Hotin, erau scutiți de orice „fel de dajdii și havalele", „Cartea" a fost reînnoită de Divanul Cnejiei Moldovei la 14 iulie 1774[168]. Tot în vara acestui an, la 2 august, Constantin Cantemir trimite de la Rogani pe „vagmistrul Martinov", ca să-i aducă „veniturile noastre domnești" din satele Bedrosenii și Duscenii, bîntuite, de altfel, de tot soiul de „asupriri și distrugeri"[169].

Demersul lui Constantin Cantemir, prin fiul lui Dimitrie, va fi reluat în august 1775, de cumnatul lui, Pantazi Câmpineanu, deși se pare că nu a existat nici o legătură directă între aceste două solicitări.

Constantin Cantemir a fost căsătorit de trei ori : cu Ilinca, fiica lui Ionașcu Balș și a Saftei Grigore Ursache[170], la București, probabil, în intervalul aprilie 1733 — iunie 1737[171]; în Rusia s-a recăsătorit în ianuarie 1741 cu Natalia Ivanovna Golovin, fiica amiralului Ivan Mihailovici Golovin, care a decedat la puțină vreme după căsătorie. A treia soție a fost Sofia Bogdanova Pasek, fiica lui Bogdan Vasilievici Pasek, decedată la Moscova la 17 iunie 1783. Din prima căsătorie a avut o fată, Maria, din a treia căsătorie un fecior, Dimitrie[172].

---

[165] Șt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 454—455. Informație preluată, probabil, de la A. B. Lobanov-Rostovski, *Russkaia rodoslovnaia kniga*, I, Petersburg, 1895, p. 234, unde se afirmă că a stat închis 17 ani în cetatea Revel.

[166] ASB, *Doc. ist.*, LXXXIX/35.

[167] ASI, *Doc.*, 412/185 ; S. Zotta, *op. cit.*, p. 35—36.

[168] ASI, *Doc.*, 412/186.

[169] Ibidem, 414/257, folosit prin amabilitatea profesorului Alexandru Andronic.

[170] Maria Dogaru, *Un armorial românesc din 1813. Spița de neam a familiei Balș dotată cu steme*, București, 1981, p. 97, nr. 50 ; BCS, *Doc.*, LXXX/11 ; *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 418. Datele lui Mihai Cantacuzino sînt confuze : „Maria, fata Ilincăi Bălșoii" este, de fapt, fiica lui Constantin Cantemir. Spița familiei Balș din 1813 spune despre Ilinca Balș că a fost soacra lui Pantazi Câmpineanu (M. Dogaru, *op. cit.*, p. 96, nr. 48).

[171] Se pare că Ilinca Balș mai trăia la 8 iulie 1764 (ASB, *Fond S. Zotta*, dos. 19, f. 47).

[172] T. S. Bayer, *op. cit.*, p. 360 ; A. B. Lobanov-Rostovski, *op. cit.*, p. 234 ; *Russkaia rodoslovnaia kniga*, p. 52 ; *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 408 ; G. Bezviconi, *Roirea familiilor românești peste Nistru*, Iași, 1941, p. 14—15. C. Gane pretinde că ar mai fi avut un băiat, Ion, „om cu viață neregulată" (*op. cit.*, II, p. 141).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Constantin Cantemir a murit la 6 octombrie 1776 la Rogan, gubernia Harkov [173].

Dumitraşcu beizadea a rămas în armata ţaristă şi după anul 1739, dar nu a mai obţinut grade superioare aceluia pe care-l primise spre sfîrşitul campaniei din Moldova. Nu a fost căsătorit. A murit la Moscova în 1758 [174].

Fiica lui Constantin Cantemir, Maria, s-a căsătorit, în Ţara Românească, cu Pantazi Câmpineanu [175]. Au avut doi băieţi: Scarlat şi Constantin.

La 3 iulie 1760, Maria păhărniceasca, aşa este numită în document, se judecă cu mătuşa ei, Aniţa Palade, pentru averea rămasă de la Ioniţă Cantemir. Divanul boierilor stabileşte că, într-adevăr, lui beizadea Constantin i se cuvenea parte din satul Valea Seacă, „pe care însă a zălogit-o lui Mahmut negustorul pentru 798 de lei. Satul a fost vîndut şi răscumpărat de Toader Palade vistiernic. I s-ar mai fi cuvenit parte din satul Zărneşti, ţinutul Covurlui şi din casele „Ceaurului" din Iaşi, dar toate acestea au fost oprite, împreună cu ceea ce i se cuvenea lui Dumitraşcu, de Aniţa Palade, pentru 1650 de lei daţi de aceasta fratelui mai mic. Deoarece Constantin moştenise averea rămasă de la Dumitraşcu, după moartea lui, trebuia să plătească datoria fratelui [176]. La acest proces se referă, probabil, Dimitrie Cantemir, în septembrie 1772, cînd scrie că sora lui, Maria, a cheltuit „nu puţină somă de bani la giudecăţi", toată averea rămînînd „la stăpînirea fără de lege" a mătuşii lor.

---

[173] *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 418; T. S. Bayer, *op. cit.*, p. 360; Şt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 455.

[174] T. S. Bayer, *op. cit.*, p. 361; *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 418; Şt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 455; A. B. Lobanov-Rostovski, *op. cit.*, p. 234; *Russkaia rodoslovnaia kniga*, p. 52.

[175] *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 108, 418. Era fiul lui Pârvu Câmpineanu şi a Chiajnei Albeasca sau Grădişteana (*Buciumul*, I, nr. 34, 1 mai 1863, p. 136). La 1 septembrie 1751 avea rangul de mare clucer (Th. Rădulescu în *RA*, XLIX, vol. XXXIV, 2, p. 303). Ca mare stolnic semnează la 2 decembrie 1756 (*ibidem*, p. 317). Mare paharnic este în intervalul 20 octombrie 1758 — 18 februarie 1759 (*ibidem*, p. 312). Ca mare clucer semnează, din nou, între 20 februarie — 2 iunie 1769 (*ibidem*, p. 303). În domnia lui Ştefan Racoviţă (26 ianuarie 1764 — 18 august 1765) este arestat împreună cu Pană Filipescu, Grigore Băleanu şi Ion Bălăceanu (*Genealogia Cantacuzinilor*, p. 140—144; N. Iorga, *Histoire des Roumains*, VII, p. 226). După ce domnitorul Manole Giani-Ruset părăsi capitala şi armatele ruseşti intrară în Bucureşti, Pantazi Câmpineanu, care-l susţinuse pe maiorul Nazarie Karazin în atacul de la 16 noiembrie 1769, deveni membru al Divanului prezidat de banul Mihai Cantacuzino (*Genealogia Cantacuzinilor*, p. 187; Al. Papiu Ilarian, *Tesaur de monumente istorice pentru România*, II, Bucureşti, 1863, p. 280; N. Iorga, *Histoire des Roumains*, VII, p. 331). La 24 noiembrie 1770 semnează ca vornic al Ţării de Sus (Th. Rădulescu, în *RA*, vol. XXXIV, 1, p. 120). A făcut parte din delegaţia de boieri care a plecat în martie 1770 la Petersburg (V. A. Urechia, *Istoria evenimentelor din Orient*, în *ARMSI*, s. II, t. X, 1889, p. 375, 395; N. Iorga, *Histoire des Roumains*, VII, p. 320). A decedat în anul 1777. Este greşită opinia lui Bantâş-Kamenski că era moldovean şi că cei doi fii, pe care i-a avut, au fost ofiţeri în armata rusă (*Siècle de Pierre le Grand*, Paris, 1826, p. 391—392). Afirmaţii eronate şi la Viorica Diaconescu, *Pantazi Ghica*, Bucureşti, 1987, p. 6.

[176] ASI, ms. nr. 1769, f. 19—20.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La 19 aprilie 1763, Pantazi Câmpineanu se judecă la Iaşi, prin vechilul Enache Cucuzel, cu Iordache Cantacuzino, fost mare spătar, pentru două moşii, Drăguşeni şi Mileuca, din ţinutul Dorohoi, care ar fi fost date zestre Ilincăi Balş, soacra lui. Domnitorul Grigore Callimachi îi dă cîştig de cauză, la 2 septembrie 1763, lui Iordache Cantacuzino. La 1 martie 1768, Constantin Costescu, fost mare şetrar, şi cu nepoata lui, „Maria Cantimireasa ce o ţine d[umnea]lui Pantazi Câmpineanu, fost mare clucer", vînd nişte vaduri de moară şi o moşie de lîngă Buzău, pe care o aveau de la „moşul nostru", Iorga fost mare sulger [177].

Convins, poate, că soţia lui fusese nedreptăţită în judecata cu Aniţa Palade, Pantazi Câmpineanu a redeschis acest proces. Dintr-o anafora a boierilor moldoveni, întocmită la 30 august 1775, ştim că-şi susţinea astfel revendicările : averea socrului său „s-au luat pe seama domnească ca nişte averi a unuia ce s-au hainit de la o împărăţie la alta" şi a fost dată, apoi, în vremea domniei lui Ioan Mavrocordat, în 1744—1745, lui Ioniţă Cantemir, la cererea acestuia. Câmpineanu pretindea că domnitorul Ioan Mavrocordat i-a „făcut strîmbătate", căci „averile hainilor" se iau numai cînd nu au moştenitori. Boierii care întocmesc anaforaoa, ca şi domnitorul Grigore III Ghica, pe temeiul „pravilei" nu-i dau dreptate, averea solicitată rămînînd, pe mai departe, în seama lui Constantin Palade şi a surorilor lui [178].

Tot în acest an, 1775, Pantazi Câmpineanu, fost mare vornic, după o mai lungă judecată, s-a învoit cu Lupu Balş, fost mare logofăt, fratele soacrei lui, pentru satul Drăguşeni şi jumătate din satul Pînzăreni de peste Prut, care făcuseră parte, cîndva, din zestrea Ilincăi Balş [179].

Maria a supravieţuit soţului. La 11 decembrie 1777, cînd iscăleşte Maria Cantemir, îi dăruieşte lui hagi Dumitrachi, fost mare sulger, un loc din „casele mele cele de zestre", pentru că „s-au aflat cu slujbe şi cu osîrdie spre slujbele mele" [180]. Peste cîţiva ani, la 5 iunie 1781, clucereasa Maria Câmpineanu îşi hotărnicea moşia Bogdănei, ţinutul Ialomiţa [181]. La 8 august 1786 era călugărită : Marta monahia Câmpineanu dă acum o „volnicie" pentru nişte bani ce trebuia să-i ia de la fiul ei, Scarlat [182].

De la cea de a treia soţie, Sofia Bogdanova Pasek, Constantin Cantemir a avut un fiu, Dimitrie, născut în 1749 [183]. A îmbrăţişat şi el

[177] BCS, *Doc.*, LXXI/10, 11, 14, 15. ASB, *Doc. ist.*, MCDXXXI/18.
[178] ASI, *Doc.*, 412/189 ; *TC*, V, p. 57 ; *IN*, IV, p. 184.
[179] ASB, *Doc. ist.*, DCCVII/40 ; Idem, *Fond S. Zotta*, dos. 19, f. 47.
[180] ASB, *AN*, CVII/59. Foloseşte sigiliu cu coroană princiară şi iniţialele M R C N.
[181] ASB, *Dos. ist.*, CDVIII/73.
[182] Ibidem, DCXV/156. La 1 aprilie 1783 semnase Maria Cantemiroaia (Ibidem, MLXXXVII/167. G .D. Florescu, *Din vechiul Bucureşti*, 1935, p. 121.
[183] A. B. Lobanov-Rostovski, *op. cit.*, p. 235 ; *Russkaia rodoslovnaia kniga*, p. 52 ; V. Gervescu, *Dimitrie Cantemir*, p. 20. N. Docan greşeşte cînd afirmă că Dimitrie este fiul lui Dumitraşcu (BAR, A, 581, vol. 1, p. 284). T. S. Bayer susţine că din prima căsătorie a mai avut doi fii : Scarlat şi Constantin. (*op. cit.*, p. 361). De fapt, aceştia sînt fiii lui Pantazi Câmpineanu şi ai Mariei Cantemir.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cariera militară. A participat, cu gradul de colonel-locotenent, la campania armatei ruse la Dunăre, în 1771, distingîndu-se, la 25 octombrie, în luptele pentru cucerirea cetății Giurgiu, prin „rivnă și vitejie“ [184]. Într-o relatare a acestor evenimente se precizează : „în toate aceste lupte din Țara Românească pretutindeni era de față și Cantemir și peste tot locul se arată viteaz, ca și ceilalți ofițeri“ [185]. Spre sfîrșitul anului 1773 era comandantul Banatului Olteniei, nemulțumind populația prin măsurile abuzive pe care le aplica. De aceea, la începutul anului 1774, boierii olteni îl roagă pe generalul Kamenschi să aibă milă de „Bănatul sărac“, care suferă atît de mult de pe urma turcilor și a „tîlhăriei“ principelui Cantemir. Rugăminte luată în seamă de generalul Rumeanțev care a dat dispoziții pentru „păstrarea ordinei în Banatul Craiovei“ [186]. S-a reîntors în Rusia, căci la 4 august era de cîtăva vreme la Petersburg [187].

A suferit, în anii următori, de o „boală grea“. La 20 septembrie 1809 amintește, într-o scrisoare, de „boala mea îndelungată“ [188]. S-a căsătorit, în 1774, cu Cecilia Mustafa, de care s-a despărțit. A avut un fiu, Antioh, înfiat, după moartea mamei, în 1793, de căpitanul polon Iosif Robski, sub numele de Vicențiu Robski. După un îndelungat proces a reușit să obțină recunoașterea adevăratei identități. Nu am întîlnit deocamdată, alte surse documentare care să confirme aceste date consemnate de Hașdeu. A.B. Lobanov-Rostovschi amintește că Dimitrie ar fi avut o „legătură“ cu Elisabeta Hrușova [189].

Socotindu-se, deci, fără urmași direcți. Dimitrie face, încă din 1804, intervenții pentru aducerea în Rusia a stolnicului Constantin Cîmpineanu [190], nepot al doilea de soră, ca să-l lase moștenitor. În februarie 1808, acesta era hotărît să plece să-și viziteze unchiul, care se oferă să-i trimită un om al lui, ca să aibă un însoțitor [191]. Neliniștit

---

[184] N. Iorga, *Acte și fragmente*, II, București, 1896, p. 53—54 ; *Geschichte des gegenwärtigen Kriegs zwischen Russland, Polen und der Ottomanischen Pforte*, XV, Frankfurt und Leipzig, 1772, p. 37, 43—44 ; Fr. Becattini, *Storia ragionata*, VI, p. 199 ; Bantâș-Kamenski, *Siècle de Pierre le Grand*, p. 391—392 ; V. Gervescu, *op. cit.*, p. 20 ; T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 57—58 ;*Cronici și povestiri românești versificate (sec. XVII—XVIII)* Studiu și ediție... de Dan Simonescu, București, 1967, p. 156.

[185] T. S. Bayer, *op. cit.*, p. 361 ; Hurmuzaki, *Documente*, XIV, 2, p. 1215—1216, MCCIV ; V. A. Urechia, *Istoria evenimentelor din Orient*, p. 400, 408 ; S. Zotta, *op. cit.*, p. 45.

[186] L. T. Boga, *A doua ocupație rusească a Țărilor Române*, Chișinău, 1930, p. 58—59.

[187] ASI, *Doc.*, 414/257.

[188] T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 63—64 ; Bantâș-Kamenski, *op. cit.*, p. 391—392 ; *Ențiclopedicceskii slovar*. Izdateli F. A. Brokhaus, I. A. Efrom, XIV, Petersburg 1895, p. 314 ; V. Gervescu, *op. cit.*, p. 20.

[189] B. P. Hașdeu, *Limba slavonă la români*, în *Traian*, I, nr. 50, 26 august 1869, p. 199. A. B. Lobanov-Rostovski, *op. cit.*, p. 235.

[190] T. G. Bulat, *Legăturile familiare*, p. 60. Este fiul lui Scarlat Cîmpineanu și a Luxiței Cândescu. După datele catagrafiei din 1829 s-a născut în 1782 (I. C. Filitti, *Catagrafia oficială de toți boierii Țării Românești la 1829*, în *RA*, II, 1927—1929, p. 292). După o informație din 1808 a Divanului Țării Românești s-ar fi născut în 1788, căci în 1808 avea 20 de ani (T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 58).

[191] ASB, *Fond Kretzulescu-Lahovary*, dos. 583, f. 20—21.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de întîrziere, Dimitrie Cantemir îi mai scrie o scrisoare din Petersburg, la 11 iulie, mărturisindu-şi speranţa că nepotul lui nu a renunţat la călătorie, dar de-abia la 3 septembrie Divanul Ţării Româneşti intervine (Cîmpineanu era ispravnic al judeţului Buzău) pe lîngă Serghei Kuşnicov, preşedintele Divanului din Ţara Românească şi Moldova, ca să i se îngăduie plecarea [192]. A ajuns la Petersburg spre sfîrşitul anului.

În scrisoarea prin care-i mulţumeşte lui Kuşnicov pentru această bunăvoinţă, la 20 septembrie 1809, Dimitrie Cantemir îi cere sprijinul pentru regăsirea averii tatălui său. În acest scop a trimis boierului Teodor Balş „oarecare dovezi în cercetarea averii rămasă în Moldova". Intervenţii pe lîngă Divanul Cnejiei Moldovei s-au făcut, căci s-a păstrat o spiţă, fără dată, a descendenţilor lui Antioh vodă Cantemir, în care este trecut şi „Dimitrie jăluitor ce cerea clironomie" [193].

Nu se cunoaşte încă în ce au constat acele „multe feluri de pricini" din cauza cărora Constantin Cîmpineanu nu reuşise să plece la Petersburg nici la 3 septembrie 1808, cînd Divanul Ţării Româneşti intervine favorabil pe lîngă senatorul Kuşnicov. Stolnicul Cîmpineanu se adresează şi el lui Kuşnicov pentru a-i elibera paşaportul necesar, anunţînd, totodată, că Divanul i-a îngăduit să absenteze trei, patru luni de la postul de ispravnic al ţinutului Buzău [194].

Divanul ţării socotea că stolnicul Cîmpineanu nu trebuie să fie singurul moştenitor al lui Dimitrie Cantemir, întrucît mai are alte două nepoate, fiicele clucerului Constantin Cîmpineanu „mult mai sărace", pentru că „nu au nici mamă, nici tată, nici clironomie părintească". Aceste constatări au fost comunicate lui Kuşnicov, la 5 octombrie 1808, pentru a fi transmise lui Dimitrie Cantemir [195].

Stolnicul Constantin Cîmpineanu a plecat spre Petersburg în jurul datei de 15 octombrie 1808 şi s-a reîntors către sfîrşitul anului [196].

Dimitrie Cantemir şi-a lăsat, printr-un testament întocmit în 1819, toată averea, evaluată la 300 000 de ruble, copiilor lui Scarlat Cîmpineanu [197], nerenunţînd la vechea lui idee de a-şi aduce un nepot pe lîngă el. La 16 noiembrie 1819 a trimis o scrisoare din Kiev prin care cerea ca să vină în Rusia fetele clucerului Constantin Cîmpineanu, fratele lui Scarlat, Elena şi Maria. Dorinţă care nu i s-a indeplinit [198].

După moartea lui Dimitrie Cantemir, 17 iunie 1820, averea a fost însuşită de prinţul rus Şahovschi, descendent din familia Passek. Pretendentă la avere a fost şi o strănepoată a Mariei Dudescu, Elisabeta, căsătorită cu contele Bulgari [199].

---

[192] Ibidem, f. 18 ; T. G. Bulat, *Legături familiare*, p. 59—61.

[193] *Trudi bessarabscoii gubernskoi ucenoi arhivnoi Komissii*, III, Chişinău, 1907, p. 484—486 ; ASI, *Doc.*, 413/282 ; ASB, *Fond S. Zotta*, dos. 27, f. 36 ; T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 64—65.

[194] T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 59, 60—61 ; S. Zotta, *op. cit.*, p. 43—44.

[195] T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 61—62.

[196] *Ibidem*, p. 64—65.

[197] ASB, *Fond Kretzulescu-Lahovary*, dos. 583, f. 15—15v. Testamentul nu este datat. Vezi şi Nicolae Kretzulescu, *Amintiri istorice*, Bucureşti, 1940, p. 62—63.

[198] ASB, *Fond Kretzulescu-Lahovary*, dos. 583, f. 7.

[199] A. B. Lobanov-Rostovski, *op. cit.*, p. 235—236 ; BAR, ms. rom., 5148, f. 720 ; T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 58 ; Z. C. Arbure, *Despre averea familiei Cantemir în Rusia*, în *RIAF*, XI, 1910, p. 188.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cercetări asupra averii pe care Dimitrie Cantemir ar mai fi avut-o în Moldova se fac, la cererea consulatului rus din Iași, în august 1833. Cunoaștem răspunsurile isprăvniciilor Bacău și Vaslui, care comunică Postelniciei că nu au știință ca acesta să fi stăpînit moșii în aceste ținuturi [200].

Demersuri pentru obținerea averii lui Dimitrie Cantemir fac și fiii lui Scarlat Câmpineanu. Înainte de 22 septembrie 1833, Anica Kretzulescu [201] era în corespondență cu Ignatie Iacovenco, consulul Rusiei la București, pentru această chestiune. La această dată, Iacovenco făcuse o călătorie în Rusia și înaintase un protest Senatului din Moscova. Reușise să intre în posesia originalului „testamentului general al răposatului principe Cantemir", pe care l-a predat lui Ioan Câmpineanu, fratele Anicăi Kretzulescu [202]. La începutul anului următor, aceasta este încunoștiințată că peste cîteva luni Senatul va da hotărîrea definitivă [203]. Peste un an de zile, la 6 aprilie 1835, Iacovenco o informează pe Anica despre nereușita intervențiilor făcute, autoritățile rusești dînd dreptate Elisabetei Bulgari și lui Șahovschi. Se pregătea să plece la Moscova și Petersburg „cînd neapărat va cere trebuință ca să grăbesc săvîrșirea acestei pricini în folosul nostru [204], măcar că sînt cheltuielile drumului grele" [205]. Procesul, care a durat pînă la sfîrșitul anului 1840, a fost pierdut de familia Câmpineanu, obligată să plătească, pentru „nedreapta întreprindere de judecată", o amendă de 9600 de galbeni [206].

Cu moartea lui Dimitrie Cantemir se stinge linia masculină a descendenților lui Antioh vodă Cantemir [207]. Mărturia Divanului Moldovei dată, la 7 iulie 1823, lui Vasile Cantemir, secretarul consulatului Austriei din Iași, că „să tragi din neamul Cantemireștilor", este, așa cum a remarcat S. Zotta, o declarație de „complezență" [208].

---

[200] ASI, Tr. 255, op. 280, dos. 271, f. 1 ; Tr. 726, op. 813, dos. 1602, f. 1, comunicate de Iuliu Ciubotaru, căruia îi mulțumim și pe această cale.

[201] A fost căsătorită cu Alecu Kretzulescu ; sînt părinții doctorului Nicolae Kretzulescu.

[202] ASB, *Fond Kretzulescu-Lahovary*, dos. 53, f. 1, text în lb. greacă, folosit prin amabilitatea colegei Cornelia Papacostea-Danielopolu.

[203] ASB, *Fond Kretzulescu-Lahovary*, dos. 53, f. 2. Vezi și f. 6, scrisoare din 17 martie 1834.

[204] Consulul rus încheiase un contract cu Anica Kretzulescu pentru cîștigarea acestui proces. Într-o scrisoare din 9 ianuarie 1841 el vorbește de „folosul cîștigului" ce ar urma să-l aibă (ASB, *Fond Kretzulescu-Lahovary*, dos. 53, f. 10).

[205] ASB, *Fond Kretzulescu-Lahovary*, dos. 53, f. 3—3v.

[206] *Ibidem*, f. 10, 11 ; dos. 583, f. 6. În cursul anului 1835 face intervenții, pentru obținerea moștenirii, și Ion Câmpineanu (Elena Grigoriu, *Zorii teatrului în Țara Românească*, București, 1983, p. 100).

[207] Bantâș-Kamenski, *op. cit.*, p. 391—392. Poetul C. Stamati, transmițîndu-i lui Filaret Scriban, la 15 ianuarie 1841, știri despre opera lui Dimitrie Cantemir, precizează că la Harcov „trăiește o strănepoată a lui Cantemir, măritată nu știu cu ce cneaz, la care au rămas cironomie toate hîrtiile și vechi documenturi a lui Cantemir, moldovinești ce nu le știe ceti" (E. Dvoicenco, *Viața și opera lui C. Stamati*, București, p. 37).

[208] ASI, *Condica* K, 330, f. 123v ; S. Zotta, *op. cit.*, p. 8—9. Vezi și Dimitrie Dan, *Un autor necunoscut din anul 1826—1827*, Cernăuți, 1922, p. 5—6. Au mai existat și alte patronime Cantemir, dar ele nu au legătură cu familia domnitorului. De pildă, spătarul Gheorghe Cantemir care, în noiembrie 1849, arendează moșia Vorniceni din ținutul Dorohoi (ASI, *Doc.*, 265/65).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Maria este fata mai mare a lui Antioh vodă Cantemir. La puțină vreme după începutul celei de-a doua domnii (12 februarie 1705), Antioh vodă Cantemir l-a trimis pe Lupu Bogdan, cumnatul lui, sol la Constantin Brâncoveanu „ca să se încuscreze". Brâncoveanu acceptă propunerea și la 25 iulie pleacă de la Tîrgoviște, spre Iași, Șerban Greceanu, mare stolnic, ginerele domnitorului, pentru „mare încredințări prieteșugului" și aduse „inelul dă schimbu" [209]. Maria fiind încă copilă, nunta cu Radu, cel de al treilea fiu al domnitorului muntean, urma să aibă loc peste cîțiva ani.

După trecerea lui Dimitrie Cantemir în Rusia, Brâncoveanu, temîndu-se să nu mărească bănuielile de necredință ale turcilor, încearcă să obțină și asentimentul marelui vizir Ali Pașa, pentru acest proiect matrimonial, scriindu-i că logodna era încheiată „de mai mulți ani". Dacă i se poruncește este gata să o strice, cu toate că biserica nu-i îngăduie așa ceva. Marele vizir nu manifestă nici un fel de opoziție, scrisoarea fusese trimisă împreună cu un dar de 4000 de țechini. La 8 martie 1714, Brâncoveanu îl trimite la Constantinopol pe ginerele lui, Manolache Lambrino, mare agă, împreună cu soția lui, Bălașa, fiica mai mare, cu un dar de 2000 de lei, „cheltuială de nuntă", ca să aducă mireasa în țară. Nunta nu a mai avut loc, căci Radu a fost ucis la Constantinopol, la 15 august, împreună cu tatăl lui și ceilalți frați [210].

Peste zece ani, în 1724, Maria era logodită cu comisul Constantin Dudescu, fiul lui Radu Dudescu [211] și al Mariei Cantacuzino, fiica stolnicului Constantin. Nunta s-a făcut cu sprijinul domnitorului Nicolae Mavrocordat, care „au trimis cu cheltuiala măriei sale de au adus pe domnița lui Antiohie vodă [de la Constantinopol — *n.ns.*] aicea în București și le-au făcut nunta cu multă cinste cununîndu-i măria sa cu doamna măriei sale" [212].

---

[209] Radu Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu voievod (1688—1714)*. Ediție critică de Aurora Ilieș, București, 1970, p. 155, 230, 255; Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601 și de la 1709 la 1711*. Ediție... de Const. A. Stoide și I. Lăzărescu, Iași, 1976, p. 288.

[210] Ion Radu Mircea, *Constantin Brâncoveanu*, p. 30; Dimitrie Cantemir, *Evenimentele Cantacuzinilor și Brâncovenilor din Țara Românească*, în *Opere*, V, București, 1878, p. 22; Anton Maria Del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, Venezia, 1718, p. 169—170, 176; Const. Giurescu, N. Dobrescu, *Documente și regeste privitoare la Constantin Brâncoveanu*, București, 1907, p. 261, raport din Constantinopol, 17 aprilie 1714; *Buciumul*, I, nr. 135, 23 octombrie 1863, p. 539; N. Simache, Tr. Cristescu, *Variante ale Letopisețului Cantacuzinesc*, Buzău, 1942, p. 45; *Cronica Ghiculeștilor*, p. 49, 181; *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 408—409; *Cronicari munteni*, II, p. 342.

[211] N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 602—603; *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 287. N. Iorga a afirmat, fără temei, că tatăl lui a fost Dimitrie Dudescu (*O prigonire politică sub fanarioți, în ARMSI*, s. III, t. IV, 1925, p. 78).

[212] Radu Popescu, *Istoriile*, p. 265. Am folosit anul 1724 pentru că evenimentul este povestit în cel de al cincilea an din domnia a doua a lui Nicolae Mavrocordat, care începe în martie 1719. S. Zotta credea că încurcăturile bănești ale lui Antioh vodă, din 1719, „sînt, poate, în legătură cu căsătoria Mariei" (*Despre neamul Cantemireștilor*, p. 22—23). Este greșită opinia lui Al. Alexianu că Maria s-a căsătorit în anul 1718 (*Un bucureștean de altă dată: risipitorul logofăt Dudescu*, Roma, f.a., p. 85).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Constantin Dudescu a făcut, după buna apreciere a lui N. Iorga, „o lungă și frumoasă carieră de boier ambițios“ [213], căci singur mărturisește, la 29 iunie 1746, într-o scrisoare către cumnatul lui, Teodor Palade, „că întîmplările așa m-au făcut să fiu rîvnitoriu“ [214].

[213] N. Iorga, *Studii și documente*, VIII, p. XXXVII. C. Dapontes îl descrie astfel : „Constantin Dudescu... a fost onorat cu cele mai mari boierii ca un vrednic și deosebit între toți, era om imposant, dupre cum era și corpolent și politicos... Astfel de boier muntean și moldovean nu se mai arată“ (C. Erbiceanu, *Cronicari greci*, p. 221). Pentru relațiile dintre Dapontes și Dudescu, vezi „scrisoarea“ din 18 august 1758 (*Éphémerides*, I, p. 443—450 ; *BOR*, XVIII, 195, p. 856—862 ; Nestor Camariano, *Constantin Dapontes et les Principautés Roumaines*, în *RESEE*, VIII, 1970, 3, p. 492). *Cronica Ghiculeștilor*, care nu-i este favorabilă lui Dudescu, scrie că avea „minte dintru început nestatornică și pururea neastîmpărată, nerecunoscător către binefăcătorii săi, căci către toți domnii... s-a arătat viclean, spinos și nerecunoscător“ (p. 659). Mihai Cantacuzino notează că „era om prea înțelept, dar vrea el să fie la toți domnii cel dintîi sfetnic și nu vrea să o capete aceasta prin osteneală, ci ca să-l aibe cam de-o frică“ (*Genealogia Cantacuzinilor*, p. 133). Afirmația lui Dionisie Fotino că Dudescu a fugit în Transilvania din cauza domnitorului Nicolae Mavrocordat (*Istoria*, II, p. 149 ; N. Iorga, *Studii și documente*, III, p. 26) este numai în parte reală. La începutul domniei, Nicolae Mavrocordat l-a agreat, numindu-l mare comis, la 30 ianuarie / 10 februarie 1716, în locul lui Mihai Cantacuzino (Alexandru A. Vasilescu, *Oltenia sub austriaci, 1716—1739*, București, 1929, p. 11—12. Th. Rădulescu susține în *RA*, XLIX, vol. XXXIV, p. 320, că are acest rang din aprilie 1718), dar după omorîrea fostului domnitor Ștefan Cantacuzino la Stambul, 7 iunie 1716, Mavrocordat începu să-i prigonească pe Cantacuzini și rudeniile lor. Nu știm dacă Dudescu a fost cumva persecutat pînă în noiembrie 1716, cînd Mavrocordat este prins de austrieci, însă înrudirea cu Gheorghe Cantacuzino, ca și tragicul sfîrșit al tatălui său la Stambul, îl obligau să se alăture partidei anti-otomane. De aceea, la Brașov fiind, semnează la 3/14 ianuarie 1717 omagiul de credință al boierilor munteni pribegi către împăratul Carol VI (C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei sub austriaci*, I, București, 1913, p. 107). Cu rangul de comis apare și în memoriul din 10/21 martie 1718 adresat tot împăratului Carol VI, prin care i se cerea ajutor pentru a înlătura „il giogo crudele de barbari ottomani“ (C. Giurescu, *op. cit.*, I, p. 107). Față de apelul făcut de domnitorul Ioan Mavrocordat boierilor refugiați, la 1/12 august 1718, a manifestat, inițial, unele rezerve (Hurmuzaki, *Documente*, VI, p. 242—243, CLXVI) la care va renunța. La 10 mai 1720 era în țară. Este martor la scrierea unui zapis și semnează fost mare comis. Tot așa iscălește actul din 20 noiembrie 1722 prin care sora lui, Maria, vinde niște vii (I. C. Filitti, *Arhiva*, p. 123 ; ASB, *AN*, CIII/55). Mare spătar este la 16 februarie 1730, 1731 februarie 8 — octombrie 7 (Th. Rădulescu, *op. cit.*, p. 294) ; mare logofăt, 1731 ianuarie, 1733 aprilie 16 — 1737 iulie 3 (Ibidem, p. 127) ; iarăși mare spătar, 1737 iulie 17 (Ibidem, p. 294) ; din nou mare logofăt, 1737 noiembrie 26, 1738 noiembrie 26 — 1739 februarie (Ibidem, p. 127) ; mare spătar, 1739 mai 29 (Ibidem, p. 294) ; mare logofăt, 1739 august 29 — 1743 martie 18, 1744 ianuarie 12 — noiembrie 15 (Ibidem, p. 127—128) ; mare vornic, 1746 august 5 — 1748 februarie 4 (Ibidem, p. 119) ; mare ban, 1748 martie 14 — 1749 septembrie 1 (*AO*, XXI, 1942, p. 210—211. Th. Rădulescu indică numai pînă la 25 noiembrie 1748, *op. cit.*, p. 116) ; mare spătar, 20 februarie 1750 (*AO*, XX, 1941, p. 80) ; mare vornic, 1751 septembrie 25 — 1753 februarie 1, 1755 februarie 15 — decembrie 15, 1758 septembrie 1 — 1761 februarie 22 (Th. Rădulescu, *op. cit.*, p. 119—120) ; mare ban, 1761 martie 12 — 1762 mai 3, 1763 mai 23 — iunie 9 (Ibidem, p. 116) ; mare vistier 1763 octombrie 4 (Ibidem, p. 298). Domnitorul Ștefan Racoviță îi întărește stăpînirea pe moșia Tatiurile, ținutul Ilfov (ASB, *Doc. ist.*, CMXXXIII/26). Pentru casele Dudeștilor din București, vezi G. I. Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*, București, 1899, p. 712 ; G. D. Florescu, *Din vechiul București*, p. 114—115 ; N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, București, 1960,

[214] *IN*, III, 1923, p. 197 ; S. Zotta, *op. cit.*, p. 26.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În această vreme, Maria nu era în relații prea bune cu sora ei. Anița, reclamînd-o domnitorului Grigore II Ghica pentru satul Buciulești, moșie Ceaurească, luată „cu amăgială și strîmbătate" de sora ei. Domnitorul hotărăște, la 8 ianuarie 1730, că atunci „cînd va vini soru-sa Marie aice în țară [în Moldova — *n.ns.*] să răspundă pentru acel sat... și făcîndu-se amînduror surorilor dreptate din zestre, cui s-a cădea să ție acel sat, aceea l-a ține(a)" [215].

Judecata s-a terminat, probabil, în favoarea Aniței, căci, după cum am văzut, în 1746, cei doi cumnați erau în bune relații. Dudescu nu credea, în acest an, așa cum socoteau, pe semne, vrăjmașii lui, că este „către apusul soarelui", doar avea în jur de 50 de ani, Era însă necăjit, cum îi mărturisește lui T. Palade, de „întîmplările cele împotrivnice", cînd „atît la strămutările domnilor, cît și la răzmirițile trecute mi s-au amărît sufletul, mi s-au uscat oasele, nu mă mîngîie nici o fericire a vremurilor celor bune, cît m-au amărît... nemulțumirile domnilor, minciunile vrăjmașilor, amăgelile prietenilor celor mincinoși" [216].

Din acele „întîmplări împotrivnice" cunoaștem că în iarna anului 1716, după prinderea domnitorului Nicolae Mavrocordat de către austrieci, se alătură grupului de boieri care susțin, pe lîngă imperiali, alegerea, ca domn, a lui Gheorghe Cantacuzino, fiul lui Ștefan vodă. La 3 14 decembrie semnează „actul de unire" întocmit la Tîrgoviște. Temîndu-se de o represiune turcească, se retrage, împreună cu ceilalți boieri, la Brașov, de unde va reveni după încheierea păcii de la Passarowitz, 21 iulie 1718. Peste două decenii, în vremea războiului dintre turci, austrieci și ruși, în vara anului 1737, 24 iulie/4 august, a fost prins, laolaltă cu alți boieri, de puținele trupe austriece conduse de colonelul Barkóczy, și dus în Transilvania. Au fost închiși la Brașov și Făgăraș, fiind eliberați în aprilie 1738 [217]. Alte nemulțumiri le-a avut din partea domnitorului Constantin Mavrocordat, în primele domnii, cu care a ajuns în conflict pentru că acesta „nu asculta de sfat", după cum mărturisește însuși Dudescu. Ambițiile acestuia de a-l îndruma pe domnitor au fost lesne risipite și astfel „neînfrînatul și nesupusul Dudescu" a ajuns repede un „mieluțel". Nici de la urmașul lui Mavrocordat, Mihai Racoviță, nu a avut tihnă. Prin iulie 1742 „l-a ocărît" cu „vorbe grele", pentru că îl bănuia că este în relații cu fostul domnitor Grigore II Ghica [218].

---

[215] ASI, ms. nr. 1855, f. 65.

[216] S. Zotta, *op. cit.*, p. 26.

[217] C. Giurescu, *Material*, I, p. 68. Vezi și p. 85—87, 324; Al. A. Vasilescu, *Oltenia sub austriaci*, p. 60—61, 96; C. Dapontes, *Éphémerides*, II, p. 88—89; N. Iorga, *Histoire des Roumains*, VII, p. 130, 204.

[218] *Reprezentanța diplomatică a Moldovei la Constantinopol (30 august 1741 — decembrie 1742)*, ed. Ariadna Camariano-Cioran, București, 1985, p. 129, 193, 201. Într-una din domniile lui Mihai Racoviță (octombrie 1730 — 13 octombrie 1731; septembrie 1741 — iulie 1744) Dudescu, „om bogat și puternic", a descoperit un filon de aur într-o carieră de lîngă București. Exploatarea, organizată cu ajutorul unui neamț, a fost întreruptă de domnitor (Charles Peyssonel, *Traité sur le commerce de la Mer Noire*, II, Paris, 1787, p. 190—191).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Îngrijorări i-a provocat și marea influență a boierilor greci, pe care nu o dată Dudescu încearcă, alături de alți fruntași ai boierimii românești, să o distrugă. Așa s-a întîmplat în domnia lui Matei Ghica (24 august 1752 — iunie 1753), cînd Dudescu, „în fruntea partidului vrăjmaș Ghiculeștilor", împreună cu mitropolitul Neofit, au ațițat mulțimea din București. Au trimis și la Poartă un „arzmahzar" prin Ștefănache Cremidi. La Constantinopol, Maria și fiul ei, Nicolae, depun jalbe împotriva acelorași boieri greci, cerînd să fie chemată o delegație din boierii țării, în frunte cu Dudescu, „cel mai bătrîn boier al țării". Domnitorul Matei Ghica a fost mutat în Moldova, iar în locul lui a fost numit Constantin Racoviță. Dudescu, soția lui și fiul au fost exilați în insula Mitilene, dar numai două luni, căci odată cu înscăunarea lui Constantin Racoviță au revenit în țară[219].

După doi ani, Dudescu „s-au unit" cu banul Barbu Văcărescu[220] și cu episcopul Grigorie al Rîmnicului, care a fugit la Constantinopol „cu toți boierii cei mari" ai Craiovei ca să se „jăluiască de Cehan vodă [Constantin Racoviță — *n.ns.*] și de grecii lui". Boierimea a reușit să-l convingă pe domn „să înlăture pe toți boierii greci din Țara Românească", dar datorită influenței pe care o avea la Constantinopol spătarul Manoli, socrul lui Constantin Racoviță, boierii trimiși au fost puși în lanțuri, iar Barbu Văcărescu, împreună cu fratele lui Ștefan, mare logofăt, și episcopul Grigorie au fost exilați în insula Cipru[221]. Dudescu a scăpat, probabil, nepedepsit.

În prima domnie a lui Scarlat Ghica (august 1758 —5 iunie 1761) are rangul de mare vornic și la 20 februarie 1760 semnează, cu întregul divan domnesc, hrisovul daniei pe care domnitorul o face mănăstirii Xeropotam de la Muntele Athos, la stăruințele monahului Dapontes. Nemulțumit de revenirea în domnie a lui Constantin Mavrocordat, reușește, prin mijlocirea fiului său, Nicolae, care era la Constantinopol, să cîștige bunăvoința sultanului, care l-a mazilit pe domn, iar pe el „l-a îmbrăcat cu caftan, făcîndu-l caimacam"[222].

În cea de a doua domnie a lui Constantin Racoviță (9 martie 1763 — 26 ianuarie 1764) Dudescu „pururea făcea ceartă și da pricină de scandal". S-a unit cu Dumitrașcu Racoviță, vornic, și Badea Drăgănescu, vistiernic, și i-au cerut domnitorului „să umble după pofta lor". Acesta, necăjit că se „lepădaseră" de el boierii Cantacuzini, s-a hotărît să scape

---

219 *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 123 ; *Cronica Ghiculeștilor*, p. 659—663 ; N. Iorga, *O prigonire*, p. 379 ; Idem, *Documente Callimachi*, I, p. LXXVI—LXXVII ; Idem, *Histoire des Roumains*, VII, p. 204. Pentru Ștefanachi Cremidi, vezi I. C. Filitti, *Cercetări și documente privitoare la istoria Principatelor Române*, București, 1935, p. 46—51 ; N. Iorga, *Știri despre veacul al XVIII-lea în țările noastre după corespondențe diplomatice străine*, II, în *ARMSI*, s. II, t. XXXII, 1910, p. 577—578.

220 *Cronica Ghiculeștilor* spune că era „mare vornic" (p. 721).

221 *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 124—125 ; *Cronica Ghiculeștilor*, p. 721—723 ; N. Iorga, *Histoire des Roumains*, VII, p. 207—210 ; Const. C. Giurescu, *Istoria românilor*, III, 1, p. 281.

222 *BOR*, XI, 1887, p. 343—347 ; *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 129—131 ; N. Iorga, *Documente Callimachi*, I, p. CXXXIV—CXXXV ; Idem, *Histoire des Roumains*, VII, p. 222—223.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de „ceata Dudesculuiˮ. Mai întîi l-a făcut pe Nicolae Dudescu, mare vistier, iar „pe cel bătrîn, îmbrăcîndu-l cu blana de samur, a dat poruncă ca nimic să nu se urmeze fără sfatul luiˮ. Apoi i-a scris lui Iordache Stavarache, capuchehaia lui la Constantinopol, să-l scape de „tulburările Dudesculuiˮ. Stavarache obținu un firman pentru arestarea lui Dudescu și a fiului său. Frații Mihai și Pîrvu Cantacuzino și alți boieri au aceeași soartă pe motiv că ar ști ce s-a făcut cu cele 3 000 de pungi cu bani care lipseau din cele 10 000 de pungi luate, după pîra Dudesculuiˌ de Constantin Mavrocordat în cea de a doua domnie (5 iunie 1761 — 9 martie 1763). Au scăpat, prin ianuarie 1764, fiind eliberați de „norodul Bucureștilorˮ care s-a ridicat împotriva domnitorului [223]. Înainte de a fi arestat, la 23 mai 1763, a împrumutat de la „chirˮ Gheorghe Șerban, pentru „trebuința noastrăˮ 1 500 de taleri[224].

După *Genealogia Cantacuzinilor*, noul domn Ștefan Racoviță, fratele lui Constantin, a chemat la Constantinopol, în martie 1764, dintre boierii ce fuseseră închiși, pe Dudești, Cantacuzini, Racoviță și Drăgănescu. Nicolae Dudescu, temîndu-se de moarte, a refuzat să se ducă. La Constantinopol, domnul l-ar fi mustrat astfel pe bătrînul Dudescu : „Pînă cînd nu te părăsești de a face amestecături țării și de a tulbura pe domni ?ˮ. După ce domnul s-a așezat în scaunul de la București, bătrînul Dudescu „de voia luiˮ s-a călugărit, luînd numele de Clement[225].

După o însemnare contemporană, la 2 ianuarie 1765 domnul „i-a închis a doua oarăˮ pe monahul Clement, Nicolae Dudescu, Pîrvu și Mihai Cantacuzino, Racoviță vornicul, Pantazi Cîmpineanu și alți boieri. I-a eliberat, în vară, la 25 iunie[226]. De fapt, au fost eliberați înainte de 2 iunie, cînd o nepoată amintește de „sculeleˮ (obiectele) pe care le-a luat de la „părintele moșu Climent Dudescuˮ[227].

Deci la 2 ianuarie 1765 era călugărit. La 14 iulie 1766 Zoița Dudescu dă un răvaș pentru zapisele moșiei Bobești „care mi-au dăruit-o sfinția sa taică meuˮ (Clement Dudescu)[228]. Maria Călinească declară, la 10 martie 1767, că în vremea domniei lui Ștefan Racoviță, a luat, prin judecată, un loc de casă „de la mîna sfinției sale părintelui Climent Dudesculˮ[229].

---

[223] *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 129, 132—137 ; N. Iorga, *O prigonire*, p. 380 ; Idem, *Histoire des Roumains*, VII, p. 223—225 ; Const. C. Giurescu, *op. cit.*, III, 1, p. 283.

[224] ASB, *Doc. ist.*, III/116.

[225] *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 138—140 ; N. Iorga, *Studii și documente*, VIII, p. XXXVII. Încă de prin 1760 i-a împărtășit lui C. Dapontes dorința de a se călugări (C. Erbiceanu, *Cronicari greci*, p. 221).

[226] N. Iorga, *Studii și documente*, XXII, p. 90—91 ; Hurmuzaki, *Documente*, XIV, 2, p. 1179, MCLXIII. Vezi și *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 138—140.

[227] ASB, *Doc. ist.*, XI/132.

[228] Ibidem, XI/133.

[229] N. Iorga, *Studii și documente*, XVI, p. 76 ; Ștefan D. Grecianu, *Genealogiile documentate ale familiilor boierești*, I, București, 1913, p. 50, 136.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

A decedat în jurul datei de 18 mai 1767, cînd sînt însemnate „cele ce s-au găsit de ale răposatului sfinții sale părintelui Clement Dudescul"[230] Maria, soția lui, decedase înainte de 13 septembrie 1757, cînd i se întărește lui Constantin Dudescu un țigan despre care se știa că „răposata domnița Maria, soția dumnealui, l-au avut între țiganii liude a dumneaei"[231].

Din căsătoria cu Maria, Constantin a avut doi copii[232] : Nicolae căsătorit cu Anița Știrbei[233] și Zoița, „femeie foarte desfrînată", măritată cu Matei Cantacuzino, nepotul domnitorului Șerban Cantacuzino[234].

Descendența din neamul lui Cantemir era cunoscută și de nepoții Mariei. Safta, fiica lui Nicolae, semnează la 9 noiembrie 1808, *„Safta Dudeasca, descendentă din prințul Cantemir"* [235].

---

[230] ASB, *Doc. ist.*, XI/107. Trebuie să se renunțe la data propusă de N. Iorga (*Studii și documente*, VIII, p. XXXVII), Octav G. Lecca (*Familiile boierești române*, București, 1899, p. 210), 1766 și acceptată de S. Zotta, (*op. cit.*, p. 22). Fără temei este și afirmația lui Al. Alexianu : Dudescu murise pe la 1760 (*op. cit.*, p. 84).

[231] ASB, *Doc. ist.*, XI/89. După G. Bezviconi, a decedat în 1755 (*Necropola Capitalei*, București, 1972, p. 119). S. Zotta presupune „că nu mai era în viață în 1732" (*op. cit.*, p. 23).

[232] Octav George Lecca, *Genealogia a 100 de case din Țara Românească și Moldova*, București, 1911, p. 29. Lecca mai amintește un fecior Constantin (l-a confundat cu fiul lui Nicolae) și o fată, Maria, măritată cu Iordache Kretzulescu, nemenționată însă în spița familiei Kretzulescu (Aceasta este fiica Zoiței și a lui Matei Cantacuzino). Ștefan D. Grecianu amintește un al treilea fecior, Ștefănache (spiță anexă la articolul lui Grigorie Lahovary, *Călătoria marelui logofăt Dudescu în străinătate la anul 1822*, în *BSGR*, XXIV, 1903, p. 64—65). Căsătoria lui Nicolae Dudescu a avut loc înainte de 30 octombrie 1767 (ASB, *Doc. ist.*, XIII/102), Anița a murit în 1785 (Idem, *Doc. muntenești*, XXVI/11). Pentru cariera lui N. Dudescu, vezi N. Iorga, *Studii și documente*, VIII, p. XXXVIII și Th. Rădulescu, în *RA*, XLIX, vol. XXXIV, 1, p. 118, 120, 122, 128—129 ; 2, p. 303, 311—312, 317 ; 3, p. 465 ; 4, p. 669. Elisabeth Craven scrie despre el că este „unul din principalii boieri ai Țării Românești" (*Voyage en Crimée et à Constantinople en 1786*, Londres, 1789, p. 419—420). Au avut un fecior, Constantin (pentru impresiile lui Kreuchely despre el, vezi Hurmuzaki, *Documente*, X, p. 153, CCV) și patru fete : Maria, căsătorită cu banul Scarlat Ghica ; Smaranda, măritată cu clucerul Gheorghe Bengescu (zapisul de zestre are data de ianuarie 1781, ASB, *Doc. ist.*, III/81 ; I/278) ; Safta, căsătorită cu beizadea Grigore Șuțu ; Elena, măritată cu vornicul Alecu Văcărescu (Idem, *Doc. muntenești*, XXVI/11).

[233] Fiica lui Nicolae Știrbei și a Anei Solescu.

[234] *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 287, 320, 419, 421 ; *Buciumul*, I, nr. 130, 17 octombrie 1863, p. 519. La 20 iulie 1768 se judeca cu fratele ei, pe motiv că nu i s-ar fi dat zestrea. Nu i se dă dreptate. La o cercetare făcută în august 1768 se „dovedește că nu are lipsă de zestre" și că „s-au purtat cu multă netrebnicie și fapte necuviincioase, cheltuind fără cale, făcînd lucruri ce nimeni altul în pămîntul țării n-au făcut" (ASB, *Doc. ist.*, XIII/103, 104. Vezi și P. V. Năsturel, *Neamul boierilor Cantacuzini din ramura lui Șerban voievod*, în *LAR*, XII, 1908, p. 325—326).

[235] T. G. Bulat, *Un proces între Safta Dudeasca și domnitorul Ipsilanti*, în *AB*, I, 1929, p. 69—70. Vezi și George Potra, *Istoricul hanurilor bucureștene*, București, 1985, p. 117—120.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VLAD ZIRRA

MEDICI DIN MOLDOVA VEACULUI TRECUT: DIMITRIE SAMURCAȘ ȘI DESCENDENȚA SA (II)*

Cum povestește, pe cît de simplu pe atît de dramatic, postelnicul Manolachi Drăghici, perioada 1829—1834 a dus țările noastre la „grele încercări", căci, în afară de plata datoriei și de ocupație, nu a fost an în care lumea să nu pătimească din greu: „poporul au suferit 4 mari lovituri în timp de 5 ani cît au ținut ocupația rușilor, 1 ciuma de la 1829, care au curățit mulțime de oameni, al 2-le lăcustele care în doi ani de rînd pe 1829—1830, au prăpădit semănăturile și au fost o foamete simțitoare în toată țara, al 3-le, epizotia cea groaznică, care au stîrpit sămînța vitelor cea îmbelșugată de care se înmîndrea Moldova, îndestulînd țările vecine din rodul lor și înflorea comerțul iar al 4-le holera din 1831 [...], ce au săcerat multă lume" [88]. În fine, adăugăm noi, cutremurul de pămînt care în 1833 a năruit multe case pretutindeni.

În toți acești ani, Samurcaș locuiește la Botoșani cu întreaga familie. Se pare că era medicul cel mai căutat al orașului și se bucura acum, la peste 60 de ani, de un deosebit prestigiu, atît aici, cît și în Capitală. În 1829, tot la Iași, apare a doua ediție a traducerii opusculului lui C. A. Rückert, de asemenea, în versiunea românească a lui Beldiman. Acesta notează, în prefața noii ediții, că „pomenitul doctor, prin ostenelele sale, nu numai a scos la lumină și au făcut toate cele ce se cuprind în cartea nemțească, dar și de la sine, după pătrunzătoarea sa știință, au adus multe din folosurile acele ce curg din înmulțirea și buna lucrare a cartofilor" [89].

În anii 1830—1831, doctorul face mai multe călătorii la Iași, chemat de Comisia contra molimilor, dar măsurile preventive luate n-au putut stăvili holera, o nouă boală, apărută cu vreo 10 ani înainte în sudul Asiei

---

* Prima parte a acestui studiu s-a tipărit în *AIIAI*, XXVI/1, 1989, p. 719—732 (*ArhGenAIIAI*, I, 1989, 1); numerotarea notelor urmează în continuare.

[88] Manolache Drăghici, *Istoria Moldovei*, cit., II, p. 189.

[89] În ediția a doua, la p. 26—34 sînt înserate și cîteva „adaose acelui de pe nemțiie tălmăciuitor", iar la p. 35—36 apare și „o scară di cele ce se află în cartea noastră" (cf. Bianu și Hodoș, *op. cit.*, p. 659).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și de curînd în Rusia, mai ales în centrul aglomerat al Moscovei [90]. Nimeni nu știa în 1830 care sînt cauzele și remediile posibile în fața acestei groaznice epidemii, care a trecut în cîțiva ani ca un tăvălug al morții peste toată Europa și chiar dincolo de ocean. Holera asiatică, precum a fost denumită, a apărut în țările noastre în iunie 1831, la Iași [91], dar putea la fel de bine să pătrundă din Turcia ori dinspre nord, din regiunile poloneze, unde începuse să bîntuie încă de la începutul aceluiași an [92]. În curînd a început să facă victime în toată țara și îndeosebi în centrele urbane.

La 12 iunie 1831, Lagan, consulul francez din Iași, comunica la Constantinopol generalului Sebastiani că „holera a ajuns a fi aici cît se poate de violentă și mortalitatea ei este în afară de orice proporții. În zece zile, au murit la Iași, care are astăzi cel mult 30 000 de suflete, 800 de oameni, iar ieri, de exemplu, au murit 155 din 280 de bolnavi" [93].

Sub pana romantică a lui Alecu Russo, noua molimă capătă dimensiuni de flagel universal : „Un soldat adusese holera la Iași și într-o clipă moartea își întinse aripile asupra marelui oraș. La început, ocîrmuirea, spre liniștea poporului, ascunse răul. Dar el îndoindu-se, în puține zile spaima apucă pe orășeni. Începură oameni a fugi ca în bejeniile tătărești. Cei ce rămîneau se străjuiau prin casele lor și se înarmau... Iași, cu cîteva zile mai înainte strălucitor de trăsuri, livrele, toalete, uniforme aurite, Iașul în care se plimba lumea serile pe ulițe cu ghitare și cu muzici, cu rîsete și glume, acum se sbuciumă în ceasurile cele de pe urmă. În toate părțile se vedeau bolnavi cerînd ajutor, mame despletite strigînd după copiii lor morți, chiote drăcești prin cîrciumi și birturi, mulți arși de sete se tîrau pe la fîntîni, se culcau în glod, puțini se duceau sănătoși. Pe toate ulițele, care pline de trupuri, cu picioarele, mîinile și capetele bălăbănind în toate părțile... De la margine pînă la cvartirul gheneralului [Mircovici], întîlneam cînd și cînd un chip de om. Era ceva în aer și pe ulițe din pustietățile de care vorbesc scripturile. În locul mulțimii de trăsuri, de călăreți, de negustori și țărani, domnea tăcerea grozavă a unui oraș de 17 000 de locuitori, tăcere ruptă numai de cîrîitul ciorilor, de urletele turmelor de cîini sălbăticiți și de umbletul calului meu" [94].

Nu avem știri directe despre chipul în care Samurcaș și ceilalți doctori din Botoșani vor fi încercat să lupte contra acestui morb atît de virulent. Curățenia orașului era mai mult decît rudimentară, apele murdare șiroiau pe ulițe, gunoaiele făceau clăi prin curți și fundacuri [95]. Vibrionul holeric, abia peste 40 de ani determinat de dr. R. Koch, infecta fîntînile și grădinile cu legume și fructe. Măsurile anti-pestă nu aveau nici o eficacitate, încît unicul tratament, observat atît de pacienți cît și de medici, consta — mai ales la bolnavii incipienți — în utilizarea alcoolu-

[90] Pompei Gh. Samarian, *Medicina și farmacia în trecutul românesc*, vol. II, București, 1938, p. 355.

[91] *Ibidem*, p. 356—361.

[92] Dr. Sophianopulo, *Relation des Epidémies du Choléra-Morbus, observées en Moldavie, Gallicie et à Vienne... dans les anées 1831 et 1832*, Paris, 1832, p. 61—66.

[93] Hurmuzaki, *Documente*, XVII, CCCXCII, p. 250 ; C. Gane, *op. cit.*, p. 123.

[94] Al. Russo, *Holera*, (ed. P. Haneș), București, 1908, p. 24—31.

[95] N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 669 ; Artur Gorovei, *op. cit.*, p. 61.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rilor, administrate intern și, preventiv, extern. Dar, pentru medici, contactul cu bolnavii era tot atît de periculos, prin atingere și examinare, ca și pentru membrii familiilor celor îmbolnăviți. Însăși în casa medicului Samurcaș s-a furișat holera. Bolnavul a fost chiar soția sa. Fără îndoială, s-a încercat orice fel de îngrijire, pe cît de afecționată, pe atît de fără rezultate, încît aceasta își pierdu viața în acele cumplite zile, înainte de septembrie 1831 [96]. În 1832 cînd s-a făcut la Botoșani, ca și în alte orașe ale Moldovei catagrafia populației după încetarea flagelului, sînt trecuți ca membri în casa Samurcaș din mahalaua Murărești [97] : „d. Samurcaș ; d. Paminondi ; Casandra, Profira, fiii dumisale", iar la rubrica „morți de holeră" : o persoană. Datorită atestatului menționat în nota anterioară știm că era soția sa.

Rămas doar cu copiii mai mici [98], în casa din cartierul Murărești—Procov, doctorul Samurcaș își continuă activitatea obștească, ca și fiul său cel mare Iordaki, instalat în casa sa proprie din „pliatul tîrgului". Cealaltă fiică mai mare, Roxanda, căsătorită cu căpitanul Kristanowski, avea în mai puțin de 10 ani doi fii și trei fete [99], încît Dimitrie Samurcaș ajunsese și bunic.

Dintr-o știre datată 20 iulie 1833, aflăm că în ziua de 11 august, medicii Samurcaș, Caruz și Metz, dimpreună cu spițerul Iohann Binder, aveau de făvut o revizie la farmacia lui Iosif Dobrowolski. Comisul Ilie Gherghel urma să asiste, în calitatea sa de vornic al ținutului, la inspecție [100].

---

[96] La 8 septembrie 1831, Obștia tîrgului Botoșani îi conferă dr. Samurcaș al doilea atestat, în care se relevă iar neobosita sa activitate la patul bolnavilor, indiferent de starea lor materială, dar mai ales deosebita sa contribuție în oraș și la sate pentru oprirea ciumei din anii 1828—1829 care „au rămas nevătămate de vreo molipsire". Numai puțin, continuă atestatul, „și vara aceasta la întîmplata epidimiceasca boală holera, ce-au urmat și în acest tîrg, Dumnealui doctorul au arătat cel mai desăvîrșit patriotismus, pentru că toți ceilalți doftori au fugit care unde au putut de grozăvia omorului, iar Dumnealui numai au stătut ca un erou în mijlocul văpăii, căutînd cu toată sîrguința pe tot norodul care alerga spre lecuire și pe cei mai mulți i-au scăpat de primejdia morții cu doctoriile rînduite de Dumnealui, din care pricină și casa Dumisale doftorului s-au molipsit și n-au putut scăpa să nu guste amărăciunea pentru moartea Cucoanei Dumisale. Pentru aceste vrednice de cuvîntare jertfiri din partea Dumisale doftorului, găsindu-ne de obște întru cea mai desăvîrșită mulțumire, prin aceasta facem cunoscut prea cea mai desăvîrșită laudă a vrednicelor Dumisale purtări". Urmează 25 de iscălituri ale notabililor orașului. Originalul în posesia autorului.

[97] ASI, Tr. 1333, op. 1513, dosar 147. Catagrafia orașului Botoșani, f. 109. Nu știm pînă în prezent care era prenumele soției, iar informația că era fiica medelnicerului și apoi căminarului N. Aslan provine dintr-un dosar privitor la un litigiu asupra a „două dughene și un loc sterp", din Botoșani, între Smaranda căldărița și D. Samurcaș (ASI, Tr. 1357, op. 1543, f. 29, 40).

[98] Epaminonda Samurcaș, născut la 1808, a murit la Iași în 1874 ; Profira — Pulcheria Samurcaș născută în 1820, a decedat tot la Iași în 1873. Despre Cassandra nu se știu datele nașterii și decesului. S-a căsătorit prin anii 1836/37 cu Iordaki Costaki-Epureanu, vornic de Tutova. În 1853 avea șase copii nemajori (ASI, Tr. 1734, op. 1968, d. 5521, f. 135).

[99] La fila 184/verso, în aceeași Catagrafie a Botoșanilor, este trecută „Familia dvoreninului Th. Kristanovski, oficer rus, cu soția sa Roxanda și fiicele sale Maria și Elena". (probabil gemene, sub 2 ani). Lipsesc din lista orășenilor cei doi fii mai mari, Dimitrie (n. 1828), Alexandru (1826) și fiica, Adela (1829), eventual trimiși, de frica holerei, la moșia unor prieteni.

[100] ASI, Tr. 1434, op. 1634, d. 268, f. 43.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În anul următor, la 14 iunie, Samurcaș înaintează un raport către Departamentul sanitar, cerînd îndepărtarea măcelarilor din zona centrală a tîrgului [101], și așa plin de miasme, „murdării și noroaie ce nu se usucă nici în toiul verii" [102]. Către toamnă, „Dumnealui D. G. Samurcassi med. doct.", cum se iscălește în această vreme, ca să nu se lase mai prejos față de doctorul conte A. Caruso, Georg Metz, med. doctor physicus, sau Friderikus Kron, med. et Chir. doctor [103], vine la Iași pentru treburi. La 3 septembrie, trimite către Judecătoria din Botoșani o întîmpinare, privitoare la litigiul său cu fiii agăi Vârnav, pentru terenul viran [104] amintit mai înainte. Urmează o corespondență la această dispută, ce se prelungește pînă la sfîrșitul lui noiembrie 1835, Samurcaș fiind „vremelnic" tot în Iași [105].

Încă din februarie 1834, devenise „membru ordinar" al „Societății de Medicină și Naturale" înființată în 1830, și participă la Cercul de lectură medicală, al cărui membru fondator era [106].

Tot în aceeași vreme îi apare, în Tipografia „Albinei", o traducere-adaptare a disertației colegului său von Plusk, despre importanța apelor minerale de la Borca, pe Bistrița [107]. Prospecțiunea medicului cernăuțean se făcuse cu ani în urmă, dar acum se introdusese moda occidentală a tratamentelor balneare sau a folosirii izvoarelor minerale și în Moldova [108], încît cunoașterea mai pe larg, pe înțelesul mai ales al publicului ieșean, era foarte bine venită. Este, dealtminteri, posibil ca la apariția acestei broșuri să fi contribuit și îndemnul lui Gh. Asachi, care, prin poziția sa politică și ca om de vastă cultură, avea multă priză la lumea din Capitală. Entuziasmul acestuia se datora și faptului că, împreună cu soția sa, perindaseră multe locuri frumoase de pe valea Bistriței și se oprise și la Borca. De aici se păstrează un mic peisaj în ulei, făcut de mîna nu prea talentată a lui Asachi, dar nu lipsit de valoare istorică [109].

La începutul verii anului 1834 își făcură intrarea în Capitala Moldovei noul domn, Mihail vodă Sturdza, cu doamna sa Smaranda, după ce, conform înțelegerii ruso-turce, armatele de ocupație părăsiseră Țările Române [110]. Foarte curînd, noul domnitor își aminti de dr. Samurcaș, binecunoscut din vremea cînd îi îngrijise casa, în anii cumplitei ciume din 1818/1819. Prin logofătul Alecu Ghika, ministrul treburilor din lăuntru, Mihail vodă Sturdza îl roagă pe Samurcaș să meargă la Pașcani,

[101] Artur Gorovei, *op. cit.*, p. 277.
[102] *Ibidem*, p. 265—261.
[103] ASI, Tr. 1434, op. 1634, d. 268, f. 43.
[104] ASI, Tr. 401, op. 437, d. 322, f. 6.
[105] *Ibidem*, f. 16 și 28.
[106] „Societas medicinalis et natura curiosorum in Moldavia" îl primește ca membru plin pe „Dimitrium Samurcasse, Doctorem Medicinae". Jasiis die VIII-ae, Febr. 1834, nr. 99. (anunțul numirii și diploma în posesia autorului) ; cf. și N. A. Bogdan, *Societatea medico-naturalistă și Muzeul istorico-natural din Iași, 1830—1919*, Iași, 1919, p. 21 ; V. Gomoiu, Din *Istoria medicinei și învățămîntului medical în România (înainte de 1870)* București, 1923, p. 478.
[107] G. Crăiniceanu *Literatura medicală românească...*, p. 286; Pompei Samarian, *op. cit.*, p. 121.
[108] C. Gane, *op. cit.*, 144—148.
[109] Tabloul se află în posesia subsemnatului.
[110] M. Drăghici, *op. cit.*, 196—199 ; C. Gane, *op. cit.*, 130—132.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru a-l îngriji pe fostul mare vistiernic Iordachi Roznovanu, „în primejdie, cum m-am încredințat“ [111]. Obișnuit cu desele drumuri între Capitală și Botoșani, doctorul se abătu și pe la Pașcani, unde îngriji cîtăva vreme pe fostul său protector Iordachi Roznovanu, care se înapoiase bolnav din surghiunul său de la Nikolaev [112].

Pendulările între Botoșani și Iași au continuat și în anii 1835—1836. Astfel, Samurcaș, după ce a stat „vremelnicește“ în Iași pînă la sfîrșitul primăverii 1835 [113], revine la Botoșani, unde participă din nou la inspectarea farmaciei aceluiași Iosif Dobrowolski, decedat de curînd [114]. Apoi — o altă revizie la spițeria lui Iohann Binder.

Rapoartele din 23 și 30 octombrie 1835, despre rezultatele acestor inspecții, sînt întocmite însă de dr. Metz, acum medic al Departamentului I al Moldovei, semn că Samurcaș, probabil în vederea viitoarei sale mutări în Capitală, nu mai beneficia de poziția sa anterioară, de prim doctor al obștii botoșenene [115].

La sfîrșitul lunii noiembrie 1835 se stinge și disputa între Samurcaș și Vârnav, cu privire la locul cu pricina. Se stabilește între ei o nouă învoială, care însă nu ne este cunoscută [116].

Ultimele știri despre Samurcaș la Botoșani sînt din octombrie și noiembrie 1836. Prima este încă o revizie farmaceutică [117], a doua îl semnalează ca alegător „din clasul dvorenilor“, pentru Eforia orașului [118].

Încă din primul trimestru al anului 1837, doctorul Samurcaș se mută la Iași, cu întreaga sa familie. La 20 aprilie, devine medic de cvartal, cu salariu lunar de 416 lei și 80 bani [119]. Imediat, la 1 mai, este numit și la Spitalul de sus al Spiridoniei ca medic de interne, în locul lui Basil Bürger („care se află pătimaș de patima cunoscută obștei“ — alcoolismul) [120]. Primește 500 lei lunar, apoi 600 lei, plus locuință în curtea Așezămîntului, cote de hrană și încălzire [121]. Dar autoritatea lui Samurcaș

---

[111] Ambele scrisori sînt particulare și scrise în limba greacă în 23 și 24 iulie 1834. Se află în posesia autorului.

[112] La refuzul vistiernicului Roznovanu de a pune la dispoziția armatei beligerante ruse, în timpul războiului cu Turcia, din 1828—1829, un imens număr de boi pentru transportul proviantelor peste Dunăre, Plenipotentul, generalul Joltuhin, a dat ordin ca Iordaki Roznovanu să fie exilat în condiții grele la Nikolaev (cf. M. Drăghici, *op. cit.*, p. 178—179). După sfîrșitul războiului, fostul vistiernic s-a înapoiat bolnav în țară, fără să se mai însănătoșească definitiv. După 1832 se retrăsese la o moșie a sa, la Pașcani.

[113] ASI, Tr. 401, op. 437, d. 422, f. 20.

[114] ASI, Tr. 143, op. 1643, d. 552, f. 56.

[115] *Ibidem*, f. 57—59, 62.

[116] ASI, Tr. 401, op. 437, d. 322, f. 28.

[117] ASI, Tr. 1434, op. 1634, d. 552, f. 155—158.

[118] Artur Gorovei, *op. cit.*, p. 224.

[119] ASI, Tr. 1434, op. 1634, d. 37, f. 117; dosar 47, f. 160, 163. A fost numit în locul dr. Fotino, cu porunca 236 din 20 IV 1837 a Comitetului Sănătății; confirmare din 28 VI 1837, cu nr. 396 pe baza anaforalei nr. 363 a președintelui Comitetului Sănătății, dr. Sachelarie.

[120] ASI, Epitropia Sf. Spiridon, d. 78, f. 23. Recomandarea Epitropiei către „Cinstit Comitetul Chentral“, pentru numirea lui Samurcaș la Spiridonie. I se stabilește leafa dr. Bürger (500 lei) și locuința acestuia ... „iar mai mult nimica“; dr. Bürger fusese și președintele Societății de Medicină și Naturale.

[121] *Ibidem*, f. 56 (cererea dr. Samurcaș pentru mărirea salariului și repartizarea cotelor de alimente).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sporește simțitor chiar în vara aceluiași an, cînd, la propunerea Sfatului Administrativ, este numit prin Decret domnesc, la 15 iulie 1837, Protomedic al Moldovei, înlocuindu-l de această dată pe dr. Dimitrie Sachelarie, care deținea înalta poziție medicală din 1831. Leafa de protomedic a lui Samurcaș era de 12 000 lei pe an [122].

Unul din primele acte semnate de noul „Arhiatros" datează din 25 septembrie 1837, cînd, la o adresă a Epitropiei Spiridoniei către Comitetul Sănătății, al cărui membru de drept era Samurcaș, răspunde dînd o apreciere pozitivă asupra capacității ipohirurgului Const. Neiland, în vederea angajării acestuia la Spiridonie [123]. De altfel, Neiland va fi secondantul lui Samurcaș la Spitalul de sus. Vom vedea, însă, că o serie de intrigi colegiale, ca și ale Epitropilor, vor crea, în anii următori, serioase neplăceri atît protomedicului cît și ipohirurgului.

Cu privire la înlocuirea lui Sachelarie cu Samurcaș, s-au zvonit în acel an, 1837, multe vorbe în societatea ieșeană. Se șoptea că Doamna Smaranda — fiică a dragomanului Vogoridi de la Țarigrad — în dorința sa de a învăța mai grabnic „dansurile evropenești", s-ar fi „îngurluit" cu Baudouin, maistru de dans al Curții, sub ochii semi-închiși ai protomedicului Sachelarie. Alții spuneau contrariul : doctorul Sachelarie ar fi intrat în conflict cu Doamna fiind ulterior alungat chiar din Moldova, deoarece ar fi favorizat, ocazional, unele întîlniri galante ale lui Vodă cu vreo jupîniță din anturajul prințesei [124].

Dar să lăsăm cancanurile vremii în seama penei, adesea înmuiate în venin, a paharnicului Sion și să reținem doar că societatea modernă moldo-valahă era pe cale să adopte neașteptat de repede mentalitățile bune și rele ale burgheziei și nobilimii secolului. Printre aceste obiceiuri din urmă se observă și un oarecare grad de ușurătate în relațiile tineretului și mai vîrstnicilor de ambe sexe, favorizată de viața mondenă a Capitalei. Nu puțini cronicari ai epocii descriu plimbările pe înnoptate, în calești cu blazon și fecior la spate, pe dealul Copoului ; serenadele pe la ferestrele iubitelor, cu ghitare și glasurile pătimașe ale lăutarilor, ori întîlnirile furtive de printr-un chioșc înecat în verdeață [125]. Perioada domniei lui Mihail vodă Sturdza, deși mult mai stabilă, prilejuind o viață mai bună și mai bogată, a favorizat paradoxal și astfel de manifestări etico-sociale, mult mai rar întîlnite în veacurile anterioare.

Doctorul Samurcaș era în vîrstă, în afară de atari primejdii, dar nici el n-a fost scutit de astfel de „avanii" în propria sa familie [126].

---

[122] ASI, Tr. 1434, op. 1634, d. 41, f. 160. Dr. Sachelarie a funcționat ca protomedic pînă la 8 iulie 1837. La 15 iulie a.c. este numit în locul acestuia Samurcaș, primind, ca și înaintașul său, 1000 de lei lunar. (Cf. documentele 37, 41, 52 și 71 ale Tr. 1434, op. 1634) ; înștiințare cu nr. 477 din 15 iulie 1837 a Casei Domnești cu ștampila octogonală ; în posesia autorului.

[123] ASI, Epitropia Sf. Spiridon, d. 78, f. 39. Neiland fusese numit la data de 1 iunie 1837, cu leafa de 300 de lei lunar.

[124] C. Gane, *op. cit.*, p. 133, 144—145 ; cf. și dr. Pompei Samarian, *op. cit.*, p. 205—206.

[125] Al. Russo, *op. cit.*, p. 29 ; *Iassy et ses habitants en 1840*, p. 252—253.

[126] Seria nemulțumirilor a început cu fiul său, Epaminonda, ajuns prin stăruințele sale vel-armaș la „Tribunalul Criminalicesc". Acesta, căsătorit prima oară cu Olimpia Arghiropol (1839), apoi cu Alexandra Gobdela (1845), face datorii ce trebuie achitate în dreapta și-n stînga, adeseori de către tatăl său (1838—1841) ;

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Îndatoririle unui protomedic, potrivit Regulamentului Organic, Cap. III, erau multiple. Făcînd parte din Comitetul Sănătății, alături de Logofătul din lăuntru și Inspectorul Carantinelor, și fiind totodată și Președintul Comisiei medicale, protomedicul trebuia să urmărească activitatea medicală în întreaga țară. De aceea, el cerceta diplomele ori certificatele doctorilor, chirurgilor, farmaciștilor și moașelor, veghind totodată ca toți aceștia să aibă liberă practică, în conformitate cu actele prezentate și capacitatea lor, în toate ținuturile Moldovei. Avea sarcina de a urmări și asigura buna funcționare a spitalelor civile și militare; de a preveni din vreme apariția unor maladii contagioase; de a asigura, prin personalul medical de resort, vaccinarea anti-variolică a copiilor. În fine, ca „șef al tuturor doftorilor", protomedicul acorda concedii și delegații de serviciu, făcea propuneri pentru avansări, dar era totodată obligat „a denonsui" abaterile de la îndatoriri ale corpului medical, propunînd și eventuale sancțiuni, ce urmau a fi ratificate prin parafele celorlalți membri ai Comitetului Sănătății [127].

Activitatea ca protomedic a lui Samurcaș poate fi urmărită prin actele medicale ale perioadei 1837—1846. Din acestea reiese nu numai că și-a îndeplinit cu prisosință obligațiile, dar că și-a păstrat neștirbită și prospețimea intelectuală, cu toată vîrsta sa avansată.

Totodată, însă, doctorul Samurcaș devenise mai vulnerabil decît în perioada, oarecum patriarhală, petrecută la Botoșani, căci aroganța boierimii și permanentele intrigi din cercul medical al Capitalei nu-l scuteau de tot felul de lovituri directe ori mai ascunse. Fără îndoială că autoritatea suverană a lui Mihail Sturdza servea ca pavăză fostului medic al casei Sturdzeștilor, dar această protecție nu-l scutea îndeajuns de șicane nici în poziția sa de Arhiiatros, nici în aceea de doctor amploiat la Spiridonie. Astfel, de pildă, aflăm dintr-o întîmpinare a sa din martie 1838 către „Comitetul Central al Principatului Moldovei" că locuința alocată în curtea Spiridoniei avea nevoie de grabnice reparații, că nu i se asiguraseră pînă în acel moment cotele de carne, pîine, lemne de foc etc., precum celorlalte familii de medici ai Așezămîntului, și că, deși avea aceleași titluri și drepturi ca dr. Viola, directorul Spitalului, primea o leafă inferioară acestuia [128].

Prin rezoluția din 11 aprilie 1838, Comitetul îi satisfăcea toate doleanțele, dar nu omitea să atragă atenția doctorului că obligațiile sale se limitează numai la îngrijirea bolnavilor, fără însă să se amestece în „regulile din lăuntru", acestea nefiind de „competența" sa [129].

Roxanda, după 14 ani de căsătorie cu Stabscăpitanul Kristanovski, se separă, rămînînd să întrețină 5 copii din cei 7, născuți între 1824 și 1838. Toți aceștia stau în casa doctorului. În fine, Profira-Pulcheria, căsătorită cu Iorgu Plastara, se îndrăgostește de Iordaki Cantacuzino, și acesta însurat. Ambii cer divorțul, dar, pînă să se legalizeze prin Mitropolie, cei doi se căsătoresc într-un sat. Pulcheria este trimisă „la ascultare", la mănăstirea Agapia, iar bigamul soț, expediat peste Prut. Apoi, după un timp, Pulcheria este încredințată tot părintelui său, în casa sa și așa plină... (1840—1842).

[127] Regulamentul Organic al Moldovei, ed. 1835, Cap. III, Anexa F, art. LXXIX—LXXXIII; Art. XCII—XCIII/aliniate A—K.

[128] ASI, Epitropia Sf. Spiridon, d. 78, f. 56, 57.

[129] *Ibidem*, f. 57, ciorna adresei Comitetului Central către dr. Samurcaș, nr. 110/11. IV. 1838.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cei ce semnează rezoluția, în afară de mitropolitul Veniamin Costaki, sînt logofătul Constantin Canta — care, fiind Ministru de Interne, făcea parte, alături de Samurcaș, din „Comitetul Sănătății", — precum și frații Catargiu, ambii epitropi ai așezămîntului Sf. Spiridon[130]. Nu încape îndoială că cei doi boieri și epitropi nu erau dispuși să tolereze nici o minimă sugestie pe linie medicală, din partea unui doctor angajat, fie acesta chiar protomedicul Țării Moldovei, care avea printre alte obligații „să vegheze ca spitalele civile și ostășești să fie în bună stare" (art. XCIII, aliniatul E). Dar mănăstirea Sf. Spiridon din Iași, ca și alte astfel de așezăminte din Țările Române, era un mic stat în stat, cu o conducere laico-monastică, încă de structură medievală, cu acțiuni și gestiuni multiple. Activitatea sa spitalicească, răspîndită și în alte centre din Moldova, era asigurată de un personal medical, dar care — de la director pînă la simplul practicant — nu avea nici un drept de hotărîre ori de dispoziții, chiar în propriile compartimente profesionale. De aici, desigur, și conflictul între Epitropia Spiridoniei și dr. Samurcaș, care, dacă nu putea fi atacat prin prerogativele sale ca protomedic, era vulnerabil ca doctor angajat al Așezămîntului.

Cum era de așteptat, Samurcaș nu renunță de a critica și de a da sfaturi de ordin medical și organizatoric în spitalul Spiridoniei, chiar cu riscul de a i se face în continuare mici „mizerii", ca de pildă nereparareа locuinței ale cărei „ziduri au risipit lutul de pe pereții dinspre sud, din cauza cutremurului" din 11 ianuarie 1838[131]. Astfel, decizia de a înlătura acest „cal troian" din Așezămîntul Spiridoniei a devenit iminentă la sfîrșitul anului 1838, cînd Costachi și Ștefan Catargiu înaintează o foarte machiavelică adresă Comitetului Chentral. În introducere, cei doi epitropi deplîng situația — ca și cum n-ar fi depins de ei — „că un singur doctor într-un departament de 60 și 70 crivaturi, mai ales la bolile din lăuntru și hronice, nu poate fi destul". În consecință, „luînd aminte asupra acestui prinţipal obiect de îmbunătățire ospitalicească", constată „că la spitalul de sus a bolnavilor dinlăuntru esti doctor căutător dum-lui doctorul Samurcaș, a cărui deși experiență, cursă din ace pisti 30 ani practică doctorească esti îndestulătoare, însă adîncita sa vîrstă de 70 de ani și slăbiciunea sa cursă din trudili ci o practică atît de îndelungată [...] nu-l iartă a împlini întocmai regulate căutări a bolnavilor pătimitori [...] fiind și de adesă zăeflicuri legați cu bătrînețile". Pe de altă parte, nici secondantul lui Samurcaș, ipodoctorul Const. Neiland, nu este capabil să-l ajute, deoarece în fapt el este numai spițer, neavînd certificatele necesare titlului de ipodoctor ce și-l arogă.

Avînd în vedere aceste constatări obiective, Epitropia propune, mărinimoasă : să fie pensionat dr. Samurcaș cu „îndestulată pensîi de 300

[130] Rezoluția din 11 aprilie 1838, ce poartă semnăturile respective, stabilește că, pentru „greutățile familiei să i se adauge și dumnealui [dr. Samurcaș] 100 de lei pe lună, precum și doctorului Viola [deci, de la această dată, Samurcaș încasa de la Spiridonie 600 de lei, față de 500 de lei, cu cît fusese angajat — *n.ns.*]. Fiind, însă, că, și dum-lor, epitropii, au arătat că dum. doftorul nu-și păzește cu îndatoririle sale cu căutarea bolnavilor și că, apoi *se amesteca în regulile din lăuntru, care nu atîrnă nicidecum de dum-lui, să i se scrie din partea comitetului cele de cuviință.*"

[131] ASI, Epitropia Sf. Spiridon, d. 77, f. 47.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lei [deci jumătate din leafa ce o primea — *n.ns.*], pentru că casa spitalului se găsește înlesnită", iar „această pensîi să-i servească pe toată viața". În locul său să fie rînduit „dum-lui doctorul Cuciureanul, carile, pe lîngă academicești documenturi ce păstrează, doveditoare doctoreștii sale știință, are îndelungată practică"... Totuși, deoarece recomandatul „nu a avut prilejul di a cunoaști mai adînc temperatura climei și a lăcuitorilor moldoveni după chipul vieţuirei lor", bine intenționații epitropi, Iordachi și Ștefan Catargi, propun Comitetului Central să fie utilizat și doctorul Samurcaș în continuare, în calitate de consultant, cu leafa de 300 lei pînă la sfîrșitul anului. Cît privește noul medic, să i se plătească doar 500 lei, atît cît a primit inițial și Samurcaș, în primele luni ale anului 1837.

Deoarece aranjamentul propus le pare chiar distinșilor epitropi cam prea forțat, ținînd seama de poziția totuși proeminentă a doctorului Samurcaș, și el cu destule relații sus-puse, aceștia oferă și o altă soluție, și anume : „dacă Dum-lui Dr. Samurcaș nu ar vroi să se tragă de la 1 Ghenar 839 și să i se înceapă plata pensîi de cîte 300 lei pe lună, apoi atunce dum-lui Ciucureanul totuș să intri în treabă pârâ la primăvară, trăgînd acea pensîi ca leafă, și dum-lui Samurcaș, leafa sa, ca și pârâ acum ; iar de la primăvară să se înceapă întocmai celi mai sus propusă".

Cît privește „spițeriul" Neiland, acesta să părăsească locuința ce-o avea în calitate de ipodoctor pe nedrept, urmînd dealtfel să fie mutat în noul spital de la Bîrlad. Astfel, în casa lui Neiland va intra dr. Gheorghe Cuciureanu iar noul ipodoctor, Gheorghi Ioanidi, „vrednic pentru această slujbă", va locui temporar în cancelaria doctorului [132].

Lovitura plănuită de înalții boieri n-a avut, însă, efectul scontat. Dr. Samurcaș, plictisit de a mai fi la dispoziția poruncilor epitropilor, poate buni administratori dar probabil puțin apți pentru a conduce o rețea de spitale, hotărăște de la sine să se retragă de la Spiridonie, începînd cu data de 1 iunie 1839, urmînd să i se asigure o pensie de 300 lei (ulterior majorată). Pînă la jumătatea verii, dr. Cuciureanu îl va seconda, iar ipodoctor pe lîngă Samurcaș va rămîne mai departe același Neiland [133].

Această ultimă surpriză pentru Epitropie a fost pregătită tot de Samurcaș, căci Comisia medicală care a reexaminat actele lui Const. Neiland a constatat că acestea „sînt în bună stare și prea îndestule" pentru postul de ipodoctor iar purtările sale alese și îndeplinirea sarcinilor aduc „toată mulțumirea șăfului său". Atestatul este semnat de Dimitri Samurcaș Protomedic și de doctorii Cihac și Vârnav [134].

Dar, pe de altă parte, prin noile numiri — dr. Cuciureanu, ipodoctorul Ioanidi și noul medic, doctorul Dreitel, asistent al lui Cuciureanu — cheltuielile Epitropiei sporiseră la mai mult decît dublu. Iar după pensionarea lui Samurcaș, pînă la urmă totuși cu 500 lei lunar [135], condu-

[132] ASI, Epitropia Sf. Spiridon, d. 78, adresa nr. 535/28, decembrie 1838 a Epitropiei către Comitetul Central.

[133] *Ibidem*, f. 73—74.

[134] *Ibidem*, d. 78, f. 64—66.

[135] ASI, Secretariatul de Stat, d. 499, f. 85 ; ASI, Epitropia Sf. Spiridon, d. 78, f. 90 ; dr. Samurcaș primește pensie lunară de 500 de lei de la Epitropia Sf. Spiridon (dosar 115, f. 15 ; d. 124, f. 9 ; ASI, Epitropia Sf. Spiridon).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cerea Spiridoniei va intra în conflict cu dr. Cuciureanu, pentru că nu i se repara locuința. Conflictul a căpătat amploare, căci la acele *cinci* repetate plîngeri ale lui Cuciureanu, mult mai puțin răbdător decît bătrînul Samurcaș, înalții Epitropi răspund „că asemenea cereri trebuie adresate directorului spitalului, dr. Viola, așa cerînd cuviința întru toate cele ce privesc otdelenia [secția] căutării bolnavilor ce îți este încredințată“ [136]. La acest răspuns de sus și vizibil de rea credință, atît Cuciureanu cît și Dreitel își înaintează demisiile, la sfîrșitul anului 1839. Astfel, inocenții Epitropi, se plîng, la 8 ianuarie 1840, la Comitetul Central că „dumnealor doctorii Cuciureanu și Traitler, fără a însemna sau a rosti vreo bine-cuvîntată pricină, de sine și trăgîndu-se din slujba ospitalului de aici, partea de sus, slujbă ce însuși au cerut și prin mijlociri au cîștigat...“ [137].

Insistența noastră asupra acestor relații tensive dintre epitropia Spiridoniei și medicii curanți ai spitalului a urmărit — trebuie să mărturisim — două aspecte. Primul — neincluderea unui medic profesionist la conducere ducea la o slabă ori insuficientă organizație medicală, atît la spitalul central cît și la acelea anexe, din alte orașe ale țării. Al doilea aspect, de ordin mai general, se referă la poziția de clasă pe care se situau, pe de o parte conducerea boierilor epitropi, pe de altă parte medicii ca profesioniști salariați. De aceea, poruncile primilor sună voit jignitoare, iar protestele doctorilor — deși cu diplome și certificate, ceea ce lipsea îndeobște marilor boieri moldoveni — sînt supuse, umile, dacă vor să mai lucreze... Va mai trebui să treacă aproape o jumătate de veac, pînă cînd profesioniștii din diferite domenii de activitate publică să-și manifeste complet părerile, să fie numiți în posturi-cheie, afirmînd, prin cunoștințele și capacitatea lor, existența unei intelectualități românești.

[136] ASI, Epitropia Sf. Spiridon, d. 110, f. 7, 9.

[137] ASI, Epitropia Sf. Spiridon, d. 78, f. 90 ; la 12 septembrie 1840, dr. Cuciureanu revine să lucreze la Spiridonie, primind 9000 de lei pe an, plus avantajele stabilite prin contract (cf. același dosar, la f. 101). Mai vezi, pentru profilul profesional al acestui medic, P. Cernovodeanu, *Legăturile doctorului Gheorghe Cuciureanu cu lumea medicală engleză (1846—1847)*, în vol. *Din tradițiile medicinii și ale educației sanitare, Studii și note* (sub redacția dr. G. Brătescu), București, 1978, p. 257—264.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ABREVIERI

AAR = Analele Academiei Române
AB = Arhivele Basarabiei
AES = Analele economice şi statistice
ArhGen = Arhiva Genealogică
AHR = The American Historical Review
AIIAC = Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie din Cluj
AIIAI = Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol" Iaşi
AIINC = Anuarul Institutului de Istorie Naţională din Cluj
AISC = Anuarul Institutului de Studii Clasice
ALIL = Anuarul de lingvistică şi istorie literară (Iaşi)
AM = Arheologia Moldovei
AMM = Acta Moldaviae Meridionalis (Vaslui)
AMN = Acta Musei Napocensis
Anale = Analele Institutului de Studii Istorice şi Social-Politice de pe lîngă C.C. al P.C.R. (Anale de istorie)
AnM = Analele Moldovei
APR = Analele Parlamentare ale României
AR = Arhiva Românească (ambele serii)
ARBSH = Académie Roumaine, Bulletin de la Section Historique
ARMSI = Academia Română, Memoriile Secţiunii Istorice
ARMSL = Academia Română, Memoriile Secţiunii Literare
ARMSŞ = Academia Română, Memoriile Secţiunii Ştiinţifice
ASNSP = Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa
AŞRS = Arhiva pentru ştiinţă şi reformă socială
AŞUI = Analele Ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza" Iaşi
AUB = Analele Universităţii Bucureşti
BBRF = Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BAGIR = Buletinul Asociaţiei Generale a Inginerilor din România
BCI = BCIR
BCIR = Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI = Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice
BIER = Buletinul Institutului Economic Român
BIFR = Buletinul Institutului de Filologie Română „A. Philippide"
BIRE = Buletinul Institutului Român de Energie
BIROM = Buletinul Institutului Românesc de Organizare Ştiinţifică a Muncii
BMI = Buletinul Monumentelor Istorice
BOR = Biserica Ortodoxă Română
BRV = Bibliografia Românească Veche
BS = Balkan Studies (Thesaloniki)
BSH. BSHAR = ARBSH
BSNR = Buletinul Societăţii Numismatice Române
BSOAS = Bulletin of the School of Oriental and African Studies
BSP = Buletinul Societăţii Politehnice

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

BUGIR = Buletinul Uniunii Generale a Industriaşilor din România
CI = Cercetări istorice (ambele serii)
CL = Cercetări literare
CMRS = Cahiers du monde russe et soviétique
CvL = Convorbiri literare (ambele serii)
DAD = Dezbaterile Adunării Deputaţilor
DIR = Documente privind istoria României
DOP = Dumbarton Oaks Papers
DR = Dacoromania
DRH = Documenta Romaniae Historica
FHDR = Fontes Historiae Dacoromanae
GB = Glasul Bisericii
IN = „Ion Neculce". Buletinul Muzeului Municipal din Iaşi
JGO = Jahrbücher für Geschichte Osteuropas
KS = Kratkie soobşcenia o dokladah i polevih issledovaniah Institut istorii materialnoi kulturî (Moscova)
LL = Limbă şi literatură
LR = Limba română
MA = Mitropolia Ardealului
MB = Mitropolia Banatului
MC = „Miron Costin". Revistă de mărturii istorice (Bîrlad)
MCA = Materiale şi cercetări arheologice
MemAnt = Memoria Antiquitatis (Piatra Neamţ)
MMS = Mitropolia Moldovei şi Sucevei
MO = Mitropolia Olteniei
NE = Numizmatika i epigrafika (Moscova)
NEH = Nouvelles études d'histoire
ÖO = Österreichische Osthefte
RA = Revista Arhivelor (ambele serii)
REB = Revue des études byzantines
REI = Revue des études islamiques
RER = Revue des études roumaines
RES = Revue des études slaves
RESEE = Revue des études sud-est européennes
RFR = Revista Fundaţiilor Regale
RGI = Revista generală a învăţămîntului
RH = Revue Historique
RHLF = Revue d'histoire littéraire de la France
RHMC = Revue d'histoire moderne et contemporaine
RHSEE = Revue historique du Sud-Est européen
RdI = Revista de istorie
RI = Revista istorică
RIAF = Revista pentru istorie, arheologie şi filologie
RIR = Revista istorică română
RITL = Revista de istorie şi teorie literară
RM = Revista muzeelor
RMM = Revista muzeelor şi monumentelor
RREI = Revue roumaine d'études internationales
RRH = Revue roumaine d'histoire
RRSI = Revista română de studii internaţionale
Rsl = Romanoslavica
RSMP = Revue des sciences morales et politiques
SAI = Studii şi articole de istorie
SAMNB = Studia et Acta Musei „Nicolae Bălcescu"
SAO = Studia et Acta Orientalia
SCB = Studii şi cercetări de bibliologie
SCIA = Studii şi cercetări de istoria artei
SCI = Studii şi cercetări istorice (ultimele din *CI*, seria veche)
SCIM = Studii şi cercetări de istorie medie
SCIV = Studii şi cercetări de istorie veche
SCIVA = Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie
SCN = Studii şi cercetări de numismatică

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

SCŞI	= Studii şi cercetări ştiinţifice, Iaşi
SEER	= The Slavonic and East European Review
SlavAnt	= Slavia Antiqua (Varşovia-Poznan)
SMIC	= Studii şi materiale de istorie contemporană
SMIM	= Studii şi materiale de istorie medie
SMIMd	= Studii şi materiale de istorie modernă
SMMIM	= Studii şi materiale de muzeografie şi istorie militară
SOF	= Südost-Forschungen (München)
StCl	= Studii clasice
SUBB	= Studia Universitatis Babeş-Bolyai
TC	= „Theodor Codrescu" (revistă editată de Gh. Ghibănescu)
Ukb, UKB	= Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen
VR	= Viaţa Românească
ZfRPh	= Zeitschrift für romanische Philologie

ASB	= Arhivele Statului Bucureşti
ASG	= Arhivele Statului Galaţi
ASI	= Arhivele Statului Iaşi
	= Biblioteca Academiei Române.

Autorii sînt rugaţi să folosească aceste abrevieri în materialele trimise pentru publicare, semnalînd titlurile necuprinse în prezenta listă.

ÎN ATENŢIA COLABORATORILOR

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol" acceptă pentru publicare *studii* (circa 40 p.), *articole şi note* (pînă la 25 p.), *recenzii* (circa 5 p.), *note bibliografice* (1—2 p.) şi dări de seamă privind viaţa ştiinţifică internă şi internaţională.

Toate materialele vor fi prezentate redacţiei în două exemplare, dactilografiate la două rînduri, cu notele numerotate în continuare, aşezate la sfîrşitul textului. *Studiile* vor fi în mod obligatoriu însoţite de un rezumat în limba română sau tradus într-o limbă de largă circulaţie. Fotografiile şi desenele vor fi numerotate şi însoţite de explicaţii, indicîndu-se în manuscris pagina unde trebuie aşezată imaginea respectivă.

Colaboratorii din ţară sînt rugaţi să prezinte materialele în *formă finită*, ţinînd seama de faptul că nu întotdeauna li se va putea asigura trimiterea unei corecturi ; într-un asemenea caz, corectura se va efectua în redacţie, urmărindu-se respectarea manuscrisului.

Colaboratorii au obligaţia de a anunţa redacţia în cazul cînd au predat acelaşi text unei alte publicaţii (în versiunea originară sau în traducere), cînd textul respectiv face parte dintr-un volum predat deja unei edituri (sau aflat într-un stadiu avansat de definitivare), precum şi în cazul cînd unele afirmaţii sau citări din note necesită anumite actualizări (studii proprii citate în *manuscris* şi apărute între timp, noi studii în aceeaşi problemă şi care trebuie menţionate etc.).

Alcătuirea rubricilor de informare bibliografică — *Recenzii, Note bibliografice, Revista revistelor* — fiind coordonată de redacţie, colaboratorii externi care doresc să prezinte cărţii, studii şi reviste sînt rugaţi să se informeze la redacţie, înainte de a trimite prezentările respective.

Acceptarea materialelor spre publicare se face pe baza unor referate elaborate de specialişti. Redacţia îşi rezervă dreptul de a planifica apariţia materialelor acceptate în funcţie de necesităţi şi de a nu le reţine pe acelea care, dintr-un motiv sau altul, nu se circumscriu acestora.

Tiparul executat sub cd. 126,
la S.C. „Dosoftei" S.A.
str. Sf. Lazăr nr. 49

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Anuarul" editat de Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" — care continuă, din 1964, seria de istorie a revistei „Studii și cercetări științifice", Iași, apărută între 1950 și 1963 — cuprinde *studii, comunicări și note, recenzii* ș.a., consacrate istoriei românilor (veche, medievală, modernă și contemporană), istoriei relațiilor internaționale ale României, istoriei universale etc. Publicația se adresează cercetătorilor în domeniul istoriei românești și universale, profesorilor, studenților și tuturor celor interesați în cunoașterea și studierea istoriei.

În stocul redacției se mai află și pot fi procurate prin comandă următoarele tomuri :

XVI/1979, 672 p., 40 lei
XVII/1980, 896 p., 40 lei
XVIII/1981, 872 p., 40 lei
XIX/1982, 928 p., 76,50 lei
XX/1983, 696 p. (cu tabla de materii pentru ultimii zece ani), 80 lei
XXI/1984, 728 p., 78 lei
XXII/1985, 1—2, 1 016 p., 115 lei
XXIII/1986, 1—2, 1 160 p., 120 lei
XXIV/1987, 1—2, 1 420 p., 155 lei
XXV/1988, 1—2, 1 338 p., 185 lei
XXVI/1989, 736 p., 100 lei

Supliment I (C. Istrati, *Condica vistieriei Moldovei din anul 1816)*, 154 p., 15 lei
Supliment II (D. Șandru, *Populația rurală a României între cele două războaie mondiale)*, 214 p., 18 lei
Supliment III (Gh. Buzatu și Gh. I. Florescu, *Al doilea război mondial și România. O bibliografie)*, 214 p., 21 lei.
Supliment IV *(Anglo-Romanian Relations after 1821*, vol. îngrijit de Gh. Buzatu), 301 p. + ilustrații, 42 lei.
Supliment V (Anton Nițu, *Formarea și clasificarea grupelor de stil AB și B ale ceramicii pictate Cucuteni — Tripolie)*, 133 p. + ilustrații, 30 lei.
Supliment VI *(Culture and Society*, vol. îngrijit de Al. Zub), 222 p., 25 lei.
Supliment VII (Stela Mărieș, *Supușii străini din Moldova, 1781—1862)*, 173 p., 40 lei.
Supliment VIII (Valeriu Florin Dobrinescu, *Relații româno-engleze. 1914—1933)*, 186 p., 25 lei.
Supliment IX (Dumitru Vițcu, *Istoria salinelor Moldovei în epoca modernă)*, 224 p., 30 lei.
Supliment X (Adrian Macovei, *Moldova și Țara Românească, de la unificarea economică la unirea politică din 1859)*, 138 p., 25 lei.
Supliment XI *(Temps et changement dans l'espace roumain*, vol. îngrijit de Al. Zub), 262 p., 150 lei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol"
tom. XXVII, p. 1—272, Iași, 1990

ISSN 0074—039X

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro